

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

BAŞKURT TÜRKÇESİ MORFOLOJİSİNİN İNCELENMESİ

DOKTORA TEZİ
ÖMER KÜÇÜKMEHMETOĞLU
2502120516

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. FİKRET TURAN

HAZİRAN 2017

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : ÖMER KÜÇÜKMEHMETOĞLU Numarası : 2502120516
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI Danışmanı : PROF.DR FİKRET TURAN
Tez Savunma Tarihi : 21.06.2016 Saati : 11:00
Tez Başlığı : BAŞKURT TÜRKÇESİ MORFOLOJİSİNİN İNCELENMESİ

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış,
sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL'NE OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF.DR FİKRET TURAN		Kabul
2-PROF.DR ABİD NAZAR MAHDUM		Kabul
3-DOÇ.DR UĞUR GÜRSU		Kabul
4-DOÇ.DR AYLİN KOÇ		Kabul
5-YRD.DOÇ.DR MUHAMMET SANİ ADIGÜZEL		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF.DR KEMAL YAVUZ		
2-YRD.DOÇ.DR MEHMET YALÇIN YILMAZ		

ÖZ

BAŞKURT TÜRKÇESİ MORFOLOJİSİNİN İNCELENMESİ

ÖMER KÜÇÜKMEHMETOĞLU

Tezin amacı Başkurt Türkçesi morfolojisini incelemektir. Bu incelemeyi yaparken Başkurt edebiyatından önemli yazarlarının eserlerinden örnekler alındı. Tezde, Başkurt Türkçesi üzerine araştırma yapmış önemli dil bilimcilerin eserlerine atıflar yapıldı. Başkurt Türkçesiyle ilgili Rus, Başkurt, Türk ilim adamlarının yaptığı çalışmalar incelendi.

Başkurt Türkçesi morfolojisi edebî örneklerden, atasözlerinden, şiirlerden, hikâyelerden, romanlardan, monografilerden, biyografi eserlerinden, sempozyum kitaplarından ve ilmî makalelerden iktibaslar yapılarak yazıldı. Başkurt edebî eserlerinden iktibas yaparak aldığımız örneklerin altına transkripsiyonu ve Türkiye Türkçesine aktarımı verildi. Tezin sonunda gramer terimleri sözlüğü, özel isimler sözlüğü ve sözlük yer almaktadır.

Araştırmada Başkurt Türkçesi Morfolojisini bütün olarak incelemek ve şekil bilgisinin içindeki özellikleri tespit etmek hedeflendi. Başkurt Türkçesi morfolojisinde kendine has birçok gramer tasnifleri tespit edildi. Bu tespitlerin ilmî olarak incelenmesi, bu alandaki çalışmalara önemli bir katkı sağlayacaktır.

Anahtar Sözcükler: Başkurdistan, Başkurt Türkleri, Başkurt Türkçesi, Morfoloji.

ABSTRACT

EXAMINATION OF BASHKIR LANGUAGE MORPHOLOGY

OMER KUCUKMEHMETOGLU

The aim of the thesis is to examine the morphology of Bashkir language. Examples of works of important authors from Bashkir literature were taken while doing this review. It was tried to write a thesis based on the works of important linguists who had studied on Bashkir language. We studied the works written by Russian, Bashkir, Turkish, German and English linguists.

Proverbs, poems, stories, novels, monographs, symposium books and scientific articles were made by writing a thesis. Under the examples Latin transcription and Turkish translation was given. At the end of the thesis, the glossary of grammar terms, the dictionary of special names was added.

It was aimed to investigate Morphology of Bashkir language as a whole and to determine the features of morphology in the figure. In Bashkir language morphology, many different grammatical categories were identified. The scientific examination of these findings will make an important contribution to the work in this area in Turkey.

Keywords: Bashkortostan, Bashkir Turkish, morphology, Bashkirs.

ÖNSÖZ

Tezimizin amacı Başkurt Türkçesi Morfolojisini incelemektir. Bu incelemenin bu alandaki çalışmalara önemli bir katkı sağlayacağına inanıyoruz. Tezimizde yöntem olarak Türk gramerciliğinin usulleri, özellikle Muharrem Ergin'in "Türk Dil Bilgisi" adlı eserinde izlediği yöntem esas alınmıştır. Başkurt Türkçesi morfolojisini, Türkiye Türkçesi morfolojisiyle mukayese ettik. Türkiye'de bu alanda yazılan eserler Başkurt gramerciliğini esas almaktaydı. Bu çalışmayı Türkiye'deki diğer çalışmalardan ayıran en temel özellik Türkiye gramerciliğinin esas alınarak tezin yazılmış olmasıdır. Ayrıca olabildiği kadar çok edebî eseri inceledik.

Başkurt Türkçesi morfolojisini edebî örneklerle, atasözleri, şiirler, hikâyelerden, romanlardan, monografilerden, biyografi eserlerinden, sempozyum kitaplarından ve ilmî makalelerden alıntılar yaparak misaller getirmeye, incelemeye çalıştık. Başkurt edebiyatını, Agidel Dergisi'ni, gazeteleri, romanları, hikâye kitaplarını ve diğer edebî türlerdeki eserleri taradık. Şekil bilgisini incelemeye başlamadan önce Başkurt Kiril Alfabetini ve transkripsiyonunu vermeyi uygun gördük.

Indiana Üniversitesi Yayınları Ural Altay Serisi arasında 1964 yılında Nicholas Poppe'nin telifi olan "Bashkir Manual" adlı eser Başkurt Türkçesini ilmî olarak inceleyen bir gramer kitabıdır. "Bashkir Manual" adlı eserde Başkurt Türkçesinin grameri bütün ayrıntılarıyla ele alınmıştır. 2009 yılında, Verlag Yayınları arasında çıkan Margarete I. Ersen-Rasch'ın "Bashkirisch Lehrburg für Anfänger und Fortgeschrittene" (Yeni Başlayanlar ve İleri Düzeyler İçin Başkurt Türkçesi Öğretimi) adlı eseri ise Başkurt Türkçesini dil olarak öğreten bir eserdir. Bu eser Başkurt Türkçesi gramerini inceleyen akademisyenlerden çok o dili öğrenmek isteyenler için temel bir kaynaktır. Bu iki eseri de ayrıntılı olarak inceledik.

Başkurt Türkçesi morfolojisi üzerine Başkurdistan'da yapılmış en kapsamlı çalışma Prof. Dr. Marat Zaynullin'in telifi olan "Häzärge Başkurt Äzäbi Tele Morfolojiya" adlı eser 2002 yılında basılmıştır. Bu alanda Başkurdistan'da yapılmış en önemli çalışmadır. Bu eser Nicholas Poppe'nin telifi olan "Bashkir Manual" adlı çalışmaya benzemektedir.

Başkurt Türkçesi üzerine Türkiye’de Prof. Dr. Mustafa Öner, Prof. Dr. İsmet Biner, Doç. Dr. Habibe Yazıcı Ersoy çalışmalar yaptılar. Bu çalışmaların metodolojisini ve muhtevasını inceledik. Prof. Dr. İsmet Biner’in yazdığı “Başkurt Dili Grameri” adlı çalışması Başkurt Türkçesini dil olarak öğreten bir eserdir. Eser Başkurt gramerciliği esas alınarak hazırlanmıştır.

Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun yönetiminde yazılan “Türk Lehçeleri Grameri” adlı eserin içinde bir bölüm de Başkurt Türkçesine ayrılmıştır. Doç. Dr. Habibe Yazıcı Ersoy tarafından yazılan “Başkurt Türkçesi” adlı bölümde Başkurt Türkçesinin ses bilgisi ve gramer özellikleri genel olarak anlatılmaktadır.

İlyas Kamalov, A. Melek Özyetgin, A. Merthan Dünder tarafından yayına hazırlanan “Tarihten Bugüne Başkurtlar” adlı eserin 238-293. sayfaları arasında Prof. Dr. Mustafa Öner’in telifi olan “Başkurtça Kısa Dil Bilgisi” bölümü yer almaktadır. Bu bölümde Başkurt Türkçesi gramer özellikleri kısa izahlarla verilmiştir. Ayrıca örnekler transkripsiyonlu Latin alfabesiyle yazılmıştır.

Ayrıca Prof. Dr. Fikret Turan’ın Harvard Üniversitesi’nde 1996 yılında tamamladığı “Old Anadolian Turkish Syntactic Structure” (Eski Anadolu Türkçesi Cümle Kuruluşu) adlı doktora tezini yöntem açısından incelendi.

Prof. Dr. Muharrem Ergin, Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu ve Prof. Dr. Zeynep Korkmaz’ın eserlerini inceledik. Tezi yazarken bu eserleri esas aldık. Yöntem olarak Türk gramerciliğinin usullerini, özellikle Muharrem Ergin’in “Türk Dil Bilgisi” adlı eserinde izlediği yöntemi esas aldık. Çünkü bu eser esas itibarıyla şekil bilgisi kitabıdır.

Tezde Başkurt Edebiyatı’ndan edebî cümlelerin iktibas edilmesi Türkiye’de bu zamana kadar yapılmış çalışmalardan ayıran en temel özelliklerdendir.

Tezin giriş bölümünde Türkiye, Rusya ve diğer ülkelerde Başkurt Türkçesi hakkında yapılan çalışmalar hakkında bilgi verildi. Tezin birinci bölümü “Başkurt Türkleri” ana başlığı altında yazıldı. Bu bölümde “Başkurt Türklerinin Tarihi”, “Ruslara Karşı Mücadele Eden Başkurt Liderleri Salavat Yulayev ve Zeki Velidi Togan”, “Salavat Yulayev”, “Zeki Velidi Togan”, “Başkurt Türkçesi ve Başkurt Türkçesinin Tarihi Gelişimi”, “Başkurt Edebiyatı”, “Türkiye’de Başkurt Türkleri

Üzerine Yapılmış Çalışmalar”, “Kitaplar”, “Tezler”, “Makaleler”, “Rusya’da ve Diğer Ülkelerde Yapılan Çalışmalar”, “Ses Bilgisi”, “Başkurt Türklerinin Kullandığı Alfabeler” hakkında bilgiler verildi.

Kelime bölümünü “Kelimenin Anlamı”, “Kelime Türleri”, “Yapı Bakımından İsimler”, “Basit İsim”, “Türemiş İsimler”, “Birleşik İsimler”, “Yapım Ekleri”, “İsimden İsim Yapım Ekleri”, “İsimden Fiil Yapım Ekleri”, “Fiilden İsim Yapım Ekleri”, “Fiilden Fiil Yapım Ekleri” başlıkları altında incelendi.

İsim bölümünü “İsmin Tarifi ve Çeşitleri”, “Özel İsimler”, “Cins İsimler”, “İsimlerin Sözcüksel Semantik Çeşitleri”, “Somut Belli İsimler”, “Soyut, Hisleri Anlatan İsimler”, “Somut İsimler”, “Çokluk İsimler”, “Akrabalık İsimleri”, “Hayvan İsimleri”, “İsimlerde Küçültme Ekleri”, “Tekillik ve Çoğulluk Durumu”, “Tekil İsimler”, “Çoğul İsimler”, “Çoğul Ekleri Eklenirken Ünlü ve Ünsüz Uyumu Kuralının Uygulanması”, “Çoğul Eki Eklenen Ancak Çoğul Anlamı Vermeyen Kelimeler”, “İyelik Ekleri”, “Aitlik Eki”, “Durum Ekleri”, “Yalın Durumu”, “İlgi Durumu”, “Yönelme Durumu”, “Belirtme Durumu”, “Bulunma Durumu”, “Çıkma Durumu”, “Soru Ekleri”, “Ek Fiil”, “Ek Fiilin Olumsuzluğu” başlıkları altında incelendi.

Sıfat bölümünü “Sıfat ve Sıfat Çeşitleri”, “Niteleme Sıfatları”, “Belirtme Sıfatları”, “Sıfatlarda Karşılaştırma”, “Temel Derece”, “Karşılaştırma Derecesi”, “Küçültme Sıfatları”, “Sıfatlarda Pekiştirme Derecesi”, “Sayı Sıfatları”, “Asıl Sayı Sıfatları”, “Asıl Sayılar”, “Bileşik Sayılar”, “Sıra Sayı Sıfatları”, “Üleştirme Sayı Sıfatları”, “Topluluk Sayı Sıfatları”, “Belirsizlik Sıfatları”, “Kesirli Sayı Sıfatları”, “Soru Sıfatları” başlıkları altında incelendi.

Zarf bölümünü “Zarf”, “Zarf Çeşitleri”, “İşlevleri Bakımından Zarflar”, “Belirtme Zarfları”, “Nitelik Bildirme Zarfları”, “Durum Zarfları”, “Yer ve Yön Zarfları”, “Zaman Zarfları”, “Sebeplendirici Zarflar”, “Yapı Bakımından Zarflar”, “Basit Zarf”, “Türemiş Zarf”, “Birleşik Zarf”, “Zarf Ekleri”, “Azlık Çokluk Zarfları”, “Karşılaştırma Derecesi”, “Üstünlük Derecesi” başlıkları altında incelendi.

Zamir bölümünü “Zamir Çeşitleri”, “Şahıs Zamirleri”, “İşaret Zamirleri”, “Soru Zamirleri”, “Belirlilik Zamirleri”, “Belirsizlik Zamirleri”, “Olumsuzluk Zamirleri” başlıkları altında incelendi.

Fiil bölümünü “Fiil Kavramı”, “Asıl ve Yardımcı Fiiller”, “Fiillerde Olumlu ve Olumsuz Çekim”, “Fiillerde Olumlu Çekim”, “Fiillerde Olumsuz Çekim”, “Fiil Çekimi”, “Fiilde Kip”, “Bildirme Kipleri”, “Şimdiki Zaman”, “Geçmiş Zaman”, “Görülen Geçmiş Zaman”, “Duyulan Geçmiş Zaman”, “Gelecek Zaman”, “Geniş Zaman”, “Birleşik Kipli Fiiller”, “Şimdiki Zamanın Hikâyesi”, “Görülen Geçmiş Zamanın Hikâyesi”, “Duyulan Geçmiş Zamanın Hikâyesi”, “Geniş Zamanın Hikâyesi”, “Gelecek Zamanın Hikâyesi”, “Tasarlama Kipleri”, “Emir Kipi”, “Dilek Kipi”, “Şart Kipi”, “Niyet Maksat Kipi”, “Yeterlilik Kipi”, “Fiilimsiler”, “İsim-Fiil”, “Sıfat-Fiil”, “Zarf-Fiil”, “Fiillerde Çatı”, “Etken Fiiller”, “Dönüştürücü Fiil”, “Edilgen Fiil”, “İsteş Fiil”, “Ettirgen Fiil”, “Fiillerin Oluş Dereceleri” başlıkları altında incelendi.

Edat bölümünü “Edatlar ve Çeşitleri”, “Ünlem Edatları”, “Ünlem Edatlarının Cümle İçinde Yazılışları”, “Cevap Edatları”, “Bağlama Edatları”, “Sıralama Edatları”, “Cümle Başı Edatları”, “Denkleştirme-Karşılaştırma-Seçme Edatları”, “Cümle Bağlayıcısı Niteliğindeki Bağlama Edatları”, “Benzetme Bildiren Bağlama Edatları”, “Üsteleme Bildiren Bağlama Edatları”, “Belirsizlik Edatları”, “Güçlendirme Edatları”, “Sınırlandırma Edatları”, “Tasdik Edatları”, “Sorma Edatları”, “Son Çekim Edatları”, “Kullanılışlarına Göre Son Çekim Edatları”, “Yalın ve İyelik Hâllerinde Kullanılan Edatlar”, “Yönelme Hâlinde Kullanılan Edatlar”, “Ayrılma Hâlinde Kullanılan Edatlar”, “Fonksiyonlarına Göre Son Çekim Edatları”, “Sebepler Edatları”, “Benzerlik Edatları”, “Zaman Edatları”, “Yer Yön Edatları”, “Mikdar Edatları” başlıkları altında incelendi.

Yansıma Sözcükler bölümünü “Yansıma Sözcükler”, “Taklit Sesleri”, “Tasvir Sesleri”, “Yansımalardan Üretim” başlıkları altında incelendi.

Sonuç bölümünden sonra “Gramer Terimleri Sözlüğü”, “Özel İsimler Sözlüğü”, “Sözlük” bölümleri ilave edildi. Tezin sonuna “Gramer Terimleri Sözlüğü”, “Özel İsimler Sözlüğü”, “Sözlük” olmak üzere üç başlık altında lügat

eklendi. Tezin sonuna Başkurt Türkçesinden edebî metinler seçilerek eklendi. Metinler Kiril alfabesinde orijinal şekliyle verildi. Hemen akabinde Latin alfabesinde transkripsiyonu yapıldı ve diğer sayfada Türkiye Türkçesine aktarması verildi.

Başkurt Türkçesi üzerine Rusya’da gramer eseri yazan meşhur Türkolog Nikolay Dimitriyev eserinde verdiği örneklerin karşısına Rusça anlamlarını yazmıştır. Türkiye’de benzer çalışmalarda örneklerin karşısına Türkiye Türkçesindeki anlamlarının verildiğini gördük. Biz de bu noktadan hareket ederek Başkurt edebiyatından aldığımız örneklerin anlamlarını Türkiye Türkçesinde verdik. Kullandığımız örneklerde önce Başkurt Kiril alfabesiyle orijinal şeklini, altına transkripsiyonlu şeklini hemen altına da italik olarak Türkiye Türkçesinde aktarması verildi.

Araştırmanın önemine değinecek olursak Başkurt Türkçesi üzerine günümüzde Türkiye’de akademik araştırmalar çok kısıtlıdır. Genelde gramer ve edebiyat üzerine yapılmış olan çalışmalar vardır. Doktora ve yüksek lisans tezleri Başkurt Türkçesindeki Arapça, Farsça unsurlar, zarf fiil, masallar, fiil, kip, söz varlığı vb. konularda incelemeler yapılmıştır. Morfoloji bir bütün olarak ele alınıp incelenmemiştir. Türk lehçeleriyle ilgili olarak Çuvaş Türkçesinin şekil bilgisi Trakya Üniversitesi’nde Oğuzhan Durmuş tarafından doktora tezi olarak çalışıldı. Bu tezi de ayrıca incelendi.

Ufa’ya giderek bu alanda Başkurdistan’da en ayrıntılı ve temel eser olan “Házarge Başkırt Äzäbi Tele Morfologiya” adlı eseri yazan Prof. Dr. Marat Zaynullin’e çalışmamızı gösterdik. Onun yaptığı yönlendirmelere göre teze eklemeler yapıldı.

Tezin tamamlanmasında benden yardım, desteklerini esirgemeyen tez hocam Prof. Dr. Fikret Turan başta olmak üzere hocalarım Prof. Dr. Abid Nazar Mahdum’a, Doç. Dr. Uğur Gürsu’ya, aileme ve emeği olan herkese teşekkürü bir borç bilirim.

Her eser bir diğer eser için bir basamak teşkil eder. Her eserde eksiklikler vardır. Tezdeki eksiklikler, hatalar şahsıma aittir.

Ömer KÜÇÜKMEHMETOĞLU

İstanbul-Haziran 2017

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vi
TABLolar LİSTESİ 1.....	xxiii
TABLolar LİSTESİ 2.....	xxiii
TABLolar LİSTESİ 3.....	xxv
TABLolar LİSTESİ 4.....	xxv
TABLolar LİSTESİ 5.....	xxvi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BAŞKURT TÜRKLERİ

1.1. Başkurt Türklerinin Tarihi.....	6
1.2. Ruslara Karşı Mücadele Eden Başkurt Liderleri Salavat Yulayev ve Zeki Velidi Togan.....	9
1.2.1. Salavat Yulayev.....	9
1.2.2. Zeki Velidi Togan.....	10
Tablolar Listesi 6.....	11
Tablolar Listesi 7.....	12
1.3. Başkurt Türkçesi ve Başkurt Türkçesinin Tarihi Gelişimi.....	13
1.4. Başkurt Edebiyatı.....	19
1.5. Türkiye’de Başkurt Türkleri ve Başkurt Türkçesi Üzerine Yapılmış Çalışmalar.....	25
1.5.1. Kitaplar.....	26
1.5.2. Tezler.....	27
1.5.3. Makaleler.....	28

1.6. Rusya’da ve Diğer Ülkelerde Yapılan Çalışmalar.....	29
1.7. Ses Bilgisi.....	30
Tablolar Listesi 8.....	36
1.8. Başkurt Türklerinin Kullandığı Alfabeler.....	38
Tablolar Listesi 9.....	39

İKİNCİ BÖLÜM

KELİME

2.1. Kelimeni Anlamı.....	42
2.2. Kelime Türleri.....	42
2.2.1. Yapı Bakımından İsimler.....	43
2.2.1.1. Basit İsim.....	43
2.2.1.2. Türemiş İsimler.....	44
2.2.1.3. Birleşik İsimler.....	46
2.3. Yapım Ekleri.....	49
2.3.1. İsimden İsim Yapım Ekleri.....	49
2.3.1.1. “+ар,+әр,+шар, +шәр, +ышар,+ешәр” (+ar,+är,+şar, +şär, +ışar,+eşär) yapım ekleri.....	49
2.3.3.2. “+ау,+әү” (+aw,+äw) yapım ekleri.....	50
2.3.3.3. “+ғы,+ге,+ғө,+ғо ,+кы,+ке,+ко,+кө” (+ğı,+ğe,+ğŭ,+ğŭ ,+ kı,+ke,+kü,+kŭ) yapım ekleri.....	50
2.3.3.4. “+дам,+дәм,+зәм” (+dam,+däm,+zäm) yapım ekleri.....	51
2.3.3.5. “+даш, +дәш, + таш, +тәш, +заш, +зәш, +лаш, +ләш” (+daş, +däş, + taş, +täş, +zаш, +zäş, +laş, +läş) yapım ekleri.....	52
2.3.3.6. “+кай, +кәй” (+қay, +käy) yapım ekleri.....	53
2.3.3.7. “+кары,+кәре,+ғары,+ғәре”(+қarı,+käre,+ğarı,+gäre) yapım ekleri.....	54
2.3.3.8. “+лап,+ләп” (+lap,+läp) yapım ekleri.....	54
2.3.3.9. “+лаған, +ләгән, +арлаған, +әрләгән” (+lağan, +lägän, +arlağan, +ärlägän) yapım ekleri.....	55

2.3.3.10. “+лы, +ле, +лө, +ло” (+lı, +le, +lǘ, +lǚ) yarım ekleri.....	55
2.3.3.11. “+лык, +лек, +лок, +лөк” (+lık, +lek, +lǘk, +lǚk) yarım ekleri..	56
2.3.3.12. “+рак, +рәк, +ырак, +ерәк, +орак, +өрәк” (+raq, +räk, +ıraq, +eräk, +ǘraq, +ǘräk) yarım ekleri.....	57
2.3.3.13. “+са, +сә” (+sa, +sä) yarım ekleri.....	58
2.3.3.14. “+саж, +сәк, +сык, +сек, +сок, +сөк” (+saĵ, +säk, +sık, +sek, +sǘk, +sǚk) yarım ekleri.....	58
2.3.3.15. “+сан, +сән” (+san, +säñ) yarım ekleri.....	59
2.3.3.16. “+сы, +се, +со, +сө” (+sı, +se, +sǘ, +sǚ) yarım ekleri.....	60
2.3.3.17. “+сыл, +сел, +сөл, +сол” (+sıl, +sel, +sǘl, +sǚl) yarım ekleri.....	60
2.3.3.18. “+тай, +тәй, +дай, +дәй, +зай, +зәй, +лай, +ләй” (+tay, +täy, +day, +däy, +zay, +zäy, +lay, +läy) yarım ekleri.....	61
2.3.3.19. “+ынсы, +енсе, +өнсө, +өнсө +нсы, +нси, +нсө, +нсо” (+ınsı, +ense, +ǘnsǘ, +ǘnsǘ +nsı, +nsı, +nsǘ, +nsǚ) yarım ekleri.....	61
2.3.3.20. “+һыз, +һез, +һоз, +һөз” (+hız, +hez, +hüz, +hǘz) yarım ekleri.....	62
2.3.2. İsimden Fiil Yarım Ekleri.....	62
2.3.2.1. “+а, +ә” (+a, +ä) yarım ekleri.....	63
2.3.2.2. “+ай, +әй” (+ay, +äy) yarım ekleri.....	63
2.3.2.3. “+кар, +кәр, +ғар, +гәр” (+kar, +kär, +ġar, +gär) yarım ekleri.....	64
2.3.2.4. “+ла, +лә” (+la, +lä) yarım ekleri.....	64
2.3.2.5. “+лан, +лән” (+lan, +läñ) yarım ekleri.....	65
2.3.2.6. “+лаш, +ләш” (+laş, +läş) yarım ekleri.....	66
2.3.2.7. “+л, +ел, +ол, +өл” (+l, +el, +ǘl, +ǚl) yarım ekleri.....	67
2.3.2.8. “+р, +ар, +әр” (+r, +ar, +är) yarım ekleri.....	67
2.3.2.9. “+ык, +ек +ок, +өк” (+ık, +ek +ǘk, +ǚk) yarım ekleri.....	68
2.3.2.10. “+ылда, +елдә, +олда, +өлдә” (+ılda, +eldä, +ǘlda, +ǚldä) yarım ekleri.....	68
2.3.2.11. “+һын, +һен” (+hın, +hen) yarım ekleri.....	69
2.3.3. Fiilden İsim Yarım Ekleri.....	69

2.3.3.1. “-ҒЫС, -КЕС, -ҒЫС, -ҒЕС, -ҒӨС, ГОС” (-gis, -kes, -ğis, -ges, -ğüs, güs) җарым екleri.....	70
2.3.3.2. “- ҒАҚ,-ГӘҚ, -КАҚ, -КӘҚ” (-ğak,-gäk, -қақ, -кәк) җарым екleri.....	70
2.3.3.3. “-ҒЫР, -ҒЕР, -ҒЫР, -КЕР, -ҒОР, -ҒӨР, -КОР, -КӨР” (-ğır, -ger, -қır, -ker, -ğür, -gür, -қür, -kür) җарым екleri.....	71
2.3.3.4. “-ДЫҚ, -ДЕК” (-dıq, -dek) җарым екleri.....	72
2.3.3.5. “-КЫ, -КЕ, -КӨ, -КО, -ҒЫ, -ҒЕ, -ҒО, -ҒӨ” (-kı, -ke, -kü, -kü, -ğı, -ge, -ğü, -gü) җарым екleri.....	72
2.3.3.6. “-КЫН, -КЕН, -КОН, -КӨН, -ҒЫН, -ҒЕН, -ҒӨН, -ҒӨН” (-қın, -ken, -қün, -kün, -ğın, -gen, -gün, -ğün) җарым екleri.....	73
2.3.3.7.“-МАҚ,-МӘҚ” (-maq, -mäk) җарым екleri.....	74
2.3.3.8. “-МА, - МӘ” (-ma, - mä) җарым екleri.....	75
2.3.3.9. “-МЫШ, -МЕШ, -МОШ, -МӨШ” (-mış, -meş, -müş, -müş) җарым екleri.....	76
2.3.3.10. “-М, -ЫМ, -ЕМ, -ӨМ, -ОМ” (-m, -ım, -em, -üm, -üm) җарым екleri.....	77
2.3.3.11. “-СЫҚ, -СЕК” (-sıq, -sek) җарым екleri.....	78
2.3.3.12. “-Ш, -ЫШ, -ЕШ, -ӨШ, -ОШ” (-ş, -ış, -eş, -üş, -üş) җарым екleri.....	78
2.3.3.13. “-ЫК, -ЕК, -ОК, -ӨК, -АК, -ӘК, -К, -К” (-ık, -ek, -ük, -ük, -ak, -äk, -k, -k) җарым екleri.....	79
2.3.3.14. “-ЫМТА, -ЕМТӘ, -ОМТА, -ӨМТӘ” (-ımta, -emtä, -ümta, -ümtä) җарым екleri.....	80
2.3.3.15. “-ЫС, -ЕС, -ӨС, -ОС” (-ıs, -es, -üs, -üs) җарым екleri.....	81
2.3.3.16. “-ЫУ, -ЕУ, -ӨУ, -ОУ, -У, -Ү” (-ıw, -ew, üw, -üw, -w, -w) җарым екleri.....	82
2.3.4. Fiilden Fiil Ғарым Екleri.....	83

2.3.4.1. “ -ғоз, -ғез, -ғыз, -һәт ” (-ğüz, -gez, -ğız, -hät) yapım ekleri.....	83
2.3.4.2. “ -ғыр, -гер, -қыр, -кер, -ғор, -гөр, -кор, -көр” (-ğır, -ger, -qır, -ker, -ğür, -gür, -kür, -kür) yapım ekleri.....	84
2.3.4.3. “ -дыр, -дер, -дор, -дөр, - тыр, -тер, -тор, -төр, - зыр, -зер, -зор, - зөр” (-dır, -der, -dür, -dür, - tır, -ter, -tür, -tür, - zır, -zer, -zür, -zür) yapım ekleri...	85
2.3.4.4. “ -каз, -кәз” (-qaz, -küz) yapım ekleri.....	86
2.3.4.5. “-мһыра, -мһерә” (-mhıra, -mherä) yapım ekleri.....	86
2.3.4.6. “ -т, -ат, - әт” (-t, -at, - ät) yapım ekleri.....	87
2.3.4.7. “ -р, -ыр, -ер, -ор, -өр, -ар, -әр” (-r, -ır, -er, -ür, -ür, -ar, -är) yapım ekleri.....	88

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSİM

3.1.İsmin Tarifi ve Çeşitleri.....	89
3.1.1. Özel İsimler.....	92
3.1.2. Cins İsimler.....	94
3.2. İsimler in Sözcüksel Semantik Çeşitleri.....	97
3.2.1. Somut Belli İsimler.....	97
3.2.2. Soyut, Hisleri Anlatan İsimler.....	98
3.2.3. Somut İsimler.....	99
3.2.4. Çokluk İsimler.....	100
3.2.5. Akrabalık İsimleri.....	100
3.2.6. Hayvan İsimleri.....	101
3.2.7. İsimlerde Küçültme Ekleri.....	103
3.2.8. Tekillik ve Çoğulluk Durumu.....	104
3.2.8.1. Tekil İsimler.....	104
3.2.8.2. Çoğul İsimler.....	104

3.2.8.2.1. Çoğul Ekleri Eklenirken Ünlü ve Ünsüz Uyumu Kuralının Uygulanması.....	106
3.2.8.2.1.2. “а, ә, е, ы, о, ө, я” (a, ä, e, ı, ů, ů, ya) Ünlüleriyle Biten Kelimelerde.....	106
3.2.8.2.1.2. “л, м, н, њ, ц, з, ж” (l, m, n, ñ, ts, z, j) Ünsüzleriyle Biten Kelimelerde.....	107
3.2.8.2.1.3. “б, в, г, д, к, к, п, с, ç, т, ф, х, һ, ц, ч, ш, щ” (b, v, g, d, k, k, p, s, s, t, f, h, h, ts, ç, ş, şç) Ünsüzleriyle Biten Kelimelerde.....	108
3.2.8.2.1.4. “з, й, р, у, у, и, ю” (z, y, r, u, u, i, yu) Harfleriyle Biten Kelimelerde.....	109
3.2.8.2.2. Çoğul Eki Eklenen Ancak Çoğul Anlamı Vermeyen Kelimeler.....	110
3.2.9. İyelik Ekleri.....	111
3.2.10. Aitlik Eki.....	116
3.2.11. Durum Ekleri.....	117
3.2.11.1. Yalın Durumu.....	117
3.2.11.2. İlgі Durumu.....	117
3.2.11.3. Yönelme Durumu.....	118
3.2.11.4. Belirtme Durumu.....	119
3.2.11.5. Bulunma Durumu.....	120
3.2.11.6. Çıkma Durumu.....	121
3.2.12. Soru Ekleri.....	121
3.2.13. Ek Fiil.....	121
3.2.13.1. Ek Fiilin Olumsuzu.....	122
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
SIFAT	
4.1. Sıfat ve Sıfat Çeşitleri.....	127
4.1.1. Niteleme Sıfatları.....	127

4.1.2. Belirtme Sıfatları.....	127
4.2. Sıfatlarda Karşılaştırma.....	128
4.2.1. Temel Derece.....	128
4.2.2. Karşılaştırma Derecesi.....	129
4.2.3. Küçültme Sıfatları.....	129
4.2.4. Sıfatlarda Pekiştirme Derecesi.....	130
4.3. Sayı Sıfatları.....	130
4.3.1. Asıl Sayı Sıfatları.....	130
4.3.1.1. Asıl Sayılar.....	130
4.3.1.2. Bileşik Sayılar.....	130
4.3.2. Sıra Sayı Sıfatları.....	132
4.3.3. Üleştirme Sayı Sıfatları.....	132
4.3.4. Topluluk Sayı Sıfatları.....	134
4.4.5. Belirsizlik Sıfatları.....	134
4.4.6. Kesirli Sayı Sıfatları.....	135
4.4.7. Soru Sıfatları.....	135

BEŞİNCİ BÖLÜM

ZARF

5. Zarf.....	137
5.1. Zarf.....	137
5.2. Zarf Çeşitleri.....	139
5.2.1. İşlevleri Bakımından Zarflar.....	139
5.2.1.1. Belirtme Zarfları.....	139
5.2.1.1.1. Nitelik Bildirme Zarfları.....	139
5.2.2. Durum Zarfları.....	140

5.2.2.1. Yer ve Yön Zarfları.....	140
5.2.2.2. Zaman Zarfları.....	140
5.2.2.3. Sebep Bildiren Zarflar.....	141
5.3. Yapı Bakımından Zarflar.....	141
5.3.1. Basit Zarf.....	141
5.3.2. Türemiş Zarf.....	141
5.3.3. Birleşik Zarf.....	142
5.4. Zarf Ekleri.....	142
5.5. Azlık Çokluk Zarfları.....	143
5.5.1. Karşılaştırma Derecesi.....	143
5.5.2. Üstünlük Derecesi.....	144

ALTINCI BÖLÜM

ZAMİR

6. Zamir.....	145
6.1. Zamir Çeşitleri.....	145
6.1.1. Şahıs Zamirleri.....	147
6.1.2. İşaret Zamirleri.....	148
6.1.3. Soru Zamirleri.....	149
6.1.4. Belirlilik Zamirleri.....	149
6.1.5. Belirsizlik Zamirleri.....	150
6.1.6. Olumsuzluk Zamirleri.....	150

YEDİNCİ BÖLÜM

FİİL

7. Fiil.....	152
7.1. Fiil Kavramı.....	152
7.1.1. Asıl ve Yardımcı Fiiller.....	156
7.1.2. Fiillerde Olumlu ve Olumsuz Çekim.....	157
7.1.2.1. Fiillerde Olumlu Çekim.....	157
7.1.2.2. Fiillerde Olumsuz Çekim.....	158

7.2. Fiil Çekimi.....	159
7.2.1. Fiilde Kip.....	159
7.2.1.1. Bildirme Kipleri.....	160
7.2.1.1.1. Şimdiki Zaman.....	162
7.2.1.1.2. Geçmiş Zaman.....	164
7.2.1.1.2.1. Görülen Geçmiş Zaman.....	164
7.2.1.1.2.2. Duyulan Geçmiş Zaman.....	166
7.2.1.1.3. Gelecek Zaman.....	167
7.2.1.1.4. Geniş Zaman.....	169
7.2.1.2. Birleşik Kipli Fiiller.....	170
7.2.1.2.1. Şimdiki Zamanın Hikâyesi.....	170
7.2.1.2.2. Görülen Geçmiş Zamanın Hikâyesi.....	171
7.2.1.2.3. Duyulan Geçmiş Zamanın Hikâyesi.....	172
7.2.1.2.4. Geniş Zamanın Hikâyesi.....	173
7.2.1.2.5. Gelecek Zamanın Hikâyesi.....	174
7.2.1.3. Tasarlama Kipleri.....	175
7.2.1.3.1. Emir Kipi.....	175
7.2.1.3.2. Dilek Kipi.....	176
7.2.1.3.3. Şart Kipi.....	176
7.2.1.3.4. Niyet Maksat Kipi.....	177
7.2.1.3.5. Yeterlik Fiili.....	179
7.3. Fiilimsiler.....	179
7.3.1. İsim-Fiil.....	180
7.3.2. Sıfat-Fiil.....	181
7.3.3. Zarf-Fiil.....	183

7.4. Fiillerde Çatı.....	184
7.4.1. Etken Fiiller.....	185
7.4.2. DönüŖlü Fiil.....	186
7.4.3. Edilgen Fiil.....	186
7.4.4. İşteş Fiil.....	187
7.4.5. Ettirgen Fiil.....	188
7.5. Fiillerin Oluş Dereceleri.....	189

SEKİZİNCİ BÖLÜM

EDATLAR

8. Edatlar.....	190
8.1. Edatlar ve Çeşitleri.....	190
8.1.1. Ünlem Edatları.....	194
8.1.1.1. Ünlem Edatlarının Cümle İçinde Yazılışları.....	196
8.1.2. Cevap Edatları.....	197
8.1.3. Bağlama Edatları.....	199
8.1.4. Sıralama Edatlar.....	201
8.1.4.1. Cümle Başı Edatları.....	202
8.1.4.2. Denkleştirme-Karşılaştırma-Seçme Edatları.....	203
8.1.5. Cümle Bağlayıcısı Niteliğindeki Bağlama Edatları.....	204
8.1.6. Benzetme Bildiren Bağlama Edatları.....	205
8.1.7. Üsteleme Bildiren Bağlama Edatları.....	205
8.1.7.1. Belirsizlik Edatları.....	206
8.1.7.2. Güçlendirme Edatları.....	206
8.1.7.3. Sınırlandırma Edatları.....	207
8.1.7.4. Tasdik Edatları.....	208
8.1.7.5. Sorma Edatları.....	208
8.1.8. Son Çekim Edatları.....	209
8.1.8.1. Kullanılışlarına Göre Son Çekim Edatları.....	211
8.1.8.1.1. Yalın ve İyelik Hâllerinde Kullanılan Edatlar.....	211

8.1.8.1.2. Yönelme Hâlinde Kullanılan Edatlar.....	212
8.1.8.1.3. Ayrılma Hâlinde Kullanılan Edatlar.....	212
8.1.8.2. Fonksiyonlarına Göre Son çekim Edatları.....	213
8.1.8.2.1. Sebep Edatları.....	213
8.1.8.2.2. Benzerlik Edatları.....	213
8.1.8.2.3. Zaman Edatları.....	213
8.1.8.2.4. Yer Yön Edatları.....	214
8.1.8.2.5. Mikdar Edatları.....	214

DOKUZUNCU BÖLÜM

YANSIMA SÖZCÜKLER

9. Yansıma Sözcükler.....	216
9.1. Yansıma Sözcükler.....	216
9.1.1. Taklit Sesleri.....	217
9.1.2. Tasvir Sesleri.....	218
9.1.3. Yansımalarından Üretim.....	219
SONUÇ.....	222
GRAMER TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ.....	230
ÖZEL İSİMLER SÖZLÜĞÜ.....	237
SÖZLÜK.....	241
BAŞKURT TÜRKÇESİNDE METİNLER, TRANSKRİPSİYONLARI VE	
TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARMASI.....	272
KAYNAKÇA.....	296
ÖZGEÇMİŞ.....	313

KISALTMALAR

A.e. : Aynı eser

a.g.e. :Adı geçen eser

c. : cilt

Çev.: Çeviren

Ed.: Editör

s. : sayfa

S.: sayı

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TDAYB: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten

TDK: Türk Dil Kurumu

TDKB: Türk Dünyası Kültür Başkenti

TDV: Türk Diyanet Vakfı

TÜRKSOY: Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatı

vb. : ve benzeri

Yay.: Yayınları

YÖK: Yüksek Öğretim Kurulu

yy. : yüzyıl

Ünlüler ve Ünsüzler Tablosu:

Başkurt Türkçesi Alfabesinde dokuz tane ünlü, yirmi yedi tane ünsüz, dört adet diftong, kalınlaştırma ve inceltme işaretleri olmak üzere toplam kırk iki harf vardır.

Tablolar Listesi 1:

Ünlüler	
Kiril Alfabesindeki Karşılığı	Latin Alfabesindeki Karşılığı
Аа	A a
Ии	İ i
Оо	Ū ū
	O o
Өө	Ŭ ŭ
Уу	U-u-
	-u-
	-w-
	-w
	-uw
Үү	Ü-ü-
	-w-
	-w
	-üw
Ы ы	I ı
Ээ	é-, ĭ-
	E-e-
Әә	Ä ä

Tablolar Listesi 2:

Ünsüzler		
Harfin Hali	Matbu	Harfin Latin Okunuşu
Бб		B b

Вв	V v
Гг	G g
Ғғ	Ğ ğ
Дд	D d
Зз	Z z
Жж	J j
Зз	Z z
Йй	Y y
Кк	K k
Кк	Қ қ, Q q
Лл	L l
Мм	M m
Нн	N n
Ңң	Ñ ñ
Пп	P p
Рр	R r
Сс	S s
ҘҘ	Ş ş
Тт	T t
Фф	F f
Хх	Ҥ ҥ, X x
Һһ	H h
Цц	Ts, ts
Чч	Ç ç
Шш	Ş ş
Щщ	Şç sç

Rusçadan Başkurt Türkçesine Giren Ünsüz Harfler, İnceltme ve Kalınlaştırma İşareti:

“Щ, щ” (Şç sç) ve “Ц, ц”, (Ts, ts) ünsüzü Rusçadan girmiştir. Rusçadan Başkurt Türkçesine giren kelimelerde kullanılır. Çok nadir rastlanan bir harftir.

Rusçada bugün de kullanılan kalınlaştırma işareti “Ь” ve inceltme işareti “Ъ” Başkurt Türkçesinde de mevcuttur. Bu işaretler de Rusçadan Başkurt Türkçesine girmiştir. Rusçadan Başkurt Türkçesine giren kelimelerde kullanılmaktadır.

Tablolar Listesi 3:

Rusçadan Başkurt Türkçesine Giren Diftonglar	
Ee	Ye-ye-, yĭ-, -ĭ-
	-e-
	-e
Ëë	Yo yo
Юю	Yu yu
Я я	Ya ya

Başkurt Türkçesinde olmayan “E, e” (Ye, -ye-, yĭ-, -ĭ-, -e-, -e) “Ë,ë” (Yo, yo), “Ю, ю” (Yu, yu), “Я, я”, (Ya, ya) diftongları Rusçadan girmiştir. Başkurtlar için Kiril alfabesi oluşturulurken Rusçada olan, aslında Başkurt Türkçesinde olmayan bu harfler alfabeye dahil edilmiştir.

Tablolar Listesi 4:

Kalın ve İnce Ünlüler:	
Kalın Ünlüler	İnce Ünlüler
а	ә
у	ү
ы	и
о	ө
	э (e)

Yukarıda ünlüleri tablosunda okunuşlarını verdiğimiz için burada tekrar vermedik; sadece kalın ve ince ünlüler olarak tabloda gösterdik.

Tablolar Listesi 5:

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ:	
Kiril Alfabeti	Latin Alfabeti
Аа	A a
Бб	B b
Вв	V v
Гг	G g
Ғғ	Ğ ğ
Дд	D d
Зз	Z z
Ее	Ye-ye-, yǎ-, -ǎ-
	-e-
	-e
Ёё	Yo yo
Жж	J j
Зз	Z z
Ии	I i
Йй	Y y
Кк	K k
Ққ	Q q, Q q
Лл	L l
Мм	M m
Нн	N n
Ңң	Ñ ñ
Оо	Ŭ ŭ
	O o
Өө	Ū ū
Пп	P p
Рр	R r

Сс	S s
Ҷҷ	Ş ş
Тт	T t
Уу	U-u-
	-u-
	-w-
	-w
	-uw
Үү	Ü-ü-
	-w-
	-w
	-üw
Фф	F f
Хх	H h, X x
Һһ	H h
Цц	T s
Чч	Ç ç
Шш	Ş ş
Щщ	Şç sç
Ъ	Yumuşaklık işareti
Ыы	I ı
Ъ	Kalınlaştırma işareti
	é-, ĩ-
Ээ	E-e-
Әә	Ä ä
Юю	Yu yu
Яя	Ya ya

GİRİŞ

Bu tezin amacı Başkurt Türkçesinin morfolojik yapısını ayrıntılı bir biçimde ortaya koymaktır. Bu alanda birçok çalışma yapılmıştır. Biz bu çalışmamızı yaparken Başkurt Türkçesinin edebî eserlerinden seçtiğimiz örnekler üzerinde analizler yapıp tespitler ortaya koyduk. Hem incelediğimiz örnekler hem de farklı yaklaşım şekillerini değerlendirerek, belirlediğimiz metot bakımından özgün bir çalışma yaptık.

Başkurt Türkçesi morfolojisi üzerine Başkurdistan'da yapılmış en kapsamlı çalışma Marat Zaynullin'in "H z rge Ba k rt  z bi Tele Morfologiya" adlı eseridir. Bu çalışma Başkurdistan'da defalarca basılmıştır. 2002 yılındaki baskısı Başkurt Devlet  niversitesi tarafından Ufa'da yapılmıştır. Rusya Fedarasyonu içerisinde Başkurt Türkçesi morfolojisiyle ilgili Rusça ve Başkurt Türkçesi yeteri kadar makale, kitap ve yayın mevcuttur.

Türkiye'de Prof. Dr.  smet Biner'in yazdığı "Başkurt Dili Grameri" adlı eser İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü Yayınları tarafından 2014 yılında yayımlandı. Bu eser Başkurt Türkçesini  niversitelerde  ğretimi açısından temel kaynaklık etmektedir. Ayrıca Türk Dil Kurumu Yayınları arasında çıkan Doç. Dr. Habibe Yazıcı Ersoy'un "Başkurt Türkçesinde Kip" adlı eseri bu alanda yapılmış önemli çalışmalardan biridir.

Başkurt Türkçesi  zerine Türkiye'de uzmanlar, çalışmalar yapmaktadır; ancak morfoloji üzerine yapılmış ayrıntılı bir çalışma mevcut değildir. Başkurt Türkçesi morfolojisinin bütün olarak ele alınıp incelenmesi ve farklılıkların tespit edilerek ilm  olarak incelenmesi Türkiye'de bu alandaki çalışmalara önemli bir katkı sağlayacaktır.

Başkurt Türkçesi  zerine günümüzde Türkiye'de akademik araştırmalar çok kısıtlıdır. Genelde gramer ve edebiyat üzerine yapılmış olan çalışmalar vardır. Doktora ve yüksek lisans tezlerinde Başkurt Türkçesindeki Arapça, Farsça unsurlar, zarf-fiil, masallar, fiil, kip, söz varlığı vb. konularda incelemeler yapılmıştır. Morfoloji bir bütün olarak ele alınıp incelenmemiştir. Tezde  ağdaş Türk Yazı Dilleri arasında önemli bir yeri olan Başkurt Türkçesinin Morfolojisi incelenerek

tespitlerin, değişimlerin ve benzerliklerin akademik camiayla paylaşılması hedeflenmektedir. Çalışmanın başlıca sınırlılığı ise Başkurt Türkçesi morfolojisini edebî örneklerle incelemek olacaktır.

Eserdeki örnekleri Başkurt edebî eserlerinden orijinal alfabetiyle verdik. Başkurt Türkçesi Morfolojisini bütün olarak incelemeyi ve şekil bilgisinin içindeki özellikleri tespit etmeyi hedeflemekteyiz. Ayrıca bu tespitler yapılırken zengin Başkurt edebiyatı eserlerinden örneklerle incelemeye çalışacağız. Sözlük oluşturulurken örneklerde verdiğimiz cümlelerin içinde geçtiği anlamlara göre anlamlarını yazdık.

Tezde İzlenen Yöntem:

Tezimizde yöntem olarak Muharrem Ergin'in "Türk Dil Bilgisi", Tahsin Banguoğlu'nun "Türkçenin Grameri", Zeynep Korkmaz'ın "Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi" adlı eserleri temel alınmıştır. Yöntem olarak Türk gramerciliğinin usulleri, özellikle Muharrem Ergin'in "Türk Dil Bilgisi" adlı eserinde izlediği yöntem esas alınmıştır. Çünkü bu eser esas itibarıyla şekil bilgisi kitabıdır.

Tez Başkurt edebiyatından edebî örneklerden alıntılar yapılarak yazıldı. Örnekler yazılırken önce orijinal Başkurt Kiril alfabesinde yazıldı. Altına Latin alfabesinde transkripsiyonu yazıldı. Hemen altına Türkiye Türkçesine aktarılarak anlamı yazıldı. Başkurt, Rus, Türk dilbilimcilerin morfoloji ve gramer sahasında yaptığı çalışmalar incelendi.

Türkiye'de bu alanda yazılan eserler Başkurt gramerciliğini esas almaktaydı. Biz bu çalışmamızda Türkiye gramerciliğini, Muharrem Ergin'in metodunu esas alarak şekil bilgisini inceledik. Bu çalışmayı Türkiye'deki diğer çalışmalardan ayıran en temel özellik, tezin Türkiye gramerciliğinin esas alınarak yazılmış olmasıdır. Başkurt edebiyatını taradık, edebî türlerden örnekler aldık.

Tez atasözlerinden, şiirlerden, hikâyelerden, romanlardan, monografilerden, biyografi eserlerinden, sempozyum kitaplarından, makalelerden alıntılar yapılarak yazıldı. Örneklerin Başkurt edebiyatındaki orijinal eserlerden seçilmesine gayret edildi.

Şekil bilgisini incelemeye başlamadan önce “Ünlüler ve Ünsüzler Tablosu”, “Ruşçadan Başkurt Türkçesine Giren Sessiz Harfler”, “İnceltme ve Kalınlaştırma İşareti”, “Ruşçadan Başkurt Türkçesine Giren Diftonglar”, “Kalın ve İnce Ünlüler”, “Transkripsiyon Sistemi” bölümleriyle Başkurt Türkçesi fonolojisi hakkında tablolarla bilgi vermeyi uygun gördük.

Giriş bölümünden sonra “Baskurt Türkleri” başlığı altında on bir alt başlık açıldı. “Baskurt Türklerinin Tarihi”, “Salavat Yulayev”, “Zeki Velidi Togan”, “Baskurt Türkçesi ve Baskurt Türkçesinin Tarihi Gelişimi”, “Baskurt Edebiyatı”, “Türkiye’de Baskurt Türkleri Üzerine Yapılmış Çalışmalar”, “Kitaplar”, “Tezler”, “Makaleler”, “Rusya’da ve Diğer Ülkelerde Yapılan Çalışmalar”, “Ses Bilgisi”, “Baskurt Türklerinin Kullandığı Alfabeler” bölümlerinde Baskurt Türkleri, Baskurt Türkçesi, Baskurt Tarihi hakkında bilgiler verildi.

Morfoloji “Kelime”, “İsim”, “Sıfat”, “Zarf”, “Zamir”, “Fiil”, “Edat”, “Yansıma Sözcükler” bölümlerinde incelendi. Sonuç bölümü yazıldı. Sonuçtan hemen sonra “Metinler”, “Gramer Terimleri Sözlüğü”, “Özel İsimler Sözlüğü”, “Sözlük” eklendi. Kaynakça ve kısa özgeçmişle tez sona ermektedir.

İncelenen çalışmalar:

Banguoğlu, Tahsin: Türkçenin Grameri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1986.

Dimitriyev, Nikolay: Grammatika Başkirskogo Yazıka, Nauka, Moskova, 2008.

Ersoy, Habibe Yazıcı: Baskurt Türkçesinde Kip, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

Ergin, Muharrem: Türk Dil Bilgisi, Boğaziçi Yayınları, 1980, İstanbul.

Korkmaz, Zeynep: Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

Margarete I. Ersen-Rasch, Bashkirisch Lehrburg für Anfänger und Fortgeschrittene, Harrassowitz Verlag, 2009, Wiesbaden. P. 1-230.

Nicholas Poppe, Bashkir Manual, İndiana University Puplications Uralic and Altaic Series, Bloomington, 1964, p. 1-181.

İşbayev, Kärim: Başkürt Tele, Kitap, Üfü, 2012.

Zäynullin, Marat: Hüzärge Başkürt Äzäbi Tele Morfologiya, Başkürt Däwlät Universiteti, Üfü, 2002.

Usmanova, M.Ğ.; Abdullina F.F.: Başkürt Tele Teoriya 5-9. Klas, Üfü, 2013.

Biner, İsmet: “Baskurt Dili Grameri”, İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü Yayınları, 2014, İstanbul.

Yazıcı Ersoy, Habibe: “Baskurt Türkçesi”, Türk Lehçeleri Grameri, Editör Ahmet Bican Ercilasun, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007.

Yulmühämätov, V.B.; Raqayeva, Ä. S.; Şarapov, İ. Ä.: Başkürt Tele Häm Telmär Mäzäniyäte, Kitap, Üfü, 2008.

Yuldaşev, A.A.: “Baskirskiy Yazık”, Tyurkskiye Yazıki, Editör V.N Yartseva, İzdatelskiy Dom Kırgızstan, 1997.

Yulmühämätov, M. B., Raqayeva, Ä. S., Şarapov, İ. Ä.: Başkürt Tele Häm Telmär Mäzäniyäte, Kitap Nəşriyäte, 2008, Üfü.

Usmanova, M.G.: Gramatika Baskirskogo Yazıka Dılya İzuçayuşih Yazık Kak Gosudarstvenniy, Kitap, Ufa, 2006.

H. Abidof, N. Tahirof, V. Hangeldin, A. Vildanof, “Baskurt Telenen Sarfi”, Ufa, Baskurt Narkom Neşri, 1925, s. 1-112.

Tezde Baskurt Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde ortak olan terimler tercih edildi. Mesela Türkiye Türkçesinde isim, ad gibi eş anlamlı terimler kullanılıyor. Baskurt Türkçesi de isim terimini kullandığı için biz ismi tercih ettik. Her bölümün başında Baskurdistan’da ve Türkiye’de morfoloji ile ilgili yazılan gramer eserlerini tarayarak yapılan tasnifleri ve kullandıkları terminolojiyi verdik.

Örnekleri ve gramer terimlerini Baskurt Kiril Alfabeti’nde verme yoluna gittik. Çünkü Baskurt Türkçesinden iktibas yaptığımız bütün eserler Kiril Alfabetiyle

basılmış eserler olduğu için akademisyenler kaynak metne gittiklerinde orijinal şekliyle karşılaşacaklardır.

Gramer Terimleri Sözlüğü tezin içindeki terimleri kapsamaktadır. Başkurt Türkçesindeki gramer terimlerinin tamamını burada vermedik. Sadece tezin içinde geçen terimlerin Türkiye Türkçesindeki terim karşılıkları yazılarak oluşturuldu. Ayrıca parantez içerisinde transkripsiyonunu verdik. Özel isimler sözlüğü, tezin içinde geçen özel isimlerden oluşturulmuştur. Sözlük kısmında ise örnekler kısmında geçen kelimelerin sözlüğü çıkarılarak karşılıklarına Türkiye Türkçesindeki anlamları yazılmıştır. Sözlük bölümünde, kelimenin cümle içerisindeki kullanılan anlamını yazdık.

Başkurt morfolojisini sınıflandırmada kendine has bazı özellikler dikkat çekmektedir. Bu çalışmayla Çağdaş Türk Yazı Dilleri arasında önemli bir yeri olan Başkurt Türkçesinin Morfolojisi incelenerek tespitlerin, değişimlerin ve benzerliklerin akademik camiayla paylaşılması hedeflendi.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. BAŞKURT TÜRKLERİ

1.1. Başkurt Türklerinin Tarihi:

Başkurt Türklerinin bin yıla dayanan bilinen bir geçmişi vardır. Dîvânü Lugat'it-Türk'te Başkurt Türkleriyle ilgili ilk bilgilere rastlanmaktadır.

Dîvânü Lugat'it-Türk'te, “Bizans -Rum- ülkesine en yakın olan boy Beçenek'tir; sonra Kıpçak, Oğuz, Yemek, Başgirt, Basmıl, Kay, Yabaku, Tatar, Kırkız gelir,”¹ şeklinde geçmektedir.

Başkurt Türklerinin 20. yüzyıldaki lideri, büyük ilim adamı Zeki Velidi Togan (1890-1970) “Hatıralar” adlı kitabında Başkurt boylarını tasnif etmiştir. Dağda yaşayan boylar Bürçen, Üsergen, Tamyan'dır. Ovada, bozkırda yaşayanlar ise Yurmatı, Küdey, Geyne, İrekti, Yeney, Tanıp boylarıdır. Daha sonra Kıpçak, Nogay, Kırgız, Kereyit, Merkit gibi boylar Başkurt Türklerine katılmışlardır.²

Başkurt Türkleri, Rusya toprakları içerisinde İdil-Ural Bölgesi'nde, Volga Nehri ile Orta ve Güney Urallarda yaşayan bir Türk kavmidir. Halk olarak Başkurt, Başgirt, Başkir şeklinde farklı adlandırılmaktadır. Kelimenin etimolojisi hakkında farklı görüşler ileri sürülmektedir.³

Zeki Velidi Togan'a göre Başkurt kelimesi Beş Ogur'dan gelmektedir. Başkurtlar'ın aslı Türkistan'ı terk ederek kuzeye yönelen ve sonra batıya geçen Kıpçak Türkleri'ne dayanmaktadır. Hatta bir kaynağa göre bunlardan bir grup Macaristan'a kadar gitmiştir.⁴

Zeki Velidi'nin bu tezi dil açısından da incelendiğinde çok güçlüdür. Başkurt Türkçesinin Tatar Türkçesi, Kazak Türkçesi, Nogay Türkçesi ve Kırgız Türkçesine

---

¹ Kaşgarlı Mahmut, **Dîvânü Lugat'it-Türk Tercümesi**, c. I, Çev.: Besim Atalay, Ankara, TDK Yay., 1992, s.28.

² İlyas Kamalov, A. Melek Özyetgin, A. Merthan Dünder, **Tarihten Bugüne Başkurtlar**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2002, s.25-26.

³ Fatih Özbay, “Başkurdistan”, **Yeni Türkiye Dergisi, Türk Dünyası Özel Sayısı**, S. 54, Eylül-Ekim 2013, Ankara, s.2032.

⁴ Mehmet Saray, “Başkurt Maddesi”, **İslam Ansiklopedisi**, c.5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 130.

çok yakın olması aslında boy olarak menşeyini açıklamaktadır. Başkurt Türkçesi Kıpçak grubunun kuzeybatı grubu içerisinde yer almaktadır.

İbn-i Said, Başkurt Türklerinin Müslüman olmalarında bir Türkmen fakihinin etkili olduğunu belirtmiştir. Altın Ordu devletinin 1481’de dağılmasından sonra, Başkurt Türkleri bu devletin mirasçıları arasında paylaştırılmış ve İdil, Kama nehirlerinin doğusunda yaşayan Başkurt Türkleri, Şibanoğulları (Sibirya Tura Hanlığı)’nın; İdil nehrinin batısında yaşayanlar da Kazan Hanlığı’nın hâkimiyetine verilmiştir. Güney ve güneydoğudaki Başkurt Türkleri ise Nogay mirzalarının hâkimiyeti altına girmiştir.⁵

Kısa süre sonra Şiban Tura Hanlığı, bütün Başkurt Türklerini hâkimiyeti altına almış ve 15-16. yüzyıllarda Başkurt ülkesini idare etmişlerdir. Altın Ordu devletinin dağılmasından sonra, Başkurt Türkleri bazı hanlıklara bağlı kalmışlardır.⁶

1552 yılında Çarlık Rusyası, Kazan Hanlığı’nı yıktı. Başkurt Türkleri 1557 yılında Rusların hakimiyetini kabul ettiler. Ruslar yayılmayı sürdürdü. Başkurt Türklerinin yaşadığı bölgelere de iskan politikaları başladı. Başkurt Türkleri 17-18. yüzyıllarda Ruslara karşı mücadele ettiler.

1707 Seyyid Ayaklanması, 1707 Aldar Kösüm Ayaklanması, 1709, 1736, 1740 Karasakal Ayaklanması, 1755 Abdullah Batırşah Ayaklanması, 1774 Salavat Yulayev Ayaklanması olmak üzere birçok ayaklanma meydana geldi. 1705 yılındaki ayaklanmada İstanbul’a elçi göndermiş yardım istemişlerdir. Ruslarla Osmanlılar arasındaki mevcut durumun değişmeyeceği cevabını almışlar ve yardım teklifler diplomatik bir dille geri çevrilmiştir. Ruslar bütün bu ayaklanmaları şiddetle bastırdı ve sonunda kendi hakimiyetini Başkurt Türklerine kabul ettirdi.⁷

Başkurt Türkleri bağımsızlıklarını kaybetmemek için büyük mücadeleler vermişlerdir. Bu destansı mücadeleler Rus tarihinde de geçmektedir. Rus ordusu defalarca Başkurt Türklerinin bağımsızlık mücadelelerini bastırmak zorunda kalmıştır. Ünlü Rus tarihçisi V.N. Vitevksiy eserinde İdil Ural bölgesinin Rusya’ya

---

⁵ Saray, **a.g.e.**, s.130.

⁶ Habibe Yazıcı Ersoy, “Baskurt Türkleri ve Dilleri”, **Tehlikeli Diller Dergisi/JofEL**, Summer/Winter Volume 3, ISSUE 4-5, Ankara, 2014, s.150-151.

⁷ Kamalov, Özyetgin, Dündar, **a.g.e.**, s.95.

çok pahalıya mal olduğunu, Rus ordusunun bu savaşlarda birçok askerini kaybettiğini dile getirmektedir.⁸

Başkurt Türkleri Ural dağlarının kuzey ve doğu kısımları ile Volga nehri etrafında yaşamaktadırlar. Başkurt Türkleri İdil Bulgar Devleti, Altın Orda Devleti, Kazan Hanlığı, Çarlık Rusyası, SSCB, Rusya Federasyonu içerisinde varlıklarını devam ettirdiler. Başkurt Türkleri günümüzde Rusya Federasyonu içerisinde özerk bir statüde yaşamaktadırlar.

Başkurt Türklerinin resmî kaynaklarından alınan bilgiye göre günümüzdeki toplam nüfusları 1.600.000'dir. Başkurt Türklerinin % 92'si Rusya Federasyonu'nda hayatlarını sürdürmektedir. Rusya Federasyonu'nun içindekilerin %59,6'sı Başkurdistan'da yaşamaktadır. Başkurt Türkleri Başkurdistan'ın dışında Orenburg, Tümen, Perm, Kurgan, Çelyabinsk, Sverdlovsk gibi şehirlerde de az da olsa nüfus olarak varlık göstermektedirler. Orta Asya'da, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Ukrayna, Türkmenistan, Özbekistan'da küçük azınlık olarak yaşamaktadırlar. Başkurt Türkleri başkentleri Ufa'da nüfusun %15'ini oluşturmaktadır. Başkurdistan'ın toplam nüfusu Rusya Federasyonu'nun nüfusunun (145,9 milyon) %2,8'ini oluşturmaktadır.⁹

11 Ekim 1991 tarihinde özerkliğine kavuşmuştur. Yüzölçümü 143.600 km²'dir. Başkurt Özerk Cumhuriyetinin nüfusu 3.895.000'dir. Başkenti Ufa'dır. Resmî diller Başkurt Türkçesi ve Rusçadır.

Başkurdistan yeraltı zenginlikleri açısından Rusya Federasyonu içinde önemli bir cumhuriyettir. Doğalgaz, petrol, kömür, bakır, çinko, alüminyum gibi madenler açısından önemli kaynaklara sahiptir. Üç binden fazla maden rezervi tespit edilmiştir. Petrol üretiminde Tümen Eyaleti (Sibirya Tatarlarının yaşadığı şehir), Tataristan'dan sonra üçüncü sıradadır. Petrol üretiminde üçüncü sırada olmasına rağmen işlemede birinci sıradadır. Başneft adlı petrol şirketi vardır.¹⁰

---

⁸ İldus İlişev, "Başkurdistan Cumhuriyeti", **Türkler Ansikopedisi**, c. 20, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, Ankara, s.112-125.

⁹ Fatih Özbay, "Başkurdistan", **Yeni Türkiye Dergisi**, Türk Dünyası Özel Sayısı, S. 54, Eylül-Ekim 2013, Ankara, s.2032.

¹⁰ Özbay, **a.g.e.**, s.2032.

1.2.Ruslara Karşı Mücadele Eden Başkurt Liderleri Salavat Yulayev ve Zeki Velidi Togan:

1.2.1. Salavat Yulayev:

Salavat Yulayev (1754-1800), 1754 yılında Ufa vilayeti, Şaytan Közey köyünde doğdu. 1773 yılında Pugaçov ayaklanmasına 1200 atlısıyla katıldı. Büyük kahramanlıklar gösterdi. Savaş kaybedince Salavat'ın burnu kesilir ve alını kızgın damga ile dağlanır. 1775 yılında babası ve arkadaşlarıyla beraber Baltık kıyısındaki Rogervik'e (Estonya'da) sürülür. Orada 1800 yılında vefat eder. Daha hayattayken onun kahramanlığıyla ilgili şiirler yazılmış, şarkılar bestelenmiştir. Modern ve klasik şairlerden Salavat Yulayev'e şiir yazmayan yoktur.¹¹

Çarlık Rusyası içindeki ayaklanmalar ve bu ayaklanmaların ağırlıklı müslüman nüfus tarafından meydana gelmesi yönetimi çeşitli tedbirler almaya yöneltti. Rusya'nın içindeki müslüman nüfusu kontrol altına alabilmek için bir kuruma ihtiyaç vardı. Bu ihtiyaç Orenburg Müftülüğü'nün kurulmasıyla neticelendi. Ruslar İmparatorluklarını büyütebilmek için yeni bir hamle daha yapıyorlardı.

Orenburg Müftülüğü II. Katerina'nın fermanıyla 1788 yılında kurulmuştur. 18. yüzyılın ikinci yarısında Kazakistan'ı işgal eden Rusya, Türkistan ile komşu oldu. Osmanlı ile yapılan savaşlar, içerde çıkan isyanlar, Pugaçev isyanı ve buna Müslüman tebanın katılması müftülüğün kurulmasında etkili oldu. Bir taraftan dışarıda savaşlar yapan Çarlık Rusyası içerideki Müslüman tebasını kontrol altında tutmak istiyordu. Kazak bozkırının alınması, Türkistan ile komşu olunması bu coğrafyada yaşayan Müslümanlar üzerinde etki edebilecek bir kuruma ihtiyaç duyulmasına neden oldu. II. Katerina, General İlgeström'e 1788 yılında imzalayıp gönderdiği fermanla Orenburg'da müftülük kuruldu. İlk müftü Muhammedcan Hüseyin isimli bir imamdır. Müftü, kadı, serkatip, tercüman, defterdar, evrak müdürü, müdür muavinleri, katip, odacı mevkilerine tayinler yapıldı. Rusya'nın içindeki Müslümanlar şeri meselelerinde bu müftülüğe bağlıydı. Orenburg'daki

---

¹¹ Rawil Bikbayev, Gaynislam İbrahimov, **Başkurt Halkının Milli Kahramanı ve Şairi Salavat Yulayev**, Ankara, Türksoy Yayınları, 2004, s.17-26.

Kazakların ardından, Akmola, Yedisu, Semey, Torgay, Ural'daki Kazaklar da bir müddet müftülüğe bağlansalar da sonra ayrıldılar.¹²

Salavat Yulayev'in heykeli Ufa'da yer almaktadır. Bu heykel şehrin, Başkurdistan'ın sembollerinden biridir.

1.2.2. Zeki Velidi Togan:

Zeki Velidi Togan, tarihçi, Türkolog, devlet adamıdır. Türkiye'de Türkoloji'nin gelişmesine katkı sağlamıştır. Türkiye'de tarihçi, Türkolog olarak tanınan Zeki Velidi Togan aynı zamanda büyük bir devlet adamıdır.

Başkurdistan'ın İsterlitamak vilayetine bağlı İşimbay kazasında 1890 yılında dünyaya gelmiştir. Babasının adı Ahmetşah, annesinin adı Ümmülhayat'tır. Küçük yaşlarda Arapça ve Farsçayı öğrenmiştir. Kazan'da Kasımiye Medresesi'nde eğitimini tamamlamıştır. Kazan'da Rus müsteşriklerin yardımıyla Türkistan'a araştırma gezileri yaptı. Rus Duma Meclisi'ne Başkurt temsilcisi olarak seçildi. 1917 Ekim Devrimi'nin ardından kendi milletine ve Türkistan'daki, İdil Ural'daki Türklere yararlı olmak maksadıyla siyasete atılmıştır. Başkurt Otonom Cumhuriyeti'ni kurdu ve bu hükümetin başkanlığını yaptı. Çarlık'a karşı komünistlerle işbirliği yaptı. Lenin, Stalin, Troçki gibi liderlerle görüştü. 1921 yılında kurulan Türkistan Millî Birliği'nin başına geçti. Türkistan'da Rusların hakimiyeti sağlamasının ardından 1923 yılında İran'a geçti. 1925 yılında Türkiye'ye geldi ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı oldu.¹³

Başkurt tarihinin içinde müstesna bir yere sahiptir. Bugün Ufa'da millî kütüphane onun adınadır. Yine Ufa'daki en büyük caddelerden biri onun adını taşımaktadır. Türkiye'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin önündeki parkta büstü vardır. Ayrıca Başkurdistan'da doğduğu, büyüdüğü ev müze haline getirilmiştir.

---

¹² İsmail Türkoğlu, **Rusya Türkleri Arasında Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin (1858-1936)**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2000, s.75-84.

¹³ Tuncer Baykara, "Zeki Velidi Togan Maddesi", **İslam Ansiklopedisi TDV**, Ankara, c. XLI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s.209-210.

Tablolar Listesi 6:¹⁴

¹⁴ www.timeturk.com.tr/2012/05/13/bir-turk-islam-ulkesi-baskurtistan.html /03.01.2017

Tablolar Listesi 7:¹⁵

---

¹⁵ <http://fb.ru/article/267843/gerb-bashkortostana-opisanie-i-znachenie-simvolov/03.01.2017>

1.3.Başkurt Türkçesi ve Başkurt Türkçesinin Tarihi Gelişimi:

Başkurt Türkçesi çok zengin bir kültürel mirasa sahiptir. Başkurt Türkleri kendi dillerini asırlarca korumuşlardır. Zengin bir halk edebiyatına sahip olan bu dil, Çağatay Türkçesinden, Eski Türkçeden birçok arkaik unsuru da muhafaza etmiştir. Diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi Başkurt Türkçesinde de cins kategorisi yoktur. Başkurt Türkçesi Kuvan ve Yumatı ağızları esas alınarak yazılmıştır.

Tatar Türkçesi ve Kazak Türkçesi arasında geçiş köprüsü halinde olan Başkurt Türkçesi, morfoloji bakımından Tatar Türkçesi ile hemen hemen aynı özelliklere sahiptir. Ses bakımındansa Tatar Türkçesi ile farklılık arz etmektedir.¹⁶

Başkurt Türkçesi ve Tatar Türkçesi arasında leksikolojik olarak çok az fark vardır. Başkurt Türkçesinde Arapça, Farsça kelimeler de görülmektedir. Farsça kelimelerin Başkurt Türkçesine geçmesi Osmanlı Türklerinde olduğu gibi edebiyat vasıtasıyla olmuştur.¹⁷

Türkler kitleler halinde Müslüman oldular. Başkurt Türkleri de 11. yüzyılda İslamiyeti kabul etmişlerdir. Yeni bir dinle birlikte yeni bir medeniyetin de tesiri başlamıştır. İki ciltlik Başkurt Türkçesi Sözlüğü'nde Arap dilinden iki bin beş yüz, Fars dilinden ise altı yüz elli kelime yer almaktadır.¹⁸

Başkurt Türkleri 1929 yılına kadar Arap alfabesini; 1929-1938 yılları arasında ise Latin alfabesini kullandılar. 1938 yılında Kiril alfabesine geçtiler. Rus Kiril alfabesine “Ғ, Һ, Җ, Ҝ, Ү, Ө, Ә, Һ, Ҙ” (ğ, ñ, z, k, ü, ũ, ä, h, s) bu dokuz harf eklenerek yapılmış Başkurt Kiril alfabesini halen günümüzde de kullanmaktadırlar.¹⁹

Başkurt Türkçesinde Oğuz, Bulgar ve Sibirya Türk dillerine has özellikler de bulunmaktadır. Başkurt Türkçesinin Oğuz soyundan geldiği varsayımıyla ilgili A. V. Dıbo: “Başkurt Türkçesi, Moğol öncesi devirde, büyük ihtimalle Oğuz grubunda idi, Altınordu döneminde ve daha geç dönemlerde Kıpçaklaşmaya maruz kaldı...”

¹⁶ Habibe Yazıcı Ersoy, “Başkurt Türkçesi”, **Türk Lehçeleri Grameri**, Ed. Ahmet Bican Ercilasun, Ankara, Akçağ Yayınları, 2007, s.753.

¹⁷ İsmet Biner, “Başkurdistan, Başkurtlar ve Başkurtça”, **Yeni Türkiye Dergisi, Türk Dünyası Özel Sayısı**, S.54, Eylül-Ekim 2013, Ankara, s.2048.

¹⁸ Habibe Yazıcı Ersoy, “Başkurt Türkçesinde Arapça ve Farsçadan Alıntı Kelimelerdeki Ünlü ve Ünsüz Değişimleri”, S. 12, **Türkbilig**, 2006, Ankara, s.143.

¹⁹ A.A. Yuldaşev, “Başkırskiy Yazık”, **Tyurkskiye Yazıki**, Ed. V.N Yartseva, Bişkek, İzdatelskiy Dom Kırgızstan, 1997, s.207.

demektedir. Başkurt Türkçesi, yabancı dilden en büyük etkiyi Başkurt Türklerinin İslamiyeti kabul etmelerinden sonra yaşadı. Arapçadan-Farsçadan kitle halinde kelime alımı sadece leksikolojiyi değil Başkurt Türkçesinin fonetik yapısını da değiştirdi. Başkurt Türkçesinde “f” ve “h” sesleri teşekkül etti. Daha sonra Rusları iskan politikaları neticesinde Rus nüfusuyla birlikte Rusçanın da etkisi görülmeye başladı. İki dilliliğinin artması, Başkurt Türkçesinin fonetik sisteminde değişikliklere sebep oldu.²⁰

Harezmi Altın Ordu Türkçesi 11-12. yüzyıllarda bugünkü Özbekistan’ın batısı, Türkmenistan ve Batı Kazakistan’da yazılmış edebî dildir. İçinde Kıpçak Türkçesinin unsurları da vardır. Karahanlı Türkçesinin güneybatı kolunu oluşturmaktadır.²¹

Altın Orda şehirlerinde sanat hayatı Ürgenç’ten yani Harezmi’den çok etkilenmiştir. İslam dininin Kıpçak Türkleri arasında yayılması Altın Orda medeniyetine Harezmi’nin etkisini hızlandıran en temel sebep olmuştur.²²

Çağatay Türkçesi 15. yüzyılın başından 20. yüzyıla kadar Türkistan’da kullanılan edebî dildir. Çağdaş Türk lehçeleri arasında Özbek Türkçesi ve Uygur Türkçesi Çağatay Türkçesine en yakın şivelerdir. Çağatay Türkçesi Doğu Türkistan’da ve Batı Türkistan’da sadece devlet ve edebiyat dili olmasının yanı sıra Oğuz olmayan Türklerin kullandığı edebiyat dilidir.²³

Bartold, “Moğol İstilasına Kadar Türkistan” adlı eserinde “Çağatay Ülkesinde Edebiyat” başlığı altında edebiyatı incelemiştir. Ancak burada edebiyata değinmemiş sadece belli başlı tarih kitaplarını incelemiştir.

Çağatay’ın halefleri arasında çıkan taht kavgalarının edebiyatın gelişimini engellemiştir. Timur, Şahruh ve Uluğbey dönemlerinde yazılan tarih kitaplarından bahsedilmektedir. Ayrıca Arap alfabesinin yanında Uygur alfabesi de kullanılmıştır. Bu yüzden bu alfabeyle yazılmış eserler de mevcuttur.²⁴

---

²⁰ Firdevs Hisametdinova, İsmet Biner, “Baskurtlar ve Baskurtça”, **Tehlikeli Diller Dergisi/JofEL**, Summer/Winter Volume 3, ISSUE 4-5, 2014, Ankara, s.99.

²¹ Aysun Ata, **Harezmi Altın Ordu Türkçesi**, İstanbul, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 36, 2002, s.12.

²² Ahmet Caferoğlu, **Türk Dili Tarihi II**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1974, s. 153.

²³ Janos Eckmann, Çev. Günay Karağaç, **Çağatayca El Kitabı**, İstanbul, Kesit Yayınları, 2013, s.9.

²⁴ Wilhelm Bartold, **Mogol İstilasına Kadar Türkistan**, İstanbul, Kervan Yayınları, 1981, s. 69.

Çağatay edebiyatı içerisinde Alişir Nevâyî, Mevlana Sekkakî, Mevlana Lutfi, Eşref, Mevlana Ali, Suheyli, Hatifi gibi şairler yetişmiştir. Çağatay edebiyatı 15. asrın ilk yarısında Semerkant'ta, ikinci yarısında ise Herat'ta gelişme fırsatı yakalamıştır. Çağatay tili, Çağatay Türkçesi ismi ise Cengiz'in ikinci oğlu, Türkistan hakanı Çağatay'dan kaynaklanmaktadır. Bu dile şairler, yazarlar kendi aralarında Türkî til demişlerdir. Avrupalı Türkologlar 19. asrın sonlarına doğru Çağatay tili terimini kullanmışlardır.²⁵

İdil Ural bölgesinde yaşayan Tatar ve Başkurt Türklerinin kullandıkları dille ilgili eski döneme ait mezar taşları da incelenmiştir. Belki bu mezar taşlarından yola çıkarak Çağatay Türkçesinin İdil Ural bölgesinde yazı dili olarak kullanılmasının ilk merhalelerini görmek açısından bir önem arz edebilir. İdil Ural bölgesindeki 13-15. yüzyıla ait mezar taşlarında Kazan, Çağatay ve Garp Türkçesinin etkileri vardır. Bir kısmında ise Çağatay Türkçesinin izleri çok net bir şekilde göze görülmektedir.²⁶

Başkurt Türkleri Altın Ordu Devleti'nin (1241-1502) hakimiyeti altında yaşadılar. Bu yüzden Harezmi Altın Ordu Türkçesi zamanında yazılan edebî eserlerin kültürel mirasçılarıdır. Daha sonra Timur'un Altın Ordu Devleti'ni yıkmasıyla bu edebî dili yerini zamanla Çağatay Türkçesine bırakmıştır. Karahanlı Türkçesinin Karahanlı Devleti'nin edebî dili olması, Çağatay Türkçesinin Timurlular Devleti'nin edebî dili olması ve zamanla hakim olan millete göre bu durumun değişiklik göstermesi yukarıdaki tezimizi güçlendirmektedir.

Başkurt Türklerinin eski yazılı eserleri muhafaza edilememiştir. Arap alfabesiyle yazılmış, resmî evraklar ve şecereler korunmuştur. Ancak bu dil yadigarları Başkurt Türkçesinin eski devirlerini anlamak için yetersizdir. Kıpçak boyunun Başkurt Türklerinin etnik olarak şekillenmesinde çok önemli bir yeri vardır.²⁷

Kazak dilbilimciler Abduali Kaydarov ve Meyirbek Orazov bu görüşü savunsalar da dilbilimcilerin bu görüşlerine katılmıyorum. Biz bu evraklardan ve şecerelerden bir kısım bilgilere ulaşabiliriz. En azından buradan ekleri ve belirli dil

---

²⁵ Caferoğlu, **a.g.e.**, s. 199.

²⁶ Ahmet Caferoğlu, **Türk Dili Tarihi I**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1970, s. 98.

²⁷ Abduali Kaydarov, Meyirbek Orazov, Çev. Vahit Türk, **Türklük Bilgisine Giriş**, İstanbul, Kesit Yayınları, 2010, s.187.

verilerini elde edebiliriz. Bu ulaştığımız veriler elbetteki bugünkü Başkurt Türkçesiyle farklılık arz edecektir. Bugünkü Başkurt Türkçesinin 1920’li yıllarda Kuvan ve Yumatı ağızları temel alınarak oluşturulduğunu görüyoruz. Bu Başkurt Türklerinin daha önceki yüzyıllarda edebiyatlarının, edebî dillerinin olmadığı anlamına gelmez. Altın Ordu Devleti’nin hakimiyetinde yaşayan Başkurt Türklerinin Altın Ordu Devleti zamanında kullanılan edebî dille edebî eserler yazmaları yüksek ihtimaldir. O zamanlarda millet kavramı farklı olduğu için yazılan telif eserlerin hangi Türk boyuna mensup yazar tarafından kaleme alındığı tam olarak bilinmemektedir. Başkurt Türkçesi Doğu ve Batı Türkçesi olarak iki büyük grubu teşkil eden Türkçenin Doğu kolunun içerisinde. Doğudaki Türkler tek bir alfabeyle yazıyorlardı, edebî dil yazarların kullandıkları küçük ağız özellikleri dışında farklılık arz etmiyordu. Deşt-i Kıpçak, Türkistan ve Kazak bozkırında anlaşılan edebî dil, milyonlarca kilometrelik bir medeniyet sahasına sahipti. Taşkent’te, Andican’da, Semey’de, Orenburg’da, Kazan’da, Ufa’da basılan eserler bu geniş coğrafyada yaşayan insanlar tarafından rahat okunup anlaşılıyordu. Bu coğrafyadaki siyasî dalgalanmalar, ülkelerin sınırlarının değişmesi milletlerin kaderleri üzerinde etkisini gösterdi. Bu hareketlerin en çok değişime zorladığı kültür haritası, dil ve medeniyetin sınırları oldu.

Celil Kiyekbayev Başkurt edebî dilini tarihî gelişimini üç döneme ayırmıştır.²⁸

1. 15-16. yüzyıllarda başlayıp 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan dönem. Klasik halk şarkılarında, destanlarda rivayetlerde, hikâyelerde ve halk edebiyatının diğer ürünlerinde görülen dil. Bu dönemde Başkurt Türklerinin resmî yazı dili Ural Volga (İdil) boyu Türkî dilidir.

Celil Kiyekbayev’in bu tasnifinde 15-19. yüzyıl arasında kullanılan dilden kasıt Çağatay Türkçesi’dir.

2. 19. yüzyılın ikinci yarısından 1917 Ekim İhtilali’ne kadar olan dönem. Başkurt Türkçesi esasında yazı dili oluşturma çalışmalarının başladığı dönem. Bu dönemin sonunda, 20. yüzyılın başından Ekim İhtilali’ne kadar Başkurt Türklerinin

---

²⁸ Habibe Yazıcı Ersoy, **Başkurt Türkçesinde Kip**, Ankara, TDK Yay., 2014, s.205.

resmî yazı dili olan Başkurt Türkçesinin leksik, gramatik özellikleri de göz önünde bulundurularak, Tatar Türkçesi kullanılmıştır.

Burada Tatar Türkçesinden kasıt yine Çağatay Türkçesidir. Arap alfabesiyle yazıldığı için fonetik ayrılıklar yoktu. Tatar Türkleri ve Başkurt Türkleri aynı alfabeyle aynı dilde yazıyorlardı. Başkurt din âlimi, yazar Rızaeddin Fahreddin eserlerini bu dille kaleme almıştır.

3. Ekim devriminden sonra ilk yıllardan (1919-1922) başlayarak günümüze kadar gelen dönem. Yerel Başkurt ağızlarının esas alındığı edebî yazı dilinin meydana geldiği dönem.

G.B. Hösayinov, Başkurt Türkçesinin gelişimini 13. Yüzyıl-1917 Ekim Devrimi ve 1919 yılında günümüze kadar olan dönem olmak üzere iki devirde incelemektedir. 13. yüzyıldan başlayan ve Ekim Devrimi'ne kadar uzanan devirde önce Ural Volga boyu Türkî dili, sonra ise Tatar Türkçesi kullanılmıştır.²⁹

G.B. Hösayinov'un Ural Volga boyu Türkî dilinden kastı yine Çağatay Türkçesidir.

1921 yılının Temmuz ayında Sovyetler Birliği'nin İkinci Bütün Başkurdistan Toplantısı gerçekleştirildi. Bu toplantıda Başkurt hükümetine Başkurt Türkçesini kullanma, Başkurt Türkçesini fonetik olarak esas alan kitapların hazırlanması emri verildi. Başkurt hükümeti 5 Aralık 1922 tarihinde bu konuda birçok karara imza attı. Bu tarihten itibaren bu fikir artık uygulanmaya başlanmıştır.³⁰

Bu kararın neticesi olarak 1924 yılının Ağustos ayında Başkurtistan Gazetesi, Başkurt Türkçesi fonolojisini esas alarak yayın hayatına başladı. Gazetenin peşi sıra Başkurt Türkçesini fonetik olarak esas alan kitaplar neşredildi.³¹

İslam dinini ve İslam medeniyetini yayan Türkistan Müslümanlarının Türkî dilini, 7-8. yüzyıl edebiyat, yazı dili olarak kullanan Başkurt Türkleri, 1920'li yıllara kadar kendi dillerini yazı dili olarak kullanma tecrübesine erişmemişlerdir. Sovyet Başkurdistan Hükümeti'nin 27 Haziran 1921 tarihinde aldığı kararla Başkurt

²⁹ Göksel Öztürk, "Başkurdistan Cumhuriyeti", **Türkler Ansiklopedisi**, c. 20, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, Ankara, s.175.

³⁰ K. Z. Ahmerov, **Başkurt Yazuvı Tarehenen**, Ufa, Başkirkoe Knijnoe İzdatelsvo, 1972, s.44.

³¹ Öztürk, **A.g.e.**, s.176-177.

Türkçesi, Rusça ile aynı seviyede devlet dilidir, kanununu çıkardı. 1-4 Temmuz 1921 ayında Sovyetler Birliği'nin İkinci Bütün Başkurdistan Toplantısı'nda bu karar tasdik edildi. O dönemde Başkurt Türkçesi üzerine ilmî çalışmalar yoktu. Başkurt Türkçesini tez bir zamanda devlet dili yapmak için edebî, yazı dilini oluşturmak gerekiyordu. Alfabeyi oluşturmak, imla, sözlük ve ders kitapları yazmak önem arz ediyordu. Bu iş millî bir göreve dönüştü. Hükümet komisyonlar kurdurdu, yeni kararlar yürürlüğe girdi. Bütün ilmî güç bu işe yoğunlaştırıldı. Başkurt Türkleri arasında yetişmiş Nuriyağzam Tahirov, Habibulla Ğabitov, Abdelahat Uyıldanov, Ğabbas Devletşin gibi önemli dilciler, ilim adamları, devlet adamları bu işle meşgul oldular. Bu aydınların çalışmaları neticesinde 1924-1925 yılından itibaren Başkurt Türkçesi yazı dili hâline geldi. Başkurt Türkçesi 20. yüzyılda büyük gelişme gösterdi ve bu yazı dilinde eserler ortaya kondu.³²

Ekrem Beyeş'in bahsettiği Türkistan Müslümanlarının Türkî dilinden kasıt Çağatay Türkçesi ve onun öncesini teşkil eden ortak edebî dil olan Harezmi Kıpçak Türkçesidir.

Başkurt Türkçesi yer bakımından Tatar Türkçesi ve Kazak Türkçesi arasında bir bağlantı üyesidir. Ses ve şekil bilgisi bakımından da bu her iki Türk lehçesi arasında bir bağlantı üyesi meydana getirmektedir. Fakat kelime hazinesi bakımından topluca Tatar Türkçesine biraz daha yakındır.³³

Bilhassa folklor ve halk edebiyatı bakımından zengin olan Başkurt Türkçesi, önceleri konuşma dili olarak kullanılmış ve 23 Mart 1919 tarihinde ilan edilen Başkurdistan Cumhuriyetinin yazı dili olarak kabul edilmiştir. Asrın başında, bu bölgede kullanılan müşterek yazı dilinde eserler veren Mecit Gafuri (1880-1934), Garif Gumerov (1891-1974) ve Seyfi Kudaş (1894-1993) gibi şairler Sovyet Başkurt edebiyatının kurucuları sayılırken Mustay Kerim (1919-2005), Segit Ağış (1904-1973) gibi meşhur yazarlar da Başkurt Türkçesini işleyerek bir edebî dil haline getirmişlerdir.³⁴

³² Ekrem Beyeş, **Tel Hikmättäre**, Üfü, Kitap, 1999, s. 3.

³³ J. Benjing, "Altay Filolojisi ve Türkoloji Etütlerine Kılavuz II", Çev. Sabit S. Paylı, **TDAYB**, 1988, Ankara, s.215.

³⁴ Mustafa Öner, **Bugünkü Kıpçak Türkçesi**, Ankara, TDK Yay., 1988, s.XXXIII.

Rusya Federasyonu tarafından 1999 yılında kabul edilen yasanın üçüncü maddesine göre Başkurdistan'ın resmî dilleri Başkurt Türkçesi ve Rusça olmuştur. Başkurdistan'da Başkurt Türkçesi, Tatar Türkçesi ve Rusça ortaöğretimde ve yüksek öğretimde eğitim dili olarak kullanılmaktadır. Başkurdistan'ın Ufa ve Sterlitamak şehirlerindeki üniversitelerde Başkurt Türkçesi ve Edebiyatı bölümlerinin açılması, Başkurt Türkçesini öğretme yolunda yeni uzmanların yetişmesini sağlamıştır. Başkurt Devlet Tiyatrosu'nda Başkurt Türkçesinde eserler sahnelenmektedir. Ufada yayın yapan Bulgar, Şark, Yuldaş radyo kanalları yine Başkurt Türkçesinin gelişmesine katkıları yapmaktadır.³⁵

Başkurt Türkçesi günümüzde Başkurdistan'da eğitim dillerinden biridir. Başkurt Türkçesiyle dergiler, gazeteler, kitaplar vb. matbu eserler yayımlanmaktadır. Ayrıca TV ve radyo yayınları da yapılmaktadır. Başkurdistan İlimler Akademisi'nde yeni akademik eserler yayımlanmaktadır. Bu eserlerin en önemlilerinden biri şu anda yedinci cildi çıkmış olan Başkurt Türkçesinin Akademik Sözlüğü'dür.

Başkurt Türkçesinde bugün Agidel, Başkurtistan Ukıtvıshı, Vatandaş, Kama Tulkındarı, Şonkar dergileri ve Darman Gazetesi başta olmak üzere onlarca dergi, gazete çıkmaktadır. Ayrıca Başkurt edebî eserleri, akademik yayınlar olmak üzere birçok kitap neşri yapılmaktadır.

1.4. Başkurt Edebiyatı:

Kıpçak grubuna mensup olan Başkurt Türkçesi çevresindeki dillerden ve edebiyatlardan da etkilenmiştir. Başkurt Edebiyatının tamamına burada değinmeyeceğiz. Genel olarak inceleyecek ve Başkurt edebiyatının 20. yüzyılda şekillenmesinde rol oynayan üç önemli yazardan bahsedeceğiz.

20. asra kadar Doğu edebiyatının edebî türleriyle eserler yazılmaktaydı. Hüsrev ü Şirin, Muhabbetname, Dâsitanî Cumcuma, Miraçname klasik doğu şiiri, Leyla Mecnun Başkurt edebiyatının edebî örnekleriydi.³⁶

---

³⁵ Fayruze Garipova, "Dil Siyaseti Başkurdistan Tecrübesi", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, c. 6, S. 2, Haziran 2009, Ankara, s.15-7.

³⁶ Ata, **a.g.e.**, s.38-45.

Rızaeddin Fahreddin 1913 yılında Ahmet Midhat Efendi adlı eserini yayımladı. Bu eser “Meşhur İrler” (Meşhur Erkekler) adlı biyografi külliyyatı yayınları arasında çıktı. Bu külliyyatta “İbn Rüş”, “Ebu’l-alâ el-Maari”, “İbn Arabî”, “İbn Teymiyye” adlı eserler yayımlandı.³⁷

Bu eserler Çarlık Rusyası döneminde Ufa, Kazan ve Orenburg’da yayımlanmıştır. 1820’li yıllarda Fransız edebiyatının tesiriyle büyük bir gelişim gösteren Rus nesri ve o yüzyılda yetişen Tolstoy (1828-1910), Dostoyevski (1821-1881), Gogol (1809-1852) Rusya’nın içindeki Türkleri ve Türkistan’daki Türklerini eserleriyle etkilediler. Başkurt edebiyatında Fransız edebiyatının tesiriyle yeni edebî türleri alan Rus edebiyatının etkisi büyüktür. Rus-Japon savaşının kaybedilmesiyle Rusya’da 1905 Meşrutiyeti ilan edildi. Çarlık Rusya’nın içindeki gayri Slav milletlere basın özgürlüğü verdi. 1905 yılında Tiflis’te yayın hayatına başlayan Molla Nasreddin Dergisi, Kırım’da İsmail Bey Gaspıralı’nın (1851-1914) çıkardığı Tercüman Gazetesi Rusya’nın içindeki Müslümanların sosyolojik gelişmelerine büyük katkı sağladı.

Möhemmetşa Buranğolov (1888-1966), Budavlık vilayetine bağlı Yomran Tabın kazasının Üрге İlyas köyünde 15 Aralık 1888 tarihinde dünyaya geldi. Başkurt ağızları üzerine derleme çalışmaları yürüttü. Dram yazarı, folklorist, halk mimarıdır. İlk öğrenimini Orenburg’da Yuldaş köyünde Rus mektebinde tamamladı. Daha sonra Kargalı medresesinde tahsiline devam etti. 1922-1928 yılları arasında Başkurt Sovyet Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı’nda aza olarak çalıştı. 1919 yılında Sterlitamak’ta kurulan Başkurt Devlet Tiyatrosu Möhemmetşa Buranğolov’un “Aşkadar” adlı dram eserini sahneleyerek sanat hayatına başladı. “Mufti kızı Fatima” (Müftü Kızı Fatma), “Kara Yurga” (Kara Yorga), “Yeşeren Yözzer” (Yeşeren Yüzler) adlı piyesleri yazdı. 1925 yılında “Şürekey” (Şürekey), 1926 yılında “Başkürt Tuyı” (Başkurt Düğünü) adlı dramları tiyatrolarda sahnelendi. Başkurt halk şarkılarını, türkülerini, halk edebiyatı eserlerini derledi. Birçok eserinde bu topladığı eserlerden istifade etti. 1937 yılında repressiya dönemi başladı. Bu dönemde işinden kovuldu. Daha sonra hapse gönderildi. 1938 yılında suçsuz olduğu anlaşıldı ve serbest bırakıldı. “Başkürt Tarihi Yırdarı” (Başkurt Tarihi Şiirleri), “Başkürt Tarihi Yırzarı Häm Legendaları”

³⁷ Rızaeddin Fahreddin, **Ahmet Midhat Efendi**, Ufa, Vakt Matbaası, 1913, s.3.

(Başkurt Tarihi Şiiri ve Efsaneleri) adlı eserleri yazdı. “Karahakal” (Karasakal) (1930-1939), “Mergen” (Av) (1939), “Tuktar Menen Gölner” (Tuktar ile Gölner) (1944) adlı librettoların müellifidir. 1950 yılında hakkında tekrar soruşturma açıldı. 18 Ekim 1950 tarihinde Sibiryaya’ya sürgün edildi. 1960 yılında tekrar itibarı iade edildi. Aynı yıl ona ozan yazar unvanı verildi. 1966 yılında ebedî âleme göçtü.³⁸

Möhemmetşa Buranğolov’un Başkurt halkı için yaptığı hizmetler emsalsizdir. Halk hafızasında yaşayan ve bir gün zamana yenik düşecek nesiller içerisinde kaybolacak edebî eserleri derleyerek arşivlenmesini sağladı. Bu derlemeleri dramlarında, piyeslerinde kullandı.

Mecit Gafurî, 20 Haziran 1880 tarihinde Sterlitamak’a bağlı Zilemkaran köyünde dünyaya geldi. Küçük yaşta anneden öksüz babadan yetim kaldı. Maişetini temin etmek için, tarlalarda, altın madenlerinde çalıştı. Kazak bozkırına giderek Kazak çocuklara hocalık yaptı. Hayatı sıkıntılar içinde geçti. 1905 ve 1917 ihtilallerine yakından şahitlik yaptı. Başkurt edebiyatının klasik yazarlarından. Milleti için giriştiği medeniyet mücadelesini son nefesine kadar sürdürdü. Mücadeleyle dolu hayatına vücudu fazla dayanmadı ve verem oldu. Tatar ve Başkurt aydınlarla beraber uzun süre Çehov Verem Senatoryumu’nda tedavi gördü. 28 Ekim 1934 tarihinde ebedî âleme göçtü. Ufa’ya defnedildi. Troitsk’te bulunan Şeyh Z. Rasulev Medresesi’nde eğitim gördü. Orda hoca Lutfulla Gazizov’dan Rusça dersleri Halil Halfa’dan Doğu şiirinin nazmı ve ahengi üzerine dersler aldı. Daha sonra Kazan’daki Muhammediye Medresesi’nde eğitimine devam etti. 1905 yılında Rusya’da devrim olurken Kazan’daki bu medresede öğrencidir. 1906 sonbaharında Ufa’daki Galiya Medresesi’ne kaydını yaptırdı. Altı senelik eğitimi üç yılda tamamladı.³⁹

Mecit Gafurî 30 yıl sanat hayatının içinde olmuş eserler vermiştir. 1901 yılında “İşan’ın Şagirdiyken” adlı şiiriyle edebiyata adım attı. 1902 senesinde kaleme aldığı öyküleri “Fakirlik İçinde Geçen Hayat” ismiyle kitaplaştı ve 1904 yılında Kazan’da basıldı. Aynı yıl “Sibiryaya Demir Yolları ve Halkın Durumu” adlı şiir kitabı

³⁸ Z.Y.Şaripova, “Mecit Gafurî”, **Yegermense Bıwat Başkurt Äzäbiyäte**, Redaksiya R.N.Bayımov, Z.Y.Şaripova, Üfü, Räsäy Federatsiyahınıñ Mägarif Ministrılıǵı Başkurt Däwlet Universiteti, 2003, s.78-83.

³⁹ **A.e.**, s.74-78.

Orenburg’da yayımlandı. Onun şiirlerinden, manzumelerinden, hikaye ve piyeslerinden o döneme ait içtimai meseleleri bulmak mümkündür. Temmuz, 1923’te Başkurt Sovyet Cumhuriyeti tarafından Mecit Gafuri’nin sanatının 20. yıldönümü için kutlama düzenlendi ve ona “Başkurdistan Halk Şairi” unvanı verildi.⁴⁰

1905-1907 yıllarındaki Rus birinci burjuva devriminden sonra ülkede sosyal, ekonomik, politik kriz başlamıştır. 1904-1905 yıllarında Başkurt yazarlarının eserlerinde realizm hakim olmuştur. Mecit Gafuri’nin “Moya Maladaya Jizn” (Benim Gençliğim), “Lyubov K Natsii” (Millete Sevgi) adlı şiir külliyatlarında kötümserlik hakimdir. 1908-1913 yıllarında onun sanatında, bu yıllardaki şiirlerinde içe kapanıklık, hüznün motifleri öne çıktı. Toplumsal konulardan kaçınma ve Allah’a romantik bir sesleniş şiirlerinde açık şekilde görülmektedir.⁴¹

1905 yılında medrese öğrencisi olan Mecit Gafuri ülkenin içindeki tartışmaları yakından takip ediyordu. Tercüman Gazetesi’ni de okuyordu. 1905 yılındaki meşrutiyet onun eserlerine çok canlı şekilde yansımıştır. 1914 yılında kaleme aldığı “İşet Tengrim” (Duy Allahım) adlı şiirinde şu dizelerle Allah’a yalvarmıştır:

“Gerçek sevgi, insanlık, ne gün doğar ufukta

Yetmez mi bunca yıldır dökülen kanlı yaşlar?”⁴²

Başkurt Türkleri edebiyatının klasiklerinden Mecit Gafuri’nin şiirleri bugün de Başkurt Türkleri tarafından ezbere bilinmektedir. Başkurt Türklerinin modern tarzda şiir yazan, nazma yeni temaları getiren Gafuri Başkurt halkı tarafından minnetle hatırlanmaktadır.

İlk Başkurt romanlarının yazarı Rızaeddin Fahreddin (1859-1936), Rusya Müslümanları içerisinde yetişmiş önemli aydın ve din adamlarındandır.

1859 yılında Hamar bölgesinin Yuldaş köyünde dünyaya gelen Rızaeddin Fahreddin, aslen Başkurt’tur. Babası din hocası olduğu için kendi de dinî eğitim

---

⁴⁰ A.e., s.74-78.

⁴¹ Flyur Sibagatov Şarifullinoviç, “Vliyaniye Arabo-Musulmanskih Literaturnih Traditsiy Na Başkirkuyu Literaturu Naçala 20-Veka”, **Znanie, Ponimanie, Umenie, Problemy Filologiya, Kulturologii i İskusstvaznaniya**, No: 1, Ufa, 2011, s.154.

⁴² Mecit Gafuri, **Bu Dünyayı Var Edip Yaşatandır Muhabbet**, çev. Albert Kadırov-İbrahim Türkhan, Ankara, Türksoy Yayınları, 2011, s.114.

gördü. Medrese eğitimi görüp Ufa Din İşleri Başkanlığı'nda çalışmaya başladı. 1906 yılında Orenburg'a, orda yayımlanan Vakıf Gazetesi'nde çalışmak üzere davet edildi. 1906-1908 yıllarında bu gazetenin redaktör yardımcılığını yaptı. 1908 yılı Ocak ayında yayım hayatına başlayan Şura Dergisi'nin editörlüğünü yaptı.⁴³

1922 yılında Rusya Müslümanları müftüsü oldu. Hüseyiniye Medresesi'nde dersler verdi, hocalık yaptı. "Selime Yeki İffet" (Selime veya İffet), "Esme Yeki Gemel ve Yaza" (Esmâ ya da Amel ve Ceza) adlı romanların yazarıdır.⁴⁴

Rusya Müslümanları arasındaki yenileşme öncülerinden Rızaeddin Fahreddin Orenburg Müftülüğü'nde 1891-1906 ve 1918-1923 yılları arasında kadı, 1923-1936 yılları arasında müftü olarak bu müessesede hizmet etti.⁴⁵

19. asrın ilk yarısında Başkurt nüfusu ve toprakları, Orenburg eyaletine dahil oldu. Orada, birçok ictimâî, sosyal kültürel süreç cereyan etmiştir. Başkurt Türkleri arasında demokrasiyi yeniden düzenleme ve özgürlük hareketlerine karşı istek güçlenmiştir. 1812 yılındaki savaşa Başkurt Türklerinin aktif bir şekilde katılması bu duruma yol açmıştır. 1788 yılında Rusya Müslümanlarının Müftülüğü kuruldu. Sunduk'ta (daha sonraki adı Birskiy uyezd) 1709 yılında, Sıtırman'da 1713 yılında, Sterlibaşevo'da (Sterlitamak) 1720 yılında, Orenburg'taki Kargalı'da (Seitovskom posade) 1740 yılında, Tazlarova'da (Birskiy uyezd) 1767 yılında, Balıklıkül'de (Sterlitamak uyezdi) 1771 yılında, bu köylerde, büyük medreseler açıldı.⁴⁶

Eğitim alanındaki bu girişimler neticesinde 20. asra damgasını vurmuş aydın ve yazarlar bu eğitim müesseselerinden yetişti. Rızaeddin Fahreddin, böylesine geniş bir coğrafyaya yayılan Müslüman nüfusun en önemli teşkilatlanma merkezi olan müftülük kurumunun baş müftülük görevini yürüttü. 11 Nisan 1936 tarihinde 77 yaşında hayata veda etmiştir. Rızaeddin Fahreddin, büyük bir eğitimcidir. Çocukların eğitimi için kısa hikâyeler yazdı. "Selime yeki İffet" (Selime veya İffet), "Esme yeki gemel ve yaza" (Esmâ ya da Amel ve Ceza) Başkurt nesrinin iki önemli eseridir.

⁴³ Özkan Öztekten, Mehmet Yasinkaya, Murat Özşahin, "Rızaeddin Fahreddin", **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2004, c.XXIX, s.397

⁴⁴ İsmühemet Şarapov, **Yegermense Bıvat Başı**, Üfü, Mektep Yayınları, 2007, s.3.

⁴⁵ İsmail Türkoğlu, **Rusya Türkleri Arasında Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2000, s.73.

⁴⁶ İ. Galyautdinov, "İz İstorii Yazıkovich İ Kulturnih Protssesov V Başkortostane V 19- Naçale 20-Vekov" <http://www.vatandash.ru/index.php?article=100/2.1.2016>.

1905 Rus burjuva devrimiyle kısmen gelen özgürlükler 1917 ihtilâlden sonra sona erdi. 1920 yılında Zeki Velidi Togan'ın ülkesini terk etmesi ve Moskova'nın yeniden merkezileşme siyaseti sonrası yazarlar, aydınlar kendi kaderlerine razı oldular. Abdulkadir İnan, Reşit Rahmeti Arat, Musa Carullah Bigiyef, Abdürreşit İbrahim, Ayaz İshaki ülkelerinden ayrılmak zorunda kalan önemli aydınlardır.

Lenin yeniden merkezileşmeyi sağladı ve merkezi bir yapıyı Stalin'e bıraktı. Sovyetlerin içindeki aydınlar yıllar ilerledikçe hayatlarından endişe eder bir hâle geldiler. Bu korku da yazarları sembolizme, alegorik eserler yazmaya yöneltti. İmparatorluğun içinde kendi milleti için çalışan birçok yazar ve aydın 1937 yılında baskı dönemiyle idam edildi veya Sibiryaya ölüm kamplarına gönderildi.

1900-1930 yılları arasında Şeyhzade Babiç (1895-1919), Hebibulla Ğebitov (1886-1939), Ğöbey Devletşin (1893-1938) gibi yazarlar da yetişmiştir. Bu yazar ve şairler Başkurt edebiyatının gelişimine katkı sağlamışlardır.

Çağdaş Başkurt Edebiyatı bir durgunluk dönemi yaşadı. Bu durgunluk döneminde halkın kaderini etkileyen önemli temalar edebiyata yansıtılmadı. Mustay Kerim'in (1919-2005) "Promotey Monologtarı" (Prometey Monologları), Nazar Necmi'nin (1918-1999) "El Tuĝu" (Halk Bayrağı), Zeynep Bişeva'nın (1908-1996) "İmen Setlewege" (Meşe Palamudu) gibi eserlerinde kendi dönemlerinin tipleri canlı şekilde tasvir edilmiştir.⁴⁷

Ahiar Hakimov'un "Dumbıra Sıñı" (Dombıra Teli), "Dawıldan Kutuluw Yuk" (Kasırgadan Kurtuluş Yok), "Karwan" (Kervan), "Dala Muñu" (Bozkır Sıkıntısı), Ğaysa Hüseyinov'un (1928-) "Kanlı İlle Biş" (Kanlı Elli Beş), "Aldar Batır Kissahı" (Aldar Batır Kıssası), "Muhammetselim Ümütbayev", "Rızaeddin Fahreddinov", Bulat Rafikov'un (1934-1998) "Karahakal" (Karacakal), "Ahırızaman Kütkende" (Ahir Zaman Beklerken), "Eyerle At" (Eyerli At), Robert Bayımov'un (1937-2010) "Sıbar Şuñkar" (Sıbar Kartalı), Nuguman Musin'in (1931-) "Şunda Yata Batır Hüyege" (Kahraman Burada Gömülü Yatıyor), Yanıbay Hammatov

---

⁴⁷ Şaripova, a.g.e., s.474.

(1925-2000) “Kara Yaw” (Yağız Düşman), “Başkurttar Kitte Huğışka” (Başkurtlar Savaşa Gitti) adlı eserleri roman türünün gelişiminde önemli eserlerdir.⁴⁸

1.5. Türkiye’de Başkurt Türkleri ve Başkurt Türkçesi Üzerine Yapılmış Çalışmalar:

Türkiye’de araştırmalarda yayınlarda artış gözlenmektedir. Kitaplar, makaleler, tezler olmak üzere üç başlık altında yapılan çalışmaları topladık. Gramer kitaplarını inceledik. Burada elde ettiğimiz kaynakları ve çalışmaları paylaşmaya çalışacağız. Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Bilig Dergisi, Belleten Dergisi, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, İsam Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi ve Ankara Millî Kütüphanesi’nde taramalarımızı yoğunlaştırdık. Bu sahada yapılmış yayımlanmış çalışmaların önemli görülenleri ve ulaşabildiklerimizi burada veriyoruz. Genelde gramerle ilgili çalışmaların büyük bir kısmına ulaştık. Gramer dışındaki konularda ulaştığımız eserlerin künyelerini de paylaşıyoruz.

1.5.1. Kitaplar:

İlyas Kamalov, A. Melek Özyetgin, A. Merthan Dünder tarafından yayına hazırlanan “Tarihten Bugüne Başkurtlar” adlı eser Ötüken Yayınları arasında 2002 yılında İstanbul’da yayımlandı. Eserde Başkurt Türkleriyle ilgili folklor, edebiyat, dil bilimi, tarih, sanat hakkında makaleler yer almaktadır.

“Tarihten Bugüne Başkurtlar” adlı eserde ayrıca Prof. Dr. Mustafa Öner’in telifi olan “Başkurtça Kısa Dil Bilgisi” bölümü, 238-293. sayfalar arasında yer almaktadır. Mustafa Öner ses bilgisi, ses olayları, şekil bilgisi, söz dizimi başlıkları altında Başkurt Türkçesi dilbilgisini incelemiştir. Bölümdeki Başkurt Türkçesi örnekleri transkripsiyonlu Latin alfabesiyle verilmiştir. Ayrıca Başkurt Türkçesinde verilen örneklerin yanına tırnak içerisinde cümlelerin Türkiye Türkçesine aktarması yer almaktadır.

Editörlüğünü Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun’un yaptığı “Türk Lehçeleri Grameri” adlı eserde yirmi Türk lehçesi yer almaktadır. Başkurt Türkçesi eserin 749-

---

⁴⁸ Şaripova, a.g.e., s.475.

810. sayfaları arasında yer almaktadır. Bu bölüm Dr. Habibe Yazıcı Ersoy tarafından yazılmıştır. Eserde tarihi bilgiler, ağızlar, alfabe konusu ve Başkurt Türkçesi grameri ele alınmaktadır.

Prof. Dr. İsmet Biner'in İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü Yayınları arasında 2014 yılında "Başkurt Dili Grameri" adlı eseri yayımlandı. "Başkurt Dili Grameri" adlı eser Başkurt gramerciliği esas alınarak yazılmış bir eserdir.

Doç. Dr. Habibe Yazıcı Ersoy'un "Başkurt Türkçesinde Kip" adlı eseri, Türk Dil Kurumu Yayınları arasında 2014 yılında yayımlandı. Eserde kip ayrıntılı şekilde incelenmektedir. Eserde kullanılan Başkurt Türkçesi örnekleri transkripsiyonlu Latin alfabesiyle verilmiş, ayrıca Başkurt Türkçesinde verilen örneklerin yanına Türkiye Türkçesine aktarması yapılmıştır. Başkurt Türkçesi dil bilgisi alanında kaynak bir eserdir.

Prof. Dr. İsmail Türkoğlu'nun "Rusya Türkleri Arasında Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin (1858-1936)" adlı eseri Ötüken Yayınları arasında İstanbul'da 2000 yılında yayımlandı. Eserde İdil Ural Türkleri ve tarihi, Rusya Müslümanları sosyal, edebî ve diğer faaliyetler hakkında arşiv belgeleri, eski harfli eserler, süreli yayınlardan dipnot alıntıları olmak üzere birincil kaynaklara başvurulduğu görülmektedir.

1.5.2. Tezler⁴⁹

Türkiye'deki yüksek lisans ve doktora tezlerini genel olarak inceledik. Süleyman Sezer "Başkurt Türkçesindeki Arapça ve Farsça Unsurlar" (Yüksek Lisans, Türk Dili ve Edebiyatı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi, 1999), Hülya Gökçe, "Başkurt Türkçesinin Tarihi Karşılaştırmalı Ses Bilgisi", (Yüksek Lisans, Dilbilim, 1999), Hakan Coşkunarslan, "İdil-Ural ülkesinde Rus Kolonizasyonu ve Tatar-Başkurt Ayaklanmaları" (Yüksek Lisans, Tarih, 2002), Ramazan Keskin, "Başkurt Türkçesinde Zarf-Fiiller", (Yüksek Lisans, Dilbilim; Türk Dili ve Edebiyatı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi, 2004), Rozaliya Devletbakova, "Başkurt Milli Şairi Nazar Necmi" (hayatı-eserleri-edebi kişiliği), (Yüksek Lisans, Türk Dili

⁴⁹ www.yok.gov.tr/tezler/21.11.2015

ve Edebiyatı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Ana Bilim Dalı, Ege Üniversitesi, 2006), Ebru Çetin Milci, “Başkurt Masalları ve Başkurt Türkçesindeki Sözcük Grupları (inceleme- transkripsiyonlu metin- çeviri- metin-dizin), (Yüksek Lisans, Türk Dili ve Edebiyatı, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Marmara Üniversitesi, 2006.), Fatma Ertürk, “Başkurt Türkçesi’nde Sıfat-Fiil Ekleri ve İşlevleri”, (Yüksek Lisans, Dilbilim, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çağdaş Türk Lehçeleri Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi, 2008), Müzekkâ Bayrak, “Masallar Adlı Metin Esasında Başkurt Türkçesinde Fiil”, (Yüksek Lisans Dilbilim; Türk Dili ve Edebiyatı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trakya Üniversitesi, 2008), İhsan Demirbaş, “Rusya Türkleri (Tatar, Başkurt, Kırım Tatarları) ve Rus basınında II. Meşrutiyet (1908-1909)”, (Yüksek Lisans, Tarih, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Anabilim Dalı, Genel Türk Tarihi Bilim Dalı, Marmara Üniversitesi, 2009) adlı tezleri savunmuşlardır. Bu tezlerin bir kısmı dil bilgisine diğer bir kısmı ise edebiyat ve tarih bölümlerine ait tezlerdir.

Göksel Öztürk, “Edige Batır Destanı’nın Başkurt Versiyonu” (inceleme- metin-transkripsiyonlu metin-çeviri-dizin), (Doktora, Türk Dili ve Edebiyatı, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Marmara Üniversitesi, 2001), Suzan S. Tokatlı, “Başkurt Türkçesi Grameri”, (Doktora, Dilbilim, Türk Dili ve Edebiyatı, 1994), Gülhan Atnur, “Başkurt ve Tatar Efsaneleri Üzerine Karşılaştırmalı Motif Çalışması”, (Doktora, Halk Bilimi (Folklor), Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Atatürk Üniversitesi, 2002), Ülkü Kara Düzgün, “Başkurt Destanlarının Tipolojisi”, (Doktora, Halk Bilimi; Türk Dili ve Edebiyatı, 2007), Habibe Yazıcı Ersoy, “Başkurt Türkçesinde Kip”, (Doktora, Türk Dili ve Edebiyatı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazi Üniversitesi, 2007), Murat Özşahin, “Başkurt Türkçesi Söz Varlığı”, (Doktora, Dilbilim; Türk Dili ve Edebiyatı, 2011) adlı doktora tezleri de tamamlanmış tezlerdir.

1.5.3. Makaleler:

Makalelerin önemli bir kısmına ulaşmaya çalıştık. Burada künyelerini paylaşıyoruz. Yeni Türkiye Dergisi’nde Prof. Dr. İsmet Biner’in “Başkurdistan, Başkurtlar ve Başkurtça” (Yeni Türkiye Dergisi, Türk Dünyası Özel Sayısı, s.54,

Eylül-Ekim 2013, s.2046-2052) başlıklı makalesi ve Doç. Dr. Fatih Özbay'ın "Başkurdistan" (Yeni Türkiye Dergisi, Türk Dünyası Özel Sayısı, s.54, Eylül-Ekim 2013, s.2031-2046) başlıklı makaleleri yayımlandı. Her iki makale de konuyla ilgili son güncel bilgileri içermektedir.

Belleten Dergisi'nde M. Muhtar Sagitov, "Başkurt Folklorunda Hayvanlara Tapınma", (Çev. Nuri Yüce, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten s. 1982-1983, 1986, s. 125-132), Mustafa Öner, "Başkurt Türkçesi Şiirinden Örnekler: Mostay Kerim" (Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, Ekim 1994, C: 1994/II, S: 514, s. 316-322), Y. Torma, F. G. Hisamitdinova, "Geleneksel Başkurt Etiyolojisinde Bazı Hastalık Cinleri", (Çev.: Burçak Okkalı, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Güz-2008, S: 26, s. 89-92), Mustafa Öner, "Başkurtça Söz Varlığı Üzerine Notlar", (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 2007, C: II, s. 89-99) künyeli makalelere ulaştık.

Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi'nde Kutlay Yağmur, "Başkurdistan'da Ana Dili Bilincinin Uyanması ve Ulusal Kimliğin Canlandırılması" (Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Bahar-2003, S: 15, s. 83-98) künyeli makalesi ve Yusuf Özçoban, "Uluslararası İdil-Ural Araştırmaları Sempozyumu Yapıldı" (Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, Bahar-2006, S: 21, s. 139-143) künyeli yazısı yayımlandı.

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi'nde Kenan Acar, "Başkurt Türkçesindeki Eski Türkçe Bazı Fonetik Eğilimler" (Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, s. 208, İstanbul 2014, s. 123-141), Torma Josef, "Başkurt Türklerinin Büyüyle Tedavisi" (Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, s. 88, Şubat 1994, İstanbul, s. 114-139) künyeli makaleler yer almaktadır. Bilig Dergisi'nde Bekir Demir'in, "Başkurdistan Cumhuriyeti'nde Millî Dil ve Devlet Dili Problemi" (Bilig Dergisi, s. 30, Ankara, Yaz 2014, s. 39-49) künyeli makaleleri yayımlandı.

Türkiye'de Başkurt Türkleri üzerine yapılmış tez çalışmalarını, yayımlanmış makaleleri ve kitapları naklettik. Bu eserlerin içeriklerinden bahsettik. Rusya'da ve diğer ülkelerde Başkurt Türkleri hakkında yapılmış gramer çalışmalarının tarihine de kısaca değinelim.

1.6. Rusya'da ve Diğer Ülkelerde Yapılan Çalışmalar:

Nikolay Dimitriyev'in 2008 yılında Moskova'da Nauka Yayınları arasında basılan "Grammatika Başkirskogo Yazıka" adlı eseri Başkurt Türkçesini ayrıntılarıyla incelemektedir. Başkurt Türkçesi şekil bilgisine verilen örneklerin yanına tercüme olarak Rusçaları yazılmıştır. Bu eser Başkurt Türkçesini öğreten bir eser değildir. Başkurt Türkçesini ilmî olarak analiz eden bir eserdir. Rus gramer metodolojisi esas alınarak yazılmış bir eserdir.

Başkurdistan Ufa şehrinde ilmî çalışmalarını yürüten Prof. Dr. Marat Zaynullin'in "Häzärge Başkürt Äzäbi Tele Morfologiya" adlı eserini inceledik. Zaynullin, Başkurt Türkçesi şekil bilgisini ayrıntılı olarak incelemektedir. Eserde örnekler Başkurt edebiyatından seçilerek alınmıştır. Eser ilk sayfasından son sayfasına kadar Başkurt Türkçesiyle kaleme alınmıştır. Başkurt Türkçesini şekil bilgisi açısından ilmî olarak analiz eden bir eserdir.

Nicholas Poppe'nin 1964 yılında yayımladığı "Bashkir Manual" adlı eseri İndiana Üniversitesi Yayınları Ural Altay Serisi arasında ABD'nin Bloomington şehrinde yayımlanmıştır. Eser toplam 181 sayfadan ibarettir. Eserin ilk 100 sayfası "Descriptive Grammar" (Betimleyici Dilbilgisi) bölümü altında ele alınmaktadır. Bu bölüm fonoloji ile başlamaktadır. Fonolojiden sonra morfoloji ayrıntılı bir şekilde İngilizce açıklamalar ve Başkurt Türkçesinde verilen örneklerle ele alınmaktadır. Eserin 101-134. sayfaları arasında Kiril alfabesiyle Başkurt Türkçesinden örnekler yer almaktadır. B. Yuldaşev'in "Başkurt ASSRının Tözölöwü" (Başkurt Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kuruluşu) adlı eserinden bir bölüm ve bazı makalelerden parçalar yer almaktadır. Eserin son bölümünde ise Başkurt Türkçesi-İngilizce sözlük verilmiştir. Başkurt Türkçesinde kelimeler orijinal Kiril alfabesinde yazılmış yanına transkripsiyonlu şekli verilmemiş; yanına İngilizce anlamı yazılmıştır. "Bashkir Manual" adlı eser akademik bir dille yazılmış, Başkurt Türkçesi dilbilgisini İngilizce açıklayan bir eserdir. Bu esere dil öğrenimi eseri diyemeyiz. Eserin içinde de örnekler Başkurt Türkçesinde Kiril alfabesinde verilmiş yanına tırnak içerisinde İngilizce anlamları yazılmıştır.

Margarete I. Ersen-Rasch'ın "Bashkirisch Lehrburg für Anfänger und Fortgeschrittene" (Yeni Başlayanlar ve İleri Düzeyler İçin Başkurt Türkçesi Öğretimi) adlı eseri ise Verlag Yayınları arasında 2009 yılında, Almanya'nın

Wiesbaden şehrinde yayımlandı. Eser 230 sayfadır. Eser 30 bölümden oluşmaktadır. Bölümlerin başlıkların altına Almanca tercümeleleri verilmiştir, bölümlerin içinde Başkurt Türkçesinden örnekler ve cümleleler kullanılmıştır. Bölüm sonunda ise üste Almanca alta Başkurt Türkçesi olmak üzere o bölümle ilgili ayrıntılı izah yazılmıştır. Eserin 169. sayfasından itibaren durum ekleri, ekler, kip çekimleri Başkurt Türkçesinde verilmiş üste fiilin mastar hali Almanca verilmiştir. 177. sayfadan itibaren sözlük bölümü başlamaktadır. Sözlükte eserin içerisinde her bölümde geçen kelimeler tespit edilmiş ve müstakil her bölüm için ayrı sözlük oluşturulmuştur. Kelimenin önce Başkurt Türkçesinde Kiril alfabesiyle orijinali hemen yanına Almanca anlamı yazılmıştır. Eserin sonunda indeks bölümü yer almaktadır. CD 1 ve CD 2 olmak üzere iki yoğun disk eserin ön ve arka iç kapağına eklenmiştir. Bu disklerle görsel ve işitsel olarak Başkurt Türkçesini öğreten materyaller yer almaktadır.

1.7. Ses Bilgisi:

Ses bilgisi morfolojinin konusu içerisine girmemektedir. Ancak bir dilin temel anlaşılma ve düzgün konuşulması için en başta seslerin doğru anlaşılması gerekmektedir. Morfoloji konusuna geçmeden önce giriş bölümünde kısaca ses bilgisini vermeyi uygun gördük.

Kiril asıllı Başkurt Türkçesi alfabesinde 42 harf vardır. Bu harflerden 9 tanesi ünlü, 27 tanesi ünsüz harf, iki tanesi kalınlaştırma ve inceltme işaretleri, 4 tanesi çift ses veren diftonglardır ve bu harfler Rusçadan alınmıştır.

Ünlülerin Özellikleri⁵⁰:

Aa (A a): Geniş, düz ve kalın bir vokaldir. Türkiye Türkçesindeki “a” vokaliyle aynı şekilde telaffuz edilir.

Әә (é-, ĩ-): Dar ve ince bir vokaldir. Türkiye Türkçesindeki “i”ye yakın telaffuz edilir.

---

⁵⁰ M.G. Usmanova, **Gramatika Başkirkogo Yazık Dılya İzuçayuşih Yazık Kak Gosudarstvennyy**, Ufa, Kitap, 2006, s.4.

E-e (Ye- ye-, yĭ-, -ĭ-, -e-, -e): Düz ve ince bir vokaldir. Kelime başında ortasında ve sonunda okunuşları değişir. Kelime başında “ye-”, “yĭ-”, kelime ortasında “-ĭ-”, “-e-”, kelime sonunda “-e” şeklinde okunur. Harezmi Kıpçak döneminde kullanılan kapalı “e”dir.

Əə (Ä ä): Düz ve geniş bir vokaldir. Azerbaycan, Özbek ve Kazak Türkçelerinde de görülen açık “ä” sesine benzer.

Ии (İ i): Düz, ince, dar bir vokaldir. Türkiye Türkçesindeki “i” vokaliyle aynı şekilde telaffuz edilir.

Оо (Ū ū): Yuvarlak, kalın bir vokaldir. Türkiye Türkçesindeki “o”dan daha dar, “u”ya yakın bir şekilde telaffuz edilir.

Өө (Ū ū): Yuvarlak, ince bir vokaldir. Türkiye Türkçesindeki “ö”den daha dar, “ü”ye yakın bir şekilde telaffuz edilir.

Уу (U-u-, -u-, -w-, -w-, -uw): Dar, yuvarlak ve kalın bir vokaldir. Kelime başında ortasında ve sonunda okunuşları değişir. Kelime başında “u-”, kelime ortasında “-u-” ve “-w-”, kelime sonunda “-w”, ve “-uw” şekillerinde okunurlar.

Үү (Ü-ü-, -w-, -w-, -üw): Dar ve ince bir vokaldir. Türkiye Türkçesindeki “ü” gibi telaffuz edilir. Kelime başında ortasında ve sonunda okunuşları değişir. Kelime başında “ü-”, kelime ortasında “-w-”, kelime sonunda ise “-w”, “-üw” şeklinde okunurlar.

Ы ы (I i): Dar, kalın, düz bir vokal olan “ı” Türkiye Türkçesindeki “ı”ya benzer.

Ünsüzlerin Özellikleri⁵¹:

Б б (B b): Çift dudak ünsüzüdür. Tonlu olan “b” iki vokal arasında sızıcılaşma temayülü gösterir. Türkiye Türkçesindeki “b” ünsüzüyle aynı şekilde telaffuz edilir.

---

⁵¹ Nicholas Poppe, **Bashkir Manual**, Indiana University Publications Uralic and Altaic Series, Bloomington, 1964, p. 8-12.

В в (V v): Diş dudak ünsüzdür. Başkurt Türkçesine has kelimelerde bulunmayan bir ünsüzdür. Arapça, Farsça ya da Rusça vasıtasıyla geçen Batı menşeli kelimeler ve Rusça kelimelerde yer almaktadır.

Г г (G g): Teşekkül noktası ön damaktır. Patlayıcı bir ünsüzdür. İki vokal arasında sızıcılaşır.

Ғ ғ (Ğ ğ): Teşekkül noktası arka damaktır. Sızıcı bir ünsüzdür. Arap alfabesinde bu sesi “ğayn” (ع) harfi karşılar. Başkurt Türkçesinde kelimelerde çok sık rastlanan bir ünsüzdür.

Д д (D d): Teşekkül noktası açısından asıl diş ünsüzdür. Patlamalı bir ünsüzdür. Türkiye Türkçesindeki “d” ünsüzüyle aynı şekilde telaffuz edilir.

З з (Z z): Teşekkül noktası açısından asıl diş ünsüzdür. Sızıcı bir ünsüzdür. Arap alfabesinde “zel” (ز) harfinin karşılığıdır. Dilin ucuyla telaffuz edilir. Peltek bir ünsüzdür. Bu ünsüz söylenirken dilin ucu hafiften ısırılır.

Ж ж (J j): Teşekkül noktası bakımından diş eti ünsüzdür. Sızmalı ünsüzdür. Daha çok Arapça, Farsça ya da Rusça vasıtasıyla geçen Batı menşeli kelimeler ve Rusça kelimelerde bu ünsüze rastlanmaktadır. Başkurt Türkçesi sözlüğünde bu ünsüzle başlayan kelimeler üç sayfa civarındadır. Yani çok fazla kelime yoktur.

З з (Z z): Teşekkül noktası açısından asıl diş ünsüzdür. Sızıcı bir ünsüzdür. Türkiye Türkçesindeki “z” sesiyle aynı şekilde telaffuz edilir.

Ӣ ӓ (Y y): Teşekkül noktası açısından ön damak ünsüzdür. Sızıcı bir ünsüzdür. Başkurt Türkçesinde çok sık kullanılan bir ünsüzdür. Türkiye Türkçesindeki “c” ile başlayan kelimelerin çoğu Başkurt Türkçesinde “y”ye döner.

К к (K k): Teşekkül noktası açısından ön damak ünsüzdür. Patlayıcı bir ünsüzdür. İnce sıradan başlayan kelimelerde kullanılır. Rusçadan alınan kelimelerde kalın sıradan başlayan kelimelerde de kullanılmaktadır. Arap alfabesinde “kef” (ك) harfini karşılamaktadır.

К к (Қ қ, Q q): Teşekkül noktası açısından ön damak ünsüzdür. Patlayıcı bir ünsüzdür. Arap alfabesinde “kaf” (ق) ile yazılmaktadır. Kalın sıradan başlayan kelimelerde de kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde Latin alfabesi kabul edilirken

kaf, kef ayrımı yapılmadan tek bir “k” harfi kabul edilirken, Başkurt Türkçesinde bu durum iki harfle karşılanmıştır.

Л л (L l): Teşekkül noktası açısından ön damak ünsüzdür. Sızmalı bir ünsüzdür.

М м (M m): Teşekkül noktası açısından çift dudak ünsüzdür. Patlamalı bir ünsüzdür.

Н н (N n): Teşekkül noktası açısından diş ünsüzdür. Dil ucuyla telaffuz edilir.

Ң ң (Ñ ñ): Geniz n’si olarak bilinen bu ses Türkiye Türkçesi ağızlarında saklanmıştır. Türkmen Türkçesinde, Kazak Türkçesinde, Kırgız Türkçesinde görülen tipik arka damak n’sidir.

П п (P p): Teşekkül noktası açısından çift dudak ünsüzdür. Türkiye Türkçesindeki gibi tonsuzdur.

Р р (R r): Teşekkül noktası açısından ön damak ünsüzdür. Sızıcı bir ünsüzdür ve söylenirken dil altında, ucunda biraz titreşim oluşur. Başkurt Türkçesinde çok sık kullanılan bir ünsüzdür.

С с (S s): Teşekkül noktası açısından asıl diş ünsüzdür. Sızıcı bir ünsüzdür.

Ş ş (Ş ş): Teşekkül noktası açısından asıl diş ünsüzdür. Sızıcı bir ünsüzdür. Arap alfabesinde “şe” (ش) harfinin karşılığıdır. Dilin ucuyla telaffuz edilir. Peltek bir ünsüzdür. Bu ünsüz söylenirken dilin ucu hafiften ısırılır.

Т т (T t): Teşekkül noktası açısından asıl diş ünsüzdür. Patlamalı bir ünsüzdür.

Ф ф (F f): Teşekkül noktası açısından diş dudak ünsüzdür. Sızıcı bir ünsüzdür. Daha çok Arapça, Farsça ya da Rusça vasıtasıyla geçen Batı menşeli kelimeler ve Rusça kelimelerde bu ünsüze rastlanmaktadır.

Х х (H h, X x): Teşekkül noktası açısından art damak ünsüzdür. Sızıcı bir ünsüzdür. Daha çok Arapça, Farsça ya da Rusça vasıtasıyla geçen Batı menşeli kelimeler ve Rusça kelimelerde bu ünsüze rastlanmaktadır.

Һ һ (H h): Teşekkül noktası açısından gırtlak ünsüzdür. Sızıcı bir ünsüzdür. Daha çok Arapça, Farsça ya da Rusça vasıtasıyla geçen Batı menşeli kelimeler ve Rusça kelimelerde bu ünsüze rastlanmaktadır.

Ц ц (Ts ts): Sadece Rusçadan alınan kelimelerde kullanılır. Dişeti ünsüzdür, “ts” şeklinde telaffuz edilir.

Ч ч (Ç ç): Sadece Rusçadan alınan kelimelerde kullanılır. Dişeti ünsüzdür. Patlamalı bir ünsüzdür.

Ш ш (Ş ş): Teşekkül noktası açısından Dişeti ünsüzdür. Patlamalı bir ünsüzdür.

Щ щ (Şç şç): Teşekkül noktası açısından dişeti ünsüzdür. Patlamalı bir ünsüzdür. Telaffuz edilirken “ş” ve “ç” arası bir ses çıkarılır. Sadece Rusçadan alınan kelimelerde kullanılır.

Dilin en küçük parçasına ses denir. Akciğerden başlayıp ses yoluyla yükselerek, ses telleriyle titreşime girerek boğazda, gırtlakta, ağız boşluğunda veya dudakta, yani ses aygıtlarının birinde boğumlanarak tamamlanan hava akımıdır. Bir çırpıda çıkan bu hava akımı, boğumlandığı yerlere göre farklı özellikler gösterir. Böylece çeşitli sesler meydana gelir. Mesela: gırtlak sesleri, dudak ünlüleri, diş-diş eti ünsüzleri, art-damak ünlüleri veya ünsüzleri, kalın veya ince ünlüler, sert ünsüzler, yumuşak ünsüzler vb.⁵²

Dildeki bir sesi gösteren ve alfabeyi oluşturan işaretlerden her bir koda harf denir. Bir dilde var olan seslerin itibari olarak yansıtan ve alfabeyi oluşturan harflerin, o dilde bulunan bütün sesleri yansıtamayacağını da unutmamak gerekiyor. O halde alfabede bulunan harflerin sayısı dilde kullanılan bütün sesleri karşılaması mümkün olmadığı sonucu da ortaya çıkmış oluyor.⁵³

Ayrıca “y” (u-, -u-, -uw) ve “ÿ” (ü-, -ü-, -w, -üw) harfleri ünlü olmalarının yanı sıra kelimenin sonunda çift dudak “w”sini karşılarlar.

Bunun yanı sıra “-y-” (-u-) ünlüsü kelime ortasında kullanılmaktadır. Rusçadan alınan kelimelerde kelime ortasında “-w-” dudak sesini değil de (-u-) sesini

⁵² Kalmamat Kulamshaev, **Tatar Türkçesi Ders Notları**, Bişkek, Biyiktik Yayınları, 2013, s.19.

⁵³ Kulamshaev, **a.g.e.**, s.20.

verirler. Rusça öğrenci anlamına gelen “студент-student” kelimesini buna örnek olarak verebiliriz.

Rusça “категория-kategoriya” (kategori), “конкрет-konkret” (tam, kesin), “комбинат-kombinat” (kombine), “академия-akademiya” (akademi), “закон-zakon” (kanun) kelimeleri Başkurt Türkçesi sözlüğünde kullanılmaktadır. Başkurt Türkçesinde kalın sıradan başlayan kelimelerin başında her zaman “к” (k) ünsüzü bulunurken burada “к” (k) ünsüzünün kullanıldığına şahit olduk. Rusçadan giren kelimelerin kalın sıradan olmasına rağmen “к” (k) ile yazıldığını görüyoruz.

Başkurt Türkçesindeki “o” sesi “ü” olarak transkripsiyonda gösterilmiştir. Bu durum “борфо (bürğü), “болдор” (böldür), “бойорок” (büyürük) örneklerinde olduğu gibi Başkurt Türkçesine has kelimeler için geçerlidir. Rusçadan giren kelimelerde “географ” (geograf) örneğinde olduğu gibi “o” sesi “ü” olarak gösterilmez, “o” olarak kalır.

Rusça vasıtasıyla geçen Batı menşeli kelimeler ve Rusça kelimeler bazı durumlarda olduğu gibi korunmuştur. Bazı durumlarda ise Başkurt Türkçesi fonolojisine uygun olarak yazılmış ve söylenmiştir.

Vali anlamına gelen “гөбөрнатыр” (gübörnätır) kelimesini Celil Kiyekbayev, Başkurt Türkçesi ses uyumuna uygunlaştırarak kullanmaktadır. Bu durum sadece onun eserlerinde görülmektedir. Rusçada kelime “губернатор” (gubernator) olarak telaffuz edilmektedir. Başkurt Türkçesi edebî eserlerinde de aynı Rusçada olduğu gibi kullanılmaktadır.

Rusçadan alınan kelimelerin ekseriyeti Rusçada telaffuz edildiği gibi alınmıştır. Bu kelimelere “диалог-dialog” (diyalog), “директор-direktor” (müdür) “документ-dokument” (belge), “ипподром-ippodrom” (hipodrom) sözcüklerini örnek olarak verebiliriz.

Ses bilgisi içerisinde yabancı kökenli kelimelerin Başkurt Türkçesinde nasıl kabul gördüğünün izahını yaptık.

Tablolar Listesi 8:⁵⁴

Örneklerle Transkripsiyon Sistemi				
Harfin Matbu Hali	Harfin Latin Okunuşu	Örnek	Transkripsiyonlu okunuşu	Türkiye Türkçesi
Аа	A a	ағас	ağas	ağaç
Бб	B b	бәлки	bälki	belki
Вв	V v	ватан	vatan	vatan
Гг	G g	гүзәл	güzäl	güzel
Ғғ	Ğ ğ	ғайлә	ğailä	aile
Дд	D d	дәфтәр	däftär	defter
Зз	Z z	зур	zur	mükemmel
Ее	Үе- ye-, уӳ-, -ӳ-	еңгә	yeñgä	yenge
	-e-	еңел	yeñel	hafif
	-e	етенсе	yetense	yedinci
Ёё	Yo yo	ёлка	yolka	çam ağacı
Жж	J j	журнал	jurnal	dergi
Зз	Z z	зәңгәр	zänğär	mavi
Ии	İ i	иртән	irtän	yarın
Йй	Y y	йәмәғәт	yämägät	cemiyet
Кк	K k	киләсәк	kiläcäk	gelecek
Ққ	Q q, Q q	қағыз	qağız	kağıt
Лл	L l	лазым	lazım	lazım
Мм	M m	мәғлүмәт	mäğlümät	malumat
Нн	N n	ниғмәт	niğmät	nimet
Ңң	Ñ ñ	тиң	tiñ	eşit
Оо	Ū ū	озон	üzün	uzun
	O o	документ	dokument	belge

⁵⁴ Firdevs Hisamitdinova, *Russko-Başkirskiy Razgovornik*, Moskova, Govorun, 2011, s.53-54.

Өө	Ū ů	өсөн	üşün	için
Пп	P p	проблема	problema	problem
Рр	R r	рух	ruh	ruh
Сс	S s	сәбәп	säbâp	sebepe
Çç	Ş ş	төслө	tüşlü	renkli
Тт	T t	тарих	tariḥ	tarih
Уу	U- u-	уйын	uyın	oyun
	-u-	кунак	ḵunaḵ	misafir
	-w-	ауыл	awıl	köy
	-w	калтырау	ḵaltıraw	titremek
	-uw	сокону	süḵünüw	kurcalamak
Үү	Ü- ü-	үпкәсел	üpkäsel	alınan
	-w-	белеүсе	belewse	bilici
	-w	бишәү	bişäw	beşi
	-üw	ғәфү	ğäfüw	af
Фф	F f	фәлсәфә	fälsäfä	felsefe
Хх	Ḥ ḥ, X x	хәбәр	ḥäbär	haber
Һһ	H h	һүзлек	hüzlek	sözlük
Цц	T s	цыган	tsıgan	çingene
Чч	Ç ç	чинар	çinar	çınar
Шш	Ş ş	шағир	şağir	şair
Щщ	Şç sç	щётка	şötka	fırça
Ь	Yumuşaklık işareti	төньяк	tünyak	kuzey
Ы ы	I ı	ысын	ısın	doğru
Ъ	Kalınlaştırma işareti	донья	dünya	dünya
Ээ	é-, ĭ-	элгес	élges	askı
	E- e-	электрик	elektrik	elektrik
Әә	Ä ä	әзип	äzip	edip

Юю	Yu yu	юғары	yuğarı	yukarı
Яя	Ya ya	язмыш	yazmış	kader

Başkurt alfabesini transkripsiyon sistemi içerisinde verirken harflerin başta ortada ve sondaki değişimlerini örneklerle göstermeye çalıştık.

1.8. Başkurt Türklerinin Kullandığı Alfabeler:

Başkurt Türkleri tarih boyunca diğer Türk boylarında olduğu gibi birçok alfabe kullanmışlardır. Sovyetler Birliği içerisinde yaşayan diğer kardeş halklardan Kırgız Türkleri, Özbek Türkleri gibi onlar da aynı yıllarda alfabe değişikliğine gitmişlerdir. 20. yüzyılın başında gerçekleşen Birinci Dünya Savaşı ve Çarlık Rusyası'nın yıkılarak yerine Sovyetler Birliği'nin kurulması Rus imparatorluğu içerisinde yer alan halkları etkilemiştir.

Latin Alfabesine geçiş için 20. asrın başlarında Zakir Remiyef, İdil Gazetesi muharrirlerinden Sait Remiyef ve Hasan Ali Arap raporlar hazırladılar. 1920 yılında Kazan'da Başkurt ve Tatar Türklerinin aydınları bir araya geldiler. Bu toplantıda İdil Ural Türklerinin Latin Alfabesine geçmeleri, Orta Asya'daki Türklerinin de Latin Alfabesine geçmelerini teşvik etme kararı alındı. Alimcan İbrahimov'un raporları ve ilmî açıklamaları sonucunda bu karar alınmıştır.⁵⁵

Türk Dünyasının Latin alfabesine geçmesinde kararların alındığı yer Bakü'dür. 1926 Bakü Türkoloji Kongresi'nde alfabe en çok tartışılan konuların başında gelmektedir.

26 Şubat-6 Mart 1926 tarihleri arasında Bakü Türkoloji Kongresi'nde alfabe, imla, terim, öğretim metotları, akraba ve komşu dillerin karşılıklı etkileşimleri, Türk lehçelerinin yazı dilleri sorunları, ortak yazı dili meselesi, Türk lehçelerinin tarihî meseleleri konuşulmuştur.⁵⁶

⁵⁵ Ümit Özgür Demirci, "Türk Dünyasında Latin Alfabesine Geçiş Süreci", **Türk Yurdu Dergisi**, S. 287, Cilt: 31, 2011, Ankara, s.226.

⁵⁶ Kâmil Veli Nerimanoğlu, **1926 Bakü Türkoloji Kurultayı**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2008, s. 15.

Başkurt Türkleri, İslamiyeti kabul etmeleriyle beraber Arap alfabesini kullanmaya başladılar. 1929 yılında Arap alfabesinden Latin alfabesine geçtiler. 1940 yılından itibaren ise Başkurt Türkleri Kiril alfabesini kullanmaya başladılar.⁵⁷

“Bukvar Dilya Başkir” adıyla basılan Başkurt Kiril alfabesi 1892, 1898 yıllarında Orenburg’da yayımlanmıştır. Bunun peşi sıra A.G.Bessenov 41 harften oluşan Kiril alfabesi teşkil etmiş ve bu eser de yine aynı isimle 1907 yılında Kazan’da neşredilmiştir.⁵⁸

Ruslar, Başkurt Türklerini 1940 yılında Kiril alfabesine geçirmişlerdir. Ancak daha Latin alfabesine geçmeden önce Kiril alfabesiyle ilgili çalışmalar yapmışlar, Başkurt Türkleri için Kiril alfabesi oluşturmuşlardır.

Aşağıda gösterdiğimiz Arap alfabesinde Başkurt Türklerinin fonetik yapısını esas alan 1925 yılında yazılan “Başkurt Telenen Sarfı” (Başkurt Türkçesinin Grameri) adlı eserden istifade ettik. Başkurt Latin alfabesini tabloda gösterirken yine 1929-1940 yılları arasında yazılmış eserleri gözden geçirdik ve bu eserlere bakarak Latin alfabesi şemasını verdik.

Tablolar Listesi 9:

Arap ⁵⁹ , Latin ⁶⁰ ve Kiril ⁶¹ Alfabeti		
Arap Alfabeti	Latin Alfabeti	Kiril Alfabeti
ا	A a	Аа
ب	B b	Бб
و	V v	Вв
گ	G g	Гг
ع	Q q	Фф

⁵⁷ Biner, a.g.e., s.41.

⁵⁸ İsmail Türkoğlu, “Başkurt Edebiyatı”, **İslam Ansiklopedisi TDV**, c.5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, C. 41, s.505.

⁵⁹ H. Abidof, N. Tahirof, V. Hangeldin, A. Vildanof, **Başkurt Telenen Sarfı**, Ufa, Başkenege Neşri, 1925, s.1-112.

⁶⁰ Ğ. Amantay, **Awıl Malayzarı**, Ufa, Başkenege Neşri, 1928, s.1-63.

⁶¹ Margarete I. Ersen-Rasch, **Bashkirisch Lehrburg für Anfänger und Fortgeschrittene**, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2009, s. XIII-XIV.

د	D d	Дд
ذ	Ḍ ḏ	Зз
ه	Ee	Ее
-	-	Ёё
ژ	Z z	Жж
ز	Z z	Зз
ي	I i	Ии
ي	J j	Йй
ك	K k	Кк
ق	Q q	Кк
ل	L l	Лл
م	M m	Мм
ن	N n	Нн
ڭ	N, n	Њ њ
و	O o	Оо
و	Ө ө	Өө
-	P p	Пп
ر	R r	Рр
س	S s	Сс
ث	Ṭ ṭ	Ҫс
ت	T t	Тт
و	U u	Уу
و	Y y	Үү
ف	F f	Фф
ح	X x	Хх
خ	H h	Һһ
-	-	Цц
چ	C c	Чч
ث	Ş ş	Шш
-	-	Щщ

-	-	Ь
-	Ь ь	Ы ы
-	-	Ъ
-	-	Ээ
І	Әә	Әә
-	-	Юю
-	-	Яя

İKİNCİ BÖLÜM

2. KELİME

Şekil bilgisi, bir dilin kök kelimelerini, eklerini, köklerle eklerin birleşme yollarını, eklerin anlam ve görevlerini, türetme ve çekim özelliklerini ve şekille ilgili öteki konularını inceleyen gramer dalıdır. Kelimeler, zihindeki somut ve soyut kavramları karşılayan anlamlı şekiller olduklarından, şekil bilgisi aynı zamanda dilin biçimden anlama uzanan kesimidir. Kelimeler arasındaki geçici veya kalıcı anlam örgü ve bağlantıları birbirinden farklı ekler yardımıyla sağlandığından, dildeki işleyiş ve canlılık da ancak şekil yapısı ile gerçekleşebilir.⁶²

Şekil bilgisi dilin omurgasını oluşturmaktadır. Başkurt Türkçesi şekil bilgisi kendine has birçok özellik taşımaktadır. Özellikle şekil bilgisindeki tasnifler ve Başkurt Türkçesinde bulunan diğer Türk lehçelerinde mevcut olmayan yapılar bu alanda yapılacak incelemelerin önemini artırmaktadır.

2.1. Kelimenin Anlamı:

Kelimeler bir veya birkaç heceden meydana gelmiş her dile göre ayrı anlam birlikleridir. Kelimelere sözlükteki yalın şekliyle lugat kelimeleri deriz.⁶³

Kelimeler manalı veya gramer vazifeli dil birlikleridir.⁶⁴

2.2. Kelime Türleri:

Başkurt Türkçesinde kelime türleri asıl kelime türleri ve yardımcı kelime türleri olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İsim (исем-isem), sıfat (сифат-sifat), sayı (һан-han), zamir (алмаш-almaş), zarf (рәүеш-räweş), fiil, (кылым-қılım) asıl kelime türlerine girmektedir. Yardımcı kelime türleri ise edatlardır. Edatlara “бәйләүес-bäyläwes”, “теркәүес-terkäwes”, “киçәкә-kışäksä”, “ымлык-ımlık”, “мөнәсәбәт һүз-münäsäbät hüz” girmektedir.⁶⁵

Muharrem Ergin'in “Türk Dil Bilgisi” adlı eserinde kelime türlerini “Mana veya Vazife Bakımından Kelimeler” başlığı altında incelenmiştir. Biz de Muharrem

⁶² Zeynep Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi**, Ankara, TDK Yay., 2007, s.5.

⁶³ Tahsin Banguoğlu, **Türkçenin Grameri**, Ankara, TDK Yay., 1986, s.144.

⁶⁴ Muharrem Ergin, **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1980, s.95.

⁶⁵ Kârim İşbayev, **Başkurt Tele**, Üfü, Kitap, 2012, s.298-299.

Ergin'in metoduna bakarak asıl ve yardımcı kelime türleri diye bir ayrıma gitmedik. Kelime türlerini şekil bilgisinin içerisinde ayrıntılı şekilde inceleyeceğiz.

2.2.1. Yapı Bakımından İsimler:

Yapı bakımından isimler Başkurt Türkçesinde “Исемдәрҙең яһалышы-İsemdärzeñ yahalışı” olarak adlandırılmaktadır. Yapı bakımından isimler “тамыр-тамır” (basit), “яһалма-yahalma” (türemiş), “кушма-kuşma” (birleşik) olarak üç kısma ayrılmaktadır.⁶⁶

2.2.1.1. Basit İsim:

Basit isim Başkurt Türkçesinde “Тамыр исем-Тамır isem” olarak adlandırılmaktadır. Basit isim hiçbir yapım eki almamış türetilmemiş isimlerdir.⁶⁷

Örnek:

Нүз, йыл, кеше, донъя, ватан, ағас vb.

Hüz, yıl, keşe, dünya, vatan, ağas vb.

Söz, yıl, insan, dünya, vatan, ağaç vb.

Атай-әсәй иҗән сақта

Бала инек әле без,

Алтышта ла бала булып

Кала инек әле без.

Безең кеше икәнлекте

Улар тәү аңғарттылар...

Гүмер мәңгелек түгелен

Китеп тә аңлаттылар.⁶⁸

Atay-äsäy işän saқта

Bala inek äle bez,

Altmışta la bala bulıp

Қала inek äle bez.

Bezzeñ keşe ikänлекте

Ular täw aңğarttıлар...

Ğümer mäñgelek түgelen

⁶⁶ Usmanova, Abdullina, **a.g.e.**, s.65.

⁶⁷ **A.e.**, s.65.

⁶⁸ Züfär Vәlit, “Vakit Aldanı”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1043, Şubat 2010, Üfü, s.10.

Kitep tä añlattılar.
Anne babamız sağ iken
Çocuk idik daha biz
Altmışta da çocuk olup
Kalıverdik daha biz
Biz adam olduğumuzda
Onlar ilk tembih ettiler
Ömrün ebedî olmadığını
Giderek anlattılar.

2.2.1.2. Türemiş isimler:

Başkurt Türkçesinde “Яһалма исемдәр-Yahalma isemdär” olarak adlandırılmaktadır. İsme yapım eki eklenerek türetilen isimlerdir. Adlara “+лык, +лек, +лок, +лөк”, “+сы, +се, +со, +сө”, “+даш, +дәш, +таш, +тәш, +заш, +зәш, +лаш, +ләш” (+lık, +lek, +lük, +lük”, “+sı, +se, +sü, +sü”, “+daş, +däş, +taş, +täş, +zaş, +zäş, +laş, +läş) ekleri eklenerek yeni isimler türetilirler.⁶⁹

Örnek:

Таулык, болонлок; әшсе, гармунсы, кортсо; ауылдаш, класташ, райондаш, фекерзәш, корзаш⁷⁰ vb.

Tawlık, bülünlük; eşse, garmunsi, құrtsü; awılдаш, klastaş, rayondaş, fekerzäş, kürzaş vb.

Dağlık, arazi, işçi, akerdeoncu, arıcı, köydeş, sınıftaş, hemşeri, fikirdeş, akran vb.

Һәр балаға уртақ йылы тойғо-ул атай-әсәй, олатай-өләсәй, туғандар, шәжәрәндәге хөрмәтле кешеләр, үзенән һуң якшы исем калдырған ауылдашың, райондашың, ырыузашың, милләттәшен, республикалашың, унан ил кимәләндәге данлыклы шәхестәр.⁷¹

Här balağa urtaq yılı tüyğü-ul atay-äsäy, ðlatay-ðläsäy, tuğandar, şäjäräñdäge ħürmätle keşelär, üzenän huñ yaqşı isem qaldırğan awılдаşıñ, rayondaşıñ, ırwzaşıñ, millättäşeñ, respublikalaşıñ, unan il kimäләndäge danlıqlı şähestär.

⁶⁹ Usmanova, Abdullina, a.g.e., s.65.

⁷⁰ A.e., s.65.

⁷¹ M.S. Burakayeva, “Türmüş Habaktarı”, **Başkürüstän Uqıtıwıñı**, S. 7, 2010, Üfü, s.102.

Her çocuğa ortak sıcak duygu, baba anne, dede nine, akrabalar, soy ağaçlarındaki hürmetli insanlar, kendinden sonra iyi bir isim bırakan köylün, hemşerin, aynı boydan akraban, soydaşın, ülkedaşın, ülkedeki meşhur insanlar.

Fiillere “-кы, -ке, -ко, -кө, -ғы, -ге”, “-к, -к, -ак, -әк”, “-ғыс, -гес, -кыс, -кес” (-к1, -ке, -кү, -кү, -г1, -ге”, “-к, -к, -ак, -äk”, “-г1с, -гес, -к1с, -кес) yapım ekleri eklenerek isim türetilmektedir.

Örnek:

Быскы, кирге, сәнске, хоҗко, көрәк, тарак, бысак, аскыс, һөзгөс, элгес, кырғыс⁷² vb.

Bısqı, kirge, sänske, hüşkү, küräk, tarak, bısaq, asqıs, hüzgüs, élges, kırgıs vb.

Bısqı, piyale, çatal, faraş, kürek, tarak, bıcaq, anahtar, süzgeç, askı, kaşağı vb.

Уның һаҗык салбарынан аскыс эзләргә безең теләк тә, вакыт та булманы.⁷³

Уның һаҗык салбарынан асқис эзләргә безең теләк тә, вақит та булманı.

Onun sasımış pantolonundan anahtar aramaya bizim isteğımız de zamanımız da olmadı.

Sıfatlara eklenen “+лык, +лек, +лок, +лөк”, “+са, +сә” (+lık, +lek, +lük, +lük, +sa, +sä) ekleriyle isimler türetilmektedir.⁷⁴

Örnek:

Королок, дөрөслөк, картлык, йәшлек, дыуамаллык, йәшелсә, кызылса, vb.

Күрүлүк, дүрүслүк, қартлық, yaşlek, dıwamallık, yaşelsä, kızılsa, vb.

Kuruluk, dürüstlük, ihtiyarlık, gençlik, çılgınlık, yeşillik, kızamık vb.

⁷² Usmanova, Abdullina, **a.g.e.**, s.65-66.

⁷³ Ramay Qahir, “Kün Yel Yılıhı”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1043, Şubat 2010, Üfü, s.104.

⁷⁴ **A.e.**, s.65.

Sayı, zamir ve zarflara ekler gelerek isimler türetilir.

Örnek:

Берлек, өслөк, унлык, йөзлөк, меңлек, алыслык, каршылык, тизлек, шәплек vb.

Berlek, üslük, unlık, yüzlük, meñlek, alıslık, qarşılık, tizlek, şäplek vb.

Birlik, üçlük, onluk, yüzlük, binlik, uzaklık, karşılık, çabukluk, çeviklik vb.

Картуфты ла ауылдан 7 сақрым алыслықтағы Иçән ғазы тигән бөткән ауылда ултыртабыз.⁷⁵

Kartuftı la awıldan 7 saqrım alıslıqtağı İşän ğazı tigän bütkän awılda ultırtabız.

Patatesli köyden yedi kilometre uzaklıktaki İsen Ğazı adlı köyde oturuyoruz.

2.2.1.3. Birleşik İsimler:

Başkurt Türkçesinde birleşik isimler “кушма исем-қушма исем” olarak adlandırılmaktadır. İki veya birden fazla kelimenin birleşerek bir anlamı ifade eden isimlere birleşik isimler denir.⁷⁶

Örnek:

Башкортостан Республикаһы Мәғариф министрлығы мәғлүмәттәрәнә карағанда, быйыл йәй республикала эшләйәсәк қала эргәһендәге 94 лагерза 400 меңдән ашыу бала һаулығын нығытасақ.⁷⁷

Başqurtıstan Respublikahı Mäğarif ministrлығы mäğlümättärenä qarağanda, bıyıl yäy respublikala eşläyäsäk qala érgähendäge 94 lagerza 400 meñdän aşıw bala һawlıǵın niǵıtasaq.

⁷⁵ Ayhılıw Ğarifullina, “İke Hiñ Ar Par Kilhä”, *Şüñkar Jurnalı*, S. 130, Mayıs 2011, Üfü, s.18.

⁷⁶ Usmanova, Abdullina, *a.g.e.*, s.65-66.

⁷⁷ G.Ğ. Ähmätova, “Asılıkül Büyin Gürlätep”, *Başqurtıstan Uqıtıwıslı*, S. 7, 2010, Üfü, s.111.

Başkurdistan Cumhuriyeti'nin Eğitim Bakanlığı'nun bilgilerine baktığımızda bu sene yaz ülkemizde çalışacak şehir içindeki 94 kampta 400 binden fazla çocuk sağlığını güçlendirecek.

Başkurt Türkçesinde birleşik isim “кушыу-қушыу” (birleşme), “парлау-парлау” (ikileme), “бәйләү-bäyläw” (tamlama), “қысқартыу-қысқартыу” (kısaltma) olmak üzere dört farklı şekilde birleşik isim türetilir.

Birleşme “Кушыу юлы-Қушыу юлы” ile türetilen isimlere örnek:

Таңсулпан, Нуриман, олатай, бирьяк, төньяк, көньяк vb.

Taňsulpan, Nuriman, ũlatay, biryak, tũnyaq, kũnyaq vb.

Tansultan, Nuriman, dede, bu taraf, kuzey, güney vb.

Йомазил олатайым тураһында ла мин ишетеп кенә беләм.⁷⁸

Yumazil ũlatayım turahında la min işetep kenä beläm.

Yumadil dedem hakkında da ben sadece duyduğumu biliyorum.

Уның “Таңсулпан” пьесаһы Башкорт дәүләт академия драма театры сәхнәһендә қырк йылдан ашыу уйна ла һәм театрзың алтын фондына инә.⁷⁹

Unıñ “Taňsulpan” pıyesahı Başkırt дәwlät akademiya drama teatri sähnähendä qırq yıldan aşıw uyna la häm teatrzıñ altın fondına inä.

Onun “Tansulpan” adlı pıyesi Başkurt Devlet Akademi Dram Tiyatrosu sahnesinde kırk yıldan fazla oynandı ve tiyatronun altın repartuarına girdi.

İkileme “парлау юлы-парлау юлы” ile türetilen isimlere örnek:

Ағай+эне, бала+саға, туған+тыумаса, дуҫ+иш vb.

Ağay+éne, bala+sağa, tuğan+tıwmasa, duş+iş vb.

Ağabey kardeş, çoluk çocuk, hısım akraba, eş dost vb.

⁷⁸ Hәyrulla Құлмұһәмәтов, “Tere Tariһ”, **Aғизел Журналы**, S. 1044, Mart 2010, ũfü, s.174.

⁷⁹ Rәmil Äһmәтов, “Yırlı Yüräk”, **Aғизел Журналы**, s.y 1043, Şubat 2010, ũfü, s.153.

“Йомран иле” әсәрендә ул башкорт шағирҙарынан тәүгеләрҙән булып ер-һыуҙарыбыҙҙың яҙмышы мәсьәләһен күтәрәп сыға.⁸⁰

“Yümran ile” әsärendä ul Başkürt şağirzarınan täwgelärzän bulıp yer-һıwzarıbızzıñ yazmışı mäsäläһen күtärep sığa.

“Yumran İli” adlı eserinde o Başkurt şairlerinden ilklerden olarak arazi ve nehirlерimizin kaderi meselesini irdeledi.

Tamlama “бәйләү юлы-bäyläw yulı” ile türetilen isimlere örneк:

Башкортостан Республикаһы, А.Мөбәрәков исемендәге Сибай драма театры, Иске Сибай, Үрге Изрис, Беренсе Эткол вб.

Başkürtüstan Respublikahı, A.Mübäräkov isemendäге Sibay drama teatri, İşke Sibay, Üрге İzris, Berense Étkül вb.

Başkurdistan Cumhuriyeti, A.Mübarekov Sibay Dram Tiyatrosu, İske Sibay, Üрге İdris, Birinci Etkol вb.

Салауат Юлаев исемен улар Башкорт академия драма театрына, Мәсәғүт уҡытыусылар институтына, Белорет металлургия комбинатына кушырға тәкдим әзерләгән.⁸¹

Salawat Yulayev isemen ular Başkürt akademiya drama teatrina, Mäsäęüt uқıtıwсылar institutına, Beloret metallurgiya kombinatına қуşıрға тәқdim әzerlägән.

Salawat Yulayev ismini onlar Başkurt Akademi Dram Tiyatrosu’na, Meseğüt Öğretmen Enstitüsü’ne, Beloret Metal Kombinesi’ne koymak için takdime hazırlamışlar.

Kısaltma “қысқартыу юлы-қısqartıw yulı” ile türetilen isimlere örneк:

БР (Башкортостан Республикаһы), БашДУ (Башкорт дәүләт университеты)⁸² вb.

⁸⁰ Reşit Şekür, “Arzaklı Başkürttar”, Üfü, Kitap Basmahı, 2005, s.80.

⁸¹ Häyrulla Kılmühämätov, A.y., Ağizel Jurnalı, S. 1044, Mart 2010, Üfü, s.178.

BR (Başkırtüstan Respublikahı), BaşDU (Başkırt Däwläät Universiteti) vb.

Başkurdistan Cumhuriyeti, Başkurt Devlet Üniversitesi vb.

2.3. Yapım Ekleri

2.3.1. İsimden İsim Yapım Ekleri:⁸³

Başkurt Türkçesinde “Исемдән исем яһау аффиксы-İsemdän isem yahaw affiksı” olarak adlandırılmaktadır.⁸⁴

Türkiye Türkçesinde isimden isim yapım ekleri, yapım ekleri bölümünde incelenmektedir.

Nikolay Dimitriyev “Grammatika Başkirskogo Yazıka” adlı eserinde isimden isim ve fiilden isim yapım eklerini isim bölümünde, isimden fiil ve fiilden fiil yapım eklerini ise fiil bölümünde incelenmektedir.

2.3.1.1. “+ar,+är,+şar, +şär, +ışar,+eşär” (+ar,+är,+şar, +şär, +ışar,+eşär) yapım ekleri:

İsimlerin kök ve gövdelerine eklenecek eklediği kelimeye paylaştırma anlamı katar. Genellikle sayılara eklenirler. Asıl sayı isimlere paylaştırma, dağıtma anlamı katarlar.

Örnek:

Колхоз келәтенән етешәр-һигезәр ток тейәп, шуларзың өстөндәге ылаузы катын-кыз ырзын уртаһында туктатты.⁸⁵

Kolhoz kelätenän yeteşär-higezär tük teyäp, şularzıñ üstündäge ilawzı qatın-qız ırzın urtaһında tuqtattı.

Kolhoz deposundan yedişer sekizer çuval alarak onların üstündeki atlı arabayı, kadınların kızların harman yerinin ortasında durdurdu.

Türkiye Türkçesinde “+ar, +er, +şar, +şer” olarak görülmektedir. Sayılar da kullanılmaktadır.⁸⁶

⁸² R. G. Aznagulov, **Häzärge Däres**, Üfü, Başkırt Däwläät Universiteti, 2011, s.1.

⁸³ Nikolay Dimitriyev, **Başkırt Teleneñ Grammatikahı**, Üfü, Ğilmi Başma, 2008, s.82-86.

⁸⁴ Biner, **a.g.e.**, s.68.

⁸⁵ Ramazan Ümütbayev, “İrändekteñ Kükhel Tümanı”, **Ağizel Jurnalı**, s.9 (1073, Eylül 2012, Üfü, s.66.

Başkurt Türkçesinde kullanılan “+ar,+är,+şar, +şär, +ışar,+eşär” sayılarda isimden isim yapma eklerinin Türkiye Türkçesinde de ortak olduğunu tespit ettik.

2.3.3.2. “+ay,+əy” (+aw,+äw) yapım ekleri:

İsimlerin kök ve gövdelerine eklenerek eklendiği sayı isimden sıfat türetirler.

Örnek:

Унау, бирəу, алтау vb.

Unaw, biräw, altaw vb.

Onu, biri, altısı vb.

Унау булып унда.⁸⁷

Unaw bulır unda.

Onu olur o zaman.

2.3.3.3. “+ғы,+ге,+ғө,+ғо ,+қы,+ке,+қо,+кө” (+ğı,+ğe,+ğü,+ğö ,+kı,+ke,+kü,+kö) yapım ekleri:

İsimlerin kök ve gövdelerine, zarflara eklenerek eklendiği kelimeye sıfat anlamı katarlar.

Örnek:

Мәкәлдәр боронғо ата-бабаларзың фәлсәфәһенән, тормоштоң бөтә орактарына карата ла кулланып була торған логик һығымталарынан ғибәрәт.⁸⁸

Mäkäldär bürüñgü ata-babalarzıñ fälsäfähenän, türmüştüñ bütä üsraqtarına qarata la qullanıp bula türğan logik hıgımtalarından ğibärät.

Atasözleri kadimki ata babalarımızın felsefesinin, hayatın bütün yönlerinde aktif olarak kullanılan mantık tecrübelerinden ibarettir.

Киске, төнгө һәм иртәнге

Коштарзың йәне һымак,

Әзәм йәне лә был мәлдә

Моңлорак, һағышлырак.⁸⁹

Kiske, tūngü hām irtānge

⁸⁶ Ergin, **a.g.e.**, s.169.

⁸⁷ Kiräy Märgän, **Karizel**, Üfü, Kitap Nəşriyäte, 1950, s.153.

⁸⁸ Z.Y. Şaripova, “**Başkurt Äzäbiätinde Hüretlev Saraları**”, Üfü, Başkurt Däwlät Universiteti Basmahı, 2003, s.33.

⁸⁹ Rif Miftahov, “İlham Seğete”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1056, Nisan 2011, Üfü, s.16.

Құштарҙиң яәне һимак,
Äzäm yäne lä bıl mäldä
Müñlüräq, hağıslıraq.
Akşamki, geceki ve yarınki
Kuşların canı gibi
İnsan canı da bu zamanda
Dertli, kederli.

Çağatay Türkçesinde “+ğı, +kı, +ki” varyantları vardır. Çağatay Türkçesinde de aitlik ifade etmektedirler. Özellikle yer ve zaman isimlerinde kullanılan bir ektir. “Bulturğı” (Geçen yılki), “taşki” (dıştaki), “burnağı” (önceki) örneklerinde bu ekin kullanılış şeklini görmekteyiz.⁹⁰

Türkiye Türkçesinde bu ek isimlere gelerek isimlerden sıfat ya da zamir olarak kullanılan isim yaparlar. Deminki, önceki, sonraki örneklerinde olduğu gibi içinde bulunma, zaman, mekan ve aitlik belirtmektedirler.⁹¹

Başkurt Türkçesindeki “+ğı, +ge, +ğü, +gü, +kı, +ke, +kū, +kü” yapım ekleri, Çağatay Türkçesinde “+ğı, +kı, +ki” eki ve Türkiye Türkçesindeki “+ki” isimden isim yapım ekiyle aynıdır. Başkurt Türkçesinde ses uyumu güçlü olduğu için bu ekin sekiz fonetik varyantı vardır. Türkiye Türkçesinde ekin “+ki” varyantının yanında bir de “+kü” varyantı vardır. Bugünkü, dünkü örneklerinde bu duruma şahit oluyoruz.

2.3.3.4. “+дам,+дәм,+зәм” (+dam,+däm,+zäm) yapım ekleri:

İsimlerin kök ve gövdelerine eklenerek eklendiği kelimeyi sıfatlaştırırlar.

Örnek:

Оло Ватан, берзәм ил тойғоһо.⁹²

Ülû Vatan, berzäm il tüyğühü.

Ulu vatan yek ruh millet hissidir.

Был хәжикәт берәүзәрзе тормош һынаузарын аңлы рәүештә күндәм кабул итергә, сабыр булырға, башканың уңышына көнләшмәскә, кеше бәхетенә ымһынмаҫка өйрәтә.⁹³

⁹⁰ Eckmann, **a.g.e.**, s.47.

⁹¹ Ergin, **a.g.e.**, s.161.

⁹² Rawil Bikbayev, “Kündälektär”, **Ağızel Jurnalı**, S. 1077, Ocak 2013, Üfü, s.166.

⁹³ Gizzetullina, **a.y.**, s.107.

Bıl h kik t ber wz rze türmüş hınawzarın aınlı r weşt  kund m kabul iterg , sabır bulırĝa, bařkanııń uıışına k nl şm şk , keře b heten  imhınmaşka  yr t .

Bu hakikat birilerini hayat sınavından akıllı şekilde itaatk r kabul etmeye, sabırlı olmaya, başkasının ürününü kiskanmamayı, insana yoldan çıkmamayı  ĝretiyor.

Türkiye Türkçesinde “+dem, +dam” şeklindeyir. Eski Türkçe ve  aĝatay Türkçesinde sık kullanılan bir ektir. Türkiye Türkçesinde “erdem, saydam” gibi çok nadir kelimelerde görülmektedir. Türkiye Türkçesinde artık işlevini kaybetmiştir.⁹⁴

2.3.3.5. “+даш, +д ш, + таш, +т ш, +ڑаш, +ڑ ш, +лаш, +л ш” (+daş, +d ş, + taş, +t ş, +zaş, +z ş, +laş, +l ş) yapım ekleri:

İsimlerin kök ve gövdelerine eklenerek eklediĝi kelimeye yakınlık, eşlik, ortaklık, mensubiyet, benzerlik anlamları katarlar. Asıl eşlik, ortaklık katmak anlamındadır.

 rnek:

Йыланĝа юлдаш булһаң, кулың саĝыр.⁹⁵

Yılanĝa yuldaş bulhaıı,  ulııı saĝır.

Yılanla yoldaş olursan, elini sokar.

Такты, т уге к нд рз  оялып бер булды, малайзар за к лд ,  мм  тора бара  ze л   йр нде, класташтары ла к некте һ м бына, ғз т итк с, б г н д  таккан.⁹⁶

Taqtı, t wge k nd rz   yalıp ber buldı, malayzar za k ld ,  mm  t ra bara  ze l   yr nde, klastaşarı la k nekte h m bına, ĝ z t itk s, b ĝ n d  taşkan.

Kravat taktı, ilk  nlerde utandı biraz, çocuklar da güldü anca daha sonra kendi de alıştı, sınıf arkadaşları da alıştı buna, alışkanlık haline getirince bugün de takıyor.

 aĝatay Türkçesinde “+daş, +deş, +taş” varyantları vardır. Eklendiĝi isme eşitlik ve birlik anlamı katmaktadır.⁹⁷

⁹⁴ Banguoĝlu, a.g.e., s.168.

⁹⁵ Reşide Gızzetullına “Başk rt Halık İcadında Y ga Teĝlimete Saĝılıřı” **Aĝizel Jurnalı**, S. 1044, Mart 2010,  f , s.108.

⁹⁶ Emir Eminev, “Ber Kemele”, **Aĝizel Jurnalı**, S. 1044, Mart 2010,  f , s.53.

⁹⁷ Eckmann, a.g.e., s.47.

Türkiye Türkçesinde “+daş, +taş” şeklinde kullanılmaktadır. Eklendiği isimlere eşlik, ortaklık ve aitlik bildirmektedir.⁹⁸

Başkurt Türkçesindeki “+daş, +däş, + taş, +täş, +zaş, +zäş, +laş, +läş” yapım ekleri ve Türkiye Türkçesindeki “+daş, +taş” ve Çağatay Türkçesindeki “+daş, +deş, +taş” ekleriyle aynıdır.

2.3.3.6. “+кай, +кәй” (+қай, +кәй) yapım ekleri:

İsimlerin kök ve gövdelerine eklenerek eklediği kelimeye küçültme ve şımartma anlamı katarlar.

Örnek:

Сәлимәкәй, Уралкай vb.

Sälimäkäy, Uralқай vb.

Selimecik, Uralcık vb.

Балакай, кулың котло икән.⁹⁹

Balақай, құлñ күтлү икән.

Çocuk, elin uğurlu imiş.

Çağatay Türkçesinde küçültme eki “+çaқ, +çek” şeklindedir. Bu ek eklendiği isme küçültme anlamı katar ve alet isimleri yapar. Ayrıca “+çuқ, +çүк” şekli de vardır.¹⁰⁰

Türkiye Türkçesinde isimlerde ve sıfatlarda nadiren görülen “+cak, +cek” eki küçültme ekidir.¹⁰¹

Başkurt Türkçesinde “+қай, +кәй” olarak geçen ek Çağatay Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde farklı morfolojik görünüşlerle karşımıza çıkmaktadır.

Başkurt Türkçesinde “+қай, +кәй” küçültme eklerinin etimolojik temeli Eski Türkçedeki “+ғиña, +ғиña, +қиña, +киñe” eklerine dayanmaktadır. Damak sesi olan “ñ”nin “ny” dönüşerek “y”leşmesinden oluşmuştur.¹⁰²

⁹⁸ Ergin, a.g.e., s.167.

⁹⁹ Dayanova, a.g.e., s.38.

¹⁰⁰ Eckmann, a.g.e., s.46-47.

¹⁰¹ Banguoğlu, a.g.e., s.161.

¹⁰² Sir Gerard Clauson Çev. Uluhan Özalan, Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler, *Dil Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 2007, s.188., Ercan Alkaya, Eski Türkçe -қиña Ekinin Türk Lehçelerinde ve Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Kullanımı Üzerine, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/4 Summer 2008, s.48-49.

2.3.3.7. “+кары,+кәре,+ғары,+ғәре” (+қары,+кәре,+ғары,+ғәре)

ярым ekleri:

İsimlerin kök ve gövdelerine eklenerek eklendiği kelimeye yön anlamı katarlar.

Örnek:

“Урал-алтай телдәренең тарихи грамматикаһы нигеззәре” хезмәттәре лә коллегалары тарафынан юғары баһа алды.¹⁰³

“Ural-altay teldäreneñ tarihi grammatikahı nigezzäre” hezmättäre lä kollegaları tarafınan yuğarı baha aldı.

“Ural Altay Dillerinin Tarihi Gramerinin Esasları” adlı eseriyle meslektaşları tarafından yüksek değer gördü.

Унан көн элгәре шөрләмәйем.¹⁰⁴

Unan kün élgäre şürlämäyem.

Ondan gününden önce korkmuyorum.

Bu eke Muharrem Ergin’in, Tahsin Banguoğlu’nun ve Zeynep Korkmaz’ın eserlerinde rastlayamadık.

2.3.3.8. “+лап,+ләп” (+lap,+läp) ярым ekleri:

İsimlerin kök ve gövdelerine eklenerek eklendiği sayı isme abartma, çoğaltma anlamı katarlar.

Örnek:

Миңләп, миллионлап vb.

Miñläp, millionlap vb.

Binlerce, milyonlarca vb.

Донъя тулы мал: йөзләп баш йылкы, һыйыр, вақ мал.¹⁰⁵

Dünya tulı mal: yüzläp baş yılkı, hıyır, vaқ mal.

Dünya dolusu mal, yüzlerce baş at, sığır, küçük mal.

¹⁰³ Lira Ähmät Yakşıbayeva, “Hınawzarzan Tukılğan Yazmıış”, **Vatandaş Jurnalı**, S. 10, Ekim 2011, Üfü, s.107.

¹⁰⁴ Mustay Kerim, “Kündälektär”, **Ağızel Jurnalı**, S. 1051, Kasım 2010, Üfü, s.110.

¹⁰⁵ Älnisä Aldırhanüva, “Küyün”, **Ağızel Jurnalı**, S. 1088, Aralık 2013, Üfü, s.29.

2.3.3.9. “+лаған, +лэгән, +арлаған, +әрлэгән” (+lağan, +lägän, +arlağan, +ärlägän) yapım ekleri:

İsimlerin kök ve gövdelerine eklenerek eklendiği kelimeye o sayıya yakın anlamı katarlar.

Örnek:

Миңләгән, миңәрләгән, унлаған, унарлаған vb.

Miñlägän, miñärlägän, unlağan, unarlağan vb.

Binlerce, onlarca vb.

Утызлаған аты, егермелэгән һыйыры бар.¹⁰⁶

Utızlağan atı, yegermelägän hıyırı bar.

Otuza yakın atı, yirmiye yakın sığırı var.

Başkurt Türkçesinde “+lağan, +lägän, +arlağan, +ärlägän” şeklinde görülen bu ekin bu morfolojik görünüş şekline Türkiye Türkçesinde ve Çağatay Türkçesinde rastlayamadık.

2.3.3.10. “+лы, +ле, +лө, +ло” (+lı, +le, +lǘ, +lǚ) yapım ekleri:

Bu ekler isimlerin kök ve gövdelerine eklenerek isimlerden sıfat türetirler.

Örnek:

Атлы барып, йәйәү кайтамы

Уландары якшы атаның?¹⁰⁷

Atlı barıp, yäyäu qaytamı

Ulandarı yaqşı atanıñ?

Oğulları iyi babanın

Atlı varıp yaya döner mi?

Кешегә мөгәләмәһе бик йомшак, инсафлы, тыйнак.¹⁰⁸

Keşegä müğälämähe bik yımşaq, insaflı, tınaq.

İnsana muamelesi çok yumuşak, insaflı, mütevazı.

Улар бит үззәренә бер төрлө халык.¹⁰⁹

Ular bit üzzärenä ber türlü halıq.

¹⁰⁶ Zäynullin, a.g.e., s.63.

¹⁰⁷ Ğ.Ğ. Seyetbatalov, *Başkurt Tele Stilistika*, Üfü, Kitap Yayınları, 2008, 8. Cilt, s.7.

¹⁰⁸ Spartak İlyasov, “Sükäk”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1079, Mart 2013, Üfü, s.76.

¹⁰⁹ Zifa Kadırova, “Hağınırhıñ-Min Bulmam”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1078, Şubat 2013, Üfü, s.5.

Onlar mı kendilerince bir türlü halk.

Türkiye Türkçesinde “+lı, +li, +lu, +lü” şeklinde yer almaktadır. Esas görevi sıfat olarak kullanılan vasıf isimleri yapmaktır.¹¹⁰

Çağatay Türkçesinde “+lığ, +lig, +luğ, +lüg” ekidir. Bulunma, aitlik bildiren sıfat türetirler.¹¹¹

Başkurt Türkçesinde “+lı, +le, +lũ, +lũ” isimden isim yapım eki, Türkiye Türkçesinde “+lı, +li, +lu, +lü”, Çağatay Türkçesinde “+lığ, +lig, +luğ, +lüg” eki şeklinde yer almaktadır. Bu ek Başkurt Türkçesi, Çağatay Türkçesi ve Türkiye Türkçesiyle ortak bir ektir.

2.3.3.11. “+лык, +лек, +лок, +лөк” (+lık, +lek, +lũk, +lũk) yapım ekleri:

İsimlerin kök ve gövdelerine eklenerek isimlerden âlet, topluluk, soyut, yer adları türetirler.

Örnek:

Шулай итеп, уйламағанда кәтмәғәндә, мин матурлық салонының администраторы булып киттем.¹¹²

Şulay itep, uylamağanda kütmeğändä, min maturlıq salonınıñ administratorı bulıp kittem.

Böyle yapıp, düşünmediğim beklemediğim anda, ben güzellik salonunun müdürü oldum.

Һүзлектең төп мақсаты-балаға исем һайлауза ярзам итеү.¹¹³

Hüzlekteñ tıp maqsatı-balağa isem haylawza yarzam itew.

Sözlüğün temel amacı, çocuğa isim seçmeye yardım etmek.

Ул сактағы озонлок үлсәме.¹¹⁴

Ul saқтаğı ūzñnlük ūlsäme.

O taraftaki uzunluk ölçüsü.

Өммә унда дөрөслөк бар.¹¹⁵

¹¹⁰ Ergin, a.g.e., s.159.

¹¹¹ Eckmann, a.g.e., s.48.

¹¹² Rāylā Sabitova, “Artıkbikā”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1081, Mayıs 2013, Üfü, s.107.

¹¹³ Tañhılıw Kusimova, “İsemdär Dünyahında”, Üfü, Başkürtüstan Kitap Nāşriäte, 1991, Üfü, s.6.

¹¹⁴ Ğälim Hısamov, “Ün Häm Han”, *Ağizel Jurnalı*, 9(1085, Eylül 2003, Üfü, s.81.

¹¹⁵ Nail Ğäyetbay, “Üzük Yülküç Hätirälär”, *Ağizel Jurnalı*, 11(1087, Ekim 2013, Üfü, s.87.

Ämmä unda dürüşlük bar.

Ama onda dürüstlük var.

Türkiye Türkçesinde isimlerin kök ve gövdelerine gelen “+lık, +lek, +lük, +lük” yapım ekleri geçici ya da kalıcı isim yaparlar.¹¹⁶

Çağatay Türkçesinde “+lık, +lik, +luğ, +lük” şeklinde geçmektedir. Çağatay Türkçesinde eklendiği isme iş meslek, bir şeyin bol bulunduğu yer, zaman uzunluğunu anlatma anlamı katarlar.¹¹⁷

2.3.3.12. “+рак,+рәк,+ырак,+ерәк,+орак,+өрәк” (+raq, +rāk, +ıraq, +erāk, +ürāk, +ürāk) yapım ekleri:

İsimlerin kök ve gövdelerine eklenerek eklendiği kelimeye karşılaştırma anlamı katarlar.

Bang ekin ırak sözcüğünden geldiğini ileri sürmüş, ancak bugünkü lehçelerde nadiren tesadüf edilen –ırak ekindeki ı ünlüsünün ırak sözcüğünün başındaki ünlünün bakiyesi mi yoksa araya sokulan bir ses mi olduğunun katiyetle tespit edilemeyeceğini belirtmiştir. Jean Deny ise –rak ekinin eskiden –ırak biçiminde kullanıldığını, bu nedenle bunun ırak sözcüğünden geldiği ihtimalini ortaya atmıştır. Eckmann, ‘Türkçede –rak, -rek Ekine Dair’ makalesinde -ırak ekinin ırak sözcüğüyle alakasının olmadığı gibi, ünsüzle –rak, -rek arasında görülen ünlü de sonradan türeme bir sestən başka bir şey değildir. Eckmann makalesinin sonunda Ramstedt’in bu konudaki görüşüne katıldığını ifade etmiştir.¹¹⁸

Örnek:

Бахыр баштан бакыр бака якшырак.¹¹⁹

Bağır baştan bakır bağa yaqşıraq.

Fakir baştan, bakır kurbağa daha iyidir.

Иң элек вазифаларынан көчөзөрәктәрзе бушатты яңы директор, йәғни йәштәрзе ирле-бисәле Әзехәмовтарзы.¹²⁰

¹¹⁶ Ergin, **a.g.e.**, s.155.

¹¹⁷ Eckmann, **a.g.e.**, s.49.

¹¹⁸ Örnek olması açısından bkz. Ersin Teres, “Çağataycada Söz Yapımı”, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 2009, s.62.

¹¹⁹ Hisamov, **A.y.**, s.93.

¹²⁰ Kamil Fazly, “Yel Üsürğan Aul”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1084, Ağustos 2013, Üfü, s.52.

İn élek vazifalarından küşhüzüräktärze buşattı yañı direktor, yäğni yäştärze irle-bisäle Äzehämovtarzı.

En başta görevlerinden güçsüzleri çıkardı yeni müdür, yani gençleri karı koca Adehemovları.

2.3.3.13. “+ca,+cə” (+sa,+sä) yapım ekleri:

İsimlerin kök ve gövdelerine eklenerek yeni kelime türetirler. Millet isimlerine eklenerek o milletin konuştuğu dil ya da lehçeyi ifade ederler.

Örnek:

Исемдәре татарса ла, башкортса ла түгел. Инглиссә.¹²¹

İsemdäre tatarsa la, başkürtsa la tügel. İnglissä.

İsimleri Tatar Türkçesi de de Başkurt Türkçesi de değil. İngilizce.

Türkiye Türkçesinde “+ca, +ce, +ça, +çe” şeklindedir. Köken olarak çekim ekidir, zamanlar yapım ekine dönüşmüştür. Millet isimlerinden dil yaparlar.¹²²

Çağatay Türkçesinde ekin “+ça, +çe” şekli vardır. Ancak bu Farsçadan alınmış küçültme ekidir.¹²³

2.3.3.14. “+сак, +сәк, +сык, +сек, +сок, +сөк” (+saқ, +säk, +sıқ, +sek, +süқ, +sük) yapım ekleri:

İsimlerin kök ve gövdelerine eklenerek isimlere küçültme, sevgi anlamı katarlar. Bu iki işlev bazen birbirine karışmış bazen de yalnız başına görülebilir.

Örnek:

Бәләкәй балаларға әүрәтер өсөн уйынсык биргән кевек, бәлки, вакытында йәштәрзе лә әүрәтер өсөн ошондай уйынсык кәрәктер.¹²⁴

Bäläkäy balalarğa äwräter üşün uyınsıқ birgän kewek, bälki, vaқıtında yäştärze lä äwräter üşün üşündaу uyınsıқ käräкter.

Küçük çocuklara şevk vermek için oyuncak vermiş gibi, belki vaktinde gençlere de heyecan vermek için böyle oyuncak gereklidir.

¹²¹ Hürmätulla Abdrafikov “Ruñbız Tamırzanı”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1085, Eylül 2013, Üfü, s.174.

¹²² Ergin, *a.g.e.*, s.167.

¹²³ Eckmann, *a.g.e.*, s.46.

¹²⁴ Nail Gäyetbay, “Bähet Sere”, *Ağizel Jurnalı*, s.1053, Ocak 2011, Üfü, s.123.

Mәрийәм күсенергә етди әзерләнеп торған: токтар, төһөнсөктәр бәйләнгән, кашығаяк, башка көн күреш әйберзәре тултырылған, болдорға сығарып куйылған.¹²⁵

Märyäm küsenergä yetdi äzerlänep turgan: tuqtar, tüyünsüktär bāylängän, qaşığayaq, başqa kün küreş äyberzäre tultırılğan, büldürğa sığarıp quyılğan.

Meryem göçmeye ciddi hazırlandı, çuvallar, bohçalar düğümlendi, kap kacak diğer maişet eşyaları dolduruldu, kapı önündeki sekiye çıkarılıp koyuldu.

Çağatay Türkçesinde “+çuq, +çük” şeklinde görülmektedir.¹²⁶

Türkiye Türkçesinde “+cık, +cik, +cuk, +cük” şeklindedir. Muharrem Ergin bu ekin Eski Türkçede olmadığını, “+cak,+ cek” ekinden türeme bir ek olduğunu dile getirmiştir.¹²⁷

2.3.3.15. “+сан, +сән” (+san, +sän) yapım ekleri:

İsimlerin kök ve gövdelerine eklenerek eklendiği kelimeyi sıfatlaştırırlar.

Örnek:

Кеше менән эш итә белә, үзе эшсән, намыçлы егет.¹²⁸

Keşe menän eş itä belä, üze eşsän, namıçlı yeget.

İnsan ile çalışabiliyor, kendi çalışkan, namuslu delikanlı.

Ихласлыктар хала уйсан кәләмемә,

Кояш нурын кайый рухым әләменә.¹²⁹

İhlaşlıktar hala uysan qälämemä,

Qüyaş nurın qayı ruhım älämenä.

Samimiyet veriyor düşünceli kalemime

Güneş nurunu çerçevesiyor ruhum sancağına.

Türkiye Türkçesinde çok az kullanılan “+kan, +ken” eki bu ekin görevini yapmaktadır.¹³⁰

¹²⁵ Talha Ğiniätullin, “Külçak altını”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1085, Eylül 2013, Üfü, s.13.

¹²⁶ Eckmann, *A.y.*, s.47.

¹²⁷ Ergin, *a.g.e.*, s.164.

¹²⁸ Ramazan Ümütbayev, “İrandekteñ Kükhel Tümanı”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1073, Eylül 2012, Üfü, s.115.

¹²⁹ Ğaysa Hüsäyenov, “Hesen Nazar Şigriyete”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1043, Şubat 2010, Üfü, s.142

¹³⁰ Ergin, *a.g.e.*, s.175.

Çağatay Türkçesinde ekin bu morfolojik görünüşüne rastlayamadık. Çağatay Türkçesinde “+lığ, +lig, +luğ, +lüg” eki ve Türkiye Türkçesindeki bu ekin görevini “+lı, +li, +lu, +lü” eki Başkurt Türkçesindeki “+san, +sän” yapım ekinin yerine göre görevini üstlenmektedir.

2.3.3.16. “+сы, +се, +со, +сө” (+sı, +se, +sü, +sü) yapım ekleri:

Bu ek Başkurt Türkçesinde oldukça sık kullanılan eklerden biridir. İsimlerin kök ve gövdelerine eklenerek yeni bir isim türetirler. İsimlere meslek, taraftarlık, inanç, meşguliyet anlamları yüklerler.

Örnek:

Без тимер юлсылар һәм депо эшселәре йәшәйсәк йорттарға таба йүнәләбез.¹³¹

Bez timer yulsılar häm depo eşseläre yaşäyäsäk yürttarğa taba yünäläbez.

Biz tren yolcuları da depo işçilerinin yaşadığı evlere doğru yöneliriz.

Бына һөтсөләр гаражы.¹³²

Bına hütşülär garajı.

İşte sütçüler garajı.

Türkiye Türkçesinde “+cı, +ci, +cu, +cü, +çı, +çi, +çu, +çü” ekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Temel görevi meslek, meşguliyet isimleri yapmalarıdır.¹³³

Çağatay Türkçesinde “+çı, +çi” şeklinde yer almaktadır. Eklendiği isme meslek anlamı katarlar.¹³⁴

Başkurt Türkçesindeki “+sı, +se, +sü, +sü” isimden isim yapım ekleri, Türkiye Türkçesinde “+cı, +ci, +cu, +cü, +çı, +çi, +çu, +çü”, Çağatay Türkçesinde “+çı, +çi” şeklinde ortak bir ektir. Çok sık kullanılan bir ektir.

2.3.3.17. “+сыл, +сел, +сөл, +сол” (+sıl, +sel, +sül, +sül) yapım ekleri:

¹³¹ Ğ.Ğ. Seyetbatalov, a.g.e., s.39.

¹³² İşğali Nurgäliyev, “Karabaş Turğay”, *Ağızel Jurnalı*, S. 1083, Temmuz 2013, Üfü, s.29.

¹³³ Korkmaz, a.g.e., s.125.

¹³⁴ Eckmann, a.g.e., s.46.

İsimlerin kök ve gövdelerine eklenerek eklendiği kelimeye yakınlık, anlamının bir şeye benzer, yakın olduğu manasını katar.

Örnek:

Өсөнсөл, һаксыл, үпкәсел, ваксыл, беренсел.¹³⁵

Üsünsül, haqsıl, üpkäsel, vaqsıl, berensel.

Üçüncül, iktisatlı, alingan, hassas, cimri, birincil vb.

Türkiye Türkçesinde “+cıl, +cil, +cul, +cül, +çıl, +çil, +çul, +çül” şeklindedir. Nadir kullanılan eklerden biridir.¹³⁶

Çağatay Türkçesinde bu eke rastlayamadık. Başkurt Türkçesindeki “+sıl,+sel,+sül,+sül” yapım eki Türkiye Türkçesindeki “+cıl, +cil, +cul, +cül, +çıl, +çil, +çul, +çül” ekiyle ortaktır. Başkurt Türkçesinde işlek olarak kullanılan bir ektir.

2.3.3.18. “+тай, +тәй, +дай, +дәй, +зай, +зәй, +лай, +ләй” (+tau, +täy, +day, +däy, +zay, +zäy, +lay, +läy) yapım ekleri:

İsimlerin kök ve gövdelerine eklenerek eklendiği kelimeye benzerlik, gibilik anlamı katar.

Örnek:

Ғалимдәй, таузай, каштай, кашықтай vb.

Ğalimdäy, tawzay, qaştay, qaşıqtay vb.

Âlim gibi, dağ gibi, kaş gibi, kaşık gibi vb.

Башында кар яткан таузай кырыс

Сағыулыктан күззәр камаша!¹³⁷

Башында кар yatkan tawzay kırış

Sağılıktan küzzär qamaşa!

Zirvesinde kar duran dağ gibi heybetli

Parlaklıktan gözler kamaşıyor.

2.3.3.19. “+ынсы,+енсе,+өнсө,+өнсө+нсы,+нси,+нсө,+нсо” (+ınsı,+ense,+ünsü,+ünsü+nsı,+nsi,+nsü,+nsü) yapım ekleri:

İsimlerin kök ve gövdelerine eklenerek eklendiği sayı kelimeyi sıra sayı sıfatı yapar.

¹³⁵ Biner, a.g.e., s.70.

¹³⁶ Ergin, a.g.e., s.175.

¹³⁷ Tamara İskändäriä, “Şiğriät”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1077, Ocak 2013, Üfü, s.10.

Örnek:

Үченсе, етенсе, алтынсы vb.

Üçense, yetense, altınsı vb.

Üçüncü, yedinci, altıncı vb.

Türkiye Türkçesinde “+ncı, +nci, +ncu, +ncü” şeklindedir. Türkiye Türkçesinde çok yaygın kullanılan bir ektir. Sayı isimleri yaparlar.¹³⁸

2.3.3.20. “+һыз,+һез,+һоз,+һөз” (+һыз,+һез,+һүз,+һүз) yapım ekleri:

Bu ekler isimlerin kök ve gövdelerine eklenerek isim ve sıfatlara olumsuzluk anlamı katarlar.

Örnek:

Йокоһоз төһ, тыһғыһыз көһ бала өсөһ.¹³⁹

Yükühüz tün, tıngıhız kün bala üsün.

Uykusuz gece, dinlenmeden geçen gün çocuk için.

Дала киһ, сикһез булып тойолдо.¹⁴⁰

Dala kiñ, sikhez bulıp tüyüldü.

Bozkır geniş, uçsuz bucaksız hissedildi.

Türkiye Türkçesinde “+sız, +siz, +suz, +süz” şeklindedir. Türkiye Türkçesindeki isimden isim yapım eki olan “+lı, +li, +lu, +lü” ekinin olumsuzudur. İsimde bir şeyin bulunmadığını belirtir.¹⁴¹

Çağatay Türkçesinde “+sız, +siz” şeklindedir. Eklendiği isme olumsuzluk anlamı katarlar.¹⁴²

2.3.2.İsimden Fiil Yapım Ekleri¹⁴³:

İsimden isim yapım ekleri “Исемдән кылым яһау аффиксы-İsemdän kılım yahaw affıksı” olarak adlandırılmaktadır.

¹³⁸ Ergin, a.g.e, s.169.

¹³⁹ Seyetbattalov, a.g.e., s.193.

¹⁴⁰ Mansaf Giläcev, “Känzäfar Taştarı”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1081, Mayıs 2013, Üfü, s.39.

¹⁴¹ Banguoğlu, a.g.e., s.201.

¹⁴² Eckmann, a.g.e., s.50.

¹⁴³ Dimitriyev, a.g.e., s.209-210.

İsimlerin kök ya da gövdelerine gelerek fiil türeten ekler isimden fiil yapım ekleri denir. İsimden fiil yapım ekleri fiil bölümünün içerisinde incelenmektedir.

İsimlerin kök ya da gövdelerine eklenerek yapma ve olma anlamı katarlar. Bazı isimlere isimden fiil yapım ekleri eklenirken orta hecedeki “ы, е, о, ө” (ı, e, ū, ü) harfleri düşmektedir.

Örnek:

Уйын-уйна, йоко-йокла, төйөн-төйнә, һары – һарғай vb.

Ууын-ууна, уүкү-уүкла, түүһн-түүһнә, һарı – һарғай vb.

Oyun-oyunmak, uyku-uymak, düğüm-düğümlemek, sarı-sarırmak vb.

Йоклағандың өстөнә кар яуыр.¹⁴⁴

Yüklağandıñ ūštünä kar yawır.

Uyuyanın üstüne kar yağar.

2.3.2.1. “+а, +ә” (+а, +ä) yapım ekleri:

Bu ekler isimlerin kök ya da gövdelerine gelerek kılış ve oluş bildirirler.

Örnek:

Аз ашаһаң, тағы ашарһың, күп ашаһаң, ни ашарһың?¹⁴⁵

Az aşahañ, tağı aşarһıñ, küp aşahañ, ni aşarһıñ?

Az yesen, daha yersin, çok yesen ne yersin?

Türkiye Türkçesinde “+а, +е” şeklindedir. Genellikle tek heceli isimlerde kullanılan bir ektir.¹⁴⁶

Çağatay Türkçesinde “+а, +е, +ı, +і, +у, +ü” şeklindedir. İsimlere eklenerek geçişli ya da geçişsiz fiil yapmaktadırlar.¹⁴⁷

2.3.2.2. “+ай, +әй” (+ау, +äу) yapım ekleri:

Bu ekler isimlerin ve sıfatların kök ya da gövdelerine gelerek olma anlamı bildirirler.

Örnek:

¹⁴⁴ M.H. Ahtemov, **Başkurt Halk Mätälderı Häм Äytämderı Hüzlege**, Üfñ, Zeynep Bişiyeva Atındağı Kitap Nəşriyäte, 2008, s.239.

¹⁴⁵ Ahtemov, **a.g.e.**, s.20.

¹⁴⁶ Korkmaz, **a.g.e.**, s.173.

¹⁴⁷ Eckmann, **a.g.e.**, s.56.

Юлдарын киңәйтмәгән.¹⁴⁸

Yuldarın kiñäytmägän.

Yolları genişlememiş.

Атмосфера һауаһын ауыр металл калдыктары менән ағыулау кырка азайған.¹⁴⁹

Atmosfera hawahın awır metall qaldıqtarı menän ağıwlaw kırqa azayğan.

Atmosfer havanın ağır metal kalıntılarıyla aniden azaldı.

Çağatay Türkçesinde “+ay, +ey” şeklindedir. Eklendiği isme bir olma anlamı katar. İsimden geçişsiz fiil türetirler.¹⁵⁰

Türkiye Türkçesinde “+al, +el” eki olarak geçmektedir. Genellikle sıfatlardan fiil türetirler.¹⁵¹

Başkurt Türkçesindeki “+ay, +äy” eki, Çağatay Türkçesindeki “+ay, +ey” ekiyle aynıdır. Bu ekin Türkiye Türkçesinde morfolojik görünüşü aynı değildir.

2.3.2.3. “+кар, +кәр, +ғар, +ғәр” (+қар, +кär, +ғар, +гär) yapım ekleri:

Bu ekler isimlerin kök ya da gövdelerine gelerek o isime oluş ve kılış anlamı katarak fiil türetirler.

Örnek:

Төлкө мең хәйлә белер, тиреһен коткармаç.¹⁵²

Tölkü meñ hәylä beler, tirehen qütqarmaç.

Tilki bin tane hile bilir, postu yine de kurtaramaz.

Bu eke Çağatay Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde rastlayamadık.

2.3.2.4. “+ла, +лә” (+la, +lä) yapım ekleri:

Bu ekler isimlerin kök ya da gövdelerine gelerek hareket anlamı katan fiiller türetirler.

Örnek:

Эшлә, һөйлә, башла vb.

¹⁴⁸ Miñlegül Hisamova, “Sallağan Yıldar”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1085, Eylül 2013, Üfü, s.44.

¹⁴⁹ Mähmüt Hucin, “2013- Tirä Mühitte Yaklaw Yılı”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1080, Nisan 2013, Üfü, s.169.

¹⁵⁰ Eckmann, *A.y.*, s.57.

¹⁵¹ Ergin, *a.g.e.*, s.181.

¹⁵² Nadrşina, *a.g.e.*, s.225.

Éşlä, hüylä, başla vb.

Çalışmak, konuşmak, başlamak vb.

Эшләп үлмәчең, ауырып үләрһең.¹⁵³

Éşläp ülmäsheñ, awırıp ülerheñ.

Çalışıp ölmezsen, hasta olup ölürsün.

Аз һөйлә, күп эшлә.¹⁵⁴

Az hüylä, küp eşlä.

Az söyle, çok çalış.

Башлаған эш-бөткән эш.¹⁵⁵

Başlağan eş-bütken eş.

Başlanan iş, biten iş.

Çağatay Türçesinde “+la, +le” şeklindedir. İsmın belırttığı hareketı anlatan fiiller türetirler.¹⁵⁶

Türkiye Türkçesinde “+la, +le” şeklindedir. Çok sık kullanılan bir ektir. Eklendiği isimle ilgili bir şey yapmak anlamı katarlar.¹⁵⁷

Başkurt Türkçesinde kullanılan “+la, +lä” isimden fiil yapım eki Türkiye Türkçesinde “+la, +le”, Çağatay Türçesinde “+la, +le” şeklindedir. Bu ek üç yazı dilinde de ortaktır.

2.3.2.5. “+лан, +лән” (+lan, +län) yapım ekleri:

Bu ekler isimlerin kök ya da gövdelerine gelerek fiil türetirler. Oldukça yaygın kullanılan bir ektir.

Örnek:

Зәйнәб Бишева эззәренән йөрөү, уның замандаштары, кәләмдәштәре менән аралашыу күнелдә тәрән тәьсораттар калдырзы, кеше, языгусы язмышы хакында уйландырзы.¹⁵⁸

Zäynäb Bişeva ézzärenän yürüw, uniñ zamandaşarı, kälämdäştäre menän aralaşıw küñeldä tärän täşürattar kaldırzı, keşe, yazıwsı yazmışı haqında uylandırzı.

¹⁵³ Ed. Ähmäd Süleymanov, **Başkurt Halık İcadı Mäkälder Hem Äytemder**, Üfü, c.I, Kitap Näsriyäte, 2006, s.58.

¹⁵⁴ Süleymanov, **a.g.e.**, s.31.

¹⁵⁵ **A.y.**, s.35.

¹⁵⁶ Eckmann, **a.g.e.**, s.57.

¹⁵⁷ Banguoğlu, **a.g.e.**, s.214.

¹⁵⁸ Fätkullina, **a.g.e.**, s.3.

Zeynep Bişiyeva'nın izlerinden gitmek, onun çağdaşları, kalem arkadaşlarıyla birlikte olmak gönülde derin teessüratlar bıraktı, insanı yazarın kaderi hakkında düşündürdü.

Без улай иркәләнеп үсмәнек...¹⁵⁹

Bez ulay irkälänep üsmänek...

Biz öyle şımartılarak büyümedik.

Türkiye Türkçesinde “+lan, +len” şeklindedir. İsimden fiil yapım eki olan “+la, +le” ekine “-n” eki eklenerek yapılmaktadır.¹⁶⁰

Başkurt Türkçesinde kullanılan “+lan, +län” isimden fiil yapım eki Türkiye Türkçesinde “+lan, +len” eki ortak bir ektir.

Çağatay Türkçesinde bu eke rastlayamadık.

2.3.2.6. “+лаш, +ләш” (+laş, +läş) yapım ekleri:

Bu ekler isimlerin kök ya da gövdelerine gelerek fiil türetirler. Fiile işteşlik anlamı katarlar.

Örnek:

Яман якшы менән душлашмай.¹⁶¹

Yaman yaqşy menän duşlaşmay.

Kötü iyiyle dost olmaz.

Кешеләр тәүзә уның яуап бирмәүенә иғтибар итмәй сәләмләшеп үтһә, яйлап улар за Ғәйнисламды күрмәмешкә халыша башланы.¹⁶²

Keşelär täwzä uniñ yawap birmäwenä iğtibar itmäy sälämläşep üthä, yaylap ular za Ğäynislamdı kürmämeşkä halışa başlanı.

İnsanlar ilk olarak onun cevap vermemesine itibar etmeden selamlaşarak geçse, yavaş yavaş onlar da Gaynislam'ı görmemezlikten gelmeye başladı.

Türkiye Türkçesinde “+laş, +leş” şeklindedir. Kullanıldığı yere göre bazen dönüşlülük anlamları da katarlar.¹⁶³

Başkurt Türkçesinde “+laş, +läş” eki Türkiye Türkçesinde “+laş, +leş” ekiyle aynıdır. Çağatay Türkçesinde ise bu eke rastlayamadık.

¹⁵⁹ Märgän, **a.g.e.**, s.33.

¹⁶⁰ Korkmaz, **a.g.e.**, s 179.

¹⁶¹ Nadrşina, **a.g.e.**, s.260.

¹⁶² Rämilä Türümbayeva, “Divan”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1044, Nisan 2010, Üfñ, s.106.

¹⁶³ Banguoğlu, **a.g.e.**, s.220.

2.3.2.7. “+л, +ел, +ол, +өл” (+l, +el, +ül, +ül) yapım ekleri:

Bu ekler isimlerin kök ya da gövdelerine gelerek fiil türetirler. Fiile edilgenlik anlamı katarlar.

Örnek:

Айырыл, бәрел, койол, өйөрөл vb.

Ауырл, бәрел, күйүл, үйүрүл vb.

Ayırıl, vurul, koyul, biriktiril vb.

Türkiye Türkçesinde “+l” şeklindedir. Sesli ile biten isimlere eklenerek fiil türetirler.¹⁶⁴

Çağatay Türkçesinde “+l, +al, +el, +ul, +ül” şeklindedir. Bu ek “+ay” ekiyle aynı işlevi görmektedir.¹⁶⁵

Başkurt Türkçesindeki “+l, +el, +ül, +ül” eki, Türkiye Türkçesinde “+l” Çağatay Türkçesinde “+l, +al, +el, +ul, +ül” şeklindedir. Bu ek üç yazı dilinde de ortaktır.

2.3.2.8. “+р, +ар, +әр” (+r, +ar, +är) yapım ekleri:

Bu ekler isimlerin kök ya da gövdelerine gelerek isimе dönüşüm anlamı katarak fiilleştirirler. Genelde renklere gelirler.¹⁶⁶

Örnek:

Кара қарға қанатын һабынлап йыуһаң да ағармақ.¹⁶⁷

Қара қарға қанатын һабынлап уыһаһаң да ағармақ.

Kara karga kanadını sabunlayıp yıkansa da aklaşmaz.

Яңыр, ашыр, ағар, күгәр vb.

Үаһыр, ашыр, ағар, күгәр vb.

Yenilen, aşır, aғar, göğer vb.

Çağatay Türkçesinde “+r, +ar, +er” şeklindedir. Geçişsiz fiiller türetmektedirler.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Korkmaz, **a.g.e.**, s.176.

¹⁶⁵ Eckmann, **a.g.e.**, s.57.

¹⁶⁶ Usmanova, Abdullina, **a.g.e.**, s.128.

¹⁶⁷ Ed. Fänüzä Nadrşına, **Başkürt Halık İcadı Mäkälder Hem Äytemder**, Üfū, Başkürtstan Kitap Näşriyäte, 1980, s.221.

¹⁶⁸ Eckmann, **a.g.e.**, s.58.

Türkiye Türkçesinde “+ar, +er” şeklindedir. Türkiye Türkçesinin tarihi gelişimi içerisinde görülen bir ektir. Muharrem Ergin’in eserinde “+r” eki de vardır. Ancak bu ek farklı bir madde olarak incelenmiştir.¹⁶⁹

Başkurt Türkçesindeki “+r, +ar, +är” eki, Çağatay Türkçesinde “+r, +ar, +er”, Türkiye Türkçesinde “+r, +ar, +er” şeklindedir. Bu ek her üç yazı dilinde de ortaktır.

2.3.2.9. “+ык, +ек +ок, +өк” (+ık, +ek +ük, +ük) yapım ekleri:

Bu ekler isimlerin kök ya da gövdelerine gelerek fiil türetirler. Çok sık kullanılan bir ek değildir.¹⁷⁰

Örnek:

Байык, һайык vb.

Bayık, hayık vb.

Zenginleşmek, suyu azalmak vb.

Çağatay Türkçesinde “+к, +k, +ık, +ik, +uk, +ük” şeklindedir. Eklendikleri isimden geçişsiz fiil türetirler.¹⁷¹

Türkiye Türkçesinde “+ık, +ik, +uk, +ük” şeklindedir. Çok nadir olarak kullanılan bir ektir.¹⁷²

Başkurt Türkçesinde “+ık, +ek +ük, +ük” eki, Çağatay Türkçesinde “+к, +k, +ık, +ik, +uk, +ük”, Türkiye Türkçesinde “+ık, +ik, +uk, +ük” şeklindedir. Bu ek her üç yazı dilinde de ortaktır.

2.3.2.10. “+ылда, +елдә, +олда, +өлдә” (+ılda, +eldä, +ülda, +üldä) yapım ekleri:

Bu ekler isimlerin kök ya da gövdelerine gelerek fiil türetirler. Genelde yansıma isimlerden fiil yaparlar.

Örnek:

Гөрөлдә, ахылда, тертелдә, гөжөлдә vb.

Gürüldä, ahılda, terteldä, gäjüldä vb.

Gürüldä, içler çekmek, irkilmek, uğuldamak vb.

¹⁶⁹ Ergin, **a.g.e.**, s.182.

¹⁷⁰ Nikolay Dimitriyev, **Башкұрт Теленең Грамматикаһы**, Ыфә, Башкұрт Дәвләт Университетү, 2008, s.210.

¹⁷¹ Eckmann, **A.y.**, s.58.

¹⁷² Korkmaz, **a.g.e.**, s.175-176.

Bu eke Çağatay Türkçesi ve Türkiye Türkçesi gramerlerinde rastlayamadık.

2.3.2.11. “+ҺЫН, +ҺЕН” (+hın, +hen) yapım ekleri:

Bu ekler isimlerin kök ya da gövdelerine gelerek gereksinim anlamı katan fiiller türetirler.

Örnek:

Кәрәкһен, күпһен vb.

Käräkhen, küphen vb.

Gereksin, çoksun vb.

Илһам йөрәкһенде.¹⁷³

İlham yŭrähende.

İlham heyecanlandı.

Türkiye Türkçesinde “+sı, +si, +su, +sü” şeklindedir. Bu ek Türkiye Türkçesindeki “+sa, +se” ekiyle aynıdır.¹⁷⁴

Janos Eckmann’ın “Çağatayca El Kitabı” adlı eserinde, isimden isim yapım ekleri 21 adettir. Muharrem Ergin’in “Türk Dil Bilgisi” adlı eserinde isimden isim yapım ekleri 43 adettir.

2.3.3. Fiilden İsim Yapım Ekleri:¹⁷⁵

Başkurt Türkçesinde “Кылымдан исем яһау аффиксы-Қылымдан исем яһау аффиксы” olarak adlandırılmaktadır.¹⁷⁶

Türkiye Türkçesinde fiilden isim yapım ekleri, yapım ekleri bölümünde incelenmektedir.

2.3.3.1. “-ҒЫС, -КЕС, -ҒЫС, -ҒЕС, -ҒӨС, ҒОС” (-gıs, -kes, -ğıs, -ges, -ğŭs, gŭs) yapım ekleri:

Fiillerin kök ve gövdelerine eklenerek eklendiği kelimeyi kalıcı isme dönüştürürler.

Örnek:

ЭлҒес, башланҒыс, һөзҒөс vb.

¹⁷³ Säviä Bikmŭhämätova, “Säfärtuy Yalanı”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1077, Ocak 2013, Üfü, s.62.

¹⁷⁴ Korkmaz, *a.g.e.*, s.180.

¹⁷⁵ Dimitriyev, *a.g.e.*, s.86-89.

¹⁷⁶ Biner, *a.g.e.*, s.72.

Élges, başlanğıs, hüzgüs vb.

Askı, başlangıç, süzgeç vb.

Изге башланғыстар дауам итһен.¹⁷⁷

Ízge başlanğıstar dawam itһen.

Kutsal başlangıçlar devam etsin.

Мейестән ишек яғына үрмәләгән ялкын элгестә торған кейем-һалымға кабып та өлгөргән.¹⁷⁸

Mejestän işek yağına ürmälägän yalqın élgestä тұрған keyem-һalımға қабыр та үлгүргән.

Sobanın kapı tarafını saran alev askıda duran giysilere sıçradı.

Türkiye Türkçesinde “-gıç, -giç, -guç, -güç” şeklindedir. Çok sık kullanılmayan bir ektir.¹⁷⁹

Çağatay Türkçesinde “-ğıç” şeklindedir.¹⁸⁰

Başkurt Türkeçesindeki “-gıs, -kes, -ğıs, -ges, -ğüs, güs” fiilden isim yapım ekinin Çağatay Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde ortak olduğunu görüyoruz.

2.3.3.2. “- Ғақ,-гәк, -кақ, -кәк” (-ğak,-gäk, -қақ, -кәк) yapım ekleri:

Fiillerin kök ve gövdelerine eklenerek eklendiği kelimeye fiilin hareketinin anlamını belirten isim ya da sıfata dönüştürürler.

Örnek:

Әгәр инде китергә хәл итһәң, мин рекомендация бирермен, ләкин хәзергә ошо һин қазыған батқак соқоронан тазарынып сығырға кәрәк.¹⁸¹

Ägär inde kitergä häl itһäñ, min rekomendatsiya birerмен, läkin һәzergä üşü һин қазыған батқақ сүқүрүнан тазарынып сығырға кәрәк.

¹⁷⁷ Rita Fätkullina, **A.y.**, s.3.

¹⁷⁸ Säliä Ğataullina, “Һin Kitäheñ, Min Kalam...”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1083, Temmuz 2013, Üfü, s.96.

¹⁷⁹ Ergin, **a.g.e.**, s.190.

¹⁸⁰ Eckmann, **a.g.e.**, s.52.

¹⁸¹ Ramazan Ümütbayev, “İrändekteñ күкһel түmanı”, **Ağizel Jurnalı**, s.8 (1072, Ağustos 2012, Üfü, s.132.

Eğer şimdi gitmeye hazırlanırsan, tavsiye ederim; lakin şimdi senin kazdığın çamur çukurundan temizlenip çıkman gerek.

Өммә шул ук ятакта бихисап язмыш тайҗак юлға төшкән һәм яңы ғына гөрләтеп туй үткәргән ни кәзәр ғайлә таркалып юкка сыккан.¹⁸²

Ämmä şul uq yataқта bihisap yazmış tayğaq yulğa tüşkän häm yañı ğına gürlätep tuy ütkärgän ni kazar ğailä tarqalıp yuqqa sıkkan.

Ama işte şu yolda sayısız kader kaygan yola girdi, yeni gümbür gümbür düğün yapmış ne kadar aile dağılıp yok oldu.

Türkiye Türkçesinde “-ak, -ek” şeklindedir. Bu ek “-gak, -gek” ekinin ses değişikliğine uğramış halidir.¹⁸³

Çağatay Türkçesinde “-ğaq, -қақ, -gek, -kek” şeklindedir.¹⁸⁴

Başkurt Türkçesinde kullanılan “-ğak,-gäk, -қақ, -käk” fiilden isim yapma ekleri Çağatay Türkçesi ve Türkiye Türkçesiyle ortaktır.

2.3.3.3. “-ғыр, -гер, -кыр, -кер, -ғор, -гөр, -кор, -көр” (-ğır, -ger, -қır, -ker, -ğür, -gür, -қür, -kür) yapım ekleri:

Fiillerin kök ve gövdelerine eklenerek eklendiği fiilin hareket anlamını izah eden sıfatlar türetirler.

Örnek:

Откор малай уны аңлап йәһәт кенә өйзән сыкты.¹⁸⁵

Ütkür malay unı añlap yähät kenä üyzän sıqtı.

Anlayışlı çocuk onu anlayınca hızlıca evden çıktı.

Минең бындай һомғол аттарзы тәү тапкыр күреүем.¹⁸⁶

Mineñ binday hümğül attarzı täw tapqır kürewem.

Benim böyle zarif atları ilk kez görüşüm.

¹⁸² Ğälim Ğisamov, “Kız menän Yeget”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1084, Ağustos 2013, Üfü, s.71.

¹⁸³ Korkmaz, *a.g.e.*, s.145.

¹⁸⁴ Eckmann, *a.g.e.*, s.51.

¹⁸⁵ Ämir Äminev, “Ber Kämälä...”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1044, Mart 2010, Üfü, s.42.

¹⁸⁶ Fänis Yanışev, “Akmulla Amanatı”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1043, Şubat 2010, Üfü, s.20.

Çağatay Türkçesinde “-gur, -qur, -gür, -kür” şeklindedir. Fiillere eklenerek düşkünlük anlatan sıfat türetir.¹⁸⁷

Başkurt Türkçesindeki “-ğır, -ger, -qır, -ker, -ğür, -gür, -qür, -kür” ekleri Çağatay Türkçesindeki “-gur, -qur, -gür, -kür” fiilden isim yapma ekleriyle aynıdır. Türkiye Türkçesinde bu eke rastlayamadık.

2.3.3.4. “-дык, -дек” (-dık, -dek) yapım ekleri:

Fiillerin kök ve gövdelerine eklenerek eklendiği kelimeyi isme dönüştürürler.

Örnek:

Ташландык, табылдык¹⁸⁸ vb.

Taşlandıq, tabıldıq vb.

İhmal edilmiş, buluntu vb.

Türkiye Türkçesinde “-dık, -dik” şeklindedir. Zarf fiiller ve sıfat fiillerde görülen bir ektir.¹⁸⁹

Çağatay Türkçesinde bu eke rastlayamadık.

2.3.3.5. “-кы, -ке, -кө, -ко, -ғы, -ге, -го, -гө” (-kı, -ke, -kũ, -kü, -ğı, -ge, -ğũ, -gũ) yapım ekleri:

Fiillerin kök ve gövdelerine eklenerek soyut ve somut isim ve sıfatlar türetirler.

Örnek:

Урманға барғас, сәңгелдәген ағаска элп қуызық та ике қул бысқыһы менән ағастарзы йығырға тотондоқ.¹⁹⁰

Urmanğa barğas, säñgeldägen ağasqa élep қуызıқ та ике қул бıсқıһı менән ağастарзı ығırға тütүндүқ.

Ormana varınca, sallanan ağaca asıp bıraktık ve iki el bıçkısıyla ağaçları yıkmaya giriştik.

¹⁸⁷ Eckmann, a.g.e., s.52.

¹⁸⁸ Biner, a.g.e., s.77.

¹⁸⁹ Banguoğlu, a.g.e., s.226.

¹⁹⁰ Ähmär Ütäbay, “Ürelep Alğan Alma”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1042, Ocak 2010, Üfü, s.72.

Аҫкы кәштәһендә-япон магнитофоны.¹⁹¹

Aşkı kəştəhendä-yapon magnitofonu.

Alt rafında Japon teybi.

Уларзың өйө өскө урамда.¹⁹²

Ularzıñ üyü űškü uramda.

Onların evi üst sokakta.

Türkiye Türkçesinde “-gı, -gi, -gu, -gü, -kı, -ki, -ku, -kü” şeklindedir. Bu ek sık kullanılmaktadır.¹⁹³

Çağatay Türkçesinde “-ğu, -қу, -gü, -kü” şeklindedir.¹⁹⁴

Başkurt Türkçesindeki “-kı, -ke, -kŭ, -kü, -ğı, -ge, -ğŭ, -gŭ” ekleri, Türkiye Türkçesindeki “-gı, -gi, -gu, -gü, -kı, -ki, -ku, -kü” ve Çağatay Türkçesinde “-ğu, -қу, -gü, -kü” ekleriyle aynıdır.

2.3.3.6. “-кын, -кен, -кон, -көн, -ғын, -ген, -гөн, -ғон” (-қын, -ken, -қŭн, -кŭн, -ğын, -gen, -gŭн, -gŭн) yapım ekleri:

Fiillerin kök ve gövdelerine eklenerek fiilin anlattığı eylemin sonucunu gösteren isimler türetirler.

Örnek:

Тулкындарзан тулкындарға

Никереп?

Бер югала, бер күренә

Ағарып.¹⁹⁵

Tulқındarzan tulқındarға

Hikerep?

¹⁹¹ Kābir Aқbaş, *Yuldarımdan Yuğalma Piesalar, Yırzar, Bağıslauzar Hām Şayan Şiğırzar*, űfŭ, Kitap Nāşriyāte, 2007, s.142.

¹⁹² Zinnur Uraksın, “Rāssam”, *Ağızel Jurnalı*, S. 1051, Kasım 2010, űfŭ, s.82.

¹⁹³ Ergin, *a.g.e.*, s.189.

¹⁹⁴ Eckmann, *a.g.e.*, s.52.

¹⁹⁵ Z.Y.Şāripova, *Başқurt Āzābiātendä Hürātlāw Saraları*, űfŭ, Başқurt Dāwlāt Universiteti, 2003, s.30.

Ber yugala, ber kürenä

Ağarır.

Dalgalardan dalgalara

Sekirerek

Bir kayboluyor bir görünüyor,

Ağarır.

Ләкин әсәрзәрзәге элекке талғынлыкты, йәйелеп китеп, яйлап тасуирлаузарзы бөгөнгө укыусы бик үк кабул итмәй.¹⁹⁶

Läkin äsärzärzäge élekke talğınlıqtı, yäyelep kitep, yaylap taswirlawzarzı bğğngü uqıwsı bik ük қабул итмәу.

Lakin eserlerdeki yavaşlığı yayarak, düzene koyarak yapılan tasvirleri günümüz okuru pek de kabul etmiyor.

Çağatay Türkçesinde “-ğun, -ğun, -gün, -kün” şeklindedir. Eklendiği fiile o fiili yapan, fail anlamı katar.¹⁹⁷

Türkiye Türkçesinde “-gın, -gin, -gun, -gün, -kın, -kin, -kun, -kün” şeklindedir. Türkiye Türkçesinde çok sık kullanılan bir ektir.¹⁹⁸

Başkurt Türkçesindeki “-kın, -ken, -kün, -kün, -ğın, -gen, -gün, -ğün” fiilden isim yapım ekleri, Türkiye Türkçesindeki “-gın, -gin, -gun, -gün, -kın, -kin, -kun, -kün” ve Çağatay Türkçesindeki “-ğun, -ğun, -gün, -kün” ekleriyle aynıdır.

2.3.3.7. “-мак -мәк” (-maқ, -mäк) yapım ekleri:

Fiillerin kök ve gövdelerine eklenerek eklendiği kelimeyi isme dönüştürürler.

Örnek:

Әммә икмәк киçәктәрен ашамаған.¹⁹⁹

Ämmä ikmäk kişäktären aşamağan.

Ama ekmek parçalarını yemedi.

¹⁹⁶ Rawil Bikbayev, “Başkürtüstan Yazıwsılarınıñ XV Sıezı Materialları”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1057, Mayıs 2011, Üfü, s.18.

¹⁹⁷ Eckmann, **a.g.e.**, s.52.

¹⁹⁸ Banguoğlu, **a.g.e.**, s.243.

¹⁹⁹ Spartak İlyasov, “Sağımdağı Ülüw”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1065, Ocak 2012, Üfü, s.115.

Гөлбану уларға каймак халып сәй яһаны, алдарына бәрәмес, коймактар куйзы.²⁰⁰

Gülbanıw ularğa қаумақ халıp säy yahanı, aldarına bärämes, құумақтар қуузы.

Gülbanu onlara kaymak koyup çay demledi, önlerine peynirli pasta, börekleri koydu.

Türkiye Türkçesinde “-mak, -mek” şeklindedir. Fiilin mastar şeklidir. Çok sık kullanılan bir ektir.²⁰¹

Başkurt Türkçesindeki “-maq, -mäk” fiilden isim yapım eki, Türkiye Türkçesinde “-mak, -mek” ekiyle aynıdır. Başkurt Türkçesinde mastar olarak kullanılmamaktadır.

2.3.3.8. “-ма, - мә” (-ma, - mä) yapım ekleri:

Fiillerin kök ve gövdelerine eklenerek eklendiği kelimeyi kalıcı isme dönüştürürler.

Örnek:

Әзипкә 60 йәш тулыу уңайы менән “Һайланма әсәрзәр” китабы нәшер ителә.²⁰²

Äzipkä 60 yaş tulıw uñayı menän “Haylanma äşärzär” kitabı näşer itelä.

Yazarın atmış yaşaması vesilesiyle “Seçme Eserler” kitabı yayımlandı.

Тезмә телмәрзең үзенә генә хас төзөлөшө була.²⁰³

Tezmä telmärzeñ üzenä genä has tüzülüşü bula.

Liste konuşmasının kendine has bir dizilişi olur.

Укый, эзләй, яһалмалылыкты ла тиз тойоп алысан.²⁰⁴

Uқыу, эзläй, yahalmalıлықtı la tiz tүйүр alıwsan.

²⁰⁰ Bibinäğimä Hacıyeva, “Gülbanıw”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1068, Nisan 2012, Üfü, s.148.

²⁰¹ Ergin, **a.g.e.**, s.185.

²⁰² D.R. Miñleyärova, “Rif Tüyğündün İcadi Portreti”, **VII. Uluslararası Akmolla Okumaları Sempozyumu Bildiri Kitabı**, 7 Aralık 2012, Üfü, s.79.

²⁰³ Miras İzelbayev, **Äzäbiät Ukıw Metodıkahı**, Üfü, Başkurt Däwlät Universiteti, 2011, s.106.

²⁰⁴ Färzänä Akbulatova, “Näfis Äzäbiät: hıyal, Isınbarlık, Türmüş Talabı...”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1076, Aralık 2012, Üfü, s.157.

Okuyup, araştırıp, yapaylığı da çabuk hissedен biri.

Türkiye Türkçesinde “-ma, -me” řeklindeдir. Çok sık kullanılan isim fiil şekillerindendir.²⁰⁵

Çağatay Türkçesinde “-ma, -me” řeklindeдir.²⁰⁶

Başkurt Türkçesindeki “-ma, -mä” fiilden isim yapım eki, Türkiye Türkçesindeki “-ma, -me” eki ve ađatay Türkçesindeki “-ma, -me” ekiyle aynıdır.

2.3.3.9. “- мьш, -меш, -мош, -мөш” (-mış, -meş, -müş, -müş) yapım ekleri:

Fiillerin kök ve gövdelerine eklenerek eklendiği kelimeyi kalıcı isme dönüştürürler.

Örnek:

Әсәйебез, үзе укымышлы нәселдән булғанғамы, беззе нисек тә укытырға тырышты.²⁰⁷

Äsäyebez, üze uqımışlı näseldän bulğanğamı, bezze nisek tä uqıtırğa tırıştı.

Annemiz kendi okumuş nesilden olduğundan mı, bizi ne yapıp edip okutmaya çalıştı.

Уның артабанғы язмышы хақында бер ниндәй зә документ һакланмаған.²⁰⁸

Unıñ artabaңđı yazmışı haқында ber nindäy zä dokument haқlanmaған.

Onun sonraki kaderi hakkında hiçbir belge saklanmamış.

Türkiye Türkçesinde “-mış, -miş, -muş, -müş” řeklindeдir. Çok sık kullanılan bir sıfat fiildir.²⁰⁹

Başkurt Türkçesinde “-mış, -meş, -müş, -müş” fiilden isim yapım eki, Türkiye Türkçesindeki “-mış, -miş, -muş, -müş” ekiyle aynıdır. Bu eke ağatay Türkçesinde rastlayamadık.

²⁰⁵ Banguoğlu, a.g.e., s.264.

²⁰⁶ Eckmann, a.g.e., s.53.

²⁰⁷ Nuriya Kilmühamätova, “Mineñ Käzärlärem”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1087, Ekim 2013, Üfü, s.161.

²⁰⁸ şekür, a.g.e., s.30.

²⁰⁹ Banguoğlu, a.g.e., s.272.

2.3.3.10. “-м, -ым, -ем, -өм, -ом” (-m, -ım, -em, -ǔm, -üm) yapım ekleri:

Fiillerin kök ve gövdelerine eklenerek fiilin eyleminden oluşan somut isim türetirler.

Örnek:

Мәкәл-ярым шиғри әсәр.²¹⁰

Mäqäl-yarım şığri äşär.

Atasözü yarım şiiirdir.

Казармала бысрак, тәртипһезлек, әскелек, әшселәр мунсала йыуыныу өсөн ун биш-егерме сакрымдағы ауылға йөрөргә мәжбүр.²¹¹

Kazarmala bısrak, tärtiphezlek, éskelek, éşselär munsala yıwınıw üsün un biş-egerme saqrımdağı awılğa yürürgä mäjbür.

Toprak dam çamurlu, tertipsizlik, eskilik, işçiler ihlamur toplamak için on beş yirmi kilometre ilerdeki köye yürümeye mecbur.

Çağatay Türkçesinde “-m, -ım, -im, -um, -üm” şeklindedir. Bir iş veya eylemin neticesini anlatmaktadır.²¹²

Türkiye Türkçesinde “-m, -ım, -im, -um, -üm” şeklindedir. Eklendiği fiili hareket ismine dönüştürür.²¹³

Başkurt Türkçesinde “-m, -ım, -em, -ǔm, -üm” fiilden isim yapım ekleri, Türkiye Türkçesindeki “-m, -ım, -im, -um, -üm” Çağatay Türkçesindeki “-m, -ım, -im, -um, -üm” ekleriyle aynıdır.

2.3.3.11. “-сык, -сек” (-sık, -sek) yapım ekleri:

Fiillerin kök ve gövdelerine eklenerek fiilin failini anlatan, fiilde durumu anlatan sıfat ve isim türetirler.

²¹⁰ Fänüzä Nadrşına, **Başkurt Halık İcadı Mäkäldär Häm Äytemdär**, Üfü, Başkurtüstan Kitap Näşriäte, 1980, s.25.

²¹¹ R.D. Mostafina, **Yegermense Bıwattıñ Utızınısı Yıldarında, Başkurt Äzäbiäte**, Üfü, Başkurt Däwlät Universiteti Näşriäte, 2010 s.31.

²¹² Eckmann, **a.g.e.**, s.53.

²¹³ Korkmaz, **a.g.e.**, s.157.

Örnek:

Нескәбил менән мактансық Айыуһан балаларзы көлдөрзө лә, хәрәкәтле уйындар уйнатып арыттылар.²¹⁴

Neskäbil menän maktansıq Ayıwıhan balalarzı küldürzö lä, hüräkätle uyındar uynatıp arıttılar.

Neskabil ile övüngeç Ayıvhan çocukları güldürdü ve hareketli oyunlar oynatıp yordular.

Çağatay Türkçesinde “-çaқ, -çek” şeklindedir. Nesne, alet isimleri ve soyut isimler türetirler.²¹⁵

Başkurt Türkçesindeki “-sıқ, -sek” fiilden isim yapım eki, Çağatay Türkçesinde “-çaқ, -çek” ekiyle aynıdır. Türkiye Türkçesinde bu eke rastlayamadık.

2.3.3.12. “-ш, -ыш, -еш, -өш, -ош” (-ş, -ış, -eş, -üş, -üş) yapım ekleri:

Fiillerin kök ve gövdelerine eklenerek fiilin durumunu anlatan isim türetirler.

Örnek:

Бигерәк тә ипподромда, һабан туйзарында үткәрелгән ат сабыштары тураһында яза башлаһалар, гәзит бите сып-сыбар булып тырнақтар менән тула ла қуя.²¹⁶

Bigeräk tä ippodromda, haban tuyzarında ütkärelgän at sabıštarı turahında yaza başlahalar, gäzit bite sıp-sıbar bulıp tırnaқtar menän tula la қуя.

Fazla da hipodromda, habantoylarında²¹⁷ gerçekleştirilen at yarışları hakkında yazmaya başlasalar, gazete sayfası çeşitli şekilde tırnaklarla dolardı.

Тора-бара һинең Сәриәң ағайыңдың да йөрәген тотош биләп алды.²¹⁸

Tūra-bara hineñ Səriäñ aғayıñdıñ da yürägen tütüş biläp aldı.

²¹⁴ Rāylä Küsemhanova, “Afarındarzı Sakırıwsı Bägzelärzeñ Fekerzäre”, **Şūñkar Jurnalı**, S. 130, 2011, Üfü, s.13.

²¹⁵ Eckmann, A.y., s.50.

²¹⁶ Rāşit Şäkür, “Häzäрге Başқurt Matbuғatı Häm Tel Mäzäniäte”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1053, Ocak 2011, Üfü, s.182.

²¹⁷ Habantoy: Bahar bayramı, çiftçi bayramı.

²¹⁸ Rämilä Toromtayeua, “Divan”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1044, Nisan 2010, Üfü, s.115.

Düşe kalka senin Sariyen ağabeyinin de kalbini tutmayı becerdi.

Атайым Азат ағайдың мәйетен көтөшөргә китте.²¹⁹

Atayım Azat aғaydñ mäyeten kütüşürgä kitte.

Babam Azat ağabeyin meyyitini almaya gitti.

башлаш, эшләш, vb.

başlaş, eşleş, vb.

başlamak, çalışmak vb.

Türkiye Türkçesinde “-ış, -iş, -uş, -üş” şeklindedir. Fiil isimleri yapmaktadırlar.²²⁰

Çağatay Türkçesinde “-ş, -ış, -iş, -uş, -üş” şeklindedir. Fiile eklenerek hareketin sonucunu bildirir.²²¹

Başkurt Türkçesindeki “-ş, -ış, -eş, -üş, -üş” fiilden isim yapım ekleri, Türkiye Türkçesindeki “-ış, -iş, -uş, -üş” ve Çağatay Türkçesindeki “-ş, -ış, -iş, -uş, -üş” ekleriyle aynıdır.

2.3.3.13. “-ык, -ек, -ок, -өк, -ак, -әк, -к, -к” (-ık, -ek, -ück, -ück, -ak, -äk, -k, -k) yapım ekleri:

Fiillerin kök ve gövdelerine eklenerek eklendiği kelimeyi kalıcı isme dönüştürürler.

Örnek:

Һызык, бойорок, өзөк vb.

Һızық, бүүрүк, үзүк vb.

Çizgi, buyruk, kesik vb.

Бер һызыкка тезеп куймағыз!²²²

Ber hızıkka tezep kuymağız!

²¹⁹ F. Ğ. Hısamitdinova, **Başkurt Teleneñ Akademik Hüzlege**, Üfü, Räsäy Federatsiyahıñ Mägarif Ministrılıǵı Başkurt Däwlet Universiteti ,c. IV, Üfü, 2012, s.717.

²²⁰ Ergin, **a.g.e.**, s.187.

²²¹ Eckmann, **a.g.e.**, s.55.

²²² Ğ.Ğ.Säyetbatalov, **Başkurt Tele Stilistika**, Ufa, Kitap, c. VIII., 2008, s.381.

Bir çizgiye dizip bırakmayınız.

Бында “һаҡлағыз” бойорок һөйкәләше қабатланып, актуалләшеп
килгән.²²³

Bında “haqlağız” bùyürük һүykäleşe қабatlanıp, aktualläşep kilgän.

Burada “saklayınız” emir kipi pekiştirilmiş, aktüellemiştir.

Әммә бер аzzан уны эстән ниндәйзер қалтырау биләп алды, өзөк-өзөк
һүzzәр қыскырзы.²²⁴

Ämmä ber azzan unı éstän nindäyzer kaltıraw biläp aldı, üzük-üzük hüzzär
kıskırzı.

Ama birazdan onu işten bir şekilde korkuttu, kesik kesik sözler haykırdı.

Çağatay Türkçesinde “-қ, -k, -ақ, -ек, -уқ, -үк” şeklindedir. Hareketin
mevkisini ve sonucunu bildiren isimler türetirler.²²⁵

Türkiye Türkçesinde “-ik” şeklindedir. Eski dilde çok sık kullanılan sıfat fiil
ekidir.²²⁶

Başkurt Türkçesinde kullanılan “-ık, -ek, -үк, -ück, -ak, -äk, -k, -k” fiilden
isim yapım eklerinin, Çağatay Türkçesindeki “-қ, -k, -ақ, -ек, -уқ, -үк” ekiyle aynı
olduğunu gördük. Türkiye Türkçesi tarihî gelişimi içerisinde geçmiş devirlerde sık
kullanılan “-ik” kullanılan ekle de bu ek aynıdır. Bu ek bugün Türkiye Türkçesinde
kullanılmasa da ondan türetilmiş isimlerin çok sık kullandığını gözlemledik.

2.3.3.14. “-ЫМТА, -ЕМТӘ, -ОМТА, -ӨМТӘ” (-ımta, -emtä, -ümta, -ümtä) yapım ekleri:

Fiillerin kök ve gövdelerine eklenerek eklendiği kelimeyi isme dönüştürürler.

Örnek:

Барымта, һығымта vb.

Barımta, hığımta vb.

Baskın, netice vb.

²²³ Ğ.Ğ.Säyetbattalov, a.g.e., s.411,

²²⁴ Säğizulla Häfizov, “Üyzäş Katın”, *Ağızel Jurnalı*, S. 1072, Ağustos 2012, Üfü, s.36.

²²⁵ Eckmann, a.g.e., s.54.

²²⁶ Banguoğlu, a.g.e., s.248.

Балалар-уйланыусан, күзәтеүсән, сағыштыра һәм үз аллы һығымта яһай белеүсе талапсан кешеләр улар.²²⁷

Balalar-uylanıwsan, küzätewsän, sağıştıra häm üz allı hıgımta yahay belewse talapsan keşelär ular.

Çocuklar düşünen, gözlemleyen, mukayese eden ve kendince netice çıkarabilen talepkâr insanlardır onlar.

Çağatay Türkçesinde “-m, -ım, -im, -um, -üm” şeklindedir. Eklendiği fiile nadiren ölçü ifade eden isim türetir. Eklendiği fiilin sonucunu anlatır.²²⁸

Türkiye Türkçesinde “-m” şeklindedir. Çok sık kullanılan eklerden biridir. Fiilden doğan varlık, eşya veya alet isimleri türetirler.²²⁹

Başkurt Türkçesindeki “-ımta, -emtä, -ümta, -ümtä” fiilden isim yapım ekleri, Çağatay Türkçesindeki “-m, -ım, -im, -um, -üm” ekleri ve Türkiye Türkçesindeki “-m” ekiyle aynıdır. Başkurt Türkçesinde bu ek “-ta” ile genişletilmiştir.

2.3.3.15. “-ыс, -ес, -өс, -ос” (-ıs, -es, -üş, -ös) yapım ekleri:

Fiillerin kök ve gövdelerine eklenerek eklendiği kelimeyi kalıcı isme dönüştürürler.

Örnek:

Ышаныс, кыуаныс vb.

Ішанıs, қıwanıs vb.

İnanç, kıvanç vb.

Зәйнәб Бишеваны күрәп белгән, кыуаныс-шатлыктарын, кайғы-һағыштарын уртаклашқан, тормош юлында уның изгелеген күргән, үз мәлендә уға таяныс булған кешеләр менән осраштым мин.²³⁰

Zäynäb Bişevanı kürep belgän, kıwanıs-şatlıktarın, қayғы-һağıшtarın urtaqlaşқан, түрмүş yulında unıñ izgelegen kürgän, üz mälendä uға tayanıs bulğan keşelär menän űsraştım min.

²²⁷ A.e., s.53.

²²⁸ Eckmann, a.g.e., s.53.

²²⁹ Ergin, a.g.e., s.187-188.

²³⁰ Rita Fätkullina, “Yaktı Hätergä Tügrülük”, **Darman Gazetesi**, S. 2-3, Ekim 2009, Üfä, s.

Zeynep Bişiyeva'yı görüp bilen, mutluluklarını kıvançlarını, kaygı kederlerine ortak olan, hayat yolunda onun kutsallığını gören, kendi zamanında ona dayanç olan insanlarla buluştum ben.

Çağatay Türkçesinde “nç, -anç, -ınç, -inç, -unç, -ünç” şeklindedir. Çağatay Türkçesinde çok sık kullanılan eklerden biridir.²³¹

Türkiye Türkçesinde “-ç” şeklindedir. Türkiye Türkçesinin kadim devirlerinden beri kullanılan bir ektir.²³²

Başkurt Türkçesinde “-ıs, -es, -üş, -üş” ekleri, Çağatay Türkçesindeki “nç, -anç, -ınç, -inç, -unç, -ünç” ve Türkiye Türkçesindeki “-ç” fiilden isim yapım ekiyle aynıdır.

2.3.3.16. “-ыу, -еу, өу, -оу, -у, -ү” (-ıw, -ew, ũw, -ũw, -w, -w) yapım ekleri:

Fiillerin kök ve gövdelerine eklenerek isim türetirler. Başkurt Türkçesinde mastar ekidir.

Örnek:

Бәс, шулай булғас, гөбөрнатыр ғали жанапларына әғлә хөрмәт күрһәтеу, әзәпле қаршы алыу һәм дә төрлә һиғмәттәр менән қунақ итеу лазымдыр.²³³

Bäs, şulay bulğas, gübörnätir ğali janaplarına äğlä hũrmät kürhätew, äzäple qarşı alıw häm dä tũrlũ niğmättär menän qunaq itew lazımdır.

Peki öyle olunca, vali cenaplarına çok hürmet göstermek, edeple karşılamak ve çeşitli nimetlerle misafir etmek gerekmektedir.

Магазиндарзы ла әйләнәп сығырға кәрәк, юғиһә, һатыусыла, өсөнсө көн үк тауар бөтөүгә зарлана ине.²³⁴

Magazindarzı la äylänep sığırğa käräk, yuğihä, hatıwsıla, ũşũnsũ kũn ük tawar bũtũwgä zarlana ine.

²³¹ Eckmann, a.g.e., s.54.

²³² Ergin, a.g.e., s.151.

²³³ Giniät Qunafın , “Cälildeñ İcad Tacı”, *Vatandaş Jurnalı*, S. 10, 2011, ũfü, s.84.

²³⁴ Rayat Väliyev, “Kũlägäle Utraw”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1067, Mart 2012, ũfü, s.74.

Dükkânları da dolaşmak gerek, yoksa satıcıda, üçüncü gün de malın bitmesinden yakınırdı.

Рәхмәт һүзенә батша ауызынан сығыуы былай за бүләккә тиң был һүзәң бәсен бик күпкә күтәрә төшә.²³⁵

Rähmät hüzeneñ batşa awızınan sıǵıwı bılay za büläkkä tiñ bıl hüzzeñ bāsen bik küpkä kütärä tüşä.

Teşekkür ederim kelimesinin padişah ağzından çıkması böyle de ayrı bir şey, bu sözün derecesini pek fazla artırıyor.

Уралдың был тирәһендә азашып китеүе лә озақ түгел.²³⁶

Uraldıñ bıl tirähendä azaşıp kitewe lä ūzak tügel.

Onların bunun çevresinde kaybolmaları da uzak değil.

Çağatay Türkçesinde mastar eki “-mek, -mak” şeklindedir.²³⁷

Başkurt Türkçesinde mastar eki olarak kullanılan “-ıw, -ew, ũw, -üw, -w, -w” ekleri, Çağatay Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde yoktur. Bu iki yazı dilinde de mastar eki “-mek, -mak” olarak geçmektedir.

2.3.4. Fiilden Fiil Yapım Ekleri²³⁸:

2.3.4.1. “-ҒОЗ, -ҒЕЗ, -ҒЫЗ, -ҺӘТ” (-ǵŭz, -gez, -ǵız, -hät) yapım ekleri:

Fiillerin kök ya da gövdelerine eklenerek fiil türetirler. Çok nadir kullanılan bir ektir.

Örnek:

Фамилияһы бында күрһәтелмәгән, ул бында юк.²³⁹

Familiyahı bında kürhätelmägän, ul bında yuq.

Soy ismi burada gösterilmemiş, o burada yok.

²³⁵ Ähmät Süläymänov, “Yawza-Yawzaş Häm Dandaştar”, **Vatandaş Jurnalı**, S. 12, 2011, Üfü, s.26.

²³⁶ İzris Nügümanov, “Hakmarbaş”, **Aǵızıl Jurnalı**, S. 1053, Ocak 2011, s.47.

²³⁷ Eckmann, **a.g.e.**, s.110.

²³⁸ Dimitriyev, **a.g.e.**, s.211-215.

²³⁹ Gülnur Kaskinova, “Tügelep İlap Kaldım”, **Aǵızıl Jurnalı**, S. 1081, Mayıs 2013, Üfü, s.187.

Эргәһенә йыйылып, бер косак бесәнгә ут төртөп, шуның яктыһында атты торғозорға булаштылар.²⁴⁰

Érgähenä yıyılıp, ber kúsaq besängä ut túrtıp, şunıñ yaqtıhında attı tǔrgüzürğa bulaştılar.

Yanında toplanıp bir kucak biçilmiş ota ateş dürtüp, bunun ışığında atı kaldırmaya çalıştılar.

Çağatay Türkçesinde “-ğuz, -güz” şeklindedir. Eklendiği fiili ettirgen yaparlar.²⁴¹

Türkiye Türkçesinde bu eke rastlayamadık. Başkurt Türkçesindeki “-ğüz, -gez, -ğız, -hät” Çağatay Türkçesinde “-ğuz, -güz” ekiyle aynıdır.

2.3.4.2. “-ғыр, -гер, -кыр, -кер, -ғор, -гөр, -кор, -көр” (-ğır, -ger, -kıır, -ker, -ğür, -gür, -kür, -kür) yapım ekleri:

Fiillerin kök ya da gövdelerine eklenerek fiil türetirler.

Örnek:

Үткәр, еткер vb.

Үткәр, yetker vb.

Geçir, ulaştır vb.

Малайзар вакыттарының күп өлөшөн ана шунда үткәрзеләр.²⁴²

Malayzar vaqıttarınıñ küp ülüşün ana şunda ütkärzelär.

Çocuklar vakitlerinin büyük bölümünü işte şurada geçirdiler.

Юлайға ла еткерер!²⁴³

Yulayğa la yetkerer!

Yulay'a da ulaştırır.

Çağatay Türkçesinde “-ğar, -ger, -қар, -gur, -gür, -қur” şeklindedir. Fiillere eklenerek ettirgen yaparlar.²⁴⁴

²⁴⁰ Mansaf Ğiläceev, “Känzäfar Taştarı”, **Ağizel Jurnalı**, s.(1082, Haziran 2013, Üfü s.113.

²⁴¹ Eckmann, **a.g.e.**, s.59.

²⁴² Märgän, **a.g.e.**, s.34.

²⁴³ **A.y.**, s.34.

²⁴⁴ Eckmann, **a.g.e.**, s.59.

Türkiye Türkçesinde “-ır,-ir, -ur, -ür” şeklindedir. Eklendiği fiili ettirgen fiil yapar.²⁴⁵

Başkurt Türkçesindeki “-ğır, -ger, -қır, -ker, -ğür, -gür, -kür, -kür” eki, Çağatay Türkçesindeki “-gar, -ger, -қar, -gur, -gür, -қur” eki ve Türkiye Türkçesindeki “-ır,-ir, -ur, -ür” ekiyle aynıdır.

2.3.4.3. “ -дыр, -дер, -дор, -дөр, - тыр, -тер, -тор, -төр, - зыр, - зер, -зор, -зөр” (-dır, -der, -dür, -dür, - tır, -ter, -tür, -tür, - zır, -zer, -zür, - zür) yapım ekleri:

Fiillerin kök ya da gövdelerine eklenerek fiil türetirler.

Örnek:

Әйләндер, һөйләндер, төшөндөр, белдер, әйттер, тоттор, ағарттыр, яззыр, көйзөр, куйзыр, Һыззыр, тейзер vb.

Äyländer, һüyländer, tüşündür, belder, äytter, tütür, ağarttır, yazzır, küyzür, қуызır, һыззır, teyzer vb.

Dolandır, konuşur, anlaşılmasını sağlamak, bildir, söylet, tuttur, ağırttır, yazdır, yandır, koydur, çizdir, değdir vb.

Çağatay Türkçesinde “-dur, -dür, -tur, -tür” şeklindedir. Eklendiği fiili ettirgen fiil yapar.²⁴⁶

Türkiye Türkçesinde “-dır, -dir, -dur, -dür, -tır, -tir -tur, -tür” şeklindedir. Eklendiği fiile oldurma ve yaptırma anlamı katar.²⁴⁷

Başkurt Türkçesindeki “-dır, -der, -dür, -dür, - tır, -ter, -tür, -tür, - zır, -zer, - zür, -zür” fiilden fiil yapım ekleri, Çağatay Türkçesindeki “-dur, -dür, -tur, -tür” ve Türkiye Türkçesindeki “-dır, -dir, -dur, -dür, -tır, -tir -tur, -tür” ekleriyle aynıdır. Başkurt Türkçesindeki peltek “z” harfinden dolayı bu ek on iki farklı şekildedir.

2.3.4.4. “ -каз, -кәз” (-қаз, -kәz) yapım ekleri:

Fiillerin kök ya da gövdelerine eklenerek fiil türetirler.

²⁴⁵ Banguoğlu, a.g.e., s.286.

²⁴⁶ Eckmann, a.g.e., s.59.

²⁴⁷ Ergin, a.g.e., s.212.

Örnek:

Котказ, үткәз vb.

Қүтқаз, үткәз vb.

Kurtar, geçir vb.

Çağatay Türkçesinde “-ğuz, -güz” şeklindedir. Eklendiği fiili ettirgen çatıya dönüştürür.²⁴⁸

Başkurt Türkçesindeki “-kaz, -kâz” fiilden fiil yapım ekleri, Çağatay Türkçesinde “-ğuz, -güz” ekleriyle aynıdır. Türkiye Türkçesinde bu eke rastlayamadık.

2.3.4.5. “-мһыра, -мһерә” (-mhıra, -mherä) yapım ekleri:

Fiillerin kök ya da gövdelerine eklenerek fiil türetirler. Azaltma anlamı vardır.

Örnek:

Иламһырап, көләмһерәп vb.

İlamhırap, külümhüräp vb.

Ağlamaklı, gülümsemek vb.

Фәрит көләмһерәп куйзы.²⁴⁹

Färit külümhüräp quyzı.

Ferit gülümseyiverdi.

Кайһы берзә шулай ултырам яңғызым иламһырап, унан уйлайым: ярай, мин дә үз усағымды яғырмын әле.²⁵⁰

Қайһы берзә şulay ultıram yañğızım ilamhırap, unan uylayım: yaray, min дә üz usağımdı yağırмын әле.

²⁴⁸ Eckmann, A.y., s.59.

²⁴⁹ Niyaz Alsınbayev, “İl Sigendä Yäşägän Karttıñ Atı Yuğaldı”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1077, Ocak 2013, Üfü, s.96.

²⁵⁰ Yevgeniy Şişkin, “Ğäyäpleme Ni Min?”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1081, Mayıs 2013, Üfü, s.122.

Bir zaman şöyle duruyordum bir tanem ağlamaklı, sonra düşünüyorum, tamam, ben de kendi ocağımı beğeniyorum daha.

Çağatay Türkçesinde bu ekin görevini “-rğa, -rge, -ırğa, -irge, -urğa, -ürge” görmektedir.²⁵¹

Türkiye Türkçesinde “-ımsa, -imse” şeklindedir.²⁵²

Başkurt Türkçesinde kullanılan “-mhıra, -mherä” fiilden fiil yapım eklerinin görevini, Türkiye Türkçesinde “-ımsa, -imse” ekleri, Çağatay Türkçesinde ise “-rğa, -rge, -ırğa, -irge, -urğa, -ürge” ekleri görmektedir.

2.3.4.6. “-т, -ат, -әт” (-t, -at, -ät) yapım ekleri:

Fiillerin kök ya da gövdelerine eklenerek fiil türetirler.

Örnek:

Бәтәһән дә аңлаһын тип,

Гел башкортса һөйләтәм.²⁵³

Bütähen dä añlahın tip,

Gel başkürtsa hūylätäm.

Tamamını da anlasın deyip,

Tamamen Başkurtça konuşturdum.

Хәйлә уғын йөз тарафка каратып ата белә.²⁵⁴

Häylä uğın yūz tarafka қaratıp ата belä.

Hile okunu yüz tarafa baktırarak atabiliyor.

Çağatay Türkçesinde “-t” şeklindedir. Eklendiği fiile ettirgenlik anlamı katarlar.²⁵⁵

²⁵¹ Eckmann, **a.g.e.**, s.58.

²⁵² Banguoğlu, **a.g.e.**, s.282.

²⁵³ Aқbaş, **a.g.e.**, s.388.

²⁵⁴ Povarisov, **a.g.e.**, s.73.

²⁵⁵ Eckmann, **a.g.e.**, s.61.

Türkiye Türkçesinde “-t” şeklinde kullanılmaktadır. Fiillerin kök ya da gövdelerine getirilirler.²⁵⁶

Başkurt Türkçesinde ki “-t, -at, -ät” ekleri, Çağatay Türkçesinde “-t” ve Türkiye Türkçesinde yine “-t” şeklinde kullanılmaktadır. Bu ek ortak bir ektir.

2.3.4.7. “-p, -ыр, -ер, -ор, -өр, -ар, -әр” (-r, -ır, -er, -ür, -ür, -ar, -är) yapım ekleri:

Fiillerin kök ya da gövdelerine eklenerek fiil türetirler.

Örnek:

Бешер, төшөр, ашыр, кайтар vb.

Beşer, tüşür, aşır, kaytar vb.

Pişir, düşür, aşır, geri vermek vb.

Ошондай сакта мин илленсе-алтмышынсы йылдарзы искә төшөрәм.²⁵⁷

Üşunday sakta min illense-altmışınsı yıldarzı işkä tüşüräm.

Böyle bir devirde ben ellili altmışlı yılları hatıra düşürüyorum.

Türkiye Türkçesinde “-ır, -ir, -ur, -ür” şeklindedir. Fiillerin kök ya da gövdelerine gelerek eklendiği fiili ettirgen çatıya dönüştürürler.²⁵⁸

Çağatay Türkçesinde “-ar, -er, -ur, -ür” şeklindedir. Türkiye Türkçesindeki işleviyle aynıdır. Eklendiği fiili ettirgen çatıya dönüştürür.²⁵⁹

Başkurt Türkçesindeki “-r, -ır, -er, -ür, -ür, -ar, -är” fiilden fiil yapım ekleri, Türkiye Türkçesindeki “-ır, -ir, -ur, -ür” ve Çağatay Türkçesinde “-ar, -er, -ur, -ür” fiilden fiil yapım ekleriyle aynıdır.

²⁵⁶ Ergin, a.g.e., s.211.

²⁵⁷ Nail Gäyetbay, “Üzük Yülkük Hätirälär”, *Ağızel Jurnalı*, S. 1087, Ekim 2013, Üfü, s.46.

²⁵⁸ Korkmaz, a.g.e., s.186.

²⁵⁹ Eckmann, a.g.e., s.58.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İSİM

3.1.İsmin Tarifi ve Çeşitleri:

İsim, Başkurt Türkçesinin izahlı sözlüğünde doğduğunda çocuğa verilen isim, eşyaların adları, insana çalışkanlığı, üretkenliği dolayısıyla verilen ad ve nam, unvan olmak üzere dört anlamda açıklanmaktadır.²⁶⁰

Başkurt Türkçesi gramerlerinden Başkurt dilcilerden Kârim İşbayev'in "Başkürt Tele", Marat Zaynullin'in "Häzärge Başkürt Äzäbi Tele Morfologiya ve Türkiyeli dilcilerden Prof. Dr. İsmet Biner'in "Başkurt Dili Grameri" adlı eserini inceledik.

K.Ğ. İşbayev'in "Başkurt Tele" adlı eserinin 299-314. sayfalarını isme ayırmıştır. İşbayev eserinde "Исем-İsem" terimiyle bu gramer ögesini adlandırmıştır.

K.Ğ. İşbayev isim bölümünü "Исемдәрзең Семантик Төркөмсәләре-İsemdärzeñ Semantik Törkümsäläre", "Ярзамсы исемдәр-Ярзамсы isemdär", "Уртаклык һәм яңғызлык исемдәр-Urtaklıq һәм yañğızlık isemdär", "Субъектив баһа категорияһы-Subyektiv baһa kategoriyahı", "Енес категорияһы-Үenes kategoriyahı", "Билдәлелек һәм билдәһезлек категорияһы-Bildälelek һәм bildähezlek kategoriyahı", "Һан категорияһы-Һан katehoriyahı", "Әйеләк категорияһы-Әyeläk katehoriyahı", "Хәбәрлек категорияһы-Ҙäbärlek kategoriyahı", "Килеш категорияһы-Ҙäbärlek kategoriyahı" şeklinde tasnif etmiştir.²⁶¹

M.Ğ. Usmanova ve F. F. Abdullina "Başkurt Tele Teoriya" adlı eserlerinde ismi 64-84. sayfalar arasında "Исем-İsem" başlığı altında incelemiştir.

M.Ğ. Usmanova ve F. F. Abdullina ismi "Исем тураһында төшөнсә-İsem turahında tüşünsä", "Уртаклык һәм яңғызлык исемдәр-Urtaklıq һәм yañğızlık isemdär", "Уртаклык исемдәрзең лексик-семантик төркөмдәре-Urtaklıq

²⁶⁰ Häzärge Başkürt Äzäbi Telenen Aflatmalı Hüzlege, Ed. Zinnur Uraksin, Üfü, Räsäy Fändär Akademiyahı Üfü Fänni Üzägenen, Tel Hem Äzäbiät İnstitutu, 2004, s.132-133.

²⁶¹ İşbayev, a.g.e., s.219-314.

isemdärzeñ leksik-semantik türkümdäre”, “Яңғызлык исемдәр-Үаңғızlıқ isemdär”, “Исемдәрзең һан менән үзгәрәүе-İsemдärzeñ һan менән üzgärewe”, “Башкорт телендә күплек төшөнсәһенен биреләү юлдары-Баşқұrt telendä küplek tüşünsäһeneñ birelew yuldarı”, “Күплек ялғауы кушылған һүзәрзең күплек төшөнсәһен белдермәүе-Küplek yalğawı қuşılğan һүzärzeñ küplek tüşünsäһen beldermäwe”, “Исемдәрзең енес (род) категорияһы-İsemдärzeñ yenes (rod) kategoriyahı”, “Исемдәрзең әйәлек зат-İsemдärzeñ әyәlek zatı”, “Исемдәрзең килеш менән үзгәрәүе-İsemдärzeñ kileş менән üzgärewe”, “Исемдәрзең хәбәрлек заты-İsemдärzeñ һäbärlek zatı”, “Исемдәрзең яһалышы-İsemдärzeñ yahalışı” bölümleri şeklinde analiz etmiştir.

Türkiye’de “Başkurt Dili Grameri” adlı eserin müellifi Prof. Dr. İsmet Biner, çalışmasında isim terimini kullanmış ve bu başlık altında bu gramer yapısını incelemiştir.

Biner eserininin 67-95. sayfaları arasında isme yer vermiştir. Eserinde ismi “Исем тураһында төшөнсә-İsem Turahında Tüşünsä-İsim”, “Исемдән исем яһау аффиксы-İsemдән İsem Yahaw Affıksı- İsimden İsim Yarım Ekleri”, “Кылымдан исем яһау аффиксы-Kılımdan İsem Yahaw Affıksı-Fiilden İsim Yarım Ekleri”, “Исемдәрзең һанменән үзгәреше-İsemдärzeñ Hanmenән Üzgäreşe-İsimlerin Sayılara Göre Değişimi”, “Исемдәрзең әйәлек заты-İsemдärzeñ Eyәlek Zatı-İsimlerde İyelik Ekleri”, “Килеш-Kileş-İsmin Halleri”, “Килеш ялғаулары-Kileş Yalğawları-Hâl Ekleri”, “Берлек һандағы исемдәрзең килеш менән үзгәреше-Berlek Handağı İsemдärzeñ Kileş Menән Üzgäreşe-İsimlerin Tekil Hâlinde Çekimi”, “Күплек һандағы исемдәрзең килеш менән үзгәреше-Küplek Handağı İsemдärzeñ Kileş Menән Üzgäreşe-İsimlerin Çoğul Hâlinde Çekimleri”, “Әйәлек ялғаулы исемдәрзең килеш менән үзгәреше-Әyәlek Yalğawlı İsemдärzeñ Kileş Menән Üzgäreşe-İsimlerin İyelik Ekleriyle Çekimi”, “Төп килеш-Tüp Kileş-Yalın Hâl”, “Әйәлек килеш-Әyәlek Kileş-İyelik Hâli”, “Төбәү килеш-Tübäw Kileş-Yönelme Hâli”, “Төшөм килеш-Tüşüm Kileş-Belirtme Hâli”, “Урын-вакыт килеш-Urın Vakit Kileş-Bulunma Hâli”, “Сығанак килеш-Sığanak Kileş-Ayrılma Hâli”, “Хәбәрлек заты категорияһы-Һäbärlek Zatı Kategoriyahı-İsmin Çekimi” şeklinde sınıflandırmıştır.

Prof. Dr. Marat Zaynullin “Häzäрге Başqurt Äzäbi Tele Morfologiya” adlı eserinin 11-49. sayfalarında isme yer vermiştir.

Zaynullin, ismi “Исем-İsem” başlığı altında incelemiştir. Zaynullin, ismi “Исемдәрзең лексик-семантик төркөмсәләре-İsemdärzeñ leksik-semantik türkümsälär”, “Конкрет мәғәнәле исемдәр-Konkret mäğänäle isimdär”, “Абстракт мәғәнәле исемдәр-Abstrakt mäğänäle isimdär”, “Матди исемдәр-Matdi isimdär”, “Йыйнау исемдәре-Үйүнаw isimdäre”, “Туғанлык һәм кәрзәшлек исемдәре-Tuğanlık һәм қәрзәшлек isimdäre”, “Мал-тыуар һәм хайуан исемдәре-Mal-tıwar һәм һайуан isimdäre”, “Ярзамлык исемдәр-Үарзамлық isimdär”, “Эмоциональ (субъектив) баһа биреүзе белдергән исемдәр-Émotsional (subyektiv) baһa birewze beldergән isimdär”, “Килеш категорияһы-Kileş kategoriyahı”, “Һан категорияһы-Һан kategoriyahı”, “Эйәлек категорияһы-Éyәлек kategoriyahı”, “Хәбәрлек категорияһы-Һәбәрлек kategoriyahı”, “Билдәләлек һәм билдәһезлек категорияһы-Bildälelek һәм bildälhezlek kategoriyahı” şeklinde tasnif etmiştir.

Tahsin Banguoğlu “Türkçenin Grameri” adlı eserinde hem isim hem de ad terimini kullanmıştır. Yapım ekleri bölümünde isimden üreme isimler, isimden üreme fiiller, fiilden üreme isimler olarak isim terimini kullanmıştır. Eserinin 319-340. sayfalarında incelediği ad terimiyle bu bölümü incelemiştir. Banguoğlu ismi “Ad”, “Adlar ve Çeşitleri”, “Adlarda Sayı”, “Adlarda Belirtme”, “Adlarda Çekim”, “Adlarda Küçültme” şeklinde sınıflandırmıştır.

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz “Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi” adlı eserinin 193-329. sayfaları arasında ismi incelemiştir. Zeynep Korkmaz “ad” terimini kullanmıştır. Korkmaz, isimleri “Adlar”, “Somut ve Soyut Adlar”, “Özel Adlar”, “Ad Bilimi”, “Cins Adlar”, “Oluş ve Kılış Adları”, “Adların Yapı Bakımından Sınıflandırması”, “Basit Adlar”, “Türemiş Adlar”, “Kalıplaşmış Adlar”, “Birleşik Adlar”, “Adlarda İyelik ve Aitlik”, “Aitlik Eki”, “Adlarda Çekim ve Ad Çekimi Ekleri”, “Yalın Durum”, “İlgi Durumu”, “Yükleme Durumu”, “Yönelme Durumu”, “Bulunma Durumu”, “Çıkma Durumu”, “Vasıta Durumu”, “Eşitlik Durumu”, “Adlarda Soru” şeklinde sınıflandırmaktadır.

Muharrem Ergin 345-362. sayfalar arasında ismi incelemiştir. Ergin eserinde isim terimini kullanmıştır. Ergin ismi “İsim Tarifi ve Çeşitleri”, “Has İsimler”, “Ortak İsimler”, “İsim İşletme Ekleri”, “Çokluk Ekleri”, “İyelik Ekleri”, “Aitlik Ekleri”, “Hal Ekleri ve İsmın Halleri”, “Yön Ekleri”, “Soru Eki” şeklinde tasnif etmiştir.

Türkiye Türkçesi ve Başkurt Türkçesi arasında ortak bir terim olduğu için biz de tezde isim terimini ve isim bölümünde Prof. Dr. Marat Zaynullin’in tasnifini kullandık.

İsim (Исем-İsem) Başkurt Türkçesinde şahısları, canlıları, cansız varlıkları, maddeleri, eşyaları adlandırmaktadır. İsimler aynı zamanda düşüncelerin, his duyguların, davranışların da adlandırmakta, onlara anlam vermektedir.²⁶²

Türk Dil Kurumunun Türkçe sözlüğünde isim dilbilgisinde ad olarak ifade edilmektedir.²⁶³

İsimler canlı cansız bütün varlıkları ve mefhumları tek tek veya cins cins karşılayan; varlıkların ve mefhumların adları olan kelimelerdir.²⁶⁴

İnsanlar için tekil halde “кем?-kem?” “Kim?”, çoğul halde “көмдәр?-көмдәр?” (Kimler?) cansız varlıklar, hayvanlar için “ни?-ni?”, “нимә?-nimä?”, “һизәр?”, “һимәләр?-һимәләр?” (Ne?, Neler?) soruları sorulur.²⁶⁵

Başkurt Türkçesinde isimler özel isimler ve cins isimler olarak ikiye ayrılmaktadır.

31.1. Özel İsimler:

Başkurt Türkçesinde “Яңғызлык исемдәр-Yañğızlık isemdär” olarak adlandırılmaktadır.²⁶⁶

Özel isimler diğer varlıklar içinde benzeri olmayan varlıklara verilen isimlerdir.²⁶⁷

²⁶² Marat Zäynullin, **Һазәрге Башкүрт Äзәби Теле Морфологиya**, Үфү, Башкүрт Дәwlät Университети, 2002, s.11.

²⁶³ Türkçe Sözlük, Ed. Recep Toparlı, Ankara, TDK Yay., Türkçe Sözlük, 2005, s.981.

²⁶⁴ Ergin, **a.g.e.**, s.218.

²⁶⁵ Usmanova, **a.g.e.**, s.11.

²⁶⁶ Biner, **a.g.e.**, s.76.

²⁶⁷ Ergin, **A.y.**, s.218.

Örnek:

Башкортостандың халык шағирзари Мәжит Ғафури, Сәйфи Кудаш, Рәшит Ниғмәти, Мостай Кәрим, Назар Нәжми, Рәми Ғарипов, Әнғәм Атнабаев, әзәбиәтебез тарихына күркәм сәхифәләр өҫтәгән халык языусылары Зәйнәб Бишева, Әхиәр Хәкимов асылды.²⁶⁸

Başkırtıstan halık şağırzarı Mäjit Ğafuri, Säyfi Qudaş, Räşit Niğmäti, Müstay Kärım, Nazar Näjmi, Rämı Ğaripov, Ängäm Atnabayev, äzäbiätebez tarihına kürkäm sähifälär üstägän halık yazıwsıları Zäynäb Bişiyeva, Ähiär Häkımov asıldı.

Başkurdistan'ın halk şairleri Mecit Gafuri, Seyfi Kudaş, Reşit Niğmeti, Mustay Kerim, Nazar Nejmi, Rami Ğaripov, Angam Atnabayev, edebiyat tarihimize görkemli sayfalar ekleyen halk yazarları Zeynep Bişeva, Ahıar Hakimov'dur.

Özel isimler cümlede başında, ortasında sonunda neresinde kullanılırsa kullanılsın mutlaka büyük harfle başlar.

Örnek:

- Әзиптәрзән кемдәрзе беләһегез?

- Äziptärzän kemdärze belähegez?

Yazarlardan kimleri biliyorsunuz?

- Батырша, М.Акмұлла, Р.Фәхрәтдин, М.Ғафури, Ж.Кейекбаев, М. Кәрим.²⁶⁹

- Batırşa, M.Akmulla, R.Fähreddin, M.Ğafuri, J.Keyekbaev, M. Kärım.

Batırşa, M. Akmulla, R. Fahreddin, M. Gafuri, C. Keyekbayev, M. Kerim vb.

- Ул кем?-Ул С. Юлаев.

- Ul kem?-Ul S. Yulayev.

O kim? O S. Yulayev.

Eser, kurum, gazete, dergi, yer isimleri de büyük harfle yazılırlar. Başkurt Türkçesinde gazete, dergi, eser isimleri birden çok kelimedен oluşuyorsa ilk kelime

²⁶⁸ Rawil Bikbayev, “Başkırtıstan Yazıwsıları Soyuzına 75 Yıl”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1042, Ocak 2010, Üfü, s.7.

²⁶⁹ Zäynullin, *a.g.e.*, s.155.

büyük harfle yazılır; diğer kelimeler küçük harfle başlar. Gazete, dergi, eser isimleri tırnak içerisinde yazılırlar.

Örnek:

1919 йылда Башкорт дәүләт драма театры асылды.²⁷⁰

1919 yılda Başkırt дәvlät drama teatrı asıldı.

1919 yılında Başkurt Devlet Dram Tiyatrosu açıldı.

Шулай итеп, Мәскәү Мөхәммәтсәлим Өмөтбаевта онотолмаслык хәтирәләр калдыра.²⁷¹

Şulay itep, Mäskäw Mühämmätsälim Ümütbayevta ünütülmaşlık hätirälär qaldıra.

Böylece Moskova, Muhammetselim Ümütbayev'de unutulmaz hatıralar bırakmıştır.

Миҗал өсөн «Вақыт» гәзитендә донъя күргән «Башкорттарза тупрак мәсәләһе», «Башкорт ғөләмәһе», «Қырғыз сәһрәләренән» тигән мәкәләләрен атап үтергә мөмкин.²⁷²

Miṣal üsün “Vaқıt” gәzitendә donya күrgән “Başkırttarza tupraq мәsälәһе”, “Başkırt ғülәмәһе”, “Қırғız säһrälärenән”, tigen мәқälälärәнen атаp üterge мүmkin.

Mesela Vakit Gazetesi'nde yayımlanan “Başkurtlarda Toprak Meselesi”, “Başkurt Uleması”, “Kırgız Bozkırlarından” başlıklı makaleleri sayabiliriz.

«Ағизел» журналын АКШ–та ла, Австралияла ла яззырып алдыралар, укыйзар.²⁷³

“Ағизел” jurnalın АҚШ-та ла, Австраліяда ла yazzırıp aldırалар, укıyзар.

Agidel Dergisi'ne ABD'de de Avusturalya'da da abone olup okuyorlar.

3.1.2. Cins İsimler:

²⁷⁰ Şaripova, a.g.e., s.8.

²⁷¹ Hüsäyenov ,a.g.e., s.140.

²⁷² Şekür, a.g.e., s.132.

²⁷³ Hüyükli İbrahimova, “Ağizelge 90 yıl”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1077, Ocak 2013, Üfü, s.118.

Başkurt Türkçesinde “Уртаклык исемдәр-Urtaqlıq isemdär” olarak adlandırılmaktadır. Cins isimler cümle başı hariç küçük harfle yazılırlar.²⁷⁴

Cins isimler aynı cinsten birçok varlığın müşterek adıdır. Cins isimlerde adla nesne arasında bir bağlantı vardır. Özel isimlerdeki gibi tek bir nesneyi ya da varlığı işaret etmezler.²⁷⁵

Örnek:

Тимер сыбык кишәгенән

Һин йөзөк үрзең.

Шуны уйында, һиззермәй,

Һин миңә бирзең.²⁷⁶

Timer sıbık kişägenän

Hin yŷzŷk ŷrzeñ.

Şunu uyında, hizzermäy,

Hin miñä birzeñ.

Demir çubuk parçasından

Sen yüzük yaptın

Bunu fikrinde hissettirmeden

Sen bana verdin.

Ғүмер кысқа, үткәрмә бушка.²⁷⁷

Öümer kışqa, ŷtkärmä buşqa.

Ömür kısa, geçirme boşa.

- Был нимә?-Был балык.

- Bıl nimä?-Bıl balık.

Bu ne? Bu balık.

Türkiye Türkçesinde ve Başkurt Türkçesinde isimlerde erkeklik dişilik yoktur. Başkurt Türkçesinde erkeklik ve dişilik kelimelerle belirtilmektedir.

²⁷⁴ Biner, A.e., s.76

²⁷⁵ Ergin, a.g.e., s.219.

²⁷⁶ Liliä Säğizullina, “Yŷzŷk Halıw Uyını”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1041, Ocak 2009, ŷfü, s.8.

²⁷⁷ Fänüzä Nadrşına, Ella Zŷbeyirova, *Başkurtısa-İngilizse-Russa Meğeneleş Mekelder Hem Eytender Hŷzlege*, ŷfü, Kitap Nəşriyäte, 2002, s.52.

Başkurt gramerciler M.F. Usmanova ve F.F. Abdullina eserlerinde Başkurt Türkçesinde isimlerde cinsiyet kategorisi “Исемдәрзең енес (род) категорияһы-İsemдәрзең yenes (rod) kategoriyahı” başlığı altında bu konuyu işlemişlerdir. Başkurt Türkçesinde isimlerde insanlar ve hayvanlarda morfolojik olarak cins ayrımı yoktur.²⁷⁸

Türkiye Türkçesi dil bilimcileri bu konuyu cins ismin içerisinde belirtmekle yetinmektedirler. Bir başlık altında bu konuyu değerlendirmemektedirler.

İnsanlardaki tasnife örnek:

Атай-әсәй; ағай-апай; кейәү-килен, егет-кыз, езнә-еңгә, кәйнеш-балдыз, малай-кыз vb.

Atay-äsäy; ağay-apay; keyäw-kilen, yeget-қыз, yeznä-yeñgä, қәyneş-baldız, malay-қыз vb.

Baba anne, ağabey abla, gelin damat, delikanlı kız, enişte yenge, kayın baldız, oğlan kız vb.

Шундай бабай, әбей бар ине.²⁷⁹

Şunday babay, äbey bar ine.

Şöyle ihtiyar adam, kocakarı var idi.

Hayvanlar için yarılan cinsiyet tasnife örnek:

Айғыр-бейә, үгез-һыйыр, әтәс-тауык, үгез бызау-орғасы бызау vb.

Ayğır-beyä, ügez-һыйыр, ätäс-tawıқ, ügez bızaw-üşgası bızaw vb.

Ayğır kısrak, öküz inek, horoz tavuk, dana düve vb.

Әтәс вакытты белә һәм қысқырғанында бер қасан да яңылышмай.²⁸⁰

Ätäс vaқıttı belä һәм қысқырғанında бер қасан да yañılıшмай.

Horoz vakti biliyor ve öttüğün de hiçbir zaman yanılmıyor.

Yabancı dillerden alınan kelimeler genellikle bu kurala uyar. Bu kelimeler o dildeki şekliyle değiştirilmeden de kabul edildiği olur.

Örnek:

Сәлим-Сәлимә, Фәрит-Фәризе, артист-артистка vb.

Sälim-Sälimä, Färit-Färizä, artist-artistka vb.

²⁷⁸ Usmanova, Abdullina, **a.g.e.**, s.76.

²⁷⁹ Gülnür Hüsäyenova, “Ҳалқ Ісәд-İğtibar Üzägendä”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1042, Ocak 2009, Üfü, s.136.

²⁸⁰ Talһa Ğiniätullin, “Kolçak Altını”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1085, Eylül 2013, Üfü, s.22.

Selim-Selime, Ferit-Feride, artist-aktrisa vb.

Burada artistkadaki “+ka” eki Rusçadan gelme bir ektir.

Йәш артист хакында ул йылдар матбуғаты шулай тип яза.²⁸¹

Yäş artist haqında ul yıllar matbuğatı şulay tip yazı.

Genç artist hakkında o yıllar matbuatı şöyle yazmaktadır.

Бысакты нык үткерлә, қаз итен турағанда қулың буйлап майы ағып тормаһын.²⁸²

Bısaqtı nıq ütkerlä, qaz iten turağanda qulıñ buylap mayı ağıp tırmahın.

Bıçağı iyi keskinleştir, kaz etini doğrarken kolundan boydan boya yağları akmasın.

3.2. İsimlerin Sözcüksel Semantik Çeşitleri²⁸³:

Başkurt Türkçesinde ismin gramer içerisinde tasnifi yapılırken isim sözcüksel semantik açıdan sınıflandırmaya tabî tutulmaktadır.

Başkurt Türkçesinde “İсемдәрзең Лексик-Семантик Төркөмсәләре- İsemdärzeñ Leksik-Semantik Tütkümsäläre” olarak adlandırılan bu tasnif “Конкрет мәғәнәле исемдәр- Күнкрет мәғәнәле исемдәр”, “Абстракт мәғәнәле исемдәр- Abstrakt мәғәнәле исемдәр”, “Матди исемдәр-Matdi исемдәр”, “Йыйнау исемдәре-Үйнау исемдәре”, “Туғанлык һәм кәрзәшлек исемдәре-Туғанлык һәм кәрзәшлек исемдәре”, “Мал-тыуар һәм хайуан исемдәре-Mal-tıwar һәм һайуан исемдәре”, “Ярзамлык исемдәр-Үарзамлык исемдәр”, “Эмоциональ (субъектив) баһа биреүзе белдергән исемдәр-Émütsiunal (subektiv) baha birewze beldergән исемдәр” olmak üzere sekiz başlığa ayrılmaktadır.²⁸⁴

3.2.1. Somut Belli İsimler:

Somut belli isimler Başkurt Türkçesinde “Конкрет мәғәнәле исемдәр- Konkret мәғәнәле исемдәр” olarak adlandırılmaktadır. Somut isimleri hayatta

²⁸¹ Dinara Kärimova “Ülpatlık üsürü”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1043, Şubat 2010, Üfñ, s.176. .

²⁸² Sälimyän Gümärov, “Türmüş Macaraları”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1043, Şubat 2010, Üfñ, s.166.

²⁸³ Zäynullin, *a.g.e.*, s.13-18.

²⁸⁴ *A.e.*, s.13-16.

sayılması, görülmesi mümkün olan, hissetme ve görme yoluyla anlam verdiğimiz çeşitli eşyalara, cisimlere, canlılara vermekteyiz.²⁸⁵

Örnek:

Беззең өсөн уның алты йылға һузылған хезмәттән иҗән-һау әйләнеп кайтыуы оло шатлык булды.²⁸⁶

Bezzeñ üşün uniñ altı yılğa huzılğan һезмәттән иҗән-һау әйләнеп қайтwı ülü şatlıқ buldı.

Bizim için onun altı yıla uzayan görevinden sağ salim dönmesi büyük bir mutluluk oldu.

3.2.2. Soyut, Hisleri Anlatan İsimler:

Soyut, hisleri anlatan isimler Başkurt Türkçesinde “Абстракт мәғәнәле исемдәр-Abstrakt мәğänälä isemdär” olarak adlandırılmaktadır. Soyut, hisleri anlatan isimler somut isimlerden insanların psikolojik ve fizyolojik durumunu, davranışları, ilim ve teknikteki hareketleri, fikir yönelişlerini bildirmektedir.²⁸⁷

Örnek:

Катыным һөнәре буйынса укытыусы.²⁸⁸

Қатınım һүнәре buyınса uқıtıwısı.

Hanımımın mesleği öğretmenlik.

Дөрөҗтөр, бәхет өсөн тыуған кешегә тышау булырға ярамаҫ.²⁸⁹

Dürüştür, bәhet üşün tıwğan keşegä tışaw bulırğa yaramaҫ.

Doğrudur, saadet için doğan insana engel olmak yaramaz.

Кайғынды уртаклашам.²⁹⁰

Қауғıнды urtaқлашам.

²⁸⁵ A.e., s.13.

²⁸⁶ Tüläk Ğirfanov, “Pulemetı Sähı”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1044, Mart 2010, Üfü, s.29.

²⁸⁷ A.e., s.13-14.

²⁸⁸ Gülşaniya, “Bäpkä Kütkändä Bayanda Uynarğa Üyrängän Beyeüse Yeget”, **Şüfikar Jurnalı**, S. 130, Mayıs 2011, Üfü, s.37.

²⁸⁹ Lira Yakşıbayeva, “Bütäbezgä Ber Yer Şarı”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1047, Temmuz 2010, Üfü, s.23.

²⁹⁰ A.y., s.26.

Derdini paylaşıyorum.

Күз йәштәрен киптер, сафлан, әзәми зат,

Выждан ғазабынан һаклан, әзәми зат!²⁹¹

Küz yäştären kipter, saflan, äzämi zat,

Vıjdan ğazabınan һaklan, äzämi zat!

Gözyaşlarını sil, temizlen güzel insan,

Vıcdan azabından korun, güzel insan.

3.2.3. Somut İsimler:

Başkurt Türkçesinde somut “Матди исемдәр-Matdi isemdär” olarak adlandırılmaktadır. Bu tasnife çeşitli kimya elementleri, mineraller, metallar, ekin mahsulleri, gıda malzemeleri girmektedir. Maddî isimleri sayı olarak hesaplamak mümkün değildir.²⁹²

Örnek:

Ысын, тик ул алтын түгел, көмөш.²⁹³

Isın, tik ul altın tügel, kümüş.

Gerçek, sadece o altın değil, gümüş.

Киләсәккә булған хыял-өмөт

Ком тауындай бөгөн ишелә.²⁹⁴

Kiläsäkkä bulğan hıyal-ümüt

Құм тawындай бүгүн ішелә.

Geleceğe olan hayal ümit

Kum dağı gibi bugün eşiliyor.

---

²⁹¹ Maris Nəzırov, “Sakırğas ta Kayttım, Tıwğan Yağım”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1047, Temmuz 2010, Üfü, s.135.

²⁹² Zäynullin, **a.g.e.**, s.14.

²⁹³ Ramazan Ümütbayev, “Äzäbi Miras”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1045, Mayıs 2010, Üfü s.163.

²⁹⁴ Ähmäzin Äftäh, “Keşeneñ Yuq Éşe Keşelä”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1044, Nisan 2010, Üfü, s.98.

Йылы пиццаға кушып һөтлө кофе эскән сакта һөйләшеү инде бөтөнләй икенсе юсыкка борола.²⁹⁵

Yılı pitstsağa kuşıp hūtlū kofe éskān saқта hūylāşew inde bütünlāy ikense yuşıqқа bürūla.

Sıcak pizza ile sütlü kahve içtiğim zaman sohbet şimdi tamamen ikinci anlama kayıyor.

Сабырлықтың һары алтын икәнлегенә инан.²⁹⁶

Sabırlıqtıñ һarı altın ikānlegenä inan.

Sabrın sarı altın olduğuna inan.

3.2.4. Çokluk İsimler:

Başkurt Türkçesinde çokluk isimleri “Йыйнау исемдәре-Үһунаw isemdär” olarak adlandırılmaktadır. Çokluk isimleri aynı meslekten, aynı cinsten olanları adlandırmaktadır.²⁹⁷

Örnek:

Халык, йәмәғәт, мал-тыуар, ярлы-ябаға, кош-корт, туған-тыумаса vb.²⁹⁸

Ҙалық, ямағәт, mal-tıwar, yarlı-yabaға, қуш-құрт, туған-tıwmasa vb.

Halk, toplum, mal davar, fakir fukara, kuş kurt, akraba hısım vb.

Халык шағиры Мәжит Ғафури-күп яклы талант әйәһе.²⁹⁹

Ҙалық, шағири Мәжит Ғафури-күп yaқlı talant әyәһе.

Halk şairi Mecit Gafuri çok yönlü yenenenk sahibiydi.

Мәктәптә һәйбәт укынылар, әүзем йәмәғәтсе булдылар, азып-тузып йөрәмәйзәр.³⁰⁰

²⁹⁵ Miñzälä Askarova, “Zaman Menän Yänäşä Başıp”, **Şūkar Jurnalı**, S. 130, Mayıs 2011, Üfü, s.7.

²⁹⁶ Sufiyan Povarisov, “Bez Fronttan Kaytkanda”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1044, Nisan 2010, Üfü, s.29, s.33.

²⁹⁷ Zäynullin, **a.g.e.**, s.15.

²⁹⁸ **A.y.**, s.15.

²⁹⁹ A.M. Ҙәлилov, “Mäcit Ғафуризıñ Pedagogik Karaşları”, **Başkürtüstan Uqıtıwshı**, S. 7, 2010, Üfü, s.13.

³⁰⁰ Ҙарифullina, **a.g.e.**, s.17.

Mäktäptä häybät uqınılar, äwzəm yämägätse buldılar, azıp-tuzıp yürümäyzär.

Okulda güzel okuyunuz, uysal toplumcu olunuz, yolunuzdan şaşmayınız.

3.2.5. Akrabalık İsimleri:

Akrabalık isimleri Başkurt Türkçesinde “Туғанлык һәм кәрзәшлек исемдәре-Туғанлык һәм қәрдәшлек исемдәре” olarak adlandırılmaktadır. Akrabalığı, yakınlığı, hısımlığı ifade ederler.³⁰¹

Örnek:

Атай, әсәй, апай, эне, мырза, һеңле, бүлә, коза, балдыз vb.

Atay, äsäy, apay, éne, mırza, heñle, bülä, küza, baldız vb.

Baba, anne, abla, erkek kardeş, bey, kızkardeş, kuzen, baldız vb.

Шулай көндөң үткәнен дә һизмәй,

Без, өс туған, апай һеңлебез.

Төн йөзөндә айзың яктыһында

Эй йырлашып кайтып киләбез...³⁰²

Şulay kündüñ ütkänen dä hizmäy

Bez üs tuğan, apay heñlebez

Tün yüzündä ayzıñ yaqtıһında

Éy ырлашып қайтып киләбез

Böyle günün geçtiğini de hissetmeden

Biz üç kardeş abla kızkardeşiz

Gece vakti ayın aydınlığında

Hey şarkı söyleyerek dönüp geliyoruz.

3.2.6. Hayvan İsimleri:

³⁰¹ Zäynullin, a.g.e., s.15.

³⁰² Zemfira Akbutina, “Yazzawarza”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1044, Nisan 2010, Üfü, s.143.

Başkurt Türkçesinde “Мал-тыуар һәм хайуан исемдәре-Mal-tıwar һәм һайван isemdәre” olarak adlandırılmaktadır. Başkurt Türkçesinde hayvanları isimlendirme de kendine has tasnifler bulunmaktadır. Hayvanları adlandırırken erkek, dişi olması dikkate alınarak isim verilir.³⁰³

Örnek:

Ата каз-инә каз, арлан эт-кәнтәй эт, үгез бызау-орғасы бызау, айғыр-бейә vb.

Ata қаз-инә қаз, арлан эт-кәнтәй эт, үгез бызав-үргәсі бызав, айғыр-beyä vb.

Erkek kaz dişi kaz, erkek köpek dişi köpek, dana düve, aygır kısırak vb.

Бейәнән ала ла, кола ла тыуа тигәндәй.³⁰⁴

Beyänän ala la, құла la tıwa tigändäy.

Kısıraktan ala da alını akıtmalı da doğar derler.

Йәш тай, билдәле, бындай хозурлык ялкынында ушал айғырға әүерелә.³⁰⁵

Yәş tay, bildäle, bınday һүзурлық yalkınıнда uşal ayğırға әwerelä.

Genç tay, meşhur, böyle bir ortamlarda büyük bir aygıra dönüşecek.

Başkurt Türkçesinde hayvanlar yaşlarına göre ayrıca isimlendirilmektedir.

Örnek:

Колон, тай, бейә, айғыр, ат vb.

Құлүн, тай, beyä, ayğır, at vb.

Tay, bir yaşındaki tay, kısırak, aygır, at vb.

Ни ғәжәп: өс йылдан һуң бейәләр зебраға окшаш буйлы колондар тыузыра башлай.³⁰⁶

Ni ғәjәp: üs yıldan huñ beyälär zebraға üқşaş buylı құлұндар tıwzıra başlay.

³⁰³ Zäynullin, **a.g.e.**, s.15-16.

³⁰⁴ Ğ.Ğ.Säyetbattalov, **Başkurt Tele Stilistika**, Ufa, c. VIII, Kitap, 2008, s.215.

³⁰⁵ Povarisov, **A.y.**, s.27.

³⁰⁶ Vener Säһawetdinov, “Zaman vä Zamandaştar”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1077, Ocak 2013, Üfü, s.181.

Ne acayıp üç yıldan sonra kısraklar zebraya benzer boylu taylar doğurmaya başladı.

3.2.7. İsimlerde Küçültme Ekleri:

Başkurt Türkçesinde “Эмоциональ (субъектив) баһа биреүзе белдергән исемдәр-Émotsional (subyektiv) baһa birewze beldergән isemdär” olarak adlandırılmaktadır. Şımartma, küçültme, duygusal ve subjektif değerlendirme anlamı katan eklerle yapılır. Bu ekler “+кай”, “+кәй”, “+кас”, “+кәс” (+қай, +кәу, +қас, +кәс) olmak üzere dört tanedir.³⁰⁷

Örnek:

Ата-кай, әсә-кәй, бала-кай, Ағизел-кәй, Уралкай vb.

Ата-қай, әсә-кәу, бала-қай, Ағизел-кәу, Уралқай vb.

Babacık, annecik, çocukçuk, Agidelcik, Uralcık vb.

Үз алдыма һөйләнәм: “Атакайым, ғәфү ит, көсәм етмәне шул, ғәфү ит, атакайым.”³⁰⁸

Үз алдыма һөйләнәм: “Атақайым, ғәфү ит, күсүм yetmәне шул, ғәфү ит, атақайым.”

Kendime söylüyorum: “Babacığım affet, gücüm yetmedi, affet babacığım.”

Уралкайзың кыйғыр бөркөтө һин,

Бәхет кошом – Башкортостаным!³⁰⁹

Уралқайзың кыйғыр бүркүтү һин,

Бәһет қушум-Башқұртүстаным!

Uralcığımın yırtıcı kartalı sen

Saadet kuşum Başkurdistanım!

³⁰⁷ Zäynullin, a.g.e., s.16-18.

³⁰⁸ Fäniä Gäräyeva, “Bezzeñ Kalendar”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1078, Şubat 2013, Үфү, s.154.

³⁰⁹ Rәшит Şäkür, “Uyzarımda Kün Sıwağı”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1065, Ocak 2012, Үфү, s.57.

Tekil isimlere eklenen “-кай”, “-кәй”, “-кас”, “-кәс” (+қай, +кәй, +қас, +кәс) ekleri bu isimlere küçültme ve şımartma anlamı katarlar.

Örnek:

Сәлимәкәй, Әминәкәй, Ғәлимәкәй, Бибиямал-Бибикәс, Миңлебикә-Миңкәс, Өмөкамал-Әмәкәс vb.

Sälimäkäy, Äminäkäy, Ğälimäkäy, Bibiyamal-Bibikäs, Miñlebikä-Miñkäs, Ümükamal-Ämākäs vb.

Selimecik, Eminecik, Ğalimecik, Bibiyamal, Bibicik, Minlibike, Mincik, Ümükamal, Ümücük vb.

3.2.8. Tekillik ve Çoğulluk Durumu:

Başkurt Türkçesinde sayı isimlerde “берлек исем-berlek isem” tekil ve “күплек исем-küplek isem” çoğul olmak üzere iki kısımdır.³¹⁰

3.2.8.1. Tekil İsimler:

Tek bir eşyayı, nesneyi isimlere Başkurt Türkçesinde tekil isim “берлек исем-berlek isem” olarak adlandırılmaktadır. Tekil isimler Türkçedeki gibi çoğul eki eklenmemiş, tekillik bildiren isimlerdir.

Колмәт ағай йәшелсәне бик нык ярата ине. Уның күңелендә йәшелсәгә булған мөхәббәт күптән йәшәп килә. Ул мөхәббәт бала сактан ук тиерлек тыуған. Бәләкәй сағында атаһы мәрхүм уны күрше рус ауылына базарға алып бара һәм, күңеле булһын тип, кыяр һатып алып бирә торғайны.³¹¹

Қүлмәт ағай үәшәлсәне бик ниқ ярата ине. Униң күңелендә үәшәлсәгә булған мұһәббәт күптән үәшәп килә. Ул мұһәббәт бала сақтан уқ тиерлек тıwған. Бәләкәй сағында атаһы мәрһүм уни күрше рус awılıна базарға алып бара һәм, күңеле булһын тип, қıяр һатıp алып бирә түрғайны.

Kulmet ağabey yeşilliği çok seviyordu. Onun gönlünde yeşillige duyduğu muhabbet epeydir mevcuttu. Bu muhabbet çocukluk çağında doğmuştur. Çocukken merhum babası onu komşu Rus köyüne pazara götürür ve gönlü olsun diye salatalık satın alır, ona verirdi.

³¹⁰ İşbayev, a.g.e., s.307-308.

³¹¹ Märgän, a.g.e., s.149.

3.2.8.2. Çoğul İsimler:

Birçok nesnenin, eşyanın görünüşünü, miktarını anlatan isimlere çoğul isimler “күплек исем-күплек исем” denir. Başkurt Türkçesinde “-лар, -ләр, -тар, -тәр, -дар, -дәр, -зар, -зәр” (-lar, -lär, -tar, -tär, -dar, -där, -zar, -zär) olmak üzere sekiz adet çoğul eki vardır. Bu ekler kelime sonundaki seslerin yumuşak ve sertlik derecelerine göre isme eklenirler.³¹²

Örnek:

Осрашыузың тәүге өлөшөндә Әмир Әминевтың тормошо һәм ижад юлына байкау яһап, языусы менән яқынданырак танышыу мөмкинлеге булһа, языусы үзенең сығышында ижади тормош, ижад канундары менән таныштырзы, эш тәжрибәһе, караштары менән уртаклашты, йәштәргә, буласак языусыларға фәһемле фекерзәрен, кәңәштәрен еткерзе. Сараның икенсе өлөшөндә студенттар һәм укытыусылар Әмир Әминевтың ижады буйынса фекер алышты, языусыға хәзерге әзәбиәттә үззәрен борсоған һораузарын бирзе, тәқдимдәрен әйтте.³¹³

Üsraşıwzıñ täwge üleşündä Ämir Äminevtiñ türmüşü һәм ijad yulına baykaw yahap, yazıwsı menän yakındanıraқ tanışıw mǔmkinlege bulha, yazıwsı üzeneñ sıǵışında ijadi türmüş, ijad қanundarı menän tanıştırзı, еш тәјribәһе, қараştırı menän urtaqlaştı, yäştärgä, bulasaқ yazıwsılarǵa fäһemle fekerzären, kәñäştären yetkerze. Saranıñ ikense üleşündä studenttar һәм uқıtıwsılar Ämir Äminevtiñ ijadı buyınsa feker alıştı, yazıwsıǵa һәzerge әzәbiättä üzzären bürsüǵan һurawzarın birze, täқdimdären äytte.

Toplantının ilk bölümünde Amir Aminev'in hayatı ve sanatını inceleyip, yazarla yakından tanışma imkanı oldu. Yazar konuşmasında sanatı, sanat kanunlarıyla tanıştırdı. İş tecrübesi, bakış açısını paylaştı. Gençlere gelecek nesil yazarlara yetkin fikirlerini, tavsiyelerini ilette. Toplantının ikinci bölümünde öğrenciler ve öğretmenler Amir Aminev'in sanatı hakkında fikir teatisinde bulundu. Yazara çağdaş edebiyatta ilgilerini çeken soruları sorup, düşüncelerini dile getirdiler.

³¹² Zäynullin, a.g.e., s.21-22.

³¹³ R. Zaripova, Äzip Menän Üsraşıw, **Darman Gazetesi**, S. 16, 2013, Üfü, s.1.

Ayrıca Başkurt Türkçesinde somut, soyut isimler sayı ekleri almaz değişime uğramazlar.

Örnek:

Һыу, он, тоз, ком, шәкәр, кофе vb.

Һıw, ün, tüz, құm, şākār, kofe vb.

Su, un, tuz, kum, şeker, kahve vb.

Çokluk ekleri kelimeye eklenirken kelimenin sonundaki ünsüzün yumuşaklık, sertlik derecesine göre eklenirler. Sesliyle biten kelimelerde de ekler değişir.

3.2.8.2.1. Çoğul Ekleri Eklenirken Ünlü ve Ünsüz Uyumu Kuralının Uygulanması³¹⁴:

Tekil isimler sadece her bir durumu, hali, eşyayı anlamlandırıyor demek doğru değildir. Ural Altay dillerinde çoğul olmayan isimlerin miktarı, ne kadar olduğu genellikle belirsizdir.³¹⁵

Çoğul ekleri eklenirken Başkurt Türkçesinde kelimenin sonundaki ünlü veya ünsüze göre ünlü uyumu ve ünsüz uyumu kuralı uygulanır.

3.2.8.2.1.2. “а, ә, е, ы, о, ө, я” (а, ä, е, ı, ů, ů, ya) Ünlüleriyle Biten Kelimelerde:

Bu ünlülerle biten kelimelerden sonra, eğer kelime sonu kalın ünlüyle bitiyorsa “-лар” (+lar), eğer ince ünlüyle bitiyorsa o zaman “-ләр” (+lär) çoğul eki eklenir.

Örnek:

Проблемалар, хәтирәләр, кешеләр, комарткылар, фотолар, өлгөләр, категориялар vb.

Problemler, hātiralär, keşelär, құmartқылар, fotolar, ůlgůlär, kategoriyalar vb.

Problemler, hatıralar, kişiler, miraslar, fotoğraflar, örnekler, kategoriler vb.

³¹⁴ Usmanova, Abdullina, **a.g.e.**, s.72-73.

³¹⁵ Zäynullin, **a.g.e.**, s.28.

Ошо комарткыларзан һәм Мәрйәм апай хәтирәләренән күренеүенсә, ике языусы озак йылдар фекерзәш, серзәш булып аралашып йәшәгән, уртақ гәм-милли рухиәт үсешә алдындағы яуаплылык уларзы якынайткан.³¹⁶

Üşü qumartqılarzan häm Märyäm apay hätirälärenän kürenewensä, ike yazıwsı üzaq yıldar fekerzäş, serzäş bulıp aralaşıp yäşägän, urtaq gäm-milli ruhiät üşeşe aldındağı yawaplılıq ularzı yaqınaytqan.

Bu miraslardan da Meryem ablanın hatıralarından da anlaşılın, iki yazarın uzun yıllar aynı fikirde, sırdaş olduğu görüşükleri, ortak gam, millî ruhun gelişmesi karşısındaki sorumluluk onları yakınlaştırmış.

- Журнал укыусыларға әйтер теләктәрегеz зә барзыр?
- Кешеләрзең бер-берehenә якынырак булыузарын теләр инем.³¹⁷
- Jurnal uqıwsılarğa äyter teläktäregez zä barzır?
- Keşelärzeñ ber-berehenä yaqınırak bulıwzarin telär inem.
- *Derginin okurlarına söyleyeceğiniz dilekleriniz vardır.*
- *İnsanların birbirlerine daha yakın olmalarını diliyorum.*

3.2.8.2.1.2. “л, м, н, ң, ц, з, ж” (l, m, n, ñ, ts, z, j) Ünsüzleriyle Biten Kelimelerde:

Bu ünsüzlerle biten sözcüklerde eğer kelime kalın sıradan devam ediyorsa “-дар” (+dar), eğer ince sıradan bitiyorsa o zaman “-дәр” (+där) çoğul eki eklenir.

Örnek:

Миҗалдар, байрамдар, романдар, таңдар, колхоздар, гараждар, илдәр, кемдәр, көндәр, меңдәр, фәзиздәр vb.

Mişaldar, bayramdar, rümandar, tañdar, kolhozdar, garajdar, ildär, kemdär, kündär, meñdär, ğäzizdär vb.

Misaller, bayramlar, romanlar, tanlar, kolhozlar, garajlar, ülkeler, kimler, günler, binler, azizler vb.

Шул бурысты үтәп йөрөгән көндәрзә өйөндә янғын сығып, ғаиләһе шәхси бәләгә тарый.³¹⁸

³¹⁶ Rita Fätkullina, “Yaktı Hätergä Tügrülük”, *Darman Gazetesi*, S. 2-3, Ekim 2009, Üfü, s.3.

³¹⁷ Läysän Şäripova, “Eskelek-Psihiatrik Awırw”, *Şüfikar Jurnalı*, S. 130, 2011, Üfü, s.57.

Şul burıstı ütäp yürügän kündärzä üyündä yangın sıgıp, ğailähe şahsi bälägä tarıy.

Bu borcu ödediği günlerde evinde yangın çıkıp, ailesi, şahsî belaya düşüyor.

Халык тарихының төрлө этаптарын юллаған тәүге башкорт романдары, повестары ижад ителде.³¹⁹

Ҳалық тарихының түрлү этаптарын юллаған тәүге башкүрт романдары, повестары ижад ителде.

Halk tarihinin çeşitli etaplarına öncülük eden, ilk Başkurt romanları, uzun hikâyeleri yazıldı.

Өфөгә юлдар йыш төштө.³²⁰

Üfügä yuldar yış tüştü.

Ufa'ya yollar sık düştü.

Башкорт поэзияһында шундай таланттарзан мин үзем иң беренсе сиратта Акмулла, Бабич, Мостай Кәрим, Назар Нәжми, Рауил Бикбаев, Рәшит Назаров исемдәрен атар инем.³²¹

Başkürt poéziyahında şunday talanttarzan min üzem iñ berense siratta Akmulla, Babiç, Müstay Kärim, Nazar Näjmi, Rawil Bikbayev, Räşit Nazarov isemdären atar inem.

Başkurt şiirinde böyle yeteneklerden ben kendim en birinci sırada Akmulla, Babiç, Mustay Kerim, Nazar Nacmi, Ravil Bikbayev, Raşit Nazarov'un isimlerini sayardım.

3.2.8.2.1.3. “б, в, г, д, к, к, п, с, ç, т, ф, х, һ, ц, ч, ш, ш” (b, v, g, d, k, k, p, s, ç, t, f, h, h, ts, ç, ş, şç) Ünsüzleriyle Biten Kelimelerde:

Bu ünsüzlerle biten sözcüklerde eğer kelime kalın sıradan devam ediyorsa “-тар” (+tar), eğer ince sıradan bitiyorsa o zaman “-тәр” (+tär) çoğul eki eklenir.³²²

³¹⁸ R.D. Mostafina, a.g.e., s.57.

³¹⁹ R.D. Mostafina, a.g.e., s.18.

³²⁰ Säğirä Şäräfetdinova, “Küzgü Kükräw”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1042, Ocak 2010, Üfü, s.116.

³²¹ Ğaysa Һüsäyenov, “Һäsän Nazar Şiğriäte”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1042, Ocak 2010, Üfü, s.124.

Örnek:

Микробтар, мотивтар, диалогтар, заводтар, парктар, байлыктар, китаптар, ағастар, дустар, максаттар, географтар, рухтар, гонахтар, немецтар, врачтар, каштар, кистәр, таштар, баштар, шәхестәр, төстәр, биттәр, хәрефтәр, эштәр³²³ vb.

Mikrobtar, motivtar, dialogtar, zavodtar, parktar, baylıqtar, kitaptar, ağastar, duştar, maqsattar, geograftar, ruhtar, günahatar, nemetstar, vraçtar, қаştar, kistär, taştar, baştar, şähestär, tüştar, bittär, häreftär, eştar vb.

Mikroplar, motifler, diyaloglar, fabrikalar, parklar, zenginlikler, kitaplar, ağaçlar, dostlar, maksatlar, coğrafyacilar, ruhlar, günahlar, Almanlar, doktorlar, kaşlar, geceler, taşlar, başlar, şahıslar, renkler, yüzler, harfler, işler vb.

Тик таузар һаман да элекке,

Уйсан сал кылғанлы баштары.

Мәңгелек һақында серзәрен

Тыңлайзар зыярат таштары.³²⁴

Tik tawzar haman da élekke,

Uysan sal қылғанлы başтары.

Mäñgelek һақında serzären

Tıñlayzar ziyarat taşтары.

Sadece dağlar da daha geçmişe

Düşünceli ak saçlı yapar başları

Ebedilik hakkındaki sırları

Dinliyor ziyaret taşları.

Кистәрен икәүләшәп йырлаша торғайнылар.³²⁵

Kistären ikäwläşep yırlaşa turgaynılar.

³²² R. K. Vahitova, G. D. İskujina, E. F. Rahimova, R. T. Fazlıtdinov, **Samouçitel Başkirskogo Yazıka**, Ufa, Gilem, 2009, s.63.

³²³ Usmanova, **a.g.e.**, s.12.

³²⁴ Marat Kärimov, “Ziyaratta”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1042, Ocak 2010, Üfü, s.18.

³²⁵ Şamil Hacıähmätov, “Äle Vä 30 Meñ Yıl Äwäl”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1042, Ocak 2010, Üfü, s.99.

Geceleri ikisi bir şarkı söylüyorlardı.

Шиғри рухлы шәхестәр уны нескәрәк тоя.³²⁶

Şiğri ruhlu şähestär unı neskäräk tuya.

Şiirsel ruhlu şahıslar onu zarif hissediyor.

3.2.8.2.1.4. “з, й, р, у, и, ю” (z, y, r, w, i, yu) Ünlü ve Ünsüzleriyle

Biten Kelimelerde:

Bu ünsüzler ve “yu” diftonguyla sözcüklerde eğer kelime kalın sıradan devam ediyorsa “-zar” (+zär), eğer ince sıradan bitiyorsa o zaman “-зәр” (+zar) çoğul eki eklenir.

Örnek:

Каззар, уйзар, шиғырзар, таузар, ағайзар, күззәр, өйзәр, ирзәр vb.

Қаззар, уызар, шиғирзар, тawzar, ағayzar, күzzär, üyzär, irzär vb.

Kazlar, düşünceler, şiirler, dağlar, ağabeyler, gözler, evler, erkekler vb.

Көлөү ауаздары таузарзы яңғырата, имеш, тим.³²⁷

Külw awazdarı tawzarzı yañğırata, imeş, tim.

Gülme avazları dağları yankılandırıyor imiş, artık.

Каззар за түгел, кыззар за түгел, ә бер кыз бала әйттер.³²⁸

Қаззар за түгел, қыззар за түгел, ә бер қыз бала әйттер.

Kazlar da değil kızlar da değil bir kız çocuk söylemiştir.

Операға көйзәр ижад итеүгә ул зур көс халды.³²⁹

Operağa küyzär ijad itewgä ul zur küs haldı.

Operaya ezgiler yazmaya o büyük güç harcadı.

3.2.8.2.2. Çoğul Eki Eklenen Ancak Çoğul Anlamı Vermeyen

Kelimeler:

³²⁶ Ğaysa Hüsäyenov, a.g.e., s.131.

³²⁷ Aqbaş, a.g.e., s.88.

³²⁸ A.e., s.109.

³²⁹ A.e., s.52.

Çoğul eki eklenen her kelime çoğul anlamı vermez. Anlamı güçlendirme, abartma anlamları katarlar.

Örnek:

Ағизелкәйзәрзең, ай, буйында

Апайымдар, Әбйәлилдәр, сәйзәр³³⁰

Ağizelkäyzärzeñ, ay, buyında

Apayımdar, Äbyälildär, säyzär vb.

Agidelciklerin ay boyunda

Ablalarım, Abyeliller, çaylar vb.

3.2.9. İyelik Ekleri:

Başkurt Türkçesinde “Исемдәрзең эйәлек заты-İsemdärzeñ éyäleک zatı” olarak adlandırılmaktadır. Başkurt Türkçesinde iyelik, kelimenin neye bağlı, ait olduğunu gösterir.³³¹

Örnek:

Ағайым Фәриттеке ине ул.³³²

Ağayım Färitteke ine ul.

Ağabeyim Ferit'inki idi o

Һин-миңә

Минең күззәр

Менән бағаһың.

Күгем, әйелһәнә,

Күзенде һөртәйем!³³³

³³⁰ Usmanova M.Ğ., Abdullina F.F., “**Başkurt Tele Teoriya 5-9. Klas**”, Üfñ, Kitap, 2013, s.74-75.

³³¹ İşbayev, **a.g.e.**, s.310.

³³² Sufiyan Povarisov, “Bez Fronttan Qaytqanda”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1045, Mayıs 2010, Üfñ, s.91.

Hin-miñä

Mineñ küzzär

Menän bağahıñ.

Kügem, éyelhänä,

Küzeñde hürtäyem!

Sen bana

Benim gözlerim

İle bakarsın

Göğüm eğilsene

Gözünü sileyim.

İyelik Başkurt Türkçesinde birçok yolla yapılabilir. Başkurt Türkçesinde “минен, hineң, уның, беззен, hezzen, уларзың” (mineñ, hineñ, unıñ, bezzeñ, hezzeñ, ularzıñ) iyelik zamirleriyle аyrıca “-ныкы, -неке, -ноко, -нөкө, -дыкы, -деке, -доко, -дөкө, -тыкы, -теке, -токо, -төкө, -зыкы, -зеке, -зоко, -зөкө” (-nıķı, -neke, -nŭķŭ, -nŭķŭ, -dıkı, -deke, -dŭķŭ, -dŭķŭ, -tıkı, -teke, -tŭķŭ, -tŭķŭ, -zıkı, -zeke, -zŭķŭ, -zŭķŭ) ekleriyle yapılırlar.³³⁴

Минең вакытым тар, поручик.³³⁵

Mineñ vaqıtım tar, poruçik.

Benim zamanım dar, subay.

Мине hineң мөхәббәтең, һалкымдың һөйөүе көслә яһаны.³³⁶

Mine hineñ mühəbbäteñ, һalkımdıñ һüyüwe küslü yahanı.

---

³³³ Fänil Küzbäkov, “Äzäbi Tänkät”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1045, Mayıs 2010, Üfü, s.152.

³³⁴ **A.e.**, s.311-313.

³³⁵ Aqbaş, **a.g.e.**, s.24.

³³⁶ Aqbaş, **a.g.e.**, s.55.

Bana senin muhabbetin, halkımın sevgisi güçlü kıldı.

Һеззең өйөгөззә алтын даға эленеп тора тип һөйләйзәр, шул хәбәр
ЫСЫНМИ?³³⁷

Hezzen̄ üyğözzä altın dağa élenep tóra tip hüyläyžär, şul hăbär ısınmı?

Sizin evinizde altın nal asılmış duruyor diye söylüyorlar, bu haber gerçek mi?

Birinci ve ikinci şahısta tekil ve çoğulda isme iyelik eki eklenmez. Üçüncü şahsa tekil ve çoğulda ek eklenir.

Örnek:

Сабур, уның хүзенә һаман ышанып етмәгән шикелле, киçәтеп куйзы.³³⁸

Sabur, unıñ hüzenä haman ıšanıp yetmägän şikelle, kişätep қuyzı.

Sabur, onun sözüne daha inanmamış gibi kestirip attı.

Уларзың исемдәре ауыл клубы эргәһендә торған ташка уйылып язылып
куйылған.³³⁹

Ularzıñ isemdäre awıl klubı érgähendä тұrğan taşқа uyılıp yazılıp қuyılған.

Onların isimleri köy klubünün yanında duran taşta oyulmuş, yazılıp bırakılmış.

Tekil şahıslarda kelimenin sonu sesliyle biterse birinci şahıs “+м” (+m), ikinci şahıs “+н” (+ñ), üçüncü şahı “+һы” (+hı), ince sırada üçüncü şahıs “+he” (+he), kelime “o” ünlüsüyle biterse “+ho” (+hü), “ö” ünlüsüyle biterse “+hө” (+hü) şeklinde değişim gösterir. Yine tekilde kelimenin sonu sessizle biterse kalın sıradan gelenlerde birinci şahıs “+ым” (ım), ikinci şahıs “+ың” (+ıñ), üçüncü şahıs “+ы” (+ı); ince sıradan gelirse birinci şahıs “+ем” (+em), ikinci şahıs “+ең” (+eñ), üçüncü şahıs “+e” (+e), kelimenin sonunda yuvarlak ünlülerden “o” veya “ө” gelirse o zaman

³³⁷ Ramazan Ümütbayev, “Äzäbi Miras”, *Ağızel Jurnalı*, S. 1045, Mayıs 2010, Üfü, s.163.

³³⁸ Ümütbayev, *a.g.e.*, s.164.

³³⁹ Sälimyän Gümärov, “Büyük Yeñewgä 65 yıl”, *Ağızel Jurnalı*, S. 1045, Mayıs 2010, Üfü, s.38.

birinci şahıs “+om” (+üm), “+om” (+üm), ikinci şahıs “+on” (+ün) veya “+on” (+ün), üçüncü şahıssa “+o” (+ü) veya “+o” (+ü) şeklinde ekler kullanılırlar.³⁴⁰

Örnek:

Birinci tekil şahıs: алма+m, кәмә+m, борфо+m, көзгө+m

Birinci tekil şahıs: alma+m, kämä+m, bürğü+m, küzgü+m

Birinci tekil şahıs: elmam, gemi, borum, aynam

İkinci tekil şahıs: алма+n, кәмә+n, борфо+n, көзгө+n

İkinci tekil şahıs: alma+n, kämä+n, bürğü+n, küzgü+n

İkinci tekil şahıs: elman, gemin, borun, aynan

Üçüncü tekil şahıs: алма+hy, кәмә+he, борфо+ho, көзгө+he

Üçüncü tekil şahıs: alma+hy, kämä+he, bürğü+hü, küzgü+hü

Üçüncü tekil şahıs: elması, gemisi, borusu, aynası

Birinci çoğul şahıs: алма+быз, кәмә+без, борфо+боз, көзгө+бөз

Birinci çoğul şahıs: alma+bız, kämä+bez, bürğü+büz, küzgü+büz

Birinci çoğul şahıs: elmamız, gemimiz, borumuz, aynamız

İkinci çoğul şahıs: алма+ғыз, кәмә+ғез, борфо+ғоз, көзгө+ғөз

İkinci çoğul şahıs: alma+ğız, kämä+gez, bürğü+güz, küzgü+güz

İkinci çoğul şahıs: elmanız, geminiz, borunuz, ayanız

Üçüncü çoğul şahıs: алма+лар+ы, кәмә+ләр+е, борфо+лар+ы, көзгө+ләр+e³⁴¹.

Üçüncü çoğul şahıs: alma+lar+ı, kämä+lär+e, bürğü+lar+ı, küzgü+lär+e.

³⁴⁰ İşbayev, a.g.e., s.311-313.

³⁴¹ Zäynullin, a.g.e., s.19-20.

Üçüncü çoğul şahıs: elmaları, gemileri, boruları, aynaları.

Çoğul şahıslarda kelimenin sonu sesliyle biterse kalın sıradan gelenlere birinci şahısta “быз” (bız), ikinci şahısta “+фыз” (+ğız), üçüncü şahısta “+һы” (+hı), ince sıradan biterse birinci şahısta “+без” (+bez), ikinci şahısta “+гез” (+gez), üçüncü şahısta “+һе” (+he), kelimenin kökünün sonunda “о” (ü) veya “ө” (ü) sesleri olursa birinci şahısta “+боз” (+büz) veya “+бөз” (+büz), ikinci şahısta “+ҫоз” (+ğüz) veya “+гөз” (+güz), üçüncü şahısta “+һо” (+hü) veya “+һө” (+hü) iyelik ekleri eklenirler.³⁴²

Çoğul şahıslarda kelimenin sonu sessizle biterse kalın sıradan gelenlerde birinci şahsa “+ыбыз” (+ıbız), ikinci şahsa “+ыфыз” (+ığız), üçüncü şahsa “+лары”, (+ları); ince sıradan gelirse birinci şahsa “+ебез” (+ebez), ikinci şahsa “+егез” (+egez), üçüncü şahsa “+е” (+e), kelim kökünde “о” (ü) veya “ө” (ü) seslileri varsa o zaman birinci şahsa “+обоз” (+übüz) veya “+өбөз” (+übüz), ikinci şahsa “+оғоз” (+üğüz) veya “+өгөз” (+üğüz), üçüncü şahsa “+ләре” (+lere) iyelik ekleri eklenirler.³⁴³

Başkurt Türkçesinde de ekler eklenirken Türkiye Türkçesinde olduğu gibi kelimenin son harfinin sesli ya da sessiz olmasına göre değişiklik gösterirler.

Örnek:

Birinci tekil şahıs: китаб+ым, дәфтәр+ем, колон+ом, көн+өм

Birinci tekil şahıs: kitab+ım, dāftār+em, құlün+üm, күn+üm

Birinci tekil şahıs: kitabım, defterim, tayım, günüm

İkinci tekil şahıs: китаб+ың, дәфтәр+ең, колон+оң, көн+өң

İkinci tekil şahıs: kitab+ıñ, dāftār+eñ, құlün+üñ, күn+üñ

İkinci tekil şahıs: kitabın, defterin, tayın, günün

Üçüncü tekil şahıs: китаб+ы, дәфтәр+е, колон+о, көн+ө

³⁴² İşbayev, a.g.e., s.311.

³⁴³ A.e., s.312.

Üçüncü tekil şahıs: kitab+1, dəftär+e, qülün+ü, kün+ü

Üçüncü tekil şahıs: kitabı, defteri, tayı, günü

Birinci çoğul şahıs: kitab+ыбыз, dəftär+ебез, колон+обоз, көн+өбөз

Birinci çoğul şahıs: kitab+ıbız, dəftär+еbez, qülün+übüz, kün+übüz

Birinci çoğul şahıs: kitabımız, defterimiz, tayımız, günümüz

İkinci çoğul şahıs: kitab+ығыз, dəftär+егез, колон+оғоз, көн+өгөз

İkinci çoğul şahıs: kitab+ıǵız, dəftär+егез, qülün+üǵız, kün+üǵız

İkinci çoğul şahıs: kitabınız, defteriniz, tayınız, gününüz

Üçüncü çoğul şahıs: китаптар+ы, dəftärzär+e, колондар+ы, көндәр+e³⁴⁴

Üçüncü çoğul şahıs: kitaptar+1, dəftärzär+e, qülündar+1, kündär+e

Üçüncü çoğul şahıs: kitapları, defterleri, tayları, günleri.

3.2.10. Aitlik Eki:

Aitlik eki Başkurt Türkçesinde “Эйәлек алмаштары-Éyәлек almaşтары” olarak adlandırılmaktadır.

Şahıs zamirlerine “-ныкы, -неке, -зыкы, -зеке” (-nıqı, -neke, -zıqı, -zeke) eklerinin eklenmesiyle yapılırlar. İyelik zamirleri “минеке, hineке, уныкы, беззеке, hezzeке, уларзыкы-mineке, hineке, unıqı, bezzeке, hezzeке, ularzıqı” (benimki, seninki, onunki, bizimki, sizinki, onlarınki) şeklindedir.³⁴⁵

Örnek:

Улым минеке, кызың hineке, теләһәгез ни эшләгез.³⁴⁶

Ulım mineке, qızıñ hineке, telähägez ni eşlägez.

Oğlum benimki, kızın seninki, dileğiniz ne yaparsınız.

³⁴⁴ Zäynullin, a.g.e., s.20.

³⁴⁵ Ä. M. Aznabayev, V. Ş. Psänçin, a.g.e., s.63.

³⁴⁶ Märgän, a.g.e., s.45.

Беззекеләр – сүптә сокона.³⁴⁷

Bezzekelär – süptä süķüna.

Bizimkiler otu yoluyor.

3.2.11. Durum Ekleri:

Durum ekleri -Yalın durum “Төп килеш-Түр килеш”, Йылык durumu “Эйәлек килеш-Éyәлек килеш”, Yönelme durumu “Төбәү килеш-Түбәү килеш”, Belirtme durumu “Төшөм килеш-Түшүм килеш”, bulunma durumu “Урын-вакыт килеш-Uрын-вақит килеш”, чыкма durumu “Сығанак килеш-Sıғанак килеш”- olmak üzere altı tanedir.³⁴⁸

3.2.11.1. Yalın Durumu:

Yalın durum Başkurt Türkçesinde “Төп килеш-Түр килеш” olarak adlandırılmaktadır. İsmi hiçbir çekim eki almamış hâlidir. Yalın durum her zaman eksiz olup “көм, көмдәр, нимә, нимәләр, ни, низәр-көм, көмдәр, нимә, нимәләр, ни, низәр” (kim, kimler, ne, neler) sorularına cevap verirler.³⁴⁹

Örnek:

Быуат башында халык ижады өлгөләрән туплап, бақтырып сығарыу буйынса эштәр. Башкорт халкының тарихына, фольклорына, көнкүрешенә арналған материалдарзың басылыуы.³⁵⁰

Bıwat başında halık ijadı ülgülären tuplap, bastırıp sığarıw buyınса éštär. Başkört halkınıñ tarihına, folklorına, künküreshenä arналған materialdarzıñ başılıwı.

Yüzyıl başında halk edebiyatı örneklerini toplayarak, bastırıp çıkarma hakkındaki işler. Başkurt halkının tarihine, folkloruna, geçimine ithaf edilen malzemelerin basılması.

3.2.11.2. İlgi Durumu:

İlgi durumu “Эйәлек килеш-Éyәлек килеш” olarak adlandırılmaktadır. Eklendiği isimle başka isim arasında aidiyetlik oluşturur. Genellikle ilk kelimeye

³⁴⁷ Salman Yakubov, “Şigriät”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1088, Aralık 2013, Üfü, s.22.

³⁴⁸ M.G. Usmanova, *a.g.e.*, s.15.

³⁴⁹ V.B. Yulmühämätov, Ä. S. Rakayeva, İ. Ä. Şarapov, *Başkört Tele Häm Telmär Mäzäniyäte*, Üfü, Kitap, 2008, s.160.

³⁵⁰ R.D.Mostafina, *Başkört Äzäbiät Güleme Häm Tänkite Tarihi*, Üfü, Başkört Däwlät Universiteti, 2007, s.4.

eklenirler. İlgi durumu “билдәле-bildäle” (belirli) ve “билдәһез-bildähez” (belirsiz) olmak üzere ikiye ayrılır. “Билдәле-bildäle” belirli ilgi durumu “кемдең, нимәнең, низең-kemdeñ, nimäneñ, nizeñ” (kimden, neyden, neden) sorularına cevap verir. Belirli ilgi durumlarında isim kelimenin kökündeki sesin kalınlık incelik, yuvarlaklık düzlük haline göre “+ның, +нең, +ноң, +нөң, +дың, +дең, +доң, +дөң, +тың, +тең, +тоң, +төң, +зың, +зең, +зоң, +зөң” (+nıñ, +neñ, +nũñ, +nũñ, +dıñ, +deñ, +dũñ, +dũñ, +tıñ, +teñ, +tũñ, +tũñ, +zıñ, +zeñ, +zũñ, +zũñ) eklerini alır.³⁵¹

Örnek:

Ауылдың бөтә егеттәренә оран халабыз!³⁵²

Awıldıñ bütä yegettärenä ũran halabız!

Köyün bütün delikanlılarını çağıracağız.

Журналдың бөгөнгө бите “Сабит Аллаяров” менән тула яззы.³⁵³

Jurnaldıñ bŭgŭngŭ bite “Sabit Allayarov” menän tula yazzı.

Derginin bugünkü sayfası “Sabit Allayarov” ile doldu taştı.

“Билдәһез-Bildähez” belirsiz ilgi durumu ise “нимә, ни-nimä, ni” (ney, ne) sorularına cevap verir. Belirsiz ilgi durumu eksizdir.

Örnek:

Башкортостан гәзите, Ватан һуғышы vb.

Başkırtüstan gäzite, Vatan huğışı vb.

Başkurdistan Gazetesi, Vatan Savaşı vb.

3.2.11.3. Yönelme Durumu:

Yönelme durumu “Төбәү килеш-Түбәү килеш” olarak adlandırılmaktadır. İsmi fiile yönelme veya yaklaşma fonksiyonu ile yükleme bağlar. Yönelme durumu “+ка, +кә, +ға, +гә” (+ka, +kă, +ġa, +gă) ekleriyle yapılır. “кемгә, нимәгә, нигә, кайза-kemgä, nimägä, nigä, қайза” (kime, neye, niye, nerede) sorularına cevap verir.³⁵⁴

Örnek:

³⁵¹ Usmanova, a.g.e., s.21.

³⁵² Ақбаş, a.g.e., s.79.

³⁵³ Märgän, a.g.e., s.68.

³⁵⁴ Dimitriyev, a.g.e., s.80.

Бында шағирзың күнелһез уйзары, бысраклык менән тулған донъяға дәһри карау сифаттары сағылып калған.³⁵⁵

Бында шағирзың күнелһез уйзары, бысраклык менән тулған дүньяға дәһри қарав сифаттары сағылып қалған.

Burada şairin gönülsüz düşünceleri, bozuklukla dolan dünyaya ateist sıfatları tasvir edilmiştir.

Хәйер, кыркка етеп тапкан бер бөртөгөн үгәй атайға һыйындырмас уныһы.³⁵⁶

Häyer, kırkka yetep tapkan ber bürtügün ügäy atayğa hıyındırmas unıhı.

Sadaka, kırka varana kadar bulduğunun bir kısmını üvey babasına sığdırmaz.

3.2.11.4. Belirtme Durumu:

Belirtme durumu Başkurt Türkçesinde “Төшөм килеш-Түшүм килеш” olarak adlandırılmaktadır. İlgi durumunda olduğu gibi belirtme durumu da “билдәле-bildäle” (belirli) ve “билдәһез-bildähez” (belirsiz) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. “Билдәле-bildäle” belirtme durumu “кемде, нимәне, низе-kemde, nemäne, nize” (Kimi, neyi) sorularına cevap verir. Belirtme durumu isme “+ты, +те, +то, +тө, +ды, +де, +до, +дө, +зы, +зе, +зо, +зө, +ны, +не, +но, +нө” (+tı, +te, +tö, +dö, +dı, +de, +dö, +zı, +ze, +zö, +zö, +nı, +ne, +nö, +nö) ekleri eklenerek cümlede ismi belirtili nesneye dönüştürür.³⁵⁷

Örnek:

Аксаны, кортканы vb.

Ақсанı, құртқанı vb.

Parayı, montu vb.

Ошо китапты кулыма алып, шиғырзарын яңынан укыған һайын үзенсә бер яңылык табам.³⁵⁸

³⁵⁵ Miñnisa Bahumanova, “Başkurt... Matur Yäşärgä Teyeş”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1050, Ekim 2010, Üfü, s.145.

³⁵⁶ Gülnur Yakubova, “Қатндар”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1050, Ekim 2010, Üfü, s.25.

³⁵⁷ М. В. Юлмұһәмәтов, Ә. С. Ракаева, І. Ә. Шараров, *Başkurt Tele Häm Telmār Mäzäniyäte*, Kitap Näşriyäte, 2008, Üfü, s.160.

³⁵⁸ Bahumanova, a.y., s.142.

Üşü kitaptı ҡulıma alıp, şığırzarin yañınan uqığan hayın üzensä ber yañılık tabam.

Bu kitabı elime alıp, şiiirleri yeniden okuduğum zaman üçüncü bir yenilik buluyorum.

“Билдәһез- bildähez” belirtme durumu “нимә, ни-nimä, ni” (ne) sorularına cevap verir. Cümle içinde belirtisiz nesne işlevini görür.

Örnek:

Күз асып йомғансы.³⁵⁹

Küz asıp yümğansı.

Göz açıp karayınca.

3.2.11.5. Bulunma Durumu:

Bulunma durumu Başkurt Türkçesinde “Урын-вакыт килеш-Urın-vaqıt kileş” olarak adlandırılmaktadır. Fiildeki oluşun, hareketin yerini, zamanını bildirir. Bulunma durumu “+ла, +лә, +да, +дә, +за, +зә, +та, +тә” (+la, +lä, +da, +dä, +za, +zä, +ta, +tä) ekleriyle yapılır. Аугıса “кемдә, нимәлә, низә, қасан, қайза-kemdä, nimälä, nizä, қасан, қайза” (kimde, neyde, nede, ne zaman, nerede) sorularına cevap verir.³⁶⁰

Örnek:

Һыйыр итенән әзерләнгән ризықты бында осратмашың, сөнки һыйыр, Һиндостандағы кеүек, Непалда ла изге хайуан иҗәпләнә, уны үлтергән өсөн был илдә оло йылға төрмәгә ултырталар.³⁶¹

Һыйыр итенән әзерләнгән ризықты бинда үсратмашың, сүнки һыйыр, Һиндүстандағы кевек, Непалда ла изге һайуан иҗәпләнә, уны үлтергән үсүн бил ildä үлү йылға түрмәгә ултырталар.

Sığır etinden hazırlanan yemeği burada bulamazsın; çünkü sığır Hindistan’daki gibi Nepal’de de kutsal bir hayvandır. Onu öldürenler bu ülkede uzun yıllar hapis yatıyorlar.

Был хезмәттә башкорт теле һәм тарихы буйынса тупланған төрлө сығанактарға һәм башка төрки халыктарзың исемдәрен тикшерүселәрзәң

³⁵⁹ Yakubova, a.y., s.61.

³⁶⁰ Yulmühämätov, Rakayeva, Şarapov, a.g.e., s.160.

³⁶¹ Kamil Zigangin, “Küläs Nepal Tüprağında”, *Ağızel Jurnalı*, S. 1040, Kasım 2009, Üfü, s.70.

хезмәттәренә таянып, башкорт исемдәренә кағылышлы мәсьәләләрзе киң һәм ентекле яктыртырға тырышылды.³⁶²

Bıl һезмәттә башкорт теле һәм тарихи buyinsa tuplangan türlü sıganaqtarğa һәм başka türki halıqtarzıñ isemdären tikşerewselärzeñ һезмәттәренә таянып, башкорт isemdärenә қағılıшли мәсәләләрзе киң һәм yentekle yaqtırtırğa tırışıldı.

Bu eserde Başkurt Türkçesi ve tarihi hakkında toplanan çeşitli kaynaklarda ve diğer Türk halklarının isimlerini araştıranların çalışmalarına dayanarak, Başkurt isimleriyle ilgili meseleleri geniş ve ayrıntılı aydınlatmaya çalışıldı.

3.2.11.6. Çıkma Durumu:

Bulunma durumu Başkurt Türkçesinde “Сығанак килеш-Сығанак килеш” olarak adlandırılmaktadır. Eklendiği isimde fiilin uzaklaştığını, çıktığını ifade eder. İsmе “+нан, +нән, +дан, +дән, +тан, +тән, +зан, +зән” (+nan, +nän, +dan, +dän, +tan, +tän, +zan, +zän) ekleri eklenerek yapılırlar. Çıkma durumu “көмдән, нимәнән, низән, кайзан-kemdän, нимәнән, низән, қайзан” (kimden, neyden, neden, nereden) sorularına cevap verir.³⁶³

Örnek:

Майзандағы ступа тирәһендәге бөтә королмалар за әкиәти аждаһалар, капландар һүрәттәре, уларзың кағыззан, балсыктан, ағастан яһалған фигуралары менән бизәлгән.³⁶⁴

Mayzandağı stupa tirähendäge bütä qürülmalar za äkiäti ajdahalar, qaplandar hürättäre, ularzıñ қағыззан, balsıqtan, ağastan yahalğan figuraları menән bizälgän.

Meydandaki havan direğindeki bütün yapılarda masal ejderhalarının, kaplanların resimleri, onların kâğıttan, balçıktan, ağaçtan yapılmış figürleriyle bezenmişti.

Учалы қалаһынан, Өфөнән байтақ ауылдаштар килгән.³⁶⁵

Uçalı qalahınan, Üfünән baytaq awılдаштар kilgän.

Uçalı şehrinden, Ufa'dan önemli köylüler geldi.

3.2.12. Soru Ekleri:

³⁶² Tangılıw Kusimova, “İsemder Dünyahında”, Üfü, Başkürtüstan Kitap Nәşriyäte, 1991, s.4.

³⁶³ Dimitriyev, a.g.e., s.80

³⁶⁴ Ziganshin, a.g.e., s.70.

³⁶⁵ Sabir Yıhanşin “Mansur İbrahimov İseme Mäñ Geläşterelde”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1041, Aralık 2009, Üfü, s.173.

Bütün zamanların soru şekli “-мы, -ме, -мо, -мө” (-mı, -me, -mü, -mü) soru ekleriyle yapılır. Soru ekleri Türkiye Türkçesindeki gibi ayrı yazılmaz. Kelimeyle bitişik yazılır.

3.2.13. Ek Fiil:

İsim çekimi Başkurt Türkçesinde “Хәбәрлек заты-Җәбәрлек затı” olarak adlandırılmaktadır. Başkurt Türkçesinde isimler çekimlenerek yüklem olarak da kullanılırlar. Cümlede anlatılmak istenen düşüncüyü güçlendirmek için kullanılırlar. Cümlede haber kipi görevini yerine getiren isim-fiildeki şahıs ekini duruma göre alır ya da almayabilir. İsmın çekimi eklendiği kelimenin tekil ve çoğulluğunu, hangi şahsa ait olduğunu da gösterir. Birinci tekil şahıs “+мын, +мен, +мон, +мөң” (+mın, +men, +mün, +mün), birinci çoğul şahıs “+быз, +без, +боз, +бөз” (+bız, +bez, +büz, +büz), İkinci tekil şahıs “+һың, +һең, +һоң, +һөң” (+hıñ, +heñ, +hüñ, +hüñ), ikinci çoğul şahıs “+һығыз, +һегез, +һоғоз, +һөгөз” (+hığız, +hegez, +hüğüz, +hüğüz) ekleriyle yapılırlar. Üçüncü tekil şahıs ve çoğul şahıs ise eksizdir.³⁶⁶

Örnek:

Birinci Tekil şahıs: Колхозсы+мын, эшсе+мен, кошсо+мон

Birinci Tekil şahıs: Kolhozı+mın, eşse+men, küşsü+mün

Birinci Tekil şahıs: kolhozcuym, işçiyim, kuşcuym

İkinci Tekil şahıs: Колхозсы+һың, эшсе+һең, кошсо+һоң

İkinci Tekil şahıs: Kolhozı+hıñ, eşse+heñ, küşsü+hüñ

İkinci Tekil şahıs: kolhozcusun, işçisin, kuşcusun

Üçüncü Tekil şahıs: Колхозсы, эшсе, кошсо

Üçüncü Tekil şahıs: Kolhozı, eşse, küşsü

Üçüncü Tekil şahıs: kolhozcu, işçi, kuşcu

Birinci Çoğul şahıs: Колхозсы+быз, эшсе+без, кошсо+боз

Birinci Çoğul şahıs: Kolhozı+bız, eşse+bez, küşsü+büz

Birinci Çoğul şahıs: kolhozcuuz, işçiyiz, kuşcuuz

İkinci Çoğul şahıs: Колхозсы+һығыз, эшсе+һегез, кошсо+һоғоз

İkinci Çoğul şahıs: Kolhozı+hığız, eşse+hegez, küşsü+hüğüz

³⁶⁶ Dimitriyev, a.g.e., s.67.

İkinci Çoğul şahıs: kolhozcusunuz, işçisiniz, kuşçusunuz

Üçüncü Çoğul şahıs: Колхозсы(лар), эшсе(ләр), кошсо(лар).³⁶⁷

Üçüncü Çoğul şahıs: Kolhozı(lar), eşse(lär), küşsü(lar).

Üçüncü Çoğul şahıs: kolhozcular, işçiler, kuşçular.

3.2.13.1. Ek Fiilin Olumsuzu:

İsim çekiminin olumsuzu “Юклык формаһы-Үүклік formahı” olarak adlandırılmaktadır. Başkurt Türkçesinde isim çekimi “түгел-tügel” kelimesiyle olumsuz olarak çekimlenmektedir. Birinci tekil şahısta “+мен” (+men), ikinci tekil şahısta “+һең” (+heñ), birinci çoğul şahısta “+без” (+bez) ikinci çoğul şahısta “+һеҙ” (+hegez) eklerini alırlar. Üçüncü tekil ve çoğul şahıslarda ek almazlar.³⁶⁸

Örnek:

Бала түгелмен, бала түгелһең, бала түгел, бала түгелбез, бала түгелһеҙ,
бала түгел vb.

Bala tügelmen, bala tügelheñ, bala tügel, bala tügelbez, bala tügelhegez, bala
tügel vb.

*Çocuk değilim, çocuk değilsin, çocuk değil, çocuk değiliz, çocuk değilsiniz,
çocuk değiller vb.*

---

³⁶⁷ Zäynullin, a.g.e., s.23.

³⁶⁸ Usmanova, Abdullina, a.g.e., s.84.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SIFAT

4.1. Sıfat:

Kerim İşbayev, “Başkırt Tele” adlı eserinin 325-331. sayfaları arasında sıfatı “сифат-сифат” başlığı altında incelemiştir. İşbayev sıfatı “Дөйөм төшөнсә-Düym tüşünsä”, “Төп сифаттар-Tüp sifattar”, “Шартлы сифаттар-Şartlı sifattar”, “Эйәлек сифаттары-Éyәlek sifattarı” şeklinde tasnif etmiştir.

M.Ğ. Usmanova ve F. F. Abdullina “сифат-сифат” başlığı altında incelemiştir. Başkırt dilciler M.Ğ. Usmanova ve F. F. Abdullina eserlerinde sifata 129-134. sayfalar arasında yer vermişlerdir. M.Ğ. Usmanova ve F. F. Abdullina, sıfatı “Сифат тураһында төшөнсә-Sifat turahında tüşünsä”, “Сифаттарҙың яһалышы- Sifattarҙың yahalışı”, “Төп һәм шартлы сифаттар-Tüp һәм şartlı sifattar”, “Сифат дәрәжәләре-Sifat dәрәjäläre”, “Сифаттарҙың лексик-семантик классификацияһы-Sifattarҙың leksik-semantik klassifikatsiyahı” şeklinde tasnif etmişlerdir.

Prof. Dr. İsmet Biner “Başkırt Dili Grameri” adlı eserinin 133-146. sayfaları arasında sifata yer vermiştir. Bu gramer kategorisini “sıfat-сифат” terimi başlığı altında incelemiştir. Prof. Dr. İsmet Biner sıfatı “Sıfat Kavramı Haqqında-Сифат тураһында төшөнсә-Sifat turahında tüşünsä”, “Sıfat Çeşitleri-Сифат төрҙәре-Sifat türzäre”, “Niteleme Sıfatları-Төп-Tüp”, “Belirtme Sıfatları-Шартлы-Şartlı”, “Sıfatlarda Karşılaştırma-Сифат Дәрәжәләре-Sifat dәрәjäläre”, “Temel Derece-Төп дәрәжә-Tüp dәрәjә”, “Karşılaştırma Derecesi-Сағыштырыу дәрәжәһе-Sağıştırıw dәрәjәһе”, “Sıfatlarda Pekiştirme Derecesi-Артыклык Дәрәжәһе-Artıqlıq dәрәjәһе”, “Küçültme Sıfatları-Азһытыу дәрәжәһе-Azhıtıw dәрәjәһе”, “Sayı Sıfatları-Һан-Һан”, “Asıl Sayı Sıfatları ve Bileşik Sayı Sıfatları-Ябай һәм кушма һандар-Yabay һәм quşma handar”, “Bileşik Sayılar-Кушма һандар-Quşma handar”, “Sayı Sıfatları Çeşitleri-Һан төркөмсәләре-Han türkümsäläre”, “Asıl Sayı Sıfatları-Төп-Tüp”, “Sıra Sayı Sıfatları-Рәт-Rät”, “Üleştirme Sayı Sıfatları-Бүлем-Büläm”, “Topluluk Sayı Sıfatları-Йыйыу-Yıyıw”, “Tahmini Sayı Sıfatları-Сама-Sama”, “Kesirli Sayı Sıfatları-Кәсер-Käser” şeklinde tasnif etmiştir.

Prof. Dr. Marat Zaynullin'in "Җазәрге Башқұрт Äзäби Tele Morfologiya" adlı eserinin 50-77. sayfaları arasında sıfatı incelemiştir. Zaynullin sıfatları "Төп сифаттар-Түп сифаттар", "Шартлы сифаттар-Шартлы сифаттар" olmak üzere ikiye ayırmıştır. Sıfatları "Сифат дәрәжәләре-Sifat dәрәjäläre" şeklinde ayrıca tasnif etmiştir. Sıfat derecelerini "Төп дәрәжә-Түп дәрәjә", "Сагыштырыу дәрәжәһе-Сағиштырыу дәрәjәһе", "Артыклык Дәрәжәһе-Artıqlıq дәрәjәһе", "Азһытыу дәрәжәһе-Azһытыу дәрәjәһе", "Артыклык Дәрәжәһе-Artıqlıq дәрәjәһе" şeklinde incelemiştir.

Prof. Dr. Marat Zaynullin'in "Җазәрге Башқұрт Äзäби Tele Morfologiya" adlı eserinin 57-67. sayfaları arasında sayıya ayırmıştır. Zaynullin, sayıyı "Төп һандар-Түп һандар", "Рәт һандар-Rät һандар", "Бүлем һандары- Bүлем һандары", "Сама һандары-Sama һандары", "Йыһыу һандары-Үйүһ һандары", "Кәсер һандары-Käsär һандары" şeklinde tasnif etmiştir.

Türkiye Türkçesi gramerlerinde sıfat ve sayı, sıfat başlığı altında sınıflandırılırken, Başkurt Türkçesi gramer kitaplarında iki ayrı başlık altında ancak peş peşe yer almaktadır. Biz tezde sıfat ve sayıyı ikisini birlikte inceledik.

Tahsin Banguoğlu "Türkçenin Grameri" adlı eserinde sıfat terimini kullanmıştır. Eserinin 341-355. sayfalarında sıfata yer vermiştir. Tahsin Banguoğlu eserinde sıfatları "Sıfatlar ve Çeşitleri", "Sıfattakımı", "Vasıflama Sıfatları", "Sıfatlarda Karşılaştırma", "Berkitme Sıfatları", "Küçültme Sıfatları", "Belirtme Sıfatları", "Gösterme Sıfatları", "Soru Sıfatları", "Belirsiz Sıfatlar", "Sayı Sıfatları" şeklinde tasnif etmiştir.

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz "Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi" adlı eserinin 333-395. sayfaları arasında fiili incelemiştir. Zeynep Korkmaz, sıfat terimini kullanmıştır. Korkmaz, sıfatları "Sıfatlar ve Özellikleri", "Sıfatların Sınıflandırması", "Kökenlerine Göre Sıfatlar", "Türkçe Kökenli Sıfatlar", "Yabancı Kökenli Sıfatlar", "Karışık Kökenli Sıfatlar", "Yapıları Bakımından Sıfatlar", "Basit Sıfatlar", "Türemiş Sıfatlar", "Addan Sıfat Türeten Ekler", "Fiilden Sıfat Türeten Ekler", "Birleşik Sıfatlar", "Pekiştirme Sıfatları", "Kelime Gruplarından Oluşan Sıfatlar", "İşlevlerine Göre Sıfatlar", "Sıfatlarda Karşılaştırma ve Derecelendirme

İşlevi”, “Sıfatlarda Küçültme”, “Sıfatlarda Pekiştirme İşlevi”, “Sayı Sıfatları”, “Asıl Sayı Sıfatları”, “Sıra Sayı Sıfatları”, “Üleştirme Sıfatları”, “Kesirli Sayı Sıfatları”, “Topluluk Sayı Sıfatları”, “Soru Sıfatları”, “Belirsizlik Sıfatları” şeklinde sınıflandırmıştır.

Muharrem Ergin, “Türk Dil Bilgisi” adlı eserinin 362-373. sayfaları arasında sıfatı incelemiştir. Ergin eserinde sıfat terimini kullanmıştır. Ergin sıfatı “Sıfatlar ve Çeşitleri”, “Vasıflandırma Sıfatları”, “Belirtme Sıfatları”, “İşaret Sıfatları”, “Sayı Sıfatları”, “Asıl Sayı Sıfatları”, “Sıra Sayı Sıfatları”, “Üleştirme Sayı Sıfatları”, “Kesir Sayı Sıfatları”, “Topluluk Sayı Sıfatları”, “Soru Sıfatları”, “Belirsizlik Sıfatları” şeklinde tasnif etmiştir.

Biz de tezde sıfat terimini kullandık. Başkurt Türkçesinde “Сифат-Sifat” olarak adlandırılmaktadır.

Sıfatlar adlardan önce gelerek onları niteleyen, nasıl olduklarını gösteren veya çeşitli yönlerinden belirten sözlerdir.³⁶⁹

Nasıl “Ниндэй” (Nindäy) sorusuna cevap vermektedir.³⁷⁰

Örnek:

Ғаиләләребез араһындағы йылы мөнәсәбәт һәр сак дауам итте.³⁷¹

Ğailälärebez aralarındağы yılı münäsäbät här saq dawam itte.

Ailelerimiz arasında sıcak münasebet her zaman devam etti.

Йомарт йөрәкле, саф күңелле ил.³⁷²

Yumart yüräkle, saf küñelle il.

Cömert kalpli, saf gönüllü halk.

Безең Иске Ауылға беренселәрзән булып килгән урыс тирмәнселәре лә ауыл халкы менән якшы мөнәсәбәттә булған.³⁷³

Bezēñ İşke Awılğa berenselärzän bulıp kilgän urıŝ tirmänseläre lä awıl halkı menän yaqşı münäsäbättä bulğan.

³⁶⁹ Korkmaz, a.g.e., s.333.

³⁷⁰ Aznabayev, Psänçin , a.g.e., s.74.

³⁷¹ Fäniä Çanışeva, “Ağizelgä Hattar Kilä”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1041, Aralık 2009, Üfñ, s.178.

³⁷² Ziganşin, a.g.e., s.80.

³⁷³ Ängäm Müstafin, “Millätte Yäştär İşäytä”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1043, Şubat 2010, Üfñ, s.189.

Bizim İski Köyü'ne ilk gelen Rus değirmencileri de köy halkıyla iyi münasebet kurmuşlardır.

4.2. Sıfat Çeşitleri:

Başkurt Türkçesinde sıfat farklı bir tasnifle ele alınmaktadır. Sıfatlar şekil bilgisi içinde Niteleme sıfatları “Төп сифаттар-Түп сифаттар” ve Belirtme sıfatları “Шартлы сифаттар-Şartlı сифаттар” olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.³⁷⁴

4.2.1. Niteleme Sıfatları:

Niteleme sıfatları Başkurt Türkçesinde “Төп сифаттар-Түп сифаттар” olarak adlandırılmaktadır. Niteleme sıfatları ismin durumunu, özelliklerini doğrudan niteleyen sıfatlardır.

Niteleme sıfatlarının “алыс-якын, аңра-акыллы, асык-ябык, ауыр-еңел, бай-ярлы, кесе-оло, оло-йәш, тар-киң, бәләкәй-зур, кыска-озон, калын-йока, һай-тәрән, бейек-тәбәшәк, ак-кара” (alıс-yaқın, aңra-aқıllı, asıқ-yaбіқ, awır-yeñel, bay-yarlı, kese-ülü, ülü-yaş, tar-kiñ, bäläkäy-zur, kısқа-üzün, қалın-yұқа, hay-tärän, beyek-täbäşäk, aқ-қара) (uzak yakın, deli akıllı, açık kapalı, ağır hafif, zengin fakir, küçük büyük, yaşlı genç, dar geniş, küçük büyük, kısa uzun, kalın ince, sığ derin, yüksek engin, ak kara) vb. zıt anlamlıları çok sık kullanılmaktadır.³⁷⁵

Örnek:

Киң күңелле ябай кеше ул.³⁷⁶

Kiñ küñelle yabay keşe ul.

Geniş gönüllü, doğal insan o.

Башкирец һәйбәт кеше.³⁷⁷

Başkirets häybät keşe.

Başkirets güzel insan.

4.2.2. Belirtme Sıfatları:

³⁷⁴ İşbayev, a.g.e., s.326.

³⁷⁵ Zäynullin, a.g.e., s.53.

³⁷⁶ Ramay Kahir, “Küñ Yel Yılıhı”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1043, Şubat 2010, Üfü, s.103.

³⁷⁷ Fänis Yanışev, “Akmulla Amanatı”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1043, Şubat 2010, Üfü, s.29.

Belirtme sıfatları Başkurt Türkçesinde “Шартлы сифаттар-Şartlı sıfattar” olarak adlandırılmaktadır. İsimleri belirtme anlamı yüklenmişlerdir. Nesnelere, eşyaların belirtilmesinin ikinci bir nesneyle alakalı olduğunu gösterirler.

Örnek:

Йәйге айзарза иртәнге кояш нурзари төньяктағы тәзрә төптәрендә балкый.³⁷⁸

Yäyge ayzarza irtänge qıyaş nurzarı tñnyaқтаğı täzrä tüptärendä balқы.

Yaz aylarında sabah güneşinin nurları kuzeydeki pencere diplerinde parlıyor.

Языусы әзәби фекеренең тәрәнлеген образдары аша сағылдырып, укыусыға күпер hala.³⁷⁹

Yazıwsı äzäbi fekereneñ täränlegen obrazdarı aşa sağıldırıp, uqıwsığa küper hala.

Yazar edebî fikirlerinin derinliğini, karakterleri vasıtasıyla tasvir ederek, okurlarla köprü kurmaktadır.

Ара-тирә алтын тештәре араһынан “м-м-дә...”, йәки “һ-м-м...”-тигәнерәк ауаздар һығылып сықты.³⁸⁰

Ara-tirä altın teştäre arahınan “m-m-dä...”, yäki “h-m-m...”-tigäneräk awazdar hıǵılıp sıqtı.

Aralı altın dişleri arasından “m-m-de” veya “h-m-m” gibi sesler süzülerek çıktı.

4.3. Sıfatlarda Karşılaştırma:

Sıfatlarda karşılaştırma “Сифат дәрәжәләре-Sifat dәрәjäläre” olarak adlandırılmaktadır. Sadece niteleme sıfatları “Төп сифаттар-Түп sıfattar” karşılaştırma kategorisine girmektedir. Başkurt Türkçesi şekil bilgisinde sıfatlar dört şekilde karşılaştırılmaktadır.³⁸¹

4.3.1. Temel Derece:

³⁷⁸ Povarisov, A.y., s.43.

³⁷⁹ Zäki Älibayev, “Äzäbi Tänkıt”, *Aǵızıl Jurnalı*, S. 1045, Nisan 2010, Üfü, s.156.

³⁸⁰ Niyaz Alsınbayev, “Habaktaştar Kabattan Tanışa”, *Aǵızıl Jurnalı*, S. 1044, Nisan 2010, Üfü, s.130.

³⁸¹ Aznabayev, Psänçin, a.g.e., s.76.

Temel derece “Төп дәрәжә-Түр дәрәжә” olarak adlandırılmaktadır. Nesnelerin, eşyaların nasıl olduğunu doğrudan, değiştirmeden bildirirler.³⁸²

Örnek:

Майза инде кояш йылмая, сәскәләр баш калкыта, урмандар йәшел шәл ябына.³⁸³

Mayza inde k̄uyaş yılmaya, säskälär baş k̄alkıta, urmandar yäşel şäl yabına.

Mayıs ayında şimdi güneş gülümsüyor, çiçekler baş kaldırıyor, ormanlar yeşil şal örtünüyor.

Вак, иске, йока, бәләкәй, нәзек, матур, йәшел, озон, йәш, карт, зәңгәр, саф vb.

Vaқ, işke, yūқа, bäläkäy, näzek, matur, yäşel, üzün, yäş, қart, zäñgär, saf vb.

Ufak, eski, ince, küçük, nazik, güzel, yeşil, uzun, genç, ihtiyar, mavi, saf vb.

4.3.2. Karşılaştırma Derecesi:

Başkurt Türkçesinde “Сағыштырыу дәрәжәһе-Sağıştırıw dәрәjәһе” olarak adlandırılmaktadır. Karşılaştırma derecesi “-рак, -рәк, -ырак, -ерәк, -орақ, -өрәк” (-raq, -rāk, -ıraq, -erāk, -ürāk, -ürāk) ekleriyle yapılırlar.³⁸⁴

Örnek:

Катырак, йәшерәк, олорақ, киңерәк, корорақ, көслөрәк, бәләкәйерәк, тарырак vb.

Қатıraq, yäşeräk, ülüräk, kiñeräk, қırüräk, küslüräk, bäläkäyeräk, tarıraq vb.

Daha sert, daha genç, daha büyük, daha geniş, daha kuru, daha güçlü, daha küçük, daha dar vb.

Мин күберәк һауала осам.³⁸⁵

Min küberäk havala üsam.

Ben çok fazla havada uçuyorum.

4.3.3. Küçültme Sıfatları:

³⁸² İşbayev, a.g.e., s.326.

³⁸³ Povarisov, a.g.e., s.10.

³⁸⁴ Aznabayev, Psänçin, a.g.e., s.76.

³⁸⁵ Väliyev, a.g.e., s.107.

Sıfatlar bazı ekler alarak küçültme anlamı kazanırlar. Başkurt Türkçesinde “Азһытыу дәрәжәһе-Азһытһу дәрәјәһе” olarak adlandırılmaktadır. Sıfatlara “-кылт, -келт, -кылым, -келтем, -һыу, -һеу, -һыл, -һел, -ылым, -елтем, -елйем” (-kılt, -kelt, -kıltım, -keltem, -hıw, -hew, -hıl, -hel, -ıltım, -eltem, -elyem) ekleri ve bu eklerinin fonetik varyantlarının eklenmesiyle çekimlenirler.³⁸⁶

Örnek:

Кызғылт, сөскөлтөм, зәңгәрһыу vb.

Қызғылт, сүскүлтүм, зәңгәрһыу vb.

Кырымсы, татлымсы, мавимси vb.

4.3.4. Sıfatlarda Pekiştirme Derecesi:

Sıfatlarda pekiştirme “Артыклык дәрәжәһе-Артиқлық дәрәјәһе” olarak adlandırılmaktadır. Nesnenin fazla olduğunu, derecesinin yüksek olduğunu bildirirler. Sıfatın başına “+м” (+m) ve “+п” (+p) eklerinin eklenmesiyle çekimlenirler.³⁸⁷

Örnek:

Апак, бупбуш, япаяңғыз, кыпкызыл, капкара, һыпһыуык vb.

Арақ, бурбуш, ҧараяңғыз, қырқызил, қарқара, һырһыуық vb.

Apak, bomboş, yapaalınız, kıpkırmızı, kapkara, sopsoguk vb.

4.4. Sayı Sıfatları:

Sayı sıfatları, Asıl Sayı Sıfatları “Төп һандар-Түр һандар”, Sıra Sayı Sıfatları “Рәт һандары-Rät һандары”, Topluluk Sayı Sıfatları “Йыйыу һандары-Үйүи һандары”, Üleştirme Sayı Sıfatları “Бүлем һандары-Bülem һандары”, Tahmini Sayı Sıfatları “Сама һандары-Sama һандары”, Kesirli Sayı Sıfatları “Кәсер һандары-Käser һандары” olmak üzere altı grupta incelenmektedir.³⁸⁸

4.4.1. Asıl Sayı Sıfatları:

³⁸⁶ Aznabayev, Psänçin, **a.g.e.**, s.77.

³⁸⁷ İşbayev, **a.g.e.**, s.327.

³⁸⁸ Zäynullin, **a.g.e.**, s.57.

Asıl sayı sıfatları sayıların en yalın halidir. Bu sayıların ekleri yoktur. Asıl sayılar isme gelerek ismin niceliğini belirlemektedir. Başkurt Türkçesinde “Төп һандар-Түп handar” olarak adlandırılmaktadır. Asıl sayı sıfatları asıl sayı ve bileşik sayı sıfatları olarak ikiye ayrılmaktadır.³⁸⁹

Örnek:

Ике йорт, йөз илле биш һум стипендия, егерме бер йәш vb.

İke yürt, yüz ille biş hum stipendiya, yegerme ber yâş vb.

İki ev, yüz elli beş hum³⁹⁰ burs, yirmi beş yaş vb.

Тештәр үсеп нығыныу өсөн тағы ла ун биш-егерме көн кәрәк.³⁹¹

Teştär üsep niğiniw üsün tağı la un biş-yegerme kün käräk.

Dişlerin büyüyüp güçlenmesi için daha da on beş-yirmi gün gerek.

4.4.1.1. Asıl Sayılar:

Asıl sayılar “Ябай һандар-Үabay handar” olarak adlandırılmaktadır.³⁹²

Örnek:

Бер, ике, өс, дүрт, биш, алты, ете, һигез, туғыз, ун, егерме vb.

Ber, ike, üs, dürt, biş, altı, yete, higez, tuğız, un, yegerme vb.

Bir, iki, üç, dört, beş, altı, yedi, sekiz, dokuz, on, yirmi vb.

Әсәр ун икегә-ун ике, кайһы бер өлөштәре һигезгә-һигез үлсәмен дә язылған.³⁹³

Äşär un ikegä-un ike, қayһı ber ölüştäre higezgä-higez ülsämen дә yazılğan.

Eser on ikiye on iki, bazı bölümleri sekize sekiz ölçüyle de yazılmış.

4.4.1.2. Bileşik Sayılar:

Bileşik sayılar Başkurt Türkçesinde “Кушма һандар-Қушма handar” olarak adlandırılmaktadır.³⁹⁴

³⁸⁹ Aznabayev, Psänçin, **a.g.e.**, s.83.

³⁹⁰ Hum: Başkurdistan’da rubleye verilen ad.

³⁹¹ İlyasov, **a.g.e.**, s.92.

³⁹² Kärim İşbayev, **Başkurt Tele**, Üfü, Kitap Yayınları, 2012, s.333.

³⁹³ Miñlegül Taysina, “Başkurt Şiğriätendä Äyteş”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1088, Aralık 2013, Üfü, s.138.

Örnek:

419 (дүрт йөз ун туғыз), 206 (ике йөз алты), 2050 (ике мең илле) vb.

419 (dürt yŭz un tuğız), 206 (ike yŭz altı), 2050 (ike meñ ille) vb.

Dört yüz on dokuz, iki yüz altı, iki bin elli vb.

4.4.2. Sıra Sayı Sıfatları:

Sıra sayı sıfatları Başkurt Türkçesinde “Рәт һандары-Rät handarı” olarak adlandırılmaktadır.

Asıl sayılara “-нсы, -нсе, -ынсы, -енсе, -өнсө” (-nsı, -nse, -ınsı, -ense, -ŭnsŭ) eklerinin eklenmesiyle çekimlenirler. Kaçınıcı sorusuna cevap verirler.³⁹⁵

Örnek:

Башкортостандың иң гүзәл төбәктәренәң береһе-Бөрйән районы Тимер ауылында Мырзабай һәм Фәризә Алтыншиндар ғаиләһендә Раян **алтынсы** бала булып донъяға килә.³⁹⁶

Başkırtüstandıñ iñ güzäl tŭbäktäreneñ berehe-Bŭryän rayonı Timer awılında Mirzabay häm Färizä Altınşınlar ğailähendä Rayan altınsı bala bulıp dŭnyağa kilä.

Başkurdistan'ın en güzel yerlerinden birisi Böryen bölgesi Timer köyünde Mirzabay ve Feride Altınşınlar ailesinde Rayan altıncı çocuk olarak dünyaya gelir.

Bileşik sayıya eklenen sıra sayı sıfatı ekleri ikinci sayıya eklenirler.

Örnek:

Ошондай нәзәкәтле эште ун туғызынсы быуатта Ленрот бойомға ашырзы-уның тарафынан карелофиндарзың “Калевала” эпосы өр-яңынан язылды.³⁹⁷

Ŭşunday năzäkätle eşte un tuğızınsı bıwatta Lenrot büyümğa aşırzı-unıñ tarafınan karelofindarzıñ “Kalevala” éposı ŭr-yañınan yazıldı.

---

³⁹⁴ Usmanova, Abdullina, **a.g.e.**, s.137.

³⁹⁵ Usmanova, Abdullina, **a.g.e.**, s.137.

³⁹⁶ Zile Aznabayeva, “Yırlap Yeşewdere Ber Gümer”, **Qama Tulıındaı Gazetesi**, s.4 (116, 22 Şubat 2011, Ŭfü, s.2.

³⁹⁷ Rawil Bikbayev, “Halıktıñ Häter Küsŭ”, **Ağızel Jurnalı**, S. 1053, Ocak 2011, Ŭfü, s.160.

Bu kadar ince bir işi on dokuzuncu yüzyılda Lenrot gerçekleştirdi; onun tarafından Finlilerin Kalevela Destanı yeniden, sıfırdan yazıldı.

4.4.3. Üleştirme Sayı Sıfatları:

Üleştirme sayı sıfatları Başkurt Türkçesinde “Бүлем хандары-Bülem handarı” olarak adlandırılmaktadır.

Asıl sayıya “-ар, -әр, -шар, -шәр, -ышар, -ешәр, -өшәр” (-ar, -är, -şar, -şär, -ışar, -eşär, -üşär) eklerinin gelmesiyle oluşurlar. Sayılara üleştirme anlamı katarlar. “Нисәшәр, күпмешәр-Nisäsär, küpmeşär” (Kaçar, çok mu?) sorularına cevap verirler.³⁹⁸

Bileşik sayılara eklenen üleştirme sayı sıfatları ekleri son sayıya eklenirler.

Örnek:

Тырышлығы бушка китмәне: кала-райондар, төрлө учреждениелар бишәр-алтышар видеокамера, телевизор, ябай магнитофон, тағы әллә нәмәләр бүләк итте.³⁹⁹

Тırıшлігі буşқа kitmäне: қала-rayondar, түрлү үчреjdeniyelar биşär-altıшар видеокамера, телевизор, yabay magnitofon, тағи әллә нәмәләр бүләк итте.

Çalışması boşa gitmedi. Şehirler, bölgeler, çeşitli kuruluşlar beşer altışar kamera, televizyon, radyo ve daha başka şeyler bölüştürdü.

Меңәр йыллык күренештәр

Кабатланамы?

Сер йомғағы акрын акрын

Тағатыламы?⁴⁰⁰

Меñär yıllık küreneştar

Қабатланамы?

Ser yümğağı aqrın aqrın

³⁹⁸ İşbayev, a.g.e., 337.

³⁹⁹ Nail Gäyetbay, “Bähet Sere”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1053, Ocak 2011, Üfü, s.107.

⁴⁰⁰ Fänil Küzbäkov, “Tün Sikkansı”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1053, Ocak 2011, Üfü, s.90.

Тағатламы?

Biner yıllık görünüşler

Katlanacak mı?

Sır yumağı yavaş yavaş

Dağıtılacak mı?

4.4.4. Topluluk Sayı Sıfatları:

Topluluk sayı sıfatları Başkurt Türkçesinde “Йыйыу һандары-Үтуу һандары” olarak adlandırılmaktadır.

Nesneleri sayı olarak bölümlere ayırıp sınıflandırmaktadır. “Күпме, нисәү-Күрме, нисәү” (Çok mu, kaçar?) sorularına cevap vermektedir. Topluluk sayı sıfatları “-ay, -әү” (-aw, -äw) sayılarının yardımıyla yapılmaktadır.⁴⁰¹

Örnek:

Берәү, икәү, өсәү, дүртәү, бишәү, алтау, етәү, унау vb.

Beräw, ikäw, üsäw, dürtäw, bişäw, altaw, yetäw, unaw vb.

Biri, ikisi, üçü, dördü, beşi, altısı, yedisi, onu vb.

Берәү, икәү, өсәү... дүртәү... О-о-о, былар бик күп икән дәһә.⁴⁰²

Beräw, ikäw, üsäw... dürtäw... Ü-ü-ü, bılar bik küp ikän dähä.

Biri, ikisi, üçü, dördü... Ooo, bunlar pek çok imiş daha.

4.4.5. Belirsizlik Sıfatları:

Tahmini sayı sıfatları Başkurt Türkçesinde “Сама һандары-Sama һандары” olarak adlandırılmaktadır.

Nesnelerin sayısını tahmini olarak bildirirler. “Күпмеләп, нисәләгән, нисә тирәһе” (Küpmeläp, nisälägän, nisä tirähe) sorularına cevap verirler. “+лаған, +лэгән, +арлаған, +әрлэгән, +лап, +ләп, +арлап, +әрләп” (+lağan, +lägän, +arlağan, +ärlägän, +lap, +läp, +arlap, +ärläp) ekleriyle yapılırlar. Аугыса “самаһы-

⁴⁰¹ İşbayev, a.g.e., s.336.

⁴⁰² Märgän, a.g.e., s.69.

samahı” (yaklaşık, tahminen), “тирәһе-тирәһе” (dolayında), “тиклем-тиклем” (-е kadar), “якын-яқын” (yakın) kelimelerinin yardımıyla oluşurlar. “Ашыу, артык” (Aşım, artık) “-den fazla” kelimelerinin yardımıyla da yapılırlar.⁴⁰³

Örnek:

Меңләгән, меңләп, йөзләгән, йөзләп, унлап, унлаған, ун тирәһе, ун самահы vb.

Meñlägän, meñläp, yüzlägän, yüzläp, unlap, unlağan, un tirähe, un samahı vb.

Bin kadar, yüz kadar, on kadar, ona yaklaşık, on civarı vb.

4.4.6. Kesirli Sayı Sıfatları:

Kesirli sayı sıfatları Başkurt Türkçesinde “Кәсер һандары-Käser handarı” olarak adlandırılmaktadır.

Nesnenin bütün olmadığını kesirli olduğunu bildirirler.

Örnek:

Дүрт бөтөн икенән бер, бер бөтөн ундан биш, өстән бер⁴⁰⁴ vb.

Dürt bütün ikenän ber, ber bütün undan biş, üstän ber vb.

Sekizde bir, onda beş, üçte bir vb.

Нисек тип һанай әле теге ураксы, казнаға – игендең өстән бере, башкортка – биштән икеһе, кортка етенең икеһе китә, ти.⁴⁰⁵

Nisek tip hanay äle tege uraksı, kaznağa – igendeñ üstän bere, başkürtqa – biştän ikehe, kırtqa yeteneñ ikehe kitä, ti.

Nasıl deyip ölçüyor daha orakçı, hazineye ekinin üçte biri, Başkurt Türklerine beşte ikisi, kurt böceğe yedide ikisi gidiyormuş.

4.4.7. Soru Sıfatları:

Varlık ve nesnelere soru vasıtasıyla nitelerler. İsimden önce gelerek isme soru anlamı katarlar.⁴⁰⁶

⁴⁰³ Biner, a.g.e., s.148.

⁴⁰⁴ Usmanova, Abdullina, a.g.e., s.136.

⁴⁰⁵ Hisamov, a.g.e., s.76.

Soru zamirleri olan “кем, нимә, низә, нисә, нисәнсе, нисәшәр, нисек, ниндәй, ни кәзәр, ни саклым, ни тиклем, нишләп, кайһы, калай, кайза, кайзан, -kem, nimä, nizä, nizän, nisä, nisänse, nisäşär, nisek, nindäy, ni kazar, ni saqlım, ni tiklem, nişläp, qayhı, qalay” (kim, ne, niye, nede, neden, kaç tane, kaçınıcı, kaçışar, nasıl, niçin, ne kadar) ismin önüne geldiğinde soru sıfatına dönüşürler.

Örnek:

Тағы нимәгә, кемдәргә арнап һәйкәлдәр куйылған?⁴⁰⁷

Тағы нимәгә, кемдәргә арнап һәйкәлдәр қуылған?

Daha nelere, kimlere ithafen heykeller dikildi?

Без, башкорттар, тыныс һәм киң күнеллебез зә бит, әммә тарихтың асы һабактары беззе кем менән ниндәй мөнәсәбәттә булырға ла, нисек эш итергә лә өйрәтеп тормаймы һуң?⁴⁰⁸

Bez başkırttar, tınıs häm kiñ küñellebez ze bit, ämmä tarihtıñ ası habaqtarı bezze kem menän nindäy münäsäbättä bulırğa la, nisek iş itergä lä üyrätäp türmaymı huñ?

Biz Başkırtlar, geniş düşünüyörüz ya, ama tarihin acı dersleri bizi kiminle nasıl ilişki olacağımızı, nasıl iş yapacağımızı da öğretmiyor mu?

Юк, һеззең һақта улай тип әйтергә һис кемдең теле әйләнмәс!⁴⁰⁹

Yuq hezzen haqta ulay tip äytergä his kemden tele äylänmäş.

Hayır sizinle ilgili öyle konuşmaya hiç kimsenin dili dönmez.

---

⁴⁰⁶ Korkmaz, a.g.e., s.393.

⁴⁰⁷ E. Y. Tolombayeva, “Başkırt Tele Hem Edebiyatı”, *Başkırtıstan Ukıtıvsını*, s.7, 2010, Üfü, s.18.

⁴⁰⁸ Şekür, a.g.e., s. 158.

⁴⁰⁹ Alsınbayev, a.g.e., s.90.

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. ZARF

5.1.Zarf:

Kerim İşbayev, “Başkırt Tele” adlı eserinin 398-401. sayfaları arasında zarfı “рәүеш-räweş” başlığı altında incelemiştir. Kerim İşbayev, zarfları “Дөйөм төшөнсә-Дүйүм түшүнсә”, “Рәүештәрзең семантик төркөмсәләре-Räweštärzeñ Semantik Türkümsäläre”, “Рәүештәрзең дәрәжә төркөмсәләре-Räweštärzeñ dәрәjä türkümsäläre”, “Рәүештәрзең дәрәжә төркөмсәләре-Räweštärzeñ dәрәjä türkümsäläre”, “Рәүештәрзең синтаксик үзенсәлектәр-Räweštärzeñ sintaksik üzensälektäre” şeklinde tasnif etmiştir.

M.Ğ. Usmanova ve F. F. Abdullina zarfı “рәүеш-räweş” başlığı altında incelemiştir. Başkırt dilciler M.Ğ. Usmanova ve F. F. Abdullina eserlerinde sığa 146-150. sayfalar arasında yer vermişlerdir. M.Ğ. Usmanova ve F. F. Abdullina, zarfı “Рәүеш тураһында дөйөм төшөнсә-Räweş turahında дүйүм түшүнсә”, “Рәүештәрзең төркөмсәһе-Räweštärzeñ türkümsäһе”, “Рәүештең сифат менән окшаш һәм айырмалы яктары-Räweşteñ sifат менән үкшаһ һәм айырмалы яқтары”, “Рәүештең дәрәжәләре-Räweşteñ dәрәjäläre”, “Рәүештәрзең яһалышы-Räweštärzeñ yahalışı”, “Рәүештәрзең дөрөс язылышы-Räweštärzeñ дүрүш yazılışı” şeklinde tasnif etmişlerdir.

Prof. Dr. İsmet Biner “Başkırt Dili Grameri” adlı eserinin 147-151. sayfaları arasında zarfa yer vermiştir. Bu gramer kategorisini “рәүеш-räweş” başlığı terimi başlığı altında incelemiştir. Biner, zarfı “Zarf Kavramı Hakkında-Rәүеш тураһында төшөнсә-Räweş Turahında Tüşүнсә”, “Eylemi Tarif Eden Zarflar-Tөп рәүеш-Tүр Rәweş”, “Zaman Zarfları-Вақыт рәүеше- Vaқıt Rәweşe”, “Yer, Yön Zarfları-Урын рәүеше-Урын Rәweşe”, “Karşılaştırma Zarfları-Окшатыу рәүеше-Uқшатıw Rәweşe”, “Miktar Zarfları-Күләм-дәрәжә рәүеше-Kүләм Dәрәjä Rәweşe”, “Neden ve Maksat Zarfları-Сәбәп максат рәүеше-Sәbәp Maқsat Rәweşe”, “Zarfların Karşılaştırma Dereceleri-Rәүеш дәрәжәләре-Rәweş Dәрәjäläre”, “Karşılaştırma Zarfları-Сағыштырыу-Sağıştırıw”, “Pekiştirme Derecesi-Артыклық-Artıқлық” şeklinde sınıflandırmıştır.

Prof. Dr. Marat Zaynullin'in "H z rge Bařk rt  z bi Tele Morfologiya" adlı eserinin 67-82. sayfaları arasında zarfları incelemiřtir. Zaynullin, zarfları "P y ř t rk m-s l re-R weř T rk ms l re", "Aňyklausy p y řt r-Anıqlawsı r weřt r", "X l p y řt re-H l r weřt re", "T p p y řt r-T p r weřt r", "Oksatıy p y řt re- qsatıw r weřt re", "Kul m-d r j  p y řt re-K l m-d r j  r weřt re", "Uryň p y řt re-Uryň r weřt re", "Bakıt p y řt re-Vaıt r weřt re", "S b p maqsat p y řt re-S b p maqsat r weřt re" řeklinde tasnif etmiřtir.

Tahsin Banguoğlu "Türkçenin Grameri" adlı eserinde zarf terimini kullanmıştır. Eserinin 371-384. sayfalarında zarfa yer vermiştir. Banguoğlu, zarfları "Zarflar ve  eşitleri", "Gerçekleme Zarfları", "Mikdar Zarfları", "Nitelik Zarfları", "Yery n Zarfları", "Zaman Zarfları", "Tarz Zarfları", "Zarflarda Karşılaştırma", "Berkitme Zarfları", "K  ltme Zarfları", "Zarfların Yapısı", "Kök Olan Zarflar", "Başka Kelime Sınıflarından Zarflar", "İsimden  reme Zarflar", "Fiilden  reme Zarflar", "Birleşik Zarflar" şeklinde sınıflandırmıştır.

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz "Türkiye Türkçesi Grameri şekil Bilgisi" adlı eserinin 451-524. sayfaları arasında zarfı incelemiştir. Zeynep Korkmaz, zarf terimini kullanmıştır. Korkmaz, zarfları "Zarfların Tanımı ve  zellikleri", "Zarfların Sınıflandırması", "Kökenleri Bakımından Zarflar", "Yapıları Bakımından Zarflar", "İşlevler Bakımından Zarflar", "Zaman Zarfları", "Yer ve Y n Zarfları", "Tarz Zarfları", "Nitelik Bildirme Zarfları", "Durum Bildirme Zarfları", "Azlık  okluk Zarfları", "Soru Zarfları" şeklinde tasnif etmiştir.

Muharrem Ergin, "Türk Dil Bilgisi" adlı eserinin 374-378. sayfaları arasında zarfı incelemiştir. Ergin, zarfları "Zarflar ve  eşitleri", "Yer Zarfları", "Zaman Zarfları", "Nasıllık-Nicelik Zarfları", "Azlık- okluk Zarfları" şeklinde sınıflandırmıştır. Ergin eserinde zarf terimini kullanmıştır. Biz de tezde zarf terimini kullandık.

Zarflar fiillerden, sıfatlardan, sıfat-fiillerden ve zarf niteliğindeki sözlerden önce gelerek onları, zaman, yer, y n, nitelik, durum azlık  okluk bildirme, pekiştirme

ve sorma gibi çeşitli yönlerden etkileyip değiştirerek anlamlarını daha belirgin duruma getiren sözlerdir.⁴¹⁰

Zarf “нисек, касан, кайза, күпме, ни тиклем-nisek, қасан, қауза, күпме, ни тиклем” (Nasıl, ne zaman, nerde, çokmu, ne türlü) sorularına cevap verir. Yükleme bağlanarak eylemin nasıl, ne zaman, ne şekilde yapıldığını gösterirler.⁴¹¹

Zarf sözcük türü çok eski bir morfolojik yapıdır. Bir diğer cihetten zarflar diğer kelimeleri de zenginleştirmektedir. Başkurt Türkçesinde zarflar aktif olarak kullanılmaktadır.⁴¹²

5.2. Zarf Çeşitleri:

Zarflar anlamlarına göre leksikolojik gramer manalarına göre “Аныклаусы рәештәр-Анықлаусы рәештәр” (Belirtme Zarfları), “Хәл рәештәре-Ҳәл рәештәре” (Durum Zarfları) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. “Аныклаусы рәештәр-Анықлаусы рәештәр” (Belirtme Zarfları) fiilin durumunu, hareketini, miktarını belirtir. “Хәл рәештәре-Ҳәл рәештәре” (Durum Zarfları) eylemin oluş zamanını, yerini, sebebini gösterirler.⁴¹³

M.Ğ. Usmanova, F.F. Abdullina “Bашkurt Tele Teoriya” adlı eserlerinde zarfları “төп рәеш, вакыт рәеше, урын рәеше, окшашлык рәеше, күләм-дәрәжә рәеше, сәбәп-мақсат рәеше- түр рәеşe, вақит рәеşe, урын рәеşe, үқшаşлык рәеşe, күләм-дәрәжә рәеşe, сәбәп-мақсат рәеşe” olmak üzere tek başlık altında tasnif etmektedirler.

Bашkurt şekil bilgisi uzmanı Marat Zaynullin ise iki ana başlık altında tasnif yapmaktadır. Biz burada Marat Zaynullin’in tasnifini aldık.

5.2.1. İşlevleri Bakımından Zarflar:

5.2.1.1. Belirtme Zarfları:

---

⁴¹⁰ Korkmaz, a.g.e., s.451.

⁴¹¹ Usmanova, Abdullina, a.g.e., s.147.

⁴¹² Zaynullin, a.g.e., s.304.

⁴¹³ İşbayev, a.g.e., s.398.

Belirtme zarfları “Аныклаусы рәештәр-Анықлаусы рәвештәр” olarak adlandırılmaktadır.⁴¹⁴

5.2.1.1.1. Nitelik Bildirme Zarfları:

Nitelik bildirme zarfları “Төп рәеш-Түр рәвеш” eylemin nasıl, ne şekilde gerçekleştirildiğini belirten “нисек, ни рәешле-nisek, ni рәвешле” (nasıl, ne şekilde) sorularına cevap verir.⁴¹⁵

Örnek:

Шәп, яй, тиз, кабалан, әселәй, асыктан-асык vb.

Şäp, yau, tiz, қабалан, әселәу, асықтан-асық vb.

Çabuk, yavaş, tez, aceleyle, sıcağı sıcağına, açıktan açığa vb.

Иртәнге эш ана шулай тиз тамамланды.⁴¹⁶

İrtänge eş ana şulay tiz tamamlandı.

Yarınki iş şöyle çabuk tamamlandı.

5.2.2. Durum Zarfları:

Durum zarfları Başkurt Türkçesinde “Хәл рәештәре-Һәл рәвештәре” olarak adlandırılmaktadır. Durum zarfları “Вақыт рәеше-Vaқıt рәвешә”, “Урын рәеше-Uрын рәвешә”, “Сәбәп-мақсат рәеше-Sәбәп Мақсат Рәвешә” olmak üzere üçe ayrılmaktadır.⁴¹⁷

5.2.2.1. Yer ve Yön Zarfları:

Yer ve yön zarfları “Урын рәеше-Uрын рәвешә” eylemin gerçekleştiği yeri bildirmektedir. “кайза-қайза” (nerede?) sorusuna cevap vermektedir.⁴¹⁸

Örnek:

Юғары, алыс, түбән, якын, ары, бире.

Yuğarı, alıs, түbän, yakın, arı, bire.

Yukarı, uzak, aşığı, yakın, öte, beri,

5.2.2.2. Zaman Zarfları:

⁴¹⁴ А.е., s.398.

⁴¹⁵ V.B. Yulmüһәмәтов, Ä. S. Rakayeva, İ. Ä. Şarapov, a.g.e., s.181.

⁴¹⁶ Märgän, a.g.e., s.67.

⁴¹⁷ İşbayev, a.g.e., s.399.

⁴¹⁸ Yulmüһәмәтов, Rakayeva, Şarapov, a.g.e., s.181.

Zaman zarfları eylemin gerçekleştiği zamanı bildirmektedir. “Касан-Қасан” (Ne zaman?) sorusuna cevap vermektedir.⁴¹⁹

Örnek:

Кисә, бая, irtәгә, язын, көзөн, элек, азак, тиззән, irtәнән һуң.

Kisä, baya, irtägä, yazın, küzün, élek, azak, tizzän, irtänän huñ.

Dün, demin, yarına, yazın, güzün, ilk, son, yakında, yarından sonra vb.

5.2.2.3. Sebep Bildiren Zarflar:

Sebep bildiren zarflar eylemin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini, sebebini, amacını belirtir. Sebep bildiren zarflar “ниңә, ни өсөн-ниһә, ни үсүн” (neden, niçin) sorularına cevap veririler.⁴²⁰

Örnek:

Бушка, юкка, юрый, әрәмгә, юрамал һ.б.

Buşқа, yuққа, yurıy, ärämgä, yuramal һ.б.

Boşa, yoğa, kasten, boşu boşuna, bile bile vb.

Тимәк, был йүнәләштә лә гүмер бушка узмаған.⁴²¹

Timäk, bıl yünäleştä lä gümer buşқа uzmağan.

Demek bu istikamette de ömür boşa geçmemiş.

5.3. Yapı Bakımından Zarflar:

Zarflar yapı bakımından “тамыр, яһалма, кушма-тамır, yahalma, kuşma” (basit, türemiş, birleşik) olmak üzere üçe ayrılırlar.⁴²²

5.3.1. Basit Zarf:

Basit zarf “Тамыр рәуеш-Тамır räweş” hareketin yüklemine ne zaman nasıl yapılacağını anlatır.⁴²³

Örnek:

⁴¹⁹ Usmanova, **a.g.e.**, s.55.

⁴²⁰ İşbayev, **a.g.e.**, s.399.

⁴²¹ Tañhılıw Ğäynullina, “Sängät”, S. 1070, **Agizel Jurnalı**, Haziran 2012, Üfü, s.185.

⁴²² Usmanova, Abdullina, **a.g.e.**, s.149.

⁴²³ **A.e.**, s.149.

Хэзер киләм, яй бара.

Ҳәзер kiläm, yay bara.

Şimdi geliyorum, yavaş varıyor.

5.3.2. Türemiş Zarf:

Türemiş zarfa “Яһалма рәүеш-Үаһалма räweş” ek gelerek eylemin, hareketin bir durumdan başka bir duruma nasıl geçtiğini bildirir.⁴²⁴

Örnek:

Көзөн, уныңса, тереләй.

Kǔzǔn, unıñsa, tereläy.

Güzün, ona göre, diri olarak.

5.3.3. Birleşik Zarf:

Birleşik zarf “Кушма рәүеш-Кушма räweş” eylemin, hareketin durumunu bildirir. İki kelimenin birleşmesi, tekrar söz grubu ve ikileme olmak üzere üç şekilde yapılırlar.⁴²⁵

Örnek:

Барыбер (беры бер), быйыл (был йыл); язлы-көзлө, irtäle-кисле, арымай-талмай, йыш-йыш, шәп-шәп; көлә-көлә һөйләне, кыскыра-кыскыра йүгерзе.

Barıber (berı ber), bıyıl (bıl yıl); yazlı-kǔzlǔ, irtäle-kisle, arımay-talмай уış-уış, şäp-şäp; külä-külä һöyläne, kısqıra-kısqıra yügerze.

Hepsi bir, bu yıl, yazlı güzlü, geceli gündüzlü, yorulmadan kalmadan, sık sık, tez tez, güle güle söylene, bağıra bağıra koştı.

5.4. Zarf Ekleri:

Zarf türeten ekler dört çeşittir:

1. “-са, -сә”(-sa, -sä):

Örnek:

Һинең-һиненеңсә, йәштәр-йәштәрсә, баяғыса.

⁴²⁴ А.е., s.149.

⁴²⁵ Usmanova, Abdullina, a.g.e., s.149.

Hineñ-hineñsä, yäştär-yäştärsä, bayağısa.

Senin-sana göre, gençler-gençlere göre, deminki gibi.

2. “-лата, -ләтә” (-lata, -lätä):

Örnek:

Күрә-күрәләтә, тереләй-тереләтә.

Kürä-kürälätä, tereläy-terelätä.

Kürüyerek, diri olarak.

3. “-тай, -тәй, -дай, -дәй, -зай, -зәй, -лай, -ләй” (-tay, -täy, -day, -däy, -zay, -zäy, -lay, -läy):

Örnek:

Һин-һиндәй, һыу-һыуҙай, белгән-белгәндәй, айыу-айыуҙай.

Hin-hindäy, hıw-hıwzay, belgän-belgändäy, ayıw-ayıwzay.

Sen-senin gibi, su-su gibi, bilmiş-bilmiş gibi, ayı-ayı gibi.

4. “-н, -ын, -ен, -өн” (-n, -ın, -en, -ün):

Örnek:

Язын, кышын, кисен, төнөн.⁴²⁶

Yazın, kışın, kisen, tünün.

Yazın, kışın, dünküleyin, geceleyin.

5.5. Azlık Çokluk Zarfları:

Azlık çokluk zarfları “Рәүештең дәрәжәләре-Räweşteñ dәрәjäläre”, “сағыштырыу-sağıştıruw” karşılaştırma ve “артыклык-artıqlıq” üstünlük derecesi olmak üzere iki şekilde incelenmektedir.⁴²⁷

5.5.1. Karşılaştırma Derecesi:

Karşılaştırma derecesi “Сағыштырыу дәрәжәһе-Sağıştıruw dәрәjәһе” aynen sıfatta olduğu gibi “-рак, -рәк, -ырак, -ерәк, -орак, -өрәк” (-raq, -räk, -ıraq, -eräk, -üräk, -üräk) ekleriyle yapılırlar.⁴²⁸

Örnek:

⁴²⁶ A.e., s.149.

⁴²⁷ İşbayev, a.g.e., s.400.

⁴²⁸ A.e., s.400.

Шәп атла-шәберәк атла, алға баҫ-алғарак баҫ, кысқырып һөйлә-кысқырыбырак һөйлә, тегендә ултыр-тегендәрәк ултыр, иртә тор-иртәрәк тор.

Шәп атла-шәберәк атла, алға баҫ-алғарак баҫ, қысқырып һөйлә-қысқырыбырак һөйлә, тегендә ултыр-тегендәрәк ултыр, иртә түр-иртәрәк түр.

Hemen atla-hemencecik atla, ileri yürü-daha ileri yürü, bağırarak konuş-daha da bağırarak konuş, ötede otur-daha ötede otur, erken kalk-daha erken kalk.

5.5.2. Üstünlük Derecesi:

Üstünlük derecesi “Артыклык дәрәжәһе-Artıklık dərəcəһе” zarftan önce “бик, бигерәк, үтә, ифрат, ғәжәп, нык, уғата-bik, bigeräk, ütä, ifrat, ғәҗәп, нық, уғата” (pek, daha çok, fazla, acayip, güçlü) gibi zarfların gelmesi ve “иң, көпә-, туп-, сөм-, дөм-” (iң, küpä-, tup-, süm-, düm-) vb. takıların eklenmesiyle yapılırlar.⁴²⁹

Örnek:

Ғәжәп һәйбәт укый, ифрат алыс йәшәй, үтә шәп әйттең.

Ғәҗәп һәйбәт укыу, ифрат алыс йәшәу, үтә шәп әйттең.

Acayip iyi okuyor, çok uzun yaşıyor, çok hızlı söyledin.

---

⁴²⁹ А.е., s.400.

ALTINCI BÖLÜM

6. ZAMİR

6.1. Zamir Çeşitleri:

Kerim İşbayev, “Başkırt Tele” adlı eserinin 343-352. sayfaları arasında zamiri “алмаш-алмаş” başlığı altında incelemiştir.

İşbayev zamiri “Дөйөм төшөнсә-Düyüm tüşünsä”, “Зат алмаштары-Zat almaştarı”, “Күрһәтәү алмаштары-Kürhetäw almaştarı”, “Һорай алмаштары-Höraw almaştarı”, “Билдәләү алмаштары-Bildäläw almaştarı”, “Билдәһезлек алмаштары-Bildäzlek almaştarı”, “Юклык алмаштары-Yuklık almaştarı”, “Эйәлек алмаштары-Ëyäleک almaştarı” şeklinde tasnif etmiştir.

M.Ğ. Usmanova ve F. F. Abdullina zamiri “алмаш-алмаş” başlığı altında incelemiştir. Başkırt dilciler M.Ğ. Usmanova ve F. F. Abdullina eserlerinde sıfata 141-143. sayfalar arasında yer vermişlerdir. M.Ğ. Usmanova ve F. F. Abdullina, zamiri “Алмаш тураһында төшөнсә-Almaş turahında tüşünsä”, “Алмаштарзың төркөмсәһе-Almaştarzıñ türkümsähe”, “Алмаштарзың һан, килеш менән үзгәреше, ялғауларының дөрөс язылышы-Almaştarzıñ han, kileş menän üzgäreşe, yalğawzarıñ dürüş yazılışı” şeklinde tasnif etmişlerdir.

Prof. Dr. İsmet Biner “Başkırt Dili Grameri” adlı eserinin 126-132. sayfaları arasında zamire yer vermiştir. Bu gramer kategorisini “алмаш-алмаş” terimi başlığı altında incelemiştir.

Prof. Dr. İsmet Biner zamiri “Zamir Çeşitleri-Алмаш төркөмсәләре- Almaş Türkümsäläre”, “Şahıs Zamirleri-Зат алмаштары-Zat Almaştarı”, “İşaret Zamirleri-Күрһәтәү алмаштары-Kürhätew Almaştarı”, “Soru Zamirleri-Һорай алмаштары-Höraw Almaştarı”, “Belirlilik Zamirler-Билдәләү алмаштары”, “Belirsizlik Zamirler-Билдәһезлек алмаштары-Bildähezlek Almaştarı”, “Olumsuz Zamirler-Юклык алмаштары-Yuklık Almaştarı”, “İyelik Zamirleri-Эйәлек алмаштары” şeklinde sınıflandırmıştır.

Prof. Dr. Marat Zaynullin’in “Һәзәрге Başkırt Äzäbi Tele Morfologiya” adlı eserinin 67-82. sayfaları arasında zamiri incelemiştir. Zaynullin, zamirleri “Зат алмаштары-Zat almaştarı”, “Күрһәтәү алмаштары-Kürhätew almaştarı”,

“Билдэлэү алмаштары-Bildäläw almaşтары”, “Билдөһезлек алмаштары-Bildähezlek almaşтары”, “Һорай алмаштары-Hüray almaşтары”, “Эйәлек алмаштары-Éyäleک almaşтары”, “Юклык алмаштары-Үүклік almaşтары” şeklinde sınıflandırmıştır.

Tahsin Banguoğlu “Türkçenin Grameri” adlı eserinde zamir terimini kullanmıştır. Eserinin 356-371. sayfalarında zamire yer vermiştir. Banguoğlu, zamirleri “Zamirler ve Çeşitleri”, “Kişi Zamirleri”, “Gösterme Zamirleri”, “İyelik Zamirleri”, “Dönüştü Zamirler”, “Soru Zamirleri”, “Belirsiz Zamirler”, “İlinti Zamirleri” şeklinde sınıflandırmıştır.

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz “Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi” adlı eserinin 399-450. sayfaları arasında zamiri incelemiştir. Zeynep Korkmaz, zamir terimini kullanmıştır. Korkmaz, zamirleri “Zamirler ve Özellikleri”, “Zamirlerin Sınıflandırması”, “Yapıları Bakımından Zarflar”, “İşlevleri Bakımından Zarflar”, “Dönüştülük Zamirleri”, “İşaret Zamirleri”, “Aitlik Zamirleri”, “Belirsizlik Zamirleri”, “Soru Zamirleri”, “Bağlama Zamirleri” şeklinde sınıflandırmıştır.

Muharrem Ergin, “Türk Dil Bilgisi” adlı eserinin 379-433. sayfaları arasında zamiri incelemiştir. Ergin, zamirleri “Zamirler ve Hususiyetleri”, “Şahıs Zamirleri”, “İşaret Zamirleri”, “Soru Zamirleri”, “Belirsizlik Zamirleri”, “Bağlama Zamiri” şeklinde tasnif etmiştir. Ergin eserinde zamir terimini kullanmıştır. Biz de tezde zamir terimini kullandık.

Zamirler adların yerlerini tutan kişileri ve nesnelere temsil veya işaret ederek karşılayan bir gramer kategorisidir.⁴³⁰

İsim cinsinden kelimeleri, nesnelere doğrudan doğruya karşılayan, onların dildeki karşılıkları olan, onların adları durumunda bulunan kelimelerdir.⁴³¹

Zamirler Şahıs Zamirleri “Зат алмаштары-Zat almaşтары”, İşaret Zamirleri “Күрһәтәү алмаштары-Kürhätew almaşтары”, Soru Zamirleri “Һорай алмаштары-Hüray almaşтары”, Belirlilik Zamirler “Билдэлэү алмаштары-Bildäläw almaşтары”, Belirsizlik Zamirler “Билдөһезлек алмаштары-Bildähezlek almaşтары”, Olumsuz

⁴³⁰ Korkmaz, a.g.e., s.399.

⁴³¹ Ergin, a.g.e., s.263.

Zamirler “Юклык алмаштар-Юклик алмаштар”, İyelik Zamirleri “Эйәлек алмаштары-Éyәлек алмаштары” olmak üzere yedi grupta incelenmektedir.⁴³²

6.1.1. Şahıs Zamirleri:

Şahıs zamirleri, varlıkları kişi olarak temsil eden ve kişi adlarının yerine geçen zamirlerdir. Bütün varlıklar teklik ve çokluk biçimleri ile üç şahısta toplanır. Bunlardan birincisi konuşan veya konuşanlar: ben, biz; ikincisi kendisine söz söylenen veya söylenenler: sen, siz; üçüncüsü de sözü edilen şahıs, nesne veya şahısları ve nesnelere karşılayan o, onlar’dır.⁴³³

Şahıs zamirleri Başkurt Türkçesinde “Зат алмаштары-Zat almaşтары” olarak adlandırılmaktadır.

Şahıs zamirleri “мин-min (ben), hin-hin (sen), ул-ul (o), без-bez (biz), hez-hez (siz), улар-ular (onlar)” olmak üzere altı tanedir.⁴³⁴

Türkiye Türkçesi ile birebir aynıdır. Şahıs zamirlerine gelen çekim ekleri aynı isimlere geldiği gibi çekimlenirler. Yalın durumda ek almazlar.

İyelik durumunda “минен-mineñ (benim), hineñ-hineñ (senin), уның-uniñ (onun), беззен-bezzen (bizim), hezzen-hezzen (sizin), уларзың-ularzıñ (onların),” şeklinde çekimlenirler. Yönelme durumunda “миңә-miñä (bana), hiңә- hiñä (sana), уға-uğa (ona), безгә-bezgä (bize), hezгә-hezгä (size), уларға-ularğa (onlara)” şeklinde çekimlenirler. Belirtme durumunda “мине-mine (beni), hine-hine (seni), уны-uni (onu), беззе-bezze (bizi), hezзе-hezze (sizi), уларзы-ularzı (onları)” şeklinde çekimlenirler. Çıkma durumunda “минән-minän (benden), hinән-hinän (senden), унан-unan (ondan), беззән-bezzän (bizden), hezzән-hezzän (sizden), уларзан- ularzan (onlardan)” şeklinde çekimlenirler. Bulunma durumunda “миндә-mindä (bende), hindә-hindä (sende), унда-unda (onda), беззә-bezzä (bizde), hezzә-hezzä (sizde), уларза-ularza (onlarda)” şeklinde çekimlenirler.⁴³⁵

Örnek:

Язмыш мине күпме ымһындырзы.

Шул сактарза, без – алданған быуын,

⁴³² Usmanova, Abdullina, **a.g.e.**, s.142-143.

⁴³³ Korkmaz, **A.y.** s.405.

⁴³⁴ Nikolay Dimitriyev, **Grammatika Başkirskogo Yazıka**, Moskova, Nauka, 2008, s.97.

⁴³⁵ Aznabayev, Psänçin, **a.g.e.**, s.68.

Бындай һүззәр минең быуынды.⁴³⁶

Yazmış mine küpme imhındırzı.

Şul saqtarza, bez – aldanğan bıwın,

Bınday hüzzär mineñ bıwındı.

Kader beni çok mu imrendirdi.

O zamanlarda biz aldanan nesil,

Böyle sözler benim neslimi.

6.1.2. İşaret Zamirleri:

İşaret zamirleri Başkurt Türkçesinde “Күрһәтәү алмаштары-Күрһәтәү алмаштары” olarak adlandırılmaktadır.

İşaret zamirlerine “был, теге, шул, ошо, ул, бынау, ана, анау, бындай, тегендәй, шундай, ошондай, ундай, былай, тегеләй, шулай, ошолар, улай-бıl, tege, şul, ũşũ, ul, bıaw, ana, anaw, bınday, tegendäy, şunday, ũşũnday, unday, bılay, tegeläy, şulay, ũşũlay, ulay” (bu, diğer, şu, o, işte bu, işte o, böyle, diğeri gibi, şöyle, işte öyle, işte bu, işte şu, işte o, öyle) zamirleri girmektedir.⁴³⁷

Örnek:

Был кеше, теге кеше, ошо кеше, ул кеше, бынау кеше, бындай хәл, тегендәй хәл vb.

Bıl keşe, tege keşe, ũşũ keşe, ul keşe, bıaw keşe, bınday hăl, tegendäy hăl vb.

Bu insan, diğer insan, şu insan, o insan, işte şu adam, böyle durum, öyle durum vb.

Әйзә, был баланың бәхете теге кешегә күсә.⁴³⁸

Äyzä, bıl balanıñ bähete tege keşegä küsä.

Haydi, bu çocuğun bahtı diğerine geçecek.

Мин әлбиттә, кеше тигән хайуандың ни дәрәжәлә түбән була алыуы менән осрашканым юк, әммә телевизор карап, гәзит укып бындай хәлдәрзәң булып тороуон бик якшы беләм.⁴³⁹

⁴³⁶ Rawil Bikbayev, “Mineñ Bıwın”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1088, Aralık 2013, ũfü, s.5.

⁴³⁷ Aznabayev, Psänçin , *a.g.e.*, s.61.

⁴³⁸ Rayle Sabitova, “Artıkbikä”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1080, Nisan 2013, ũfü, s.40.

⁴³⁹ Sabitova, *a.g.e.*, s.6.

Min älbittä, keşe tigän haywandıñ ni därejälä tübän bula alıwı menän üsraşkanım yuq, ämmä televizor qarap, gäzıt uqıp bınday haldärzeñ bulıp türüwün bik yaqşı beläm.

Ben elbette, insan denilen hayvanın ne derece aşağı olduğuyla karşılaşmadım; ama televizyona bakıp, gazete okuyarak böyle durumların olduğunu çok iyi biliyorum.

6.1.3. Soru Zamirleri:

Soru zamirleri Başkurt Türkçesinde “Һорай алмаштары-Нүraw almaşтары” olarak adlandırılmaktadır.

Soru zamirlerine “кем, нимә, ниңә, низә, низән, нисә, нисәү, нисәле, нисәнсе, нисәшәр, нисек, ниндәй, ни кәзәр, ни саклым, ни тиклем, нишләп, кайһы, кайһыныһы, калай, кайза, кайзан, касан-кем, нимә, ниңә, низә, низән, нисә, нисәү, нисәле, нисәнсе, нисәшәр, нисек, ниндәй, ни кәзәр, ни саклым, ни тиклем, нишләп, қайһы, қайһыныһы, қалай, қайза, қайзан, қасан” (kim, ne, niye, nede, neden, kaç tane, kaçınıcı, kaçışar, nasıl, niçin, ne kadar, nerede, nereden, ne zaman) zamirleri girmektedir.⁴⁴⁰

Örnek:

Касан китте? Касан кайта? Апа жан!⁴⁴¹

Қасан китте? Қасан қайта? Апа жан!

Ne zaman gitti? Ne zaman dönecek? Nine can!

6.1.4. Belirlilik Zamirleri:

Belirlilik zamirleri Başkurt Türkçesinde “Билдәләү алмаштары-Bildäläw almaşтары” olarak adlandırılmaktadır.

Belirlilik zamirlerine “бөтә, бөтәһе, йәмғеһе, бар, бары, барыһы, барлык, барлығы, барса, барсаһы, көллө, көллөһө, һәммә, һәммәһе, үз, һәр, һәр кем, һәр бер, һәр кайһы-bütä, bütäһе, yämğeһе, бар, бары, барыһы, барлық, барлығы, barsa, barsaһы, küllü, küllühü, һәммә, һәммәһе, үз, һәр, һәр кем, һәр бер, һәр қайһы”

⁴⁴⁰ Yulmühämätov, Rakayeva, Şarapov, a.g.e., s.175.

⁴⁴¹ Gülnur Yakubova, “Kese Yıhan-Ulu Yıhan” *Ağizel Jurnalı*, S. 1076, Aralık 2012, Üfü, s.50.

⁴⁴¹ Gäyetbay, a.g.e., s.132

(bütün, bütünü, tamamı, hepsi, kendi, her, her kimse, her biri, herhangibir) kelimeleri girmektedir. Bu zamirler oldukça sık kullanılmaktadır.⁴⁴²

Örnek:

Хәйер, бөтәһе лә-кәзимге тормоштан.⁴⁴³

Һәйер, бütähe lä-käzimge türmüştan.

Bununla birlikte, hepsi de eski dönemki hayattan.

Өммә һәр кем пьесаны театрға бирергә тәкдим итте.⁴⁴⁴

Ämmä här kem pesanı teatrğa birergä täkdim itte.

Ama her kimse piyesi tiyatroya vermeye takdim etti.

Барлығы 150-нән артык кеше катнашты.⁴⁴⁵

Barlıǵı 150-nän artık keşe katnaştı.

Tamamı yüz elliden fazla kişi katıldı.

6.1.5. Belirsizlik Zamirleri:

Belirsizlik zamirleri Başkurt Türkçesinde “Bildähezlek алмаштары-Bildähezlek almaşları” olarak adlandırılmaktadır.

Belirsizlik zamirlerine “әллә кем, әллә нимә, әллә ни, әллә нисек, әллә ниндәй, әллә қасан, әллә қайза, әллә ниңә, әллә қайзан, әллә күпме, әллә қайһы, әллә қайһыныһы-әллә кем, әллә нимә, әллә ни, әллә нисек, әллә ниндәй, әллә қасан, әллә қайза, әллә ниңә, әллә қайзан, әллә күпме, әллә қайһы, әллә қайһыныһы” (kimse, birisi, biri, hiçbirisi, herkes, birkaçı, herhangi biri) zamirleri girmektedir.⁴⁴⁶

Örnek:

Бер зә әллә кемдең атын миҫалға килтермәгән!⁴⁴⁷

Ber zä ällä kemdeñ atın mişalğa kiltermägän!

Bir de herhangi birinin adını örnek olarak vermedi.

6.1.6. Olumsuzluk Zamirleri:

⁴⁴² M. B. Yulmühämätov, Ä. S. Rakayeva, İ. Ä. Şarapov, **a.g.e.**, s.175.

⁴⁴³ Nail Ğäyetbay, “Üzük Yülkük Hätirälär”, **Aǵizel Jurnalı**, S. 1088, Aralık 2013, Üfü, s.115.

⁴⁴⁴ Ğäyetbay, **a.g.e.**, s.132

⁴⁴⁵ Fänis Yanışev, “Şağır Ruһı Mängä Häterzä”, **Aǵizel Jurnalı**, S. 1088, Aralık 2013, Üfü, s.180.

⁴⁴⁶ İşbayev, **a.g.e.**, 350.

⁴⁴⁷ Aldırhanova, **a.g.e.**, s.59.

Olumsuzluk zamirler Başkurt Türkçesinde “Юклык алмаштар-Үүклик алмаштар” olarak adlandırılmaktadır.

Olumsuz zamirlere “his кем, his нимә, his нисек, his қасан, his бер, his ниндәй, his ни-his кем, his нимә, his нисек, his қасан, his бер, his ниндәй, his ни” (hiçbir şey, hiç kimse, hiçbir zaman, hiçbir, hiçbir şekilde) zamirleri girmektedir.⁴⁴⁸

Örnek:

Бәлки, ул терелер, үлмәгәндер?

Үлгәнен бит his кем күрмәгән!

Мәйетен бит бер кем күрмәгән дә

Кара ергә бер кем күммәгән –

Шуғалыр за өмөт һүнмәгән.⁴⁴⁹

Bәlki, ul tereler, ülmägänder?

Ülgänen bit his кем күrmägän!

Mäyeten bit ber кем күrmägän дә

Қара yergä ber кем күmmägän –

Şuғalır za ümüt һünmägän.

Belki o dirilir, ölememiştir

Öldüğünü de hiç kimse görmemiş

Cesedini de bir kimse görmemiş de

Kara toprağa bir kimse de gömmemiş

Bu yüzdendir ümit sönmemiş.

Һеззән башқа his кем дә белергә тейеш түгел.⁴⁵⁰

Hezzen başqa his кем дә belergä teyeş tügel.

Sizden başka hiç kimsenin de bilmesi gerek değil.

⁴⁴⁸ М. В. Yulmüһәмәтов, Ä. S. Rakayeva, İ. Ä. Şarapov, a.g.e., s.175.

⁴⁴⁹ Äsgät Nuretdinov, “Kara Kayın”, *Ağızel Jurnalı*, S. 1088, Aralık 2013, Üfü, s.173.

⁴⁵⁰ Alsınbayev, a.g.e., s.95.

ҮЕДІНЦІ БӨЛҮМ

7. FİİL

7.1. Fiil Kavramı:

Kerim İşbayev, “Başkurt Tele” adlı eserinin 353-396. sayfaları arasında fiile yer vermiştir. İşbayev, fiili “Дөйөм төшөнсә-Düym tüşsäsä”, “Кылымзың башланғыс форманы-Қылымзың başlanğıs formahı”, “Үз аллы һәм ярзамсы кылымдар-Üz allı һәм yarzamsı қылымдар”, “Кылымзың грамматик категорияһы-Қылымзың grammatik kategoriyahı”, “Барлык-юклык категорияһы-Барлық-уқлық kategoriyahı”, “Күсемлелек күсемһезлек категорияһы-Küsemlelek küsemhezlek kategoriyahı”, “Зат һәм һан категорияһы-Zat һәм һан kategoriyahı”, “Йүнәләш категорияһы-Үүнәләш kategoriyahı”, “Күләм категорияһы- Күләм kategoriyahı”, “Һөйкәләш категорияһы-Һөйкәләш kategoriyahı”, “Заман категорияһы-Zaman kategoriyahı”, “Хәбәр һөйкәләше һәм уның заман формалары-Һәбәр һөйкәләше һәм уның заман формалары”, “Бойорок һөйкәләше-Büyürük һөйкәләше”, “Теләк һөйкәләше-Teläk һөйкәләше”, “Шарт һөйкәләше-Şart һөйкәләше”, “Ихтималлык һөйкәләше-İhtimallıқ һөйкәләше”, “Теләк өндәү һөйкәләше-Teläk ündäw һөйкәләше”, “Ниәт-мақсат һөйкәләше-Niät-maqsat һөйкәләше”, “Модаллек категорияһы-Modallek kategoriyahı”, “Кылым төркөмсәләре-Қылым түркүмсәләре”, “Исем кылым-İsem қылым”, “Сифат кылым-Sifat қылым”, “Рәүеш кылым- Räweş қылым”, “Инфинитив-İnfinitiv” şeklinde tasnif etmiştir.

M.Ğ. Usmanova ve F. F. Abdullina “кылым-қылым” başlığı altında incelemiştir. Başkurt dilciler M.Ğ. Usmanova ve F. F. Abdullina eserlerinde fiile 85-127. sayfalar arasında yer vermişlerdir. Fiili “Кылым тураһында төшөнсә- Қылым тураһында tüşsäsä”, “Кылымдарзың лексик-семантик төркөмдәре-Қылымдарзың лексик-семантик түркүмдәре”, “Барлык-юклык категорияһы-Барлық-уқлық kategoriyahı”, “Кылымдарзың зат, һан категорияһы-Қылымдарзың зат, һан kategoriyahı”, “Кылымдың заман категорияһы-Қылымдың заман kategoriyahı”, “Үзаллы һәм ярзамсы кылымдар-Üzallı һәм yarzamsı қылымдар”, “Күсемлек һәм күсемһезлек категорияһы-Küsemlek һәм küsemhezlek kategoriyahı”, “Тамыр кылым, Яһалма (нигез) кылым, Кушма кылым-Тамыр қылым, Yahalma (nigez) қылым, Қушма қылым”, “Һөйкәләш категорияһы-Һөйкәләш kategoriyahı”, “Кылым

төркөмсэләре-Ҙылым түркүмсәләре”, “Йүнәләш категорияһы-Үүнәләш категорияһы”, “Күләм категорияһы-Күләм категорияһы”, “Рәүешлек категорияһы-Räweşlek категорияһы”, “Кылымдарзың яһалышы-Ҙылымдарзың яһалышы” шеклинде gramer tasnifine tâbî tutmuşlardır.

İsmet Biner “Başkurt Dili Grameri” adlı eserinin 97-124. sayfaları arasında fiile yer vermiştir. Bu gramer kategorisini “fiil-кылым” terimi başlığı altında incelemiştir.

Biner, fiil bölümünü “Fiil Kavramı Hakkında-Кылым тураһында төшөнсә-Ҙылым тураһында түһүнсә”, “İsimden Fiil Yarım Ekleri-Исемдән кылым яһау аффиксы-İsemдән ҡылым яһау affikсы”, “Fiilden Fiil Yarım Ekleri-Кылымдан кылым яһау аффиксы-Ҙылымдан ҡылым яһау affikсы”, “Asıl ve Yardımcı Fiiller-Үз аллы һәм ярҙамсы кылымдар-Üz allı һәм ярҙамсы ҡылымдар”, “Olumsuzluk Kategorisi-Юклык категорияһы-Үүклек категорияһы”, “Fiil Çekimi-Кылым һөйкәләштәре-Ҙылым һөйкәләштәре”, “Haber Kipi-Хәбәр һөйкәләше-Ҙәбәр һөйкәләше”, “Haber Kipinin Şimdiki Zaman-Хәзерге заман-Ҙәзерге заман”, “Olumsuz Hâl-Юклык формаһы-Үүклек formahı”, “Haber Kipinin Geçmiş Zamanı-Үткән заман-Ütkän zaman”, “Belirli Geçmiş Zaman-Билдәле үткән заман-Bildäle ütkän zaman”, “Belirtisiz Geçmiş Zaman-Билдәһез үткән заман-Bildähez ütkän zaman”, “Gelecek Zaman-Киләсек заман хәбәр кылым-Kiläsek zaman һәбәр ҡылым”, “Emir Kipi-Бойорок һөйкәләше-Бүйүгүк һөйкәләше”, “Dilek Kipi-Теләк һөйкәләше-Teläk һөйкәләше”, “Şart Kipi-Шарт һөйкәләше-Şart һөйкәләше”, “Dilek Şart Kipi-Шартлы теләк һөйкәләше- Şartlı teläk һөйкәләше”, “Fiilimsiler-Кылым төркөмсәләре- Ҙылым түркүмсәләре”, “İsim-Fiil-Исем кылым-İsem ҡылым”, “Sıfat-Fiil-Сифат кылым-Sifat ҡылым”, “Zarf -Fiiller-Хәл кылым-Ҙәл ҡылым”, “Mastar-Fiil-Уртақ кылым-Urtaқ ҡылым”, “Fiillerde Çatı-Кылым йүнәләштәре-yünäleş”, “Etken Fiiller-Төп йүнәләш-Tүп yünäleş”, “Dönüşlü Fiil-Кайтым йүнәләше-Ҙауытım yünäleş”, “Edilgen Fiil-Төшөм йүнәләше-Tүşüm yünäleş”, “İsteş Fiil-Уртақлык йүнәләш-Urtaқlık yünäleş”, “Ettirgen Fiil-Йөкмәтөү йүнәләше-Yükmatew yünäleş”, “Eylemlerin Oluş Devreleri-Кылым күләмдәре-Ҙылым күләмдәре” шеклинде gramer tasnifine tâbî tutmuştur.

Prof. Dr. Marat Zaynullin eserinde fiili “кылым-қılım” terimi başlığı altında incelemiştir. Fiile eserinin 82-303. sayfaları arasında yer vermiştir. Zaynullin, fiili “Кылымдарзың лексик-семантик төркөмдәре-Қылымдарзың лексик-семантик түркүмдәре”, “Кылымдарзың һөйкәләш категорияһы-Қылымдарзың һүйкәләш категорияһы”, “Хәбәр һөйкәләше-Ҙәбәр һүйкәләше”, “Бойорок һөйкәләше-Бүйүрүк һүйкәләше”, “Теләк һөйкәләше-Teläk һүйкәләше”, “Ихтималлык һөйкәләше-İhtimallıq һүйкәләше”, “Ниәт-мақсат һөйкәләше-Niät-maқsат һүйкәләше”, “Кылым төркөмсәләре-Қылым түркүмсәләре”, “Сифат кылым-Sifat қılım”, “Уртақ кылым-Uртақ қılım”, “Хәл кылым-Ҙәл қılım”, “Исем кылым-İsem қılım”, “Кылымзың йүнәләш категорияһы-Қылымзың үнәләш категорияһы”, “Кылымзың күләм категорияһы-Қылымзың күләм категорияһы”, “Кылым формаларының модаллек мәғәнәләре- Қылым формаларының модаллек мәғәнәләре”, “Кылым формаларының эмоциональ-экспрессив мәғәнәләре-Қылым формаларының эмоциональ-экспрессив мәғәнәләре”, Кылым формаларының стилистик функциялары- Қылым формаларының-Қылым функсиялары” şeklinde tasnif etmiştir.

Tahsin Banguoğlu “Türkçenin Grameri” adlı eserinde fiil terimini kullanmıştır. Eserinin 408-495. sayfalarında fiile yer vermiştir. Banguoğlu, fiili “Fiiller ve Çeşitleri”, “Anlamlarına Göre”, “Kullanılışlarına Göre”, “Fiilin Çatısı”, “Yalın Görünüş”, “Olumsuz Görünüş”, “Edilen Görünüş”, “Dönüslü Görünüş”, “Karşılıklı Görünüş”, “Ettirgen Görünüş”, “Yatık Fiiller”, “Ad Fiiller”, “Sıfat Fiiller”, “Zarf Fiiller”, “Fiillerin Çekimi”, “Fiillerde Zaman”, “Fiillerde Tarz”, “Fiillerde Kişi”, “Fiillerde Sayı”, “Birleşik Çekimlerin Oluşması”, “Çevrik Fiiller”, “Olumsuz Fiiller ve Soru”, “Kiplerin Anlatımı”, “Geçmiş Kipleri”, “Dolaylı Geçmiş Kipleri”, “Geniş Zaman Kipleri”, “Şimdiki Zaman Kipleri”, “Gelecek Kipleri”, “Dilek-Şart Kipleri”, “İstek Kipleri”, “Gereklilik Kipleri”, “Buyuru Kipleri”, “Cevher Fiili”, “Karmaşık Fiiller”, “Tasvir Fiilleri” şeklinde sınıflandırmaktadır.

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz “Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi” adlı eserinin 525-1043. sayfaları arasında fiili incelemiştir. Zeynep Korkmaz “fiil” terimini kullanmıştır. Korkmaz, fiilleri “Fiillerin Özellikleri”, “Fiillerin Sınıflandırması”, “Yapıları Bakımından Fiiller”, “İçerikleri Bakımından Fiiller”, “Anlamaları Bakımından Fiiller”, “Kılınış Biçimleri Bakımından Fiiller”, “Çatıları

Bakımından Fiiller”, “Etken Çatı”, “Edilgen Çatı”, “Meçhul Çatı”, “Dönüştürücü Çatı”, “İsteş Çatı”, “Ettirgen Çatı”, “Fiil Çekimi”, “Fiilde Kip”, “Fiilde Zaman”, “Çekimli Fiillerin Olumsuzluk ve Soru Şekli”, “Çekimli Fiiller”, “Bildirme Kipleri”, “Tasarlama Kipleri”, “Birleşik Fiiller”, “Çekimsiz Fiiller”, “Ad-fiil”, “Sıfat-fiil”, “Zarf-fiil” şeklinde sınıflandırmaktadır.

Muharrem Ergin, “Türk Dil Bilgisi” adlı eserinin 434-597. sayfalar arasında fiili incelemiştir. Ergin eserinde fiil terimini kullanmıştır. Biz de tezde “fiil” terimini kullandık. Ergin, fiilleri “Fiil Çekimi ve Çekimin İfade Ettiği Şeyler”, “Geçişli Fiiller”, “Geçişsiz Fiiller”, “Fiil Çekimi”, “Şekil ve Zaman Ekleri”, “Bildirme Kipleri”, “Tasarlama Kipleri”, “Fiillerin Birleşik Çekimleri”, “Soru Eki” şeklinde tasnif etmiştir.

Şekil bilgisinin addan sonra en önemli ögesi olan fiiller iş ve hareket bildiren sözlere dir. Fiiller, karşıladıkları hareketler ile zaman ve mekân kapsamı içinde, somut ve soyut nesne ve kavramlarla ilgili her türlü oluş, kılış, kılınış ve durumları bildirirler.⁴⁵¹

Fiiller hareketi karşılayan kelimelerdir. Hareket kelimesini burada tabii, geniş manası ile alıyor ve nesnelere zaman ve mekân içerisindeki her türlü yapma, olma ve durmaları için kullanıyoruz. Evvelce de söylediğimiz gibi kâinata bir nesne, diğeri hareket olmak üzere iki unsur vardır.⁴⁵²

Fiil Başkurt Türkçesinde semantik ve fonksiyonel olarak çok çeşitlidir. Şekil bilgisinin içinde çok gelişmiş bir unsurdur. Fiil söz gruplarını bağlamada, cümleyi şekillendirmede en temel görevi üstlenmektedir.⁴⁵³

Başkurt Türkçesinde fiiller için geçmiş zamana cevap almak için “Ни эшләне?-Ni eşläne?” (Ne yaptı?), şimdiki zamana cevap almak için “Нимэ (ни) эшлэй?-Nimä (ni) eşläy?” (Ne yapıyor?), gelecek zamana cevap almak için “Нимэ (ни) эшлэргэ?-Nimé (ni) eşlärgä?” (Ne yapacak?), soruları sorulur.⁴⁵⁴

Fiiller bu sorulara cevap verir.

⁴⁵¹ Korkmaz, a.g.e., s.527.

⁴⁵² Ergin, a.g.e., s.280.

⁴⁵³ Zäynullin, a.g.e., s.82.

⁴⁵⁴ Usmanova, a.g.e., s.23.

Örnek:

Ап-ак қазар, йорт уртаһына канаттарын йәйеп, килеп төштө.⁴⁵⁵

Ар-ак қазар, үрт уртаһына қанаттарын уәуер, килеп тұштұ.

Апак қазар, евин ортасына канаттарын уаярарак гелип инди.

7.1.1. Asıl ve Yardımcı Fiiller:

Asıl ve yardımcı fiiller “Үз аллы һәм ярзамсы кылымдар-Үз аллы һәм yarzamsı қılıмдар” olarak adlandırılmaktadır.⁴⁵⁶

Bazı fiiller yerine göre hem asıl fiil olarak hem de yardımcı fiil olarak kullanılabilir. Kendi asıl anlamında kullanılan fiiller asıl fiillerdir.⁴⁵⁷

Örnek:

Күскән, кайтты vb.

Küskän, қайтты vb.

Göçmüş, döndü vb.

Әмирзәр яңы квартирға күскән.

Ул кисә қаланан кайтты.⁴⁵⁸

Ämirzär yañı kvartirğa küskän.

Ul kisä қаланан қайтты.

Emirler yeni daireye göçmüşler.

O dün şehirden döndü.

Yardımcı fiiller cümle kuramazlar. Sadece asıl fiillerle beraber bileşik cümle kurabilirler ve cümlenin yüklemi olabilir, şahıs ekleriyle çekimlenebilirler.

Örnek:

Укып йөрөйөм, укып йөрөйһөң, укып йөрөй, һөйләп торам, һөйләп тораһың, һөйләп тора.

Уқыр уйрүйөм, уқыр уйрүйһөң, уқыр уйрүй, һүйләп тұрам, һүйләп тұраһиң, һүйләп тұра.

Okumaktayım, okumaktasın, okumakta, konuşmaktayım, konuşmaktasın, konuşmakta vb.

⁴⁵⁵ Mävlizä Ähmätyänova, “Ayakhız Kartka Ak Éşläpä”, **Ağizel Jurnalı**, s.12 (1088, Aralık 2013, Üfü, s.78.

⁴⁵⁶ Usmanova, **a.g.e.**, s.24.

⁴⁵⁷ İşbayev, **a.g.e.**, s.357.

⁴⁵⁸ Usmanova, Abdullina, **a.g.e.**, s.89.

Burada yardımcı fiile yapılan eylem hâlâ geniş zamanda ve gelecek zamanda devam etmektedir.

7.1.2. Fiillerde Olumlu ve Olumsuz Çekim:

Fiilin olumlu çekimi “Барлык категорияһы-Varlık kategoriyahı”, olumsuzluk ise “Юклык категорияһы-Yuqlık kategoriyahı” olarak adlandırılmaktadır.⁴⁵⁹

7.1.2.1. Fiillerde Olumlu Çekim:

Fiilin olumlu ve olumsuz çekimleri vardır. Fiilin olumlu çekimi eksizdir.

Örnek:

Хис кыйралып, күнел төнөлгәндә,

Кояшым янған көйө һүнгәндә,

Сыктым эргәмдәге урманға мин,

Унда ғына донъя зур моңға тиң.⁴⁶⁰

Үс кыралып, күнел түңүлгәндә,

Қыуашым янған күйү һүнгәндә,

Сықтым эргәмдәге урманға мин,

Унда ғына дүня зур мүнға тиң.

His yıpranıp, gönül ümidini kaybettiğinde

Güneşimin yanan ruhu söndüğünde

Çıktım yanımdaki ormana ben,

Sadece onda dünya büyük kedere denk.

Yukarıda Başkurt şair Mahmut Hibet'ten aldığımız örnekteki fiiller olumlu çekimle kullanılmıştır. Başkurt Türkçesinde fiilin olumlu çekimi Türkiye Türkçesiyle aynıdır.

⁴⁵⁹ İşbayev, a.g.e., s.358.

⁴⁶⁰ Mähmüt Hibät, “Ğaläm Tüñäräge”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1057, Mayıs 2011, Üfü, s.52.

Ғәжәп, мин бында ла бәтәһен дә еһеп, беренсе урын алдым һәм
финалға сыктым.⁴⁶¹

Ğäjäp, min bında la bütähen dä yeһep, berense urın aldım һәм
finalğa sıktım.

Acayip, ben burada da hepsini yenip, birinci oldum ve finale çıktım.

7.1.2.2. Fiillerde Olumsuz Çekim:

Olumsuz çekimi ise fiilin köküne “-ма, -мә” (-ma, -mä) eklerinin gelmesiyle yapılır.⁴⁶²

Başkurt Türkçesinde fiilin olumsuz çekimi Türkiye Türkçesiyle aynıdır.

Örnek:

Ниңә элек күрмәнем,

Белмәнем бит, белмәнем⁴⁶³

Niñä élek kürmänem,

Belmänem bit, belmänem.

Neden başta görmedim

Bilmedim ya bilmedim.

Ашамаһам ашамайым, билетлык аксаны алдан йыйып калдыра
барам.⁴⁶⁴

Aşamaham aşamayım, biletlik aqsanı aldan yuyıp kaldıra baram.

Yemezsem yemem, bilet parasını baştan toplayıp bırakıp giderim.

Fiilin gelecek zamanda olumsuz çekimi yapılırken fiilin sonuna eklenen “-ыр, -ер, -ор, -өр” (-ır, -er, -ür, -ür) ekleri “-ç” (-s)ya

⁴⁶¹ Ğäyetbay, **a.g.e.**, s.49.

⁴⁶² İşbayev, **a.g.e.**, s.358.

⁴⁶³ Sağırä Şärafetdinova, “Küzgü Kükräw”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1042, Ocak 2010, Üfü, s.110.

⁴⁶⁴ Kilmühämätova, **a.g.e.**, s.181.

dönüşmektedir. Аурҫа “түгел, юк” (tügel, yuq) kelimeleriyle de fiilin olumsuz çekimi yapılmaktadır⁴⁶⁵.

Cümle içindeki örneklerde görüleceği gibi geçmiş zamanda olumsuzluk “Мин кисә дәрестә булманым” (Min kisä därestä bulmanım) (Ben dün derste bulunmadım), şimdiki zamanda “Мин дәрестә түгел, мин дәрестә юк, мин дәрестә юкмын, мин дәрестә ултырмайым” (Min därestä tügel, min därestä yuq, min därestä yuqmın, min därestä ultırmayım) (*Ben derste değilim, ben derste yok, ben derste yoğum, ben derste oturmuyorum*), gelecek zamanda ise “Иртәгә дәрескә бармайым, бармаşмын, мин иртәгә дәрескә бармам” (İrtägä däreskä barmayım, barmaşmın, min irtägä däreskä barmam) (*Yarın derse gitmiyorum, gitmem, ben yarın derse gitmem.*) Мин уларға башка бер қасан да бармаясақмын, барасақ түгелмен (Min ularğa başqa ber қасан da barmayasaqmın, barasaq tügelmen) (*Ben onlara baş bir zaman da gitmeyeceğim, gidecek değilim*)” şeklinde çekimlenir.⁴⁶⁶

7.2. Fiil Çekimi:

Fiiller dilde yalnız olarak yalnızca gösterdikleri oluş, kılış ve durumun adı olan mastar şekilleriyle yer alırlar. Fiiller, cümle ve söz içinde, diğer kelimeler ile çok yönlü ilişkiler kurdukları ve bu ilişkiler dolayısıyla farklı kalıplara girdikleri için, dilde yalnız olarak değil, çekimli olarak bulunurlar. Çekimli bir fiilde de fiil kök veya gövdesi dışında kip, zaman, şahıs, sayı kavramı öğeleri bulunur. Bu öğeleri taşıyan çekimli fiil, bitmiş fiil diye adlandırılan ve dilde yargıya dayanan bir anlam değer kazanır.⁴⁶⁷

7.2.1. Fiilde Kip:

Birçok dilde olduğu gibi Başkurt Türkçesinde de kip ve zaman kategorisi fiilin iki ayrı kategorisi sayılmakla beraber, bunlar birbirinden ayrılmaz iki kategoridir. Başkurt gramerciliğinde de kip, zaman ve görünüş kavramları değişik

⁴⁶⁵ İşbayev, a.g.e., s.358.

⁴⁶⁶ Usmanova, Abdullina, a.g.e., s.87.

⁴⁶⁷ Korkmaz, a.g.e., s.567.

şekillerde ele alınıp incelenmiş, sonuçta da bu kavramlara dair bazı tasnifler ortaya konulmuştur.⁴⁶⁸

Kip bölümünde Başkurt Türkçesi gramerlerinden Başkurt dilcilerden K.Ğ. İşbayev'in "Başkurt Tele", Marat Zaynullin'in "Җазәрге Башкұрт Äzäbi Tele Morfologiya", Rus dilci Nikolay Dimitriyev'in "Başkurt Telenen Grammatikahı" ve Türkiyeli dilcilerden Prof. Dr. İsmet Biner'in "Başkurt Dili Grameri"ne ek olarak Türkiye'de bu alanda en kapsamlı çalışmayı, Doç. Dr. Habibe Yazısı Ersoy'un "Başkurt Türkçesinde Kip" adlı eserini inceledik.

Fiil çekimi "Кылым һөйкәләштәре-Қылым һүкәләштәре" olarak adlandırılmaktadır. Haber kipi "Хәбәр һөйкәләше-Җәбәр һүкәләше", Emir Kipi "Бойорок һөйкәләше-Буйуруқ һүкәләше", Dilek Kipi "Теләк һөйкәләше-Teläk һүкәләше", Şart Kipi "Шарт һөйкәләше-Şart һүкәләше", Niyet Maksat Kipi "Ниәт-максат һөйкәләше-Niät-maqsat һүкәләше", İhtimal Kipi "Фараз итеү (ихтималлык) һөйкәләше-Faraz itew (ihtimallıq) һүкәләше", olmak üzere altıya ayrılmaktadır.⁴⁶⁹

Birleşik kipli fiiller Başkurt Türkçesinde gelecek zamanın hikâyesi "Киләсәк-үткән заман-Kiläsäk-ütkän zaman", geniş zamanın hikâyesi "Билдәле (шаһитлы) борон үткән заман-Bildäle (şahitlı) bürün ütkän zaman", duyulan geçmiş zamanın hikâyesi "Билдәһез (шаһитһыз) элек үткән заман-Bildähez (şahithız) élek ütkän zaman", görülen geçmiş zamanın hikâyesi "Билдәле (шаһитлы) элек үткән заман-Bildäle (şahitlı) élek ütkän zaman", şimdiki zamanın hikâyesi "Тамамланмаған үткән заман-Tamamlanmağan ütkän zaman" olarak adlandırılmaktadır.⁴⁷⁰

7.2.1.1. Bildirme Kipleri:

Adından da anlaşılacağı üzere, bu kipler yapılmış, yapılmakta veya yapılacak olan işleri haber verme, yargı hâlinde bildirme niteliği taşıyan kiplerdir. Geçişli geçişsiz, olumlu olumsuz kök ve gövde hâlindeki bütün fiilleri kapsarlar. Bu kipleri

⁴⁶⁸ Ersoy, a.g.e., s.64.

⁴⁶⁹ Nikolay Dimitriyev, **Başkurt Teleneñ Grammatikahı**, Üfü, Başkurt Däwlät Universiteti, 2008, s.167.

⁴⁷⁰ Zäynullin, a.g.e., s.104.

kurmak üzere getirilen ekler, hem kipin ifadesi olan şekil ve kalıbı hem de zamanı içlerine alırlar.⁴⁷¹

Başkurt Türkçesinde bildirme kiplerinde geçmiş zaman “Билдәле (шаһитлы) үткән заман-Bildäle (şahitlı) ütkän zaman” (Belirli Geçmiş Zaman) ve “Билдәһез (шаһитһыз) үткән заман-Bildähez (şahithız) ütkän zaman” (Belirsiz Geçmiş Zaman) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. “Хәҙерге заман-Һәҙерге zaman” (Şimdiki Zaman), “Билдәле киләсәк заман-Bildäle kiläsäk zaman” (Gelecek Zaman) ve “Билдәһез киләсәк заман-Bildähez kiläsäk zaman” (Geniş Zaman) olarak basit zamanların bildirme kipleri sınıflandırılmaktadır. Bu tasnif Türkiye Türkçesiyle aynıdır.⁴⁷²

Birleşik kipli fiiller Türkiye Türkçesiyle farklılık arz etmektedir. Bu tasnifi birleşik kipli fiiller bölümünde inceleyeceğiz.

Fiil kipleri arasında ayrı bir yeri olan bildirme kipleri, birçok araştırmacı tarafından değişik bakış açılarından incelenmiş bir konudur. Kiyekbayev bildirme kiplerini morfolojik sentaktik bir kategori olarak kabul etmiş ve özel eklerle yapılması açısından kesinlikle morfolojik bir kategori olduğunu belirtmiştir. Bildirme kiplerinin diğer kiplerden ayrılan yanı, onun zaman sistemiyle tamamen iç içe olmasından kaynaklanmaktadır. Zaynullin ise eğer bildirme kiplerini ve onun zaman şekillerini kiplik ifade eden gramatik vasıtalarından biri olarak kabul etmezsek, kipliğin gramatik bir kategori olduğunu ispat edemeyeceğimizi belirtmektedir. Gerçeklik kipi bildiren bildirme kipleri, gerçek dışı anlam bildiren diğer kiplere göre gramatikal olarak zıt bir pozisyon ifade eder. Ayrıca, bildirme kipleri denilen şekiller belirlilik ve belirsizlik bakımından kiplik özellikler gösterir. Yani bildirme kipleri gerçekliği ifade ederken, diğer kip şekilleri bunun karşıtını oluşturmaktadır. Bütün Türk Lehçelerinde olduğu gibi Başkurt Türkçesinde de bildirme kiplerini ifade eden fiil çekim ekleri zaman da ifade etmektedir.⁴⁷³

---

⁴⁷¹ Korkmaz, **a.g.e.**, s.583.

⁴⁷² İşbayev, **a.g.e.**, s.367.

⁴⁷³ Ersoy, **a.g.e.**, s.71.

Bütün zamanların soru şekli “-мы, -ме, -мо, -мө” (-mı, -me, -mũ, -mũ) soru ekleriyle yapılır. Soru ekleri Türkiye Türkçesindeki gibi ayrı yazılmaz. Kelimeyle bitişik yazılır.

7.2.1.1.1. Şimdiki Zaman:

Şimdiki zaman “Хәзерге заман-Ҳәзерге заман” olarak adlandırılmaktadır. Eylemin şimdiki zamanda yapıldığını, başladığını ve sürmekte olduğunu bildirir.⁴⁷⁴

Bildirme kiplerinin şimdiki zamanı temelde iş, oluş ve hareketlerin konuşma zamanında meydana geldiğini bildirir. Şimdiki zamanın bu temel işlevi sadece Başkurt gramerlerinde değil zaman ile ilgili yapılmış çalışmalar ile Türkiye Türkçesinde yazılmış gramerlerde de belirtilmiştir. Her dilde iş oluş ve hareketlerin konuşma anında gerçekleştiği, cümledeki bazı zaman zarfları vasıtasıyla daha da belirgin olarak ifade edilir.⁴⁷⁵

Kelime sonu ünsüzle bitiyorsa “-а, -ә” (-а, -ә) gelir. Eğer ünlüyle bitiyorsa “-й” (-у) eki gelir.⁴⁷⁶

Örnek:

Язам, язаһың, яза, язабыз, язаһығыз, язалар, киләм, киләһең, килә, килебез, киләһеgez, киләләр⁴⁷⁷

Yazam, yazahıñ, yaza, yazabız, yazahıǵız, yazalar, kiläm, kiläheñ, kilä, kilebez, kilähegez, kilälär.

Yazıyorum, yazıyorsun, yazıyor, yazıyoruz, yazıyorsunuz, yazıyorlar; geliyorum, geliyorsun, geliyor, geliyoruz, geliyorsunuz, geliyorlar.

Карайым, карайһың, карай, карайбыз, карайһығыз, карайзар.⁴⁷⁸

Qarayım, qarayhıñ, qaray, qaraybız, qarayhıǵız, qarayzar.

Bakıyorum, bakıyorsun, bakıyor, bakıyoruz, bakıyorsunuz, bakıyorlar.

Таузарға карайым, уйланам,-тип етди яуаплары Ринат.⁴⁷⁹

⁴⁷⁴ İşbayev, a.g.e., s.372.

⁴⁷⁵ Ersoy, a.g.e., s.205.

⁴⁷⁶ İşbayev, a.g.e., s.372.

⁴⁷⁷ Zäynullin, a.g.e., s.133-134.

⁴⁷⁸ Usmanova, a.g.e., s.26.

Tawzarğa qarayım, uylanam,-tip yetdi yawaplanı Rinat.

Dağlara bakıyorum, düşünüyorum, diye ciddi cevap verdi Rinat.

Şimdiki zamanın olumsuz durumu fiil köküne “ -май, -мәй” (-may, -mäy) olumsuzluk eki getirilerek yapılır.⁴⁸⁰

Örnek:

Язмайым, язмайһың, язмай, язмайбыз, язмайһығыз, язмайзар.

Yazmayım, yazmayhıñ, yazmay, yazmaybız, yazmayhığız, yazmayzar.

Yazmıyorum, yazmıyorsun, yazmıyor, yazmıyoruz, yazmıyorsunuz, yazmıyorlar.

Танымайым үземде.⁴⁸¹

Tanımayım üzemde.

Tanımıyorum kendimi.

Şimdiki zamanı işaretleyen fiil çekim ekleri, görünüş açısından sürekliliği, zaman açısından konuşma anında yapılan hareketi ifade edebildiği gibi bu tarz eklerin kiplik fonksiyonları üzerine de çeşitli görüşler mevcuttur. Birçok dilde olduğu gibi Başkurt Türkçesinde de şimdiki zaman yukarıdaki bu temel işlevi dışında, gelecek ve geçmiş zamanı, alışkanlıkları, zamansız bazı durumları, tasviri, bitmemişliği ifade edebildiği gibi atasözlerinde de kullanılabilir.⁴⁸²

Başkurt Türkçesinde şimdiki zaman fiil çekim eki bazen genel hüküm ve yargıları ifade etmek için kullanılır. Ekin bu işlevinde yine süreklilik vardır. Ayrıca bu genel hüküm özelliği nedeniyle, atasözlerinde de çok yaygın olarak kullanılmaktadır.⁴⁸³

Örnek:

⁴⁷⁹ Şamil Hacıhämätov, “Äle Vă 30 Meñ Yıl Äväl”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1042, Ocak 2010, Üfü, s.90.

⁴⁸⁰ İşbayev, **a.g.e.**, s.372.

⁴⁸¹ Tañhılıw Karamışeva, “Üzün Yul”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1068, Nisan 2012, Üfü, s.6.

⁴⁸² Ersoy, **a.g.e.**, s.206-207.

⁴⁸³ Ersoy, **a.g.e.**, s.223.

Эйәһез куйзы бүре ашай.⁴⁸⁴

Éyähēz̄ kuyzı büre aşay.

Sahipsiz koyunu kurt yiyor.

Burada “Sahipsiz koyunu kurt yiyor (yer)” anlamında kullanılan atasözünde şimdiki zaman eki zaman kaymasıyla geniş zaman anlamında kullanılmıştır.

Мин күптән инде көндәлектәр язам.⁴⁸⁵

Min küptän inde kündälektär yazam.

Ben çoktan beridir günlük yazıyorum.

Buradaki örnekte şimdiki zaman uzun zamandan beri yapılan süreklilik anlamı taşımaktadır.

7.2.1.1.2. Geçmiş Zaman:

Geçmiş zaman Başkurt Türkçesinde Türkiye Türkçesinde olduğu gibi görülen geçmiş zaman ve duyulan geçmiş zaman olmak üzere iki çeşittir.

7.2.1.1.2.1. Görülen Geçmiş Zaman:

Geçmiş zaman belirli ve belirsiz geçmiş zaman olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Belirli geçmiş zaman “Билдәле (шаһитлы) үткән заман-Bildäle (şahitlı) ütkän zaman” olarak adlandırılmaktadır. Fiile “-ды, -де, -до, -дө, -зы, -зе, -зо, -зө, -ты, -те, -то, -тө, -ны, -не, -но, -нө” (-dı, -de, -dū, -dū, -zı, -ze, -zū, -zū, -tı, -te, -tū, -tū, -nı, -ne, -nū, -nū) eklerinin eklenmesiyle çekimlenir. Görülen geçmiş zamanı ifade eder.⁴⁸⁶

Görülen geçmiş zaman kipi, özel kullanımlar dışında genel olarak fiildeki oluş ve kılışın söylendiği andan yani içinde bulunulan zamandan daha önceki bir zamanda bitmiş, tamamlanmış olduğunu gösteren bir zaman kesimini içine alır. Bu zaman kesimindeki oluş ve kılışın bitmişliğine, konuşan ya tanık olmuştur; bitmişlik onun gözleri önünde gerçekleşmiştir. Yahut da bu bitmişlik konuşanın kesin bilgi ve

⁴⁸⁴ Nadrşina, **a.g.e.**, s.116.

⁴⁸⁵ Rawil Bikbayev, “Kündälektär”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1077, Ocak 2013, Üfñ, s.139.

⁴⁸⁶ İşbayev, **A.y.**, s.369.

kanısına dayanmaktadır. Bu bakımdan konuşan tarafından görülmemiş olsa da gerçekleştiği görülmüş kadar kesin olarak bilinen ve kaynaklarda tarihe geçmiş bulunan belgeler bu kiple karşılanır.⁴⁸⁷

Gözle görülmüş, şahit olunmuş, üzerinde şüphe taşımayan bir iş, oluş ya da hareket, konuşma anından daha önce gerçekleşmiş veya gerçekleşmemiştir. Bu bakımdan zaman çizgisinde geçmişte yer alan ve bu tür hareketleri anlatan, ifade eden konuşucu, zamanın ötesinde kiplik anlam olarak bu hareketin geçmişte olmasından başka, bizzat kendisinin tanık olduğunu veya hareketin şüphesiz gerçekleştiğini vurgulamak istemektedir.⁴⁸⁸

Örnek:

Яззы, боззо, күрзе, өззө, алды, килде, көлдө, бақты, китте, отто, төштө, акты vb.

Yazzı, büzzü, kürze, üzzü, aldı, kilde, küldü, bastı, kitte, üttü, tüştü, aqtı vb.

Yazdı, bozdu, gördü, kesti, aldı, geldi, güldü, bastı, gitti, uttu, düştü, aktı vb.

Был мөбәрәк китапты 85 йәшемдә күсереп яззым.⁴⁸⁹

Bıl mübäräk kitaptı 85 yäşemdä küserep yazzım.

Bu mübarek kitabı 85 yaşında istinsah ettim.

Кәйнәмә килдем-михнәт күрзем, кәйнә булдым – михнәт бирзем.⁴⁹⁰

Käynämä kildem-mihnät kürzem, käynä buldım – mihnät birzem.

Kaynanama geldim, mihnet gördüm, kaynana oldum mihnet verdim.

Иртән иртүк мәктәпкә килделәр.⁴⁹¹

İrtän irtük mäktäpkä kildelär.

Yarın erken okula geldiler.

---

⁴⁸⁷ Korkmaz, **a.g.e.**, s.584.

⁴⁸⁸ Ersoy, **a.g.e.**, s.75.

⁴⁸⁹ Şekür, **a.g.e.**, s.131.

⁴⁹⁰ Nadrşina, **a.g.e.**, s.154.

⁴⁹¹ Sälimyän Gümärov, “Türmüş Macaraları”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1043, Şubat 2010, Üfü, s.160.

Belirli geçmiş zaman eki ses uyumuna uyar. Kelime “a, ə, ы, e, o, ø” (a, ä, ı, e, ü, ũ) ünlüleriyle biterse “-ны, -не, -но, -нə” (-nı, -ne, -nŭ, -nä); “з, р, й, у, ʏ” (z, r, y, u, ü) ünlüleriyle ve ünsüzleriyle biterse “-зы, -зе, -зо, -зə” (-dı, -de, -dŭ, -dŭ), “л, м, н, ң” (l, m, n, ñ) ünsüzleriyle biterse “-ды, -де, -до, -дø”; “к, к, п, ç, с, т, ш” (k, k, p, ç, s, t, ş) ünsüzleriyle biterse “-ты, -те, -то, -тø” (-tı, -te, -tŭ, -tŭ) ekleri gelir.⁴⁹²

7.2.1.1.2.2. Duyulan Geçmiş Zaman:

Duyulan geçmiş zaman “Билдәһез (шаһитһыз) үткән заман-Bildähez (şahithız) ütkän zaman” olarak adlandırılmaktadır. Görülmeyen öğrenilen zamanı ifade eder. Fiile “-ған, -гән, -қан, -кән” (-ğan, -gän, -қан, -kän) eklerinin eklenmesiyle yapılır.⁴⁹³

Zaman sistemi açısından bakıldığında, bu zaman konuşucusunun ifadesinde geçmişte olan ancak kendisinin bizzat şahit olmadığı, duyarak ya da algılayarak sonuca vardığı bir bilgiye işaret eder. Kip ve kiplik sistemini inceleyen araştırmalarda bu fiil çekim eki, biraz daha farklı bir bakış açısı ile ancak yine ekin cümleye kattığı nakli, hikâyeleyici dolaylı anlamlar çerçevesinde incelenmiştir. Delile dayalılık, konuşucu veya anlatıcının, söylediği önermenin gerçeklik değeri hakkında tavrını ifade ederken, göstereceği delilin kaynağına işaret etmesidir.⁴⁹⁴

Görülen geçmiş zaman ile duyulan geçmiş zaman arasındaki, en önemli fark, gerçekleşen olayı, görüp-görmeme, bilip-bilmeme ve duyuma dayanma noktasında toplanmaktadır.⁴⁹⁵

Örnek:

Килгәнмен, килгәнһең, килгән, килгәнбез, килгәнһеғез, килгәндәр.

Kilgänmen, kilgänheñ, kilgän, kilgänbez, kilgänheğez, kilgändär.

Gelmişim, gelmişsin, gelmiş, gelmişiz, gelmişsiniz, gelmişler.

Һин бик күп илдәрзе күргәнһең.⁴⁹⁶

⁴⁹² Zäynullin, a.g.e., s.105.

⁴⁹³ İşbayev, a.g.e., s.369.

⁴⁹⁴ Ersoy, a.g.e., s.92.

⁴⁹⁵ Korkmaz, a.g.e., s.600.

⁴⁹⁶ Askarova, a.g.e., s.5.

Hin bik küp ildärze kürgänheñ.

Sen pek çok milleti görmüşsün.

Һин күргәнһең, мин-юк.⁴⁹⁷

Hin kürgänheñ, min-yuq.

Sen görmüşün ben değıl.

7.2.1.1.3. Gelecek Zaman:

Gelecek zaman “Билдәле киләсәк заман-Bildäle kiläsäk zaman” olarak adlandırılmaktadır. Fiillere “-асақ, -әсәк, -ясақ, -йәсәк” (-asaq, -äsäk, -yasaq, -yäsäk) eklerinin eklenmesiyle yapılır. Fiilin kökü sessizle bitiyorsa “-асақ, -әсәк” (-asaq, -äsäk) ekleri; sesliyle bitiyorsa “-ясақ, -йәсәк” (-yasaq, -yäsäk) ekleri eklenir.⁴⁹⁸

Gelecek zaman kipi, henüz gerçekleşmemiş bulunan; ancak, fiilin gösterdiği oluş ve kılışın gelecekteki bir zaman kesiminde mutlaka gerçekleşeceğini bildiren bir kiptir. Yapılacak iş niyet hâlinde olsa bile, gerçekleşmesinde kesinlik bulunduğu için bu ekle kurulan gelecek zaman kipinde bir kesinlik vardır. Bu görev ekin aslı görevidir.⁴⁹⁹

Gelecek zamanın gözlemlenemeyen henüz gerçekleşmemiş olaylara yönelik olması, bu zamanın sık sık kipsel görevler de yüklenmesine yol açar. Bu nedenle, gelecek zamanın belirginleşmesi dillerde çoğu zaman zayıftır. Gelecek zamanın pek çok dilde kipsel belirleyicilerle sunulması da bu tür zamanın zaman karakterinin çok belirgin olmasına dayanır. Dolayısıyla, gelecek zaman dilde sık sık, olasılık, olanaklılık, amaçlama, istek gibi zamansız anlatımlarla sunulmaktadır. Gelecek zaman bazen emir kipine kayar. Herhangi birine kendi isteği dışında bu işi yaptırabilmek için bu fiil kipi kullanılır.⁵⁰⁰

⁴⁹⁷ Ämir Äminev, “Yündüz Säskä”, *Ağızel Jurnalı*, S. 1069, Mayıs 2012, Üfü, s.62.

⁴⁹⁸ İşbayev, *a.g.e.*, s.374.

⁴⁹⁹ Korkmaz, *a.g.e.*, s.623.

⁵⁰⁰ Ersoy, *a.g.e.*, s.262.

Başkurt Türkçesinde gelecek zaman belirli gelecek zaman olarak ifade edilmektedir. Belirsiz gelecek zaman ise Türkiye Türkçesindeki geniş zamana denk gelmektedir.

Örnek:

Язасакмын, язасакмың, язасакхың, язасак, язасакбыз, язасакхығыз, язасактар vb.

Yazasaqmın, yazasaqmıñ, yazasaqmıñ, yazasaq, yazasaqbız, yazasaqmıñız, yazasaqtar vb.

Yazacağım, yazacaksın, yazacak, yazacağız, yazacaksınız, yazacaklar.

Киләсәкмен, киләсәкһең, киләсәк, киләсәкбез, киләсәкһеғез, киләсәктәр vb.

Kiläsäkmen, kiläsäkheñ, kiläsäk, kiläsäkbez, kiläsäkheğez, kiläsäktär vb.

Geleceğim, geleceksin, gelecek, geleceğiz, geleceksiniz, gelecekler.

Укыясакмын, укыясакхың, укыясак, укыясакбыз, укыясакхығыз, укыясактар vb.

Uқыyasaqmın, uқыyasaqmıñ, uқыyasaq, uқыyasaqbız, uқыyasaqmıñız, uқыyasaqtar vb.

Okuyacağım, okuyacaksınız, okuyacak, okuyacağız, okuyacaksınız, okuyacaklar.

Gelecek zamanın olumsuzu “-ма, -мә” (-ma, -mä) olumsuzluk eki veya “түгел-tügel (değil) kelimesiyle yapılır.⁵⁰¹

Örnek:

Язмаясак, килмәйәсәк, язасак түгел, киләсәк түгел vb.

Yazmayasaq, kilmäyäsäk, yazasaq tügel, kiläsäk tügel vb.

Yazmayacak, gelmeyecek, yazacak değil, gelecek değil vb.

Сабир килмәйәсәкме?

---

⁵⁰¹ İşbayev, a.g.e., s.374.

Sabir kilmäyäsäkme?

Sabir gelmeyecek mi?

7.2.1.1.4. Geniş Zaman:

Geniş zaman “Билдәһез киләсәк заман-Bildähez kiläsäk zaman” belirsiz geçmiş zaman olarak adlandırılmaktadır. Fiilin geniş zamanda ortaya çıktığını ifade eder.⁵⁰²

Fiil kökü sesliyle biterse “-р” (-r), sessizle biterse “-ыр, -ер, -ор, -өр” (-ır, -er, -ür, -ör) eklerinin gelmesiyle çekimlenir.⁵⁰³

Genel dil biliminde de zaman, görünüş ve kip üzerine yapılan çalışmalarda geniş zaman; şimdiki zaman ve gelecek zaman arasında incelenen, bazen şimdiki zamanın bir yan anlamı olarak değerlendirilen bir zaman şekli olmuştur, ancak bütün bu terim ve adlandırmalara rağmen, bu zaman ile ifade edilen iş, oluş ve hareketler, bir benzerlik göstermektedir. Başkurt Türkçesinde bu kip, Türkiye Türkçesine benzer işlevler üstlenmiştir. Bu ek genelde yapılan, alışkanlık hâline gelmiş iş, oluş ve hareketleri, genel hüküm ve genel geçer doğruları, ayrıca da emir gibi bazı anlamları içermektedir.⁵⁰⁴

Örnek:

Башлар, укыр, языр, килер, бозор, төшөр vb.

Başlar, uqır, yazır, kiler, büzür, tüşür vb.

Başlar, okur, yazar, gelir, bozar, düşer vb.

Кулдарынан килер, тип уйлайһыңмы?⁵⁰⁵

Құлдарынан килер, тип уйлайһиңми?

Ellerinden gelir, diye mi düşünüyorsun?

Күз күрер, күнел теләр.⁵⁰⁶

⁵⁰² Usmanova, **a.g.e.**, s.29.

⁵⁰³ İşbayev, **a.g.e.**, s.373.

⁵⁰⁴ Ersoy, **a.g.e.**, s.283.

⁵⁰⁵ Hämät İrgälin, “Alıs Künsığış Kıssahı”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1065, Ocak 2012, Üfü, s.42.

⁵⁰⁶ **A.y.**, s.269.

Küz kürer, künel telär.

Göz görür, gönül diler.

Geniş zamanın olumsuzu “-ма, -мә” (-ma, -mä) olumsuzluk ekleriyle yapılır. Olumsuzluk ekinden sonra zaman eki, zaman ekinden sonra da şahıs ekleri gelir.

Örnek:

Ашағанда йән фарман, эшкә тihән, мин бармам.⁵⁰⁷

Aşağanda yän farman, eşkä tihän, min barmam.

Yemek yemeye can ferman, işe desen ben varmam.

7.2.1.2. Birleşik Kipli Fiiller:

Birleşik kipli fiiller Başkurt Türkçesinde çok farklı bir tasnife tabi tutulmuşlardır. Türkiye Türkçesinde olan birleşik zamanların bir kısmı Başkurt Türkçesinde yoktur. Bu tasnif Türkiye Türkçesinden çok farklıdır. Basit zamanlar aynı iken birleşik zamanlar çok değişiklik arz etmektedir.

Birleşik kipli fiiller Başkurt Türkçesinde gelecek zamanın hikâyesi “Киләсәк-үткән заман-Kiläsäk-ütkän zaman”, geniş zamanın hikâyesi “Билдәле (шаһитлы) борон үткән заман-Bildäle (şahitlı) bürün ütkän zaman”, duyulan geçmiş zamanın hikâyesi “Билдәһез (шаһитһыз) элек үткән заман-Bildähez (şahithız) élek ütkän zaman”, görülen geçmiş zamanın hikâyesi “Билдәле (шаһитлы) элек үткән заман-Bildäle (şahitlı) élek ütkän zaman”, şimdiki zamanın hikâyesi “Тамамланмаған үткән заман-Tamamlanmağan ütkän zaman” olarak adlandırılmaktadır.⁵⁰⁸

7.2.1.2.1. Şimdiki Zamanın Hikâyesi:

Şimdiki zamanın hikâyesi Başkurt Türkçesinde “Тамамланмаған үткән заман-Tamamlanmağan ütkän zaman” olarak adlandırılan kip Türkiye Türkçesinde şimdiki zamanın hikâyesine karşılık gelmektedir.

⁵⁰⁷ Nadrşina, a.g.e., s.14.

⁵⁰⁸ Zäynullin, a.g.e., s.104.

Bu zaman “-ә, -а” (-ä, -a) eki ve “ине” (ine) yardımcı fiiliyle çekimlenir. Yardımcı fiil “ине” (ine) öznenin durumuna göre şahıs eki alarak çekimlenir.⁵⁰⁹

Örnek:

Бара инем, бара инең, бара ине, бара инек, бара инегез, бара инеләр.

Bara inem, bara ineñ, bara ine, bara inek, bara inegez, bara inelär.

Varıyordum, varıyordun, varıyordu, varıyorduk, varıyordunuz, varıyordular.

Китә инем, китә инең, китә ине, китә инек, китә инегез, китә инеләр.

Kitä inem, kitä ineñ, kitä ine, kitä inek, kitä inegez, kitä inelär.

Gidiyordum, gidiyordun, gidiyordu, gidiyorduk, gidiyordunuz, gidiyordular.

Başkurt Türkçesinde tamamlanmayan geçmiş zaman, bağlama göre belirlenen, geçmişteki bir gönderim noktasında gerçekleşen olay veya durumları ifade etmek için kullanılmaktadır. Konuşma anına göre olay geçmişte gerçekleşmiştir; ancak, olay ya da durumun gönderim noktası konuşma anı değil, geçmişte bir noktadır.⁵¹⁰

Tamamlanmamış geçmiş zamanın olumsuzu “-ма, -мә” (-ma, -mä) olumsuzluk ekleriyle yapılır. Olumsuzluk ekinden sonra zaman eki, zaman ekinden sonra da şahıs ekleri gelir.

7.2.1.2.2. Görülen Geçmiş Zamanın Hikâyesi:

Görülen geçmiş zamanın hikâyesi Başkurt Türkçesinde “Билдәле (шаһитлы) элек үткән заман-Bildäle (şahitlı) élek ütkän zaman” belirli uzak geçmiş zaman olarak adlandırılmaktadır. Fiil köküne “-ғайны, -гәйне” (-ğaynı, -gäyne) eklerinin eklenmesiyle çekimlenirler.⁵¹¹

Örnek:

---

⁵⁰⁹ İşbayev, **a.g.e.**, s.370.

⁵¹⁰ Ersoy, **a.g.e.**, s.137.

⁵¹¹ **A.e.**, s.370.

Барғайным, барғайның, барғайны, барғайнык, барғайнығыз, барғайнылар.⁵¹²

Barğaynım, barğaynıñ, barğaynı, barğaynıq, barğaynıǵız, barğaynılar.

Vardıydım, vardıydın, vardıydı, vardıydık, vardıydınız, vardıydılar.

Başkurt Türkçesinde belirli uzak geçmiş zaman, ikinci bir zamanı bildiren iş, oluş ve hareketlerden daha önce olan iş, oluş ve hareketleri bildirmektedir. Ekin bu işlevi onun Başkurt Türkçesindeki temel işlevi olup, başka bir zamanla bağlantılı olarak kullanıldığını, cümledeki zaman zarfları ve zarf-fiiller belirler.⁵¹³

Örnek:

Бармағайным, бармағайның, бармағайны, бармағайнык, бармағайнығыз, бармағайнылар.

Barmağaynım, barmağaynıñ, barmağaynı, barmağaynıq, barmağaynıǵız, barmağaynılar.

Varmadıydım, varmadıydın, varmadıydı, varmadıydık, varmadıydınız, varmadıydılar.

Belirli uzak geçmiş zamanın olumsuzu “-ма, -мә” (-ma, -mä) olumsuzluk ekleriyle yapılır. Olumsuzluk ekinden sonra zaman eki, zaman ekinden sonra da şahıs ekleri gelir.

7.2.1.2.3. Duyulan Geçmiş Zamanın Hikâyesi:

Duyulan geçmiş zamanın hikâyesi Başkurt Türkçesinde “Билдәһез (шаһитһыз) элек үткән заман-Bildähez (şahithız) élek ütkän zaman” belirsiz uzak geçmiş zaman olarak adlandırılmaktadır. Türkiye Türkçesinde görülen geçmiş zamanın hikâyesi olarak görülen birleşik kip şeklinin karşılığıdır.

Fiil köküne eklenen “-ған, -гән” (-ğan, -gän) eki ve “булған” (bulğan) yardımcı fiiline eklenen şahıs ekleriyle çekimlenirler.⁵¹⁴

Örnek:

---

⁵¹² Zäynullin, a.g.e., s.128.

⁵¹³ Ersoy, a.g.e., s.147.

⁵¹⁴ Zäynullin, a.g.e., s.131.

Барған булғанмын, барған булғанһың, барған булған, барған булғанбыз, барған булғанығыз, барған булғандар.

Barğan bulğanmın, barğan bulğanһıñ, barğan bulğan, barğan bulğanbız, barğan bulğanıǵız, barğan bulǵandar.

Varmıştım, varmıştın, varmıştı, varmıştık, varmıştiniz, varmıştilar.

Китгән булғанмын, китгән булғанһың, китгән булған, китгән булғанбыз, китгән булғанығыз, китгән булғандар.

Kitgän bulğanmın, kitgän bulğanһıñ, kitgän bulğan, kitgän bulğanbız, kitgän bulğanıǵız, kitgän bulǵandar.

Gitmiştim, gitmiştin, gitmişti, gitmiştik, gitmiştiniz, gitmiştiler.

Yapı ikinci bir zamanla bağlantılı olarak kullanıldığında ikinci bir işten daha önce yapılan, daha önce tamamlanan bir iş, oluş ve hareketi bildirmekte; ancak bu hareket veya durum konuşucunun gözü önünde gerçekleşmemektedir. Bu kuruluşun diğer bir işlevi ise, sonuç anlamı bildirmektedir.⁵¹⁵

7.2.1.2.4. Geniş Zamanın Hikâyesi:

Geniş zamanın hikâyesi Başkurt Türkçesinde “Билдәле (шаһитлы) борон үткән заман формалары-Bildäle (şahitlı) bürün ütkän zaman formaları” olarak adlandırılmaktadır.

Bu zamanın diğer başka bir ek şekli daha vardır. Şimdiki zaman sıfat-fiile “бул-” (bul-) fiilinin geçmiş zamanda çekimlenmiş şekli eklenmektedir. Geniş zamanın hikâyesinin “бара торған булды, килә торған булды” (bara türğan buldı, kilä türğan buldı) şekilleri oluş ve hareketi bildirmekte bu hareketin pekiştirildiğini göstermektedirler.⁵¹⁶

Örnek:

Алыр инем, алыр инең, алыр ине, алыр инек, алыр инегез, алыр инеләр.

Alır inem, alır ineñ, alır ine, alır inek, alır inegez, alır inelär.

---

⁵¹⁵ А.е. 132.

⁵¹⁶ Zäynullin, a.g.e., s.122.

Alırdım, alırdın, alırdı, alırdık, alırdınız, alırdılar.

Килер инем, килер инен, килер ине, килер инек, килер инегез, килер инеләр.

Kiler inem, kiler ineñ, kiler ine, kiler inek, kiler inegez, kiler inelär.

Gelirdim, gelirdin, gelirdi, gelirdik, gelirdiniz, gelirdiler.

Bu analitik yapının Başkurt Türkçesindeki temel işlevi, geçmişte belli aralıklarla devam eden bir olay veya durumu anlatmasıdır. Bunun yanında geçmişte belirli bir şarta bağlı olarak gerçekleştirilebilecek olup, gerçekleşmeyen iş, oluş ve hareketleri ya da konuşucu tarafından niyet, istek durumundaki hareketleri de ifade etmektedir.⁵¹⁷

7.2.1.2.5. Gelecek Zamanın Hikâyesi:

Gelecek zamanın hikâyesi Başkurt Türkçesinde “Киләсәк-үткән заман-Киләсәк-үткән zaman” olarak adlandırılmaktadır.

Başkurt Türkçesindeki bu birleşik kip herhangi bir şartın gerçekleşmesine bağlı olarak, iş, oluş, ya da hareketin gerçekleşip gerçekleşmeme ihtimal ve tahminini ifade ederken, diğer yandan geçmişte bir zamanda o ana göre gelecekte yapılmak üzere ifade edilmiş farazi bir niyete de işaret etmek için kullanılmaktadır. Başkurt Türkçesinde konuşucu ya da anlatıcı geçmişte belirli bir zaman noktasından bahsederken, bu zamana göre gelecekte gerçekleşeceği kendi bilgisi dahilinde olan bir olay ya da durumu bu kiple işaretlemektedir.⁵¹⁸

Örnek:

Аласак инем, аласак инен, аласак ине, аласак инек, аласак инегез, аласак инеләр.

Alasaq inem, alasaq ineñ, alasaq ine, alasaq inek, alasaq inegez, alasaq inelär.

Alacak idim, alacak idin, alacak idi, alacak idik, alacak idiniz, alacak idiler.

---

⁵¹⁷ Ersoy, **a.g.e.**, s.155.

⁵¹⁸ **A.e.**, s.185.

Киләсәк инем, киләсәк инең, киләсәк ине, киләсәк инек, киләсәк инегез, киләсәк инеләр.

Kiläsäk inem, kiläsäk ineñ, kiläsäk ine, kiläsäk inek, kiläsäk inegez, kiläsäk inelär.

Gelecektim, gelecektin, gelecekti, gelecektik, gelecektiniz, gelecektiler.

Gelecek zamanın hikâyesinin olumsuzluğu “-ма, -мә” (-ma, -mä) olumsuzluk ekleriyle yapılır. Olumsuzluk ekinden sonra zaman eki, zaman ekinden sonra da şahıs ekleri gelir.

7.2.1.3. Tasarlama Kipleri:

Gramerlerimizde ve fiil konusunu işleyen makalelerde dilemeli kip, isteme kipleri, dilek kipleri, uyarı kipleri gibi farklı terimlerle karşılanan tasarlama kipleri, fiilin olumlu veya olumsuz yöndeki gerçekleşmesini; tasarlanan istek emir, şart ve gereklilik kavramları içinde veren kiplerdir.⁵¹⁹

Başkurt Türkçesinde tasarlama kipleri Emir Kipi “Бойорок һөйкәләше-Бүйүрүк һүйкәләше”, Dilek Kipi “Теләк һөйкәләше-Теләк һүйкәләше”, Şart Kipi “Шарт һөйкәләше-Şart һүйкәләше”, Niyet Maksat Kipleri “Ниәт-максат һөйкәләше-Niät-maqsat һүйкәләше”, İhtimal Kipi “Фараз итеү (ихтималлык) һөйкәләше-Faraz itew (ihtimallık) һүйкәләше” olarak adlandırılmaktadır.⁵²⁰

7.2.1.3.1. Emir Kipi:

Emir kipi Başkurt Türkçesinde “Бойорок һөйкәләше-Бүйүрүк һүйкәләше” olarak adlandırılmaktadır.

Yapılması istenen iş emreden kiptir. Birinci tekil şahıs ve birinci çoğul şahıs ekleri yoktur.⁵²¹

İkinci tekil şahıs “яз, укы, эшлә” (yaz, uqı, eşlä) (*yaz, oku, çalış*) ikinci çoğul şahıs “язығыз, укығыз, эшләгеҙ” (yazıǵız, uqıǵız, eşlägez) (*yazınız, okuyunuz, çalışınız*), üçüncü tekil şahıs “язһын, укыһын, эшләһен” (yazhın, uqhın, eşlähen)

⁵¹⁹ Korkmaz, a.g.e., s.647.

⁵²⁰ Zäynullin, a.g.e., s.101.

⁵²¹ İşbayev, a.g.e., s.375.

(*yazsın, okusun, çalışsın*) üçüncü çoğul şahıs “язһын(дар), укыһын(дар), эшләһен(дәр)” (*yazһın(dar), uҡıһın(dar), éşläһen(där)*) (*yazsınlar, okusunlar, çalışsınlar*) şeklinde çekimlenirler.⁵²²

Örnek:

Укы, язығыз, укығыз, язһын, укыһын, язһын(дар), укыһын(дар) vb.

Уқы, yazıǵız, uqıǵız, yazһın, uqıһın, yazһın(dar), uqıһın(dar) vb.

Oku, yazınız, okuyunuz, yazsın, okusun, yazsınlar, okusunlar vb.

7.2.1.3.2. Dilek Kipi:

Dilek kipi Başkurt Türkçesinde “Теләк һөйкәләше-Teläk hūykäleşe” olarak adlandırılmaktadır.

Dilek kipi cümleye istek, niyet, dilek anlamı katar. Başkurt Türkçesinde dilek kipinin “барғы килә, эшләге килә” (*barǵı kilä, éşläge kilä*) (*varası geliyor, çalışası geliyor*) ve “барайым (әле), эшләйем (әле)” (*barayım (äle), éşläyem (äle)*) (*varayım, çalışayım*) şeklinde iki çeşidi vardır.⁵²³

Örnek:

Барғым килә, барғыбыз килә, барғың килә, барғығыз килә, барғыһы килә, барғылары килә vb.

Barǵım kilä, barǵıbız kilä, barǵıñ kilä, barǵıǵız kilä, barǵıһı kilä, barǵıları kilä vb.

Gitmek istiyorum, gitmek istiyorsun, gitmek istiyor, gitmek istiyoruz, gitmek istiyorsunuz, gitmek istiyorlar vb.

7.2.1.3.3. Şart Kipi:

Şart Kipi Başkurt Türkçesinde “Шарт һөйкәләше-Şart hūykäleşe” olarak adlandırılmaktadır.

---

⁵²² Zäynullin, a.g.e., s.159.

⁵²³ İşbayev, a.g.e., s.379.

Bir eylem veya durumun gerçekleşmesinin bir şarta bağlı olduğunu gösterir. Fiil köküne “-ha, -hə” (-ha, -hä) eklerinin eklenmesiyle çekimlenir.⁵²⁴

Fiilin diğer kip şekillerinden biraz farklılıklar gösteren şart kipi, iş, oluş ve hareketlerin gerçekleşip gerçekleşmemesi için gerekli olan şartı bildirir. Ayrıca gerçekteki iş, oluş ve hareketleri değil, gerçekleşmesi mümkün olan hareketleri bildirir. Bu iş, oluş ve hareketlerin gerçekleşmesi için gerekli olan şartlar, şart kipi yoluyla anlatılır. Şart kipi, genellikle birleşik cümlelerde kullanılır. Yani herhangi bir işin gerçekleşmesi için gerekli olan şart hükmü, şart kipinin kullanıldığı yan cümlede, iş, oluş ya da hareket ise temel cümlede verilir.⁵²⁵

Örnek:

Язһа, укыһа, килһә, йөрөһә, эшләһә, гөрөлдәһә vb.

Yazһa, uqıһa, kilһä, yürühä, eşläһä, gürüldäһä vb.

Yazsa, okusa, gelse, gitse, çalıssa, gürüldese vb.

8.1.3.1. İstek Kipi Ekleri:

Emir istek ekleri “Бойорок-өндәү киçәксәләре-Бүйүрүк-үндәү киçәксәләре” olarak adlandırılmaktadır.

Haber, dilek ve şart kiplerine “-сы (-се, -со, -сө)”, “-һана, -һәнә”, (-sı, -se, -sü, -sü, -hana, -hänä) edatları eklenerek yapılırlar.⁵²⁶

Örnek:

Караһана, Сәлимә, күземә,

Ышанһана әйткән һүземә.⁵²⁷

Karahana, Sälimä, küzemä,

Işanhana äytkän hüzemä.

Baqsana Selime gözüme

İnansana söyledigim söze.

Эх! Мөгәллиме менән әлеге көндә сыра яктыһында озон төн буйы һөйләшеп, серләшеп ултырһаңсы.⁵²⁸

⁵²⁴ İşbayev, a.g.e., s.377.

⁵²⁵ Ersoy, a.g.e., s.297.

⁵²⁶ Zäynullin, a.g.e., s.335.

⁵²⁷ A.e., s.335.

Éh! Müğällime menän älege kündä sıra yaqtında üzün tün buyı hüyläşep, serläşep ultırhañsı.

Eh! Öğretmenin ile bugün fener aydınlığında uzun gece boyu, konuşup, sır paylaşarak otursana lütfen.

Тик шуны аңлаһаңсы һин.⁵²⁹

Tik şunu añlahañsı hin.

Lütfen sadece şunu anlatsana sen.

Örneklerden de anlaşılacağı gibi bu edatlar cümleye, istek, emir anlamı katmaktadır. Ayrıca kibarlık ve soru anlamları da katmaktadır.

7.2.1.3.4. Niyet Maksat Kipi:

Başkurt Türkçesi morfolojisinde “Ниәт-максат һөйкәләше-Niät-maqsat hüykäleşe” olarak adlandırılmaktadır.

Niyet maksat kipi fiil köküne “-максы, -мәксе” (-maqsı, -mäkse) eklerinin eklenmesiyle yapılır. Niyet maksat kipinin fonksiyonu şimdiki zamanda konuşan birinin yakın bir gelecekte bir işi yapmaya niyetlendiğini, düşünce ve amacını anlatır. Bu kip gerçek durumu bildirmemektedir.⁵³⁰

Başkurt Türkçesinde konuşunun herhangi bir iş, oluş ya da hareket konusundaki niyetini, amacını ifade etmek üzere niyet kipinden faydalanılır. Niyet kipi genellikle istek kipi ile karışmaktadır. Elbette niyet kipinin anlamında da temelde bir istek söz konusudur. Böyle olsa da niyet kipi, istek kipi ile farklılık arz etmektedir. Bu fark, konuşunun herhangi bir olay ya da durumun gerçekleşmesi yönündeki isteğiyle, bu olay ya da durumun gerçekleşmesi yönündeki isteğiyle, bu olay ya da durumun gerçekleşmesi noktasında karar verip, uygulamaya koymayı düşünmek yönündeki safhada bu isteği hayata geçirme planı ve kararlılığı söz konusudur.⁵³¹

Örnek:

Бармаксы, килмәксе, укымаксы, һөйләмәксе vb.

⁵²⁸ Ğiläcev, a.g.e., s.77.

⁵²⁹ Räysä Kärimova, “Yetem”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1082, Haziran 2013, Üfü, s.142.

⁵³⁰ Zäynullin, a.g.e., s.193.

⁵³¹ Ersoy, a.g.e., s.446.

Barmaqsı, kilmäkse, uqımaksı, hüylämäkse vb.

Varmak niyetindeyim, gelmek niyetindeyim, konuşmak niyetindeyim vb.

7.2.1.3.5. Yeterlik Fiili:

Başkurt Türkçesinde “Фараз итеү (ихтималлык) һөйкәләше-Faraz itew (ihtimallık) hüykäleşe” olarak adlandırılmaktadır. Yeterlik kipi eylem veya durumun olup olmayacağı, gerçekleşip gerçekleşmeyeceği hakkında tahmin, ihtimal bildirir. Başkurt Türkçesinde ihtimal kipinin “-ыр ине (-ер ине, -ор ине, -өр ине, -р ине)” (-ır ine (-er ine, -ür ine, -ür ine, -r ine), “-ған (-гән, -кан, -кән) булыр ине” (-ğan (-gän, -қан, -кән) bulır ine), “а (-ә, -й) ине: укы-й ине” (a (-ä, -y) ine: uqı-y ine), “-асак (-әсәк, ясак, -йәсәк) ине” (-asaq (-äsäk, yasaq, -yäsäk) ine), olmak üzere dört çeşidi vardır.⁵³²

Yeterlik kipi, konuşucunun herhangi bir iş, oluş ya da olayın gerçekleşip, gerçekleşmemesi ile ilgili öne sürdüğü bir varsayımı ifade eder. Konuşucu tarafından ortaya konulan bu varsayım ve ihtimal onun tarafından ortaya konulan bir düşünce şeklindedir.⁵³³

Örnek:

Языр ине, килер ине, торор ине, көлөр ине, укыр ине, һөйләр ине, укыған булыр ине, язған булыр ине, қайтқан булыр ине, һөйләгән булыр ине, киткән булыр ине, укый ине, һөйләй ине, яза ине, килә ине, барасак ине, киләсәк ине vb.

Yazır ine, kiler ine, türür ine, küllür ine, uqır ine, hüylär ine, uqığan bulır ine, yazğan bulır ine, qaytқан bulır ine, hüylägän bulır ine, kitkän bulır ine, uqıy ine, hüyläy ine, yaza ine, kilä ine, barasaq ine, kiläsäk ine vb.

Yazabilir, gelebilir, kalkabilir, gülebilir, okuyabilir, konuşabilir, okumuş olabilir, yazmış olabilir, dönmüş olabilir, konuşmuş olabilir, gitmiş olabilir, okuyor olabilir, yazıyor olabilir, geliyor olabilir, varacak olabilir, gelecek olabilir vb.

7.3. Fiilimsiler:

⁵³² İşbayev, a.g.e., s.377.

⁵³³ Ersoy, a.g.e., s.464.

Çekimsiz fiiller fiil kök ve gövdelerinden belirli eklerle türetilen; ancak, şahıs ekleri alarak çekime girmedikleri için, yargı bildirmeyen, dolayısıyla da bitmemiş fiil niteliğinde olan fiillerdir. Çekimsiz fiiller, bir oluş, bir kılış ve bir durum bildirdikleri, olumlu ve olumsuz biçimleri yapabildiği, bir tür zaman gösteren ekler de alabildiği için bu yönleri ile fiil özelliği taşırlar. Ancak çekime girmemiş olmaları dolayısıyla da diğer yönleri ile de ad sınıfına girerler. Bunlar aslında ad gibi kullanılarak ad, sıfat ve zarf görevi yüklenmiş olan fiil şekilleridir. Bu nedenle de ad çekimi ve iyelik ekleri alabilirler, cümlede özne, nesne, zarf ve yer tamlayıcısı olabilirler; yani, ad yönleri ağır basar.⁵³⁴

Başkurt Türkçesinde fiilimsiler İsim Fiil “Исем кылым-İsem kılım”, Sıfat Fiil “Сифат кылым-Sifat kılım”, “Zarf Fiil “Хәл кылым-Һäl kılım”, Master fiil “Уртақ кылым-Urtaq kılım” olmak üzere dörde ayrılmaktadır.

7.3.1. İsim Fiil:

İsim fiil Başkurt Türkçesinde “Исем кылым-İsem kılım” olarak adlandırılmaktadır. Fiil köküne “-ыу, -еу, -оу, -өү” (-ıw, -ew, -öw, -öw) eklerinin eklenmesiyle yapılır.⁵³⁵

Fiil kök ve gövdelerine karşıladıkları oluş, kılış ve durumları; şahıs ve zamana bağlı olmadan gösteren fiil adlarıdır. Daha açık bir anlatımla, bunlar fiildeki oluş, kılış ve durumların adlarını bildirirler.⁵³⁶

Örnek:

Барыу, килеу, короу, һөрөү, қарау vb.

Барıw, kilew, қүрүw, һүрүw, қарaw vb.

Varmak, gelmek, kurumak, sürmek, bakmak vb.

İsim fiil Başkurt Türkçesinde “Уртақ кылым-Urtaq kılım” olarak adlandırılmaktadır.

⁵³⁴ Korkmaz, a.g.e., s.863.

⁵³⁵ İşbayev, a.g.e., s.386.

⁵³⁶ Korkmaz, a.g.e., s.864.

Mastar fiilin en çok kullanılan ekleri “-ыу, -еу” (-ıw, -ew)dir. Аупса “-ырға, -ергә”, “-мак, -мәк”, “-ғалы, -гәле”, “-макка, -мәккә”, “маға, -мәгә” (-ıǵa, -ergä, -mak, -mäk, -ǵalı, -gäle, -maqqa, -mäkkä, mağa, -mägä) ekleri de mastar-fiil ekleridir.⁵³⁷

Örnek:

Алыу, көлөү, йылмайыу, языу, һызыу, язырға, күрергә, торорға, һөрөргә, һорарға, бәйләргә vb.

Алыу, күлүу, ылымайу, yazıw, hızw, yazırǵa, kürergä, türürgä, hürürgä, hürarǵa, bäylärgä vb.

Almak, gülmek, gülümsemek, yazmak, çizmek, yazmaya, görmeye, kalkmaya, sürmeye, sormaya, bağlamaya vb.

Olumsuz hali “-маşка, -мәşкә” (-maşka , -mäškä) ekleriyle yapılmaktadır.

Örnek:

Язмаşка, күрмәşкә, һөйләмәşкә vb.

Yazmaşka, kürmäškä, hüylämäškä vb.

Yazmamaya, görmemeye, konuşmamaya vb.

7.3.2. Sıfat Fiil:

Sıfat-fiil Başkurt Türkçesinde “Сифат кылым-Sifat kılm” olarak adlandırılmaktadır.

Çekimsiz fiillerin ikinci türünü oluşturan sıfat-fiiller, adından da anlaşılacağı üzere, sıfat gibi kullanılan fiil şekilleridir. Sıfat-fiilleri, bir yanları ile sıfat bir yanları ile fiildirler. Fiil özellikleri dolayısıyla, kendilerinde var olan hareket ve zaman kavramlarını, ad oldukları sığata aktararak varlıkları ve nesnelere hareket ve zaman gösterme özellikleri ile geçici olarak vasıflandırılır. Sıfatlar ad soylu sözcükler

⁵³⁷ Zäynullin, a.g.e., s.214-215.

oldukları için, sıfat-fiiller, aynı zamanda adlar ile ortaklaşırlar. Onlar gibi iyelik, çokluk ve ad çekimi ekleri alabilirler. Edatlar ile birleşebilirler.⁵³⁸

Geçmiş zamanda kullanılan sıfat-fiil ekleri “-ған, -гән, -кән, -кән” (-ğan, -gän, -қан, -kän), şimdiki zamanda kullanılan sıfat-fiil ekleri “-ыусы, -еүсе, -усы, -үсе, -а торған, -ә торған” (-ıwsı, -ewse, -uwsı, -üwse, -a tırğan, -ä tırğan), geniş zamanda kullanılan sıfat-fiil ekleri “-ыр, -ер, -ор, -өр, -р” (-ır, -er, -ür, -ür, -r), gelecek zamanda kullanılan sıfat-fiil ekleri “-асақ, -әсәк, -ясақ, -йәсәк; -аһы, -әһе, -йһы, -йһе” (-asaқ, -äsäk, -yasaқ, -yäsäk; -ahı, -ähe, -yhı, -yhe)dir.⁵³⁹

Örnek:

онотолмаç һүз, йәшәр йыл, торор йорт, һөрөр ер vb.

ünütülmaç һüz, yäşär yıl, tırür yürt, hürür yer vb.

unutulmaz söz, yaşayacak sene, oturacak ev, sürececek yer vb.

Укыған кеше хур булмай.⁵⁴⁰

Ukığan keşe hur bulmay.

Okumuş insan müşkül durumda kalmaz.

1962 йылда Мәскәүзә рус телендә донъя күргән «Онотолмаç минуттар» хәтирәләрендә С.Кудаш бөтөн башкорт совет әзәбиәте тарихы өсөн кызыклы булған М.Ғафури тормошондағы мөһим вақиғаларзы хикәйәләй.⁵⁴¹

1962 yılda Mäskewzä rus telendä donya kürgän “Ünütülmaç minuttar” hätirälärendä S.Қудаş bütün başқürt Sovyet äzäbiäte tarihı üsün қızıқlı bulған M.Ğafuri түрмүşүндағы мүһим вақиғаларзы һикәйәләй.

⁵³⁸ А.у., s.909-910.

⁵³⁹ M.G. Usmanova, “O Priçastie V Başkirskom Yazıke”, **Başkirskiy Gosudarstvennyy Pedagogičeskiy Universitet İmeni M. Akmullı Vestnik**, s.1, 2014, Ufa, s.93-94.

⁵⁴⁰ Nadrşina, a.g.e., s.302.

⁵⁴¹ Z.Y.Şaripova, a.g.e., s.165.

1962 yılında Moskova’da Rusça yayımlanan “Unutulmaz Dakikalar” adlı hatıralarında S.Kudaş bütün Başkurt Sovyet Edebiyatı tarihi için ilginç olan Mecit Gafuri’nin hayatındaki önemli olayları hikaye etmektedir.

Ашар ашыңдан йәшәр йәшең күп булһын.⁵⁴²

Aşar aşıñdan yäşär yäşeñ küp bulһın.

Yiyecek yemeğinden yaşayacağıın ömrün çok olsun.

Уларзы укыусы күңеленә еткеревү өсөн автор төрлө шиғри формалар куллана.⁵⁴³

Уларзы укыусы күңеленә yetkerew üsün avttor türlü şiğri formalar қullana.

Bunları okur gönlüne ulaştırmak için çeşitli şiir şekilleri kullanmaktadır.

Телеграммала Парижда асыласак Бөтөн донъя демократик сәнғәт күргәзмәһенә ебәрегә курайсы кәрәклеге хақында әйтелә.⁵⁴⁴

Telegrammala Parijda asılasaq Bütün donya demokratik sänğät kürgäzmähenä ebäregä қuraysı käräklege һақында әytelä.

Telgrafta Paris’te açılacak Bütün Dünya Demokratik Sanat Sergisi’ne göndermek için kuray üfleyecek sanatçıların gerektiği söylenmektedir.

7.3.3. Zarf Fiil:

Çekimsiz fiillerin üçüncü gurubunu oluşturan zarf-fiiller, zarf işleyişine girmiş bulunan, zarf olarak kullanılan fiil şekilleridir. Zarf-fiiller bir yanıla fiil, bir yanıla da zarf özelliği taşıyan gramer kategorileri oldukları için, fiil yönleriyle yalnızca hareket ve zaman kavramını karşılarlar; zarf yönleriyle de bir oluş ve kılışın durum ve tarzını bildirme niteliğine sahiptirler. Bu nedenle cümlede, şahsa ve zamana bağlı bir yargı bildirmeyen; ancak, yargı bildiren fiiller yanında, onlardaki oluş ve kılışın durum ve tarzını belirleyen zarf görevi yüklenirler. Daha kestirme bir

⁵⁴² Nadrşina, a.g.e., s.189.

⁵⁴³ Z.Y.Şaripova, a.g.e., s.438.

⁵⁴⁴ Şekür, a.g.e., s.166.

anlatımla, zarf-fiiller, fiillerin zarf görevi yapan yardımcılarıdır. Çekimli fiile dönüşmeleri mümkün değildir. Her türlü fiil kök ve gövdelerine belirli eklerin getirilmesi ile oluşturulan zarf-fiillerde de fiillerdeki asıl anlam değişmez. Bu yönüyle ad soylu zarflardan ayrılırlar.⁵⁴⁵

Zarf-fiil “Хәл кылым-Һәл қılım” olarak adlandırılmaktadır. Dört zaman içerisinde incelenmektedir. Şimdiki zaman, geçmiş zaman, gelecek zaman anlamları ve amaç anlamı içermektedir. Fiilimsinin zarf-fiil kategorisinde şimdiki zaman zarf-fiil “Хәзерге заман хәл кылым-Һәзерге заман һәл қılım”, geçmiş zaman zarf-fiil “Үткән заман хәл кылым-Үткән заман һәл қılım”, gelecek zaman zarf-fiil “Киләсәк заман хәл кылым-Киләсәк заман һәл қılım”, amaç zarf-fiil “Мақсат хәл кылым-Мақсат һәл қılım” olarak adlandırılmaktadır.⁵⁴⁶

Örnek:

Укып йөрөй, барғас уйлармын, килгәнсе белдем, ала килдем vb.

Uқыp yўrўy, barғas uylarmin, kilgәнse beldem, ala kildem vb.

Okuyup geziyor, varınca düşünürüm, gelince bildim, alıp geldim vb.

7.4. Fiillerde Çatı:

Başkurt Türkçesinde fiillerde çatı Etken Fiiller “Төп йүнәләш-Тўр yünәleş”, Dönüslü Fiil “Кайтым йүнәләше-Қайтым yünәleş”, Edilgen Fiil “Төшөм йүнәләше-Тўшўм yünәleş”, İşteş Fiil “Уртақлык йүнәләш-Urtaқlık yünәleş”, Ettirgen Fiil “Йөкмәтew йүнәләше-Yўkmәtew yünәleş” olmak üzere beş çeşittir.⁵⁴⁷

Türkiye Türkçesinde etken, edilgen, dönüslü, işteş ve ettirgen fiiller olmak üzere beş çatı vardır. Fiili gerçekleştiren eylem gerçekleşirken etkilemekte, etkilenmekte değişik görünüşler almaktadır. Fiile çekimlenmeden önce gelen bu eklere çatı ekleri denir. Etken fiiller Türkiye Türkçesinde oldukça fazladır.⁵⁴⁸

⁵⁴⁵ Korkmaz, a.g.e., s.983.

⁵⁴⁶ Zäynullin, a.g.e., s.225-226.

⁵⁴⁷ İşbayev, a.g.e., s.362-364.

⁵⁴⁸ Banguoğlu, a.g.e., s.411.

7.4.1. Etken Fiiller:

Başkurt Türkçesinde fiillerde çatı Etken Fiiller “Төп йүнәләш-Тўп үнәләш” olarak adlandırılmaktadır. Ek almamaktadır. Hareket ve kılış özne tarafından gerçekleştirilir.⁵⁴⁹

Örnek:

Мөхәммәтсәлим, зихененә һалып куйзы.⁵⁵⁰

Müһämmätsälim, zihenenä halıp қуызı.

Muhammetselim, aklına yazdı.

Кыш уртаһының шундай һалкын көндәрендә кала кешеләре йылдамырак йөрәргә тырышалар.⁵⁵¹

Kış urtahınıñ şunday halkın kündärendä қала keşeläre yıldamıraq yürүrgä tırışalar.

Kış ortasında böyle serin günleri şehirde yaşayanlar daha hızlı yürümeye çalışıyorlar.

“Бер нәмә лә уйламайым”, тип кайтып киттем.⁵⁵²

“Ber nämä lä uylamayım”, tip қайтып киттем.

“Bir şey de düşünmüyorum” diyerek dönüp gittim.

Фән, ижад менән шөғәлләнергә күберәк фәрсат тапты.⁵⁵³

Fән icad menән şüğüllänergä küberäk fürsат taptı.

İlim, sanatla meşgul olmak için çok fazla fırsat buldu.

---

⁵⁴⁹ İşbayev, **a.g.e.**, s.362.

⁵⁵⁰ Ğaysa Hüsäyenov, **Müһämmätsälim Ümütbayev**, Üfü, Başkürtüstan Kitap Näşriäte, 1991, s.118.

⁵⁵¹ Zäynullin, **a.g.e.**, s.243.

⁵⁵² Hüsäyenov, **a.g.e.**, s.195.

⁵⁵³ Hüsäyenov, **a.g.e.**, s.223.

Başkurt Türkçesinde çok fazla olan etken fiiller Türkiye Türkçesiyle anlam olarak aynıdır. Etken fiiller bir ek almazlar. Türkiye Türkçesinde yalın çatı olarak da adlandırılmaktadır.

7.4.2. Edilgen Fiil:

Başkurt Türkçesinde Edilgen Fiil “Төшөм йүнәләше-Түшүм үнәләше” olarak adlandırılmaktadır. Geçişli fiili geçişsiz fiile dönüştürür. Özne belirsizdir. Fiil köküne “-л, -ыл, -ел, -ол, -өл, -н, -ен, -он, -өн” (-l, -ıl, -el, -ül, -ül, -n, -en, -ün, -ün) eklerinin eklenmesiyle çekimlenir.⁵⁵⁴

Örnek:

Йыуылыу, ашалыу, королоу, төзөлөү, алыныу, эшләнеү, еңелеү, башланыу vb.

Үтүлүк, ашалыу, күрүлүк, түзүлүк, алыныу, эшләнеү, еңелеү, башланыу vb.

Toplanmak, yenilmek, kurulmak, alınmak, çalışılmak, yenilmek, başlanmak vb.

Кайһы бер әсәрҙәренең язылыу тарихы тураһында һөйләй.⁵⁵⁵

Қайһы бер әсәрҙәренең yazılıwı tarihı turahında һөйләй.

Bazı eserlerinin yazılması tarihi hakkında konuşuyor.

Уның өйөнән бер вакытта ла кеше өзәлмәй.⁵⁵⁶

Unıñ üyünän ber vaqıtta la keşe üzülmäy.

Onun evinden hiçbir zaman insan (ayağı) kesilmez.

7.4.3. Dönüslü Fiil:

⁵⁵⁴ A.e., s.157.

⁵⁵⁵ Zinnur Uraksin, *Telem Mineñ Yazmışım*, Üfü, Ğilem Näşriyäte, 2002, s.100.

⁵⁵⁶ Hadisa Sülтанbayeva, *Häzäрге Başkürt Telende Yarzamsı Hüz Türkümdäre*, Üfü, Başkürt Däwlät Universiteti, 2010, s.37.

Başkurt Türkçesinde Dönüştürücü Fiil “Кайтым йүнәләше-Қауым үнәләше” olarak adlandırılmaktadır. Öznenin hem işi yapmakta hem de yapılan işten etkilenmektedir. Fiil köküne “-н, -ын, -ен, -он” (-n, -ın, -en, -ün) ekleri eklenerek çekimlenmektedir.⁵⁵⁷

Örnek:

Һөйлән, тотон, кейен, vb.

Һüylän, tütün, keyen, vb.

Söylen, tutun, giyin, saklan vb.

Стәрлетатак осоронан Мөхәммәтсәлимдең ауылға ағаһы Фәхретдингә язған бер хаты һакланып қалған.⁵⁵⁸

Stärletamaq üsürünan Mühämmsälimdeñ awılğa aǵaһı Fäһretdingä yazǵan ber Һatı һaklanıp qalǵan.

Sterlitamak yıllarından Muhammetselim'den köye aǵabeyi Fahrettin'e yazdıǵı bir mektubu saklanıp kalmıştır.

Бер кул менән төйөн бәйләнмәй.⁵⁵⁹

Ber kul menän tüyün bāylänmäy.

Bir elle düğüm atılmaz.

7.4.4. İşteş Fiil:

Başkurt Türkçesinde İşteş Fiil “Уртақлык йүнәләш-Urtaqlıq yünäleş” olarak adlandırılmaktadır.

Fiil köküne “-ыш, -ш, -еш, -ош, -өш” (-ış, -ş, -eş, -üş, -üş) eklerinin eklenmesiyle çekimlenir.⁵⁶⁰

⁵⁵⁷ Ä. M. Aznabayev, V. Ş. Psänçin, **Başkurt Teleneñ Tarihi Morfologiyahı**, Üfü, Kitap Nāşriyäte, 1976, s.158.

⁵⁵⁸ Hüsäyenov, **a.g.e.**, s.130.

⁵⁵⁹ Sültanbayeva, **a.g.e.**, s.80.

Örnek:

Казышыу, язышыу, сакырышыу, ташлашыу, йүгерешеу, һорашыу, косаклашыу, келәшөү, талашыу, карашыу, күрешеу vb.

Ҙазышыу, язышыу, сақырышыу, ташлашыу, үгереҗеу, һурашыу, күсақылашыу, күлүшүу, талашыу, қарашыу, күреҗеу vb.

Kazışmak, yazışmak, davet edişmek, bırakışmak, koşuşmak, soruşmak, kucaklaşmak, gülüşmek, dalaşmak, bakışmak, güreşmek vb.

7.4.5. Ettirgen Fiil:

Başkurt Türkçesinde Ettirgen Fiil “Йөкмәтеү йүнәләше-Үөкмәтеу үнәләше” olarak adlandırılmaktadır.

Fiilin oluşmasında birden fazla kişi etkili olmaktadır. Ettirgen fiil fiil köküne “-т, -ыт, -ет, -от, -өт, -тыр, -тер, -дыр, дер, -тор, -төр, -дор, -дөр” (-t, -ıt, -et, -üt, -üt, -tır, -ter, -dır, der, -tür, -tür, -dür, -dür) ekleriyle birlikte sık kullanılmayan “-ыр, -ер, -ар, -әр, -ор, -өр, -кыр, -кер, -кор, -көр, -кар, -кәр, -каз, -кәз, -кыз, -кез, -ғыз, -гез, -ғоз, -гөз, -ыз, -ез, -оз, -өз, -һат, -һәт” (-ır, -er, -ar, -är, -ür, -ür, -qır, -ker, -qür, -kür, -qar, -kär, -qaz, -küz, -qız, -kez, -ğız, -gez, -ğüz, -güz, -ız, -ez, -üz, -üz, -hat, -hät) ekleriyle çekimlenir.⁵⁶¹

Örnek:

Ашатыу, куркытыу, алдырыу, кәлдәрәу, һиптереу, өззәрәу, һүндәрәу, кызырыу, яззырыу, кәттәрәу vb.

Aşatıw, qurqıtıw, aldırıw, küldürüw, hipterew, üzzürüw, hunderew, qıwzırıw, yazzırıw, küttürüw vb.

Yedirmek, korkutmak, aldirmek, güldürmek, saçtırmak, kestirmek, söndürmek, yazdırmak, beklettirmek vb.

⁵⁶⁰ A.e., s.156.

⁵⁶¹ İşbayev, a.g.e., s.364.

7.5. Fiillerin Oluş Dereceleri:

Başkurt Türkçesinde “Кылымдың Күләм (Төр) Категорияһы-Ҙилүмдїһ Күләм (Түр) Категорияһы” olarak adlandırılmaktadır.

Asıl fiillere yardımcı fiillerin eklenmesiyle yapılmaktadır. Başkurt Türkçesinde “Аналитик юл-Analitik yul” olarak adlandırılmaktadır. Belli bir süreçte yardımcı fiile dönüşmüş fiillere “-ып, -еп, -оп,-өп, -п, -а, -й” (-ip, -ep, -öp, -öp, -p, -a, -y) eklerinin eklenmesiyle yapılırlar.⁵⁶²

Örnek:

Мин укый башланым.

Min uқыу başlanım.

Ben okumaya başladım.

Мин укып сыктым.

Min uқыр sıқтым.

Ben okuyup bitirdim.

Ул көлөп ебәрзе.⁵⁶³

Ul küllöp yebärze.

O gülmeye başladı.

---

⁵⁶² Aznabayev, Psänçin, **a.g.e.**, s.158.

⁵⁶³ Biner, **a.g.e.**, s.125.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

8. EDATLAR

8.1. Edatlar ve Çeşitleri:

Tek başlarına manaları yoktur. Hiçbir nesne veya hareketi karşılamazlar. Fakat manalı kelimelerle birlikte kullanılarak onları desteklemek suretiyle bir gramer vazifesi görürler. Onun için manalı kelimeler olan isimlerin ve fiillerin yanında edatlara da vazifeli kelimeler diyebiliriz.⁵⁶⁴

Kerim İşbayev, “Başkırt Tele” adlı eserinin 413. sayfasında edatları “бәйләүес-бәйләүес” başlığı altında incelemiştir.

İşbayev, edatları “Дөйөм төшөнсә-Dүйүм түшүнсә”, “Бәйләүестәрзең төркөмсәләре-Bäyläwestärzeñ türkümsäläre” şeklinde tasnif etmiştir.

M.Ğ. Usmanova ve F. F. Abdullina edatları “бәйләүес-бәйләүес” başlığı altında incelemiştir. Başkırt dilciler M.Ğ. Usmanova ve F. F. Abdullina eserlerinde bağlaçlara 152. sayfasında yer vermişlerdir. M.Ğ. Usmanova ve F. F. Abdullina, edatları “Бәйләүестәрзең телмәрзәге функцияһы-Bäyläwestärzeñ telmärzäge funksiyaһı”, “Бәйләүестәрзең төркөмсәһе-Bäyläwestärzeñ türkümsäһe” şeklinde tasnif etmişlerdir.

Prof. Dr. İsmet Biner “Başkırt Dili Grameri” adlı eserinin 152-155. sayfaları arasında edatlara yer vermiştir. Bu gramer kategorisini “бәйләүес-бәйләүес” başlığı terimi başlığı altında incelemiştir.

Prof. Dr. İsmet Biner edatları “İsmin yalın ve iyelik hâllerini ifade eden edatlar”, “Yönelme hâlinde kullanılan edatlar”, “Ayrılma hâlinde kullanılan edatlar” şeklinde tasnif etmiştir.

Marat Zaynullin edatları “Бәйләүестәр-Bäyläwestär” başlığı altında incelemiştir. Edatlara 349-365. sayfaları arasında edatlara yer vermiştir. Zaynullin edatları “Төп килештәге исемдәр һәм эйәлек килештәге алмаштар менән кулланыла торған бәйләүестәр-Түп килештәге исемдәр һәм эйәлек килештәге алмаштар менән кулланыла торған бәйләүестәр”, “Төбәү килештәге исемдәр менән

---

⁵⁶⁴ Ergin, a.g.e., s.348.

кулланыла торған бәйләүестәр-Түбәү килештәге исемдәр менән қуullanıla түргән бәйләwestär”, “Сығанак килештәге исемдәр менән куullanыла торған бәйләүестәр-Sığanaқ килештәге исемдәр менән қуullanıla түргән бәйләwestär” şeklinde sınıflandırmıştır.

Başkurt şekil bilgisinde edatlar gramer anlamı taşıyan ve şekilsel anlamı taşıyan edatlar olmak üzere iki gruba ayrılır. Gramer anlamı taşıyan edatlar soru, belirsizlik, güçlendirme, sınırlandırma olmak üzere dört gruba ayrılır. Şekilsel anlamlı edatlar ise tasdik, tahmin ve emir edatları olmak üzere üç alt başlığa ayrılırlar.⁵⁶⁵

Tahsin Banguoğlu “Türkçenin Grameri” adlı eserinde takı terimini kullanmıştır. Eserinin 385-390. sayfalarında edatlara yer vermiştir. Banguoğlu, edatları “Takılar ve Çeşitleri”, “Takılarda İstem”, “Kim Hali İsteyen Takılar”, “Kime Hali İsteyen Takılar”, “Kimden Hali İsteyen Takılar”, “Adı Katkı Alan Takılar”, “Takıların Yapısı”, “Kök Olan Takılar”, “İsimden Üreme Takılar”, “Fiilden Üreme Takılar”, “Yer Yön Adlarından Takılar” şeklinde sınıflandırmıştır.

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz “Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi” adlı eserinin 1052-1090. sayfaları arasında edatları incelemiştir. Zeynep Korkmaz, edat terimini kullanmıştır. Korkmaz, edatları “Edat-Ek Benzerliği”, “Edat-Ad Ayrılığı”, “Edatların Sınıflandırması”, “Yapı ve Kökenleri Bakımından Edatlar”, “Kullanış Biçimleri Bakımından Edatlar”, “Yalın Durum İsteyen Edatlar”, “İlgi Durumu İsteyen Edatlar”, “Yönelme Durumu İsteyen Edatlar”, “Çıkma Durumu İsteyen Edatlar”, “Görevleri Bakımından Edatlar”, “Edat Gibi Kullanılan Adlar” şeklinde tasnif etmiştir.

Muharrem Ergin, “Türk Dil Bilgisi” adlı eserinin 348-373. sayfaları arasında edatları incelemiştir. Ergin, edatları “Edatlar ve Çeşitleri”, “Ünlem Edatları”, “Ünlemler”, “Seslenme Edatları”, “Sorma Edatları”, “Gösterme Edatları”, “Cevap Edatları”, “Bağlama Edatları”, “Sona Gelen Edatları”, “Kuvvetlendirme Edatları”, “Son Çekim Edatları”, “Vasıta ve Beraberlik Edatları”, “Sebeup Edatları”, “Benzerlik Edatları”, “Başkalık Edatları”, “Diğer Hal Edatları”, “Mikdar Edatı”, “Zaman Edatları”, “Yer ve Yön Edatları” şeklinde sınıflandırmıştır.

---

⁵⁶⁵ Zäynullin, a.g.e., s.329.

Ergin eserinde edat terimini kullanmıştır. Biz de tezimizde edat terimini kullandık.

Edatlar “Бәйләүестәр-Бәйләwestär” manaları olmayan, sadece gramer vazifeleri bulunan kelimelerdir. Tek başlarına manaları yoktur. Hiçbir nesne veya hareketi karşılamazlar. Fakat manalı kelimelerle birlikte kullanılarak onları desteklemek suretiyle bir gramer vazifesi görürler. Onun için manalı kelimeler olan isimlerin ve fiillerin yanında edatlara da vazifeli kelimeler diyebiliriz.⁵⁶⁶

Cümlede kelimeleri birbirine bağlayan sözcüklere edat denir. Edatlar cümle ögesi olmazlar ve morfolojik değişikliğe uğramazlar. Cümle içinde kelimelerin anlamını, zaman, yer, amaç olarak belirtirler. Başkurt şekil bilgisinde edatlar çeşitlilik arz etmektedir.

Ayrıca edatlar birleşik cümlede yan cümleye gelerek onu asıl cümleye bağlar. Cümleyi sentaks olarak tamamlar.

Örnek:

Без майзанға барып етеү менән, йәбешкәк кар яуа башланы.⁵⁶⁷

Bez mayzanğa barıp yetew menән, yäbeşkäk kar yawa başlanı.

Biz meydana gidip ulaşıncaya kadar, yapışkan kar yağmaya başladı.

Edatlar ismin yalın ve ilgi hallerinde kullanılan edatlar, yönelme hâlinde kullanılan edatlar ve ayrılma hâlinde kullanılan edatlar olmak üzere üçe ayrılmaktadır.⁵⁶⁸

Başkurt dil bilimciler Başkurt Türkçesinde edatları “киçәксә-киşәксә” ve “бәйләүес-бәйләwes” şeklinde iki başlık altında farklı ele almaktadırlar. Muharrem Ergin ise ünlemleri, bağlaçları edat başlığı altında incelemektedir. Burada dil bilimcilerin tasniflerini aşağıda veriyoruz.

Prof. Dr. Kerim İşbayev edatları “киçәксә-киşәксә” başlığı altında eserinin 418-421. sayfaları arasında incelemiştir. İşbayev, edatları “Дөйөм төшөнсә-Düyüm tüşünsә”, “Киçәксәләрзәң төркөмсәләрә-Киşәксәләрзәң түркүмсәләрә” şeklinde tasnif etmiştir.

---

⁵⁶⁶ Ergin, **a.g.e.**, s.348.

⁵⁶⁷ Zäynullin, **a.g.e.**, s.349.

⁵⁶⁸ **A.y.**, s.349.

İşbayev edatları “Һорай киҫәксәләре-Һүрау киҫәксәләре”, “Сınıрландırıсı edatlar-Сикләү киҫәксәләре-Sikläw киҫәксәләре”, “Güçlendirен edatlar-Көсәйтеү киҫәксәләре-Күсәйтеү киҫәксәләре”, “Раҫлау киҫәксәләре-Raşlaw киҫәксәләре”, “Икеләнеү киҫәксәләре-İkelänew киҫәксәләре”, “Үтенес киҫәксәләре-Ütenes киҫәксәләре” şeklinde tasnif etmiştir.

M.Ğ. Usmanova ve F. F. Abdullina edatları “киҫәксә-киҫәксә” başlığı altında incelemiştir. Başkurt dilciler M.Ğ. Usmanova ve F. F. Abdullina eserlerinde bağlaçlara 153-154. sayfalar arasında yer vermişlerdir.

M.Ğ. Usmanova ve F. F. Abdullina, edatları “Киҫәксәләр тураһында төшөнсә-Киҫәксәләр тураһында түҫүнсә”, “Киҫәксәләрҙең төркөмсәләре-Киҫәксәләрҙең түркүмсәләре”, “Киҫәксәләрҙең дәрәҫ ызылышы-Киҫәксәләрҙең дүрүҫ ызылышы” şeklinde tasnif etmişlerdir.

Prof. Dr. İsmet Biner “Başkurt Dili Grameri” adlı eserinin 156-159. sayfaları arasında edatlara yer vermiştir. Bu gramer kategorisini “киҫәксә-киҫәксә” başlığı terimi başlığı altında incelemiştir. Edatları “Soru edatları-Һорай киҫәксәләре-Һүрау Киҫәксәләре”, “Сınıрландırıсı edatlar-Сикләү киҫәксәләре-Sikläw Киҫәксәләре”, “Güçlendirен edatlar-Көсәйтеү киҫәксәләре-Күсәйтеү Киҫәксәләре”, “Tasdik edatları-Раҫлау киҫәксәләре-Raşlaw Киҫәксәләре”, “Tahmin anlamı veren edatlar-Икеләнеү киҫәксәләре-İkelänew Киҫәксәләре”, “Rica-Үтенес киҫәксәләре-Ütenes Киҫәксәләре” şeklinde tasnif etmiştir.

Prof. Dr. Marat Zaynullin “Һәзәрҫе Башкүрт Äzäbi Tele Morfologiya” adlı eserinin 329-336. sayfaları arasında edatlara yer vermiştir. Bu gramer kategorisini “киҫәксә-киҫәксә” başlığı terimi başlığı altında incelemiştir.

Zaynullin edatları “Грамматик мәғәнә белдерәүсә киҫәксәләр-Grammatik мәғәнә белдерәүсә киҫәксәләр”, “Һорай киҫәксәләре-Һүрау киҫәксәләре” “Сикләү киҫәксәләре-Sikläw киҫәксәләре”, “Көсәйтеү киҫәксәләре-Күсәйтеү киҫәксәләре”, “Билдәһезлек киҫәксәләре-Bildähezlek киҫәксәләре”; “Модаль мәғәнәле киҫәксәләр-Modal мәғәнәле киҫәксәләр”, “Раҫлаузы белдергән киҫәксәләр-Raşlawzı beldergän киҫәксәләр”, “Гипотетик модаль киҫәксәләр-Gipotetik modal

kişäksälär”, “Бөйөрөк-өндәү киçәксәләре- Бүйүрүк-үндәү киşäksälәре” şeklinde tasnif etmiştir.

Tahsin Banguoğlu “Türkçenin Grameri” adlı eserinde edat terimini kullanmıştır. Eserinin 385-390. sayfalarında edatlara yer vermiştir.

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz “Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi” adlı eserinin 1052-1090. sayfaları arasında edatları incelemiştir. Zeynep Korkmaz, edat terimini kullanmıştır.

Muharrem Ergin, “Türk Dil Bilgisi” adlı eserinin 348-373. sayfaları arasında edatları incelemiştir. Ergin eserinde edat terimini kullanmıştır. Biz de tezimizde Zeynep Korkmaz, Tahsin Banguoğlu ve Muharrem Ergin’in eserlerinde yer alan edat terimini kullandık.

Başkurt Türkçesinde “киçәксәләр-kişäksälär” ve “бәйләүестәр-bäyläwestär” iki farklı grup halinde incelenmektedir. Türkiye Türkçesinde bu iki grup edatla karşılanmaktadır. Biz burada Muharrem Erginin tasnifine göre edatları inceledik.

8.1.1. Ünlem Edatları⁵⁶⁹:

Kerim İşbayev ünlemleri “ЫМЛЫК-ИМЛИК” başlığı altında incelemiştir. Eserinin 405-407. sayfaları arasında ünleme yer vermiştir.

İşbayev, ünlemleri “Дөйөм төшөнсә-Düyüm tüşünsä”, “ЫМЛЫКДАРЗЫҢ морфематик төзөлөшө-Имлиқтарҙиң морфематик тўзўлўşў”, “ЫМЛЫКДАРЗЫҢ МӘҒӘНӘҮИ ТӨРКӨМӘЛСӘРЕ-Имлиқтарҙиң мәғәнәwi түркүмдәре” şeklinde sınıflandırmıştır.

M.Ğ. Usmanova ve F. F. Abdullina ünlemleri “ЫМЛЫК-ИМЛИК” başlığı altında incelemiştir. Başkurt dilciler M.Ğ. Usmanova ve F. F. Abdullina eserlerinde ünlemlere 156-158. sayfalar arasında yer vermişlerdir.

M.Ğ. Usmanova ve F. F. Abdullina, ünlemleri ЫМЛЫК тураһында төшөнсә-Имлиқ тураһында тўşўнсә”, “ЫМЛЫКТАРЗЫҢ дөрөç язылышы-Имлиқтарҙиң дўрўş yazılışı” şeklinde tasnif etmişlerdir.

⁵⁶⁹ Usmanova, Abdullina, a.g.e., s.157.

Prof. Dr. İsmet Biner “Başkurt Dili Grameri” adlı eserinin 160-161. sayfaları arasında edatlara yer vermiştir. Bu gramer kategorisini “киçәккә-кишәксә” başlığı terimi başlığı altında incelemiştir. Biner, ünlemleri “Basit Ünlemler”, “Bileşik Ünlemler” şeklinde sınıflandırmıştır.

Marat Zaynullin ünlemleri eserinin 365-370. sayfaları arasında ele almıştır. Marat Zaynullin ünlemleri “Императив ымылктар-İmperativ ımlıqtar”, “Хис-тойго ымылктары-Ҳис-түйгү ımlıqtarı” şeklinde tasnif etmiştir.

Tahsin Banguoğlu “Türkçenin Grameri” adlı eserinde ünlem terimini kullanmıştır. Eserinin 396-407. sayfalarında ünlemlere yer vermiştir. Banguoğlu, ünlemleri “Ünlemler ve Çeşitleri”, “Ünlemlerin Yapısı”, “Asıl Ünlemler”, “Ünlem Olan Başka Kelimeler”, “Yansımalar ve Benzerleri” şeklinde tasnif etmiştir.

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz “Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi” adlı eserinin 1139-1192. sayfaları arasında ünlemleri incelemiştir. Zeynep Korkmaz, ünlem terimini kullanmıştır. Korkmaz, ünlemleri “Ünlemlerin Genel Özellikleri”, “Ünlemlerin Cümledeki Yeri”, “Ünlemlerde Vurgu ve Ton”, “Ünlemlerin Sınıflandırması”, “Kökenleri Bakımından Ünlemler”, “Ses ve Kelime Yapısı Bakımından Ünlemler”, “Nitelik ve Görevleri Bakımından Ünlemler”, “Ses Yansımaları Ünlemler”, “Ünlem Gibi Kullanılan Kelimeler” şeklinde sınıflandırmıştır.

Muharrem Ergin, “Türk Dil Bilgisi” adlı eserinin 390. sayfasında edatları incelemiştir. Ergin eserinde edat terimini kullanmıştır. Biz tezimizde ünlem edatları terimini kullandık.

Başkurt Türkçesinde ünlemler “ЫМЛЫКТАР-Имлиқтар” olarak adlandırılmaktadır. Başkurt Türkçesinde insanların çeşitli duygularından oluşan ünlem edatları vardır.

Örnek:

Береһе типһә, икенсеһе һукты, аһ та уһ килеп бер-береһен дәмбәсләнеләр.⁵⁷⁰

Berehe tiphä, ikensehe huktı, ah ta uh kilep ber-berehen dümbäslänelär.

Biri vursa, ikincisi yumrukladı, ah vah gelip birbiriyle dövüştüler.

⁵⁷⁰ Mähmüt Hucın, “Yañ Ğız Sağıl”, *Ağızel Jurnalı*, S. 1047, Temmuz 2010, Üfü, s.72.

Уф! Радионы тымыззым да район гәзитен кулға алдым.⁵⁷¹

Uf! Radionı tımyzzım da rayon gäziten ҡulğa aldım.

Of!. Radyonun sesini kapattım ve bölge gazetesini elime aldım.

Başkurt Türkçesinde bazı ünlemler hayvanlara seslenme ve onları çağırma seslerinden oluşmaktadır.

Örnek:

hәү-hәү-hәү (hāw-hāw-hāw) (sığırı çağırma), тип-тип (tip-tip) (tavuğu çağırma), дегә-дегә (degä-degä) – (kazları çağırma) типә (tipä) (tavuğu kişelemek), келә (kelä), кеш-кеш (keş-keş) (kazları kişelemek) vb.

Hayvanları çağırma her millette farklı şekilde seslendirilmektedir. Rusların hayvanlara seslenişiyle Başkurt Türklerinininki farklıdır. Türkiye Türklerinin hayvanları çağırması daha değişiktir.

Çeşitli hareketlere benzetilen ünlem edatları vardır.

Örnek:

Йөрәк хулк-хулк килә.

Yüräk hulq-hulq kilä.

Kalp güm güm güm vuruyor.

Йәшен ялт-йөлт итә.

Yäşen yalt-yült itä.

Yıldırım yaldır yuldur ediyor.

Ут гөлт-гөлт итеп яна.

Ut gült-gült itep yana.

Ateş güp güp yanıyor vb.

8.1.1.1. Ünlem Edatlarının Cümle İçinde Yazılışları.⁵⁷²

Ünlemler cümle içinde kullanım yerlerine göre noktalama işaretleri konur. Cümle başında gelen çağırma, seslenme nidası taşımayan ünlemlerden hemen sonra virgül konur.

Örnek:

Ай, алыот, тапқанһың эш.

⁵⁷¹ Yakupova, a.g.e., s.12.

⁵⁷² G.A. İşängülova, “İmlıqtar Üzensälekle Hüz Türkümü”, **Başkürtüstan Uqıtıwıslı**, S. 7, 2010, Üfü, s.7-9.

Ау, аlyüt, tapқанһиң ёш.

Au, aptal bulmuşun iş.

Ә-ә, баш тартаһың, брак булғас, сразу койрокто һыртка халаһың, иптәш кандидат.

Ä-ä, baş tartahıñ, brak bulğas, сразу қуyрүқтү һыртқа халаһиң, iptäş kandidat.

Ee, geri durursun, nikah olunca hemen kuyruğu dikersin, evlenme adayı.

Cümle başında gelen ve seslenme, nida, çağırma anlamı taşıyan ünlemlerden hemen sonra ünlem işareti konur.

Örnek:

Ә-ә! Бүре... Кашкар ул...

Ä-ä! Büre... Kaşkar ul...

Ee! Kurt... Kaşkar o...

Aһa-a!.. Был теге, Петроградта осраткан сәйер халдат түгелме һуң?!

Aһa-a!.. Bıl tege, Petrogradta ũsratқан säyer haldat түgelme һuñ?!

Aһaа! Bu o, Petersburg'da rastladığım tuhaf asker değil mi ya?

Cümle ortasında gelen ünlemden hem önce hem de sonra virgöl konur.

Örnek:

Бер йыл тигәнең, ай-һай, бик күп тә, кәзерле лә ғүмер икән дәһә!

Ber yıl tigäneñ, ay-hay, bik күp tä, kәzerle lä ğümer ikән dähä!

Bir yıl dediğin, ay vay, pek çok da, kıymetli de ömür idi daha!

Sen ve siz zamirlerinden “һин, һез” (Hin, hez) önce gelen ünlemlerden sonra virgöl konmaz.

Örnek:

Ах һин, хәйерсе!

Aһ hin, һäyерse!

Ah sen, dilenci!

Nadir olarak ünlemler cümle sonunda gelir. Hem ünlemden önce hem de sonra ünlem işareti konur.

Örnek:

Үлем нимә ул? Тфү!

Ülem nimä ul? Tfü!

Ölüm ne o? Tuu!

8.1.2. Cevap Edatları:

Kerim İşbayev, cevap ünlemlerini “Модаль һүззәр-Modal һүззәр” terimiyle incelemiştir. Cevap edatlarına “Başkırt Tele” adlı eserinin 402-404. sayfaları arasında yer vermiştir. Cevap ünlemlerini “Дөйөм төшөнсә-Düym tüşünsä”, “Модаль һүззәрәнен мәғәнәүи төркөмдәре-Modal һүззәрәнен мәғәнәүи түркүмдәре”, “Синтаксик функциялары-Sintaksik funktsiyaları” şeklinde tasnif etmiştir.

M.Ğ. Usmanova ve F. F. Abdullina cevap ünlemlerini “мөнәсәбәт һүззәр-мүнәсәбәт һүззәр” başlığı altında incelemiştir. Başkırt dilciler M.Ğ. Usmanova ve F. F. Abdullina eserlerinde ünlemlere 155. sayfada yer vermişlerdir.

M.Ğ. Usmanova ve F. F. Abdullina, cevap ünlemlerini “Мөнәсәбәт һүззәр тураһында төшөнсә-Мүнәсәбәт һүззәр тураһында тüşünsә”, “Уларҙың һөйләмдәге роле-Ularzıñ һөйләмдәге role” şeklinde tasnif etmişlerdir.

Prof. Dr. İsmet Biner “Başkırt Dili Grameri” adlı eserinin 159. Sayfasında cevap edatlarına yer vermiştir. Bu gramer kategorisini “model sözcükler-мөнәсәбәт һүззәр-Мүнәсәбәт һүззәр” başlığı terimi başlığı altında incelemiştir.

Prof. Dr. İsmet Biner cevap ünlemlerini “Teyit veya red”, “Gereklilik”, “İmkan, ihtimal”, “Teşvik, uyandırma”, “Tahmin, şüphe, emin olamama, tereddüt” şeklinde sınıflandırmıştır.

Marat Zaynullin, cevap ünlemlerini “Модаль һүззәр-Modal һүззәр” terimiyle incelemiştir. Cevap edatlarına “Һәзәрге Башkırt Äzäbi Tele Morfologiya” adlı eserinin 313-329. sayfaları arasında yer vermiştir. Zaynullin cevap ünlemlerini “Раҫлаузы, дөрөҫләүзе белдерәүсе модаль һүззәр-Raşlawzı dürüşlüwzı belderewse modal һүззәр”, “Кире қағыузы һәм инкар итеүзе белдергән модаль һүззәр-Kire қағıwzı һәм інқар itewze beldergän modal һүззәр”, “Кәрәклекте һәм тейешлекте белдерәүсе модаль һүззәр-Käräklekte һәм teyeşlekte belderewse modal һүззәр”, “Мөмкинлекте һәм мөмкин түгеллекте белдергән модаль һүззәр-Mümkınlekte һәм мүмкін түгеллекте beldergän modal һүззәр”, “Икеләнәүзе, фараз итеүзе белдергән (гипотетик) модаль һүззәр-İkelänewze faraz itewze beldergän (gipotetik) modal һүззәр”, “Сақырыузы, өндәүзе, үтенәүзе, тәкдим итеүзе

белдергән (императив) модаль һүззәр”, “Сақırıwзı, ўндәwзе, үтәnewзе, тәқдим итеwзе белдергән (императив) модал һүззәр” şeklinde tasnif etmiştir.

Cevap ünlemleri Türkiye Türkçesinde ünlemler kategorisinde incelenirken Başkurt Türkçesi morfolojisinde ayrı başlık altında incelenmektedir.

Cevap ünlemlerinin edatlarla aynı ve farklı özellikleri vardır. Aynı özellikleri ikisi de cümleye anlam vermektedirler. Sayı, durum ekleriyle çekimlenmemektedir. Farklı özellikleri nida sözcükler cümlenin farklı yerlerine gelebilmektedir. Cevap ünlemleri edatlara hem bağlanabilir hem de bağlanmayabilir. Cevap ünlemleri farklı bir telaffuzla söylenmekte ve her zaman ayrı yazılmakta ve kendinden sonra virgül konmaktadır.⁵⁷³

Öznenin cümlede söylediği düşüncenin gerçek olup olmadığını soruşturan sözcüktür. Bir diğer ifadeyle şekilsel sözcükler gerçekte olmuş olayı ya kabul ya da inkar etmeyi, o olayı tahmin etmeyi, gerekliliği ifade eder.⁵⁷⁴

Türkiye Türkçesinde edat grubu içerisinde incelenmektedir. Cevap edatlarında evet ve hayır gibi kelime heyecan ve duyguyla söylenirse, cevaplar da ünlem olabilir. Ama sıradan evet, hayır kelimeleri cevap edatı değildir.

Örnek:

Әйе, юк, әлбиттә, ысынлапта, ярай vb.

Әуе, ууқ, әlbittä, ысынлапта, ярай vb.

Evet, hayır, elbette, gerçekten, tamam vb.

8.1.3. Bağlama Edatları:

Başkurt Türkçesinde bağlama edatları “Теркәүестәр-Terkäwestär” olarak adlandırılmaktadır.

Kerim İşbayev, “Başkürt Tele” adlı eserinin 415-417. sayfaları arasında edatları “теркәүестәр-terkäwestär” başlığı altında incelemiştir.

İşbayev, sıralama bağlama edatları “Дөйөм төшөнсә-Düyüm tüşünsä”, “Теркәүестәрзән морфематик төзөлөшө-Terkäwestärzән morfematik tüzülüşü”,

⁵⁷³ Usmanova, Abdullina, **a.g.e.**, s.156.

⁵⁷⁴ Zäynullin, **a.g.e.**, s.313.

“Tezewse terkäwestär-Tezewse terkäwestär”, “Эйәртеүсе terkäwestär-Éyertäwse terkäwestär” şeklinde tasnif etmiştir.

M.Ğ. Usmanova ve F. F. Abdullina bağlama edatlarını “Теркәүестәр-Теркәwestär” başlığı altında incelemiştir. Başkurt dilciler M.Ğ. Usmanova ve F. F. Abdullina eserlerinde bağlaçlara 150-151. sayfalar arasında yer vermişlerdir. M.Ğ. Usmanova ve F. F. Abdullina, bağlama edatlarını “Теркәүес тураһында дөйөм төшөнсә-Теркәwes turahında дүүүм түһүнсә”, “Tezew һәм эйәртеү terkäwestäre-Tezew һәм эйәртеү terkäwestäre”, “Теркәүестәрҙен дөрөс язылышы-Теркәwestärҙең дүрүш yazılışı” şeklinde tasnif etmişlerdir.

Prof. Dr. İsmet Biner “Başkurt Dili Grameri” adlı eserinin 155-156. Sayfalar arasında bağlaçlara yer vermiştir. Bu gramer kategorisini “Теркәүестәр-Теркәwestär” terimi başlığı altında incelemiştir.

Prof. Dr. İsmet Biner bağlaçları “Ulama bağlaçları-Йыйыу terkäwestäre”, “Karşıtlama bağlaçları-Каршы куйыу terkäwestäre”, “Бүләү terkäwestäre-Bülew terkäwestäre”, “Seber bağlaçları-Аныклай terkäwestäre”, “Bağlaçlar-Эйәртеү terkäwestäre” şeklinde tasnif etmiştir.

Prof. Dr. Marat Zaynullin’in “Häzärge Başkürt Äzäbi Tele Morfologiya” adlı eserinin 336-349. sayfaları arasında bağlaçları incelemiştir. Bu gramer kategorisini “Теркәүестәр-Теркәwestär” terimi başlığı altında sınıflandırmıştır. Zaynullin, bağlaçları “Tezewse terkäwestär-Tezewse terkäwestär”, “Йыйыу terkäwestäre-Үйүw terkäwestäre”, “Бүләү terkäwestäre-Bülew terkäwestäre”, “Каршы куйыу terkäwestäre-Қарşı қууw terkäwestäre”, “Эйәртеүсе terkäwestәр-Éyärtewse terkäwestär”, “Сәбәп terkäwestә-Säbär terkäwestә”, “Окшатыу terkäwestәре-Ūqşatıw terkäwestäre”, “Һөзөмтә terkäwestәре-Hüzümtä terkäwestäre” şeklinde tasnif etmiştir.

Tahsin Banguoğlu “Türkçenin Grameri” adlı eserinde bağlam terimini kullanmıştır. Eserinin 390-393. sayfalarında bağlaçlara yer vermiştir. Banguoğlu, bağlaçları “Bağlamlar ve Çeşitleri”, “Bağlama İlişkileri”, “Bağlamların Yapısı”, “Türkçe Asıllı Bağlamlar”, “Birleşik Bağlamlar”, “Yabancı Asıllı Bağlamlar” şeklinde tasnif etmiştir.

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz “Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi” adlı eserinin 1091-1138. sayfaları arasında bağlacı incelemiştir. Zeynep Korkmaz, bağlaç terimini kullanmıştır. Korkmaz, bağlaçları “Bağlaçların Özellikleri”, “Bağlaçların Sınıflandırması”, “Kökenlerine Göre Bağlaçlar”, “Şekil ve Şekil Bilgisi Yapılarına Göre Bağlaçlar”, “İşlevlerine ve Cümledeki Yerlerine Göre Bağlaçlar”, “Denkleştirme-Karşılaştırma-Seçme Bağlaçları”, “Pekiştirme Bağlaçları”, “Nöbetleşme Bağlaçları”, “Cümle Bağlayıcısı Niteliğindeki Bağlaçların İşlevleri Bakımından Sınıflandırması” şeklinde sınıflandırmıştır.

Muharrem Ergin, “Türk Dil Bilgisi” adlı eserinin 348-373. sayfaları arasında bağlaçları incelemiştir. Ergin eserinde bağlaçlar için edat terimini kullanmıştır. Biz tezimizde bağlaç terimini kullandık.

Ulama edatları “Теҗеуҗе теркәүестәр-Tezewse terkäwestär” olarak adlandırılmaktadır. Birbirine bağlı olmayan cümleleri birbirine bağlamaktadır. Üçe ayrılmaktadır.⁵⁷⁵

Dokuz ana başlık altında incelenmektedir.

8.1.4. Sıralama Edatları:

Sıralama edatları “Йыйыу теркәүестәре-Үйүиу terkäwestäre” olarak adlandırılmaktadır. Bu bağlaçlara “һәм, йәнә, тағы, тағы ла, шулай ук, шуның менән бергә, шул ук вақытта, да-дә, за-зә, ла-лә, та-тә, вә” (häm, yänä, tağı, tağı la, şulay uk, şuniñ menän bergä, şul uq waqıtta, da-dä, za-zä, la-lä, ta-tä, vä) girmektedir.⁵⁷⁶

Bu edatları şu şekilde anlamlandırabiliriz:

һәм: hem, ve

йәнә: yine

тағы: daha

тағы ла: daha da

шулай ук: şöyle

шуның менән бергә: şununla birlikte

шул ук вақытта: işte şu zamanda

⁵⁷⁵ İşbayev, a.g.e., s.415.

⁵⁷⁶ Usmanova, a.g.e., s.60.

да-дә, за-зә, ла-лә, та-тә: da, de

вә: ve

Örnek:

Ә беләһегезме, минең тағы ла бер яраткан шөгөләм бар: парашют менән никерәү.⁵⁷⁷

Ä belähegezme, mineñ tağı la ber yaratқан şüğlüm bar: paraşyut menän hikerew.

Hey biliyor musunuz, benim daha da bir sevdiğim meşguliyetim var, paraşütle atlamak.

Ул шулай ук әзәби ижад менән дә даими шөгөлләнә.⁵⁷⁸

Ul şulay uқ әzäbi ijad menän дә daimi şüğllänä.

O, işte böyle edebî sanatla da daima meşgul oldu.

8.1.4.1. Cümle Başı Edatları:

Bu gruba girenler, cümlelerden birinin gösterdiği yargıyı ötekine karşı çıkarma, karşıtlama işlevi ile bağlayan bağlaçlardır.⁵⁷⁹

Zıtlık bildiren cümle bağlaçlar (Қаршы куйыу теркәүестәре-Қарşı қууиw terkäwestäre) çeşitlilik arz etmektedir. Bu bağlaçlara “ә, ләкин, әммә, тик, иллә, иллә мәгәр, бары, бәлки, фәкәт, юкһа, юғиһә, шулай за, шулай булһа ла, шуға карамастан, уның карауы” (ä, läkin, ämmä, tik, illä, illä mägär, barı, bälki, fäkät, yuқһа, yuғihä, şulay za, şulay bulһa la, şuға karamaстан, unıñ karawı) girmektedir.⁵⁸⁰

Bu edatları şu şekilde anlamlandırabiliriz:

ә: e

ләкин: lakin

әммә: ama

тик: sadece

иллә: ille

иллә мәгәр

бары:

⁵⁷⁷ Askarova, a.g.e., s.4.

⁵⁷⁸ Ähmät Mähmütov, “Kıška Janr Oštahı”, **Ağızel Jurnalı**, S. 1079, Mart 2013, Üfñ, s.181.

⁵⁷⁹ Korkmaz, a.g.e., s.1132.

⁵⁸⁰ İşbayev, a.g.e., s.416-417.

бәлки: belki
фәкәт: fakat
юкһа, юғиһә: yoksa
шулай за: şöyle de
шулай булһа ла: şöyle olsa da
шуға карамастан: şuna bakmayarak
уның карауы: onun görüşü

Örnek:

Әммә көтөү ғазапка тиң.⁵⁸¹

Ämmä kütüw ğazapka tiñ.

Ama beklemek azaba denk.

Уның телен аңлауы бик ауыр, шулай за үз-ара аңлаштылар, бер-беренә ярзам иттеләр.⁵⁸²

Unıñ telen añlawı bik awır, şulay za üz-ara añlaştılar, ber-berehenä yarzam ittelär.

Onun dilini anlaması pek ağır, böyle de kendi aralarında anlaştılar, birbirlerine yardım ettiler.

Ул, бәлки, ошо тау менән йәштәштер.⁵⁸³

Ul, bälki, uşu taw menän yäştäşter.

O, beşki şu dağ ile yaşıttır.

Мәсәләң, ғәрәп һәм фарсы телдәренән ингән фәкәт, сөнки, ләкин, һәм кәүек теркәүестәрзе хәзер сит һүз тип әйтеүе лә кыйын, улар башкорт теленең үзенекенә әйләнгән, уның синтаксик мөмкинлектәрен киңәйтергә ярзам иткән.⁵⁸⁴

Mäsälän, ğäräp häm farsı teldärenän ingän fäkät, sünki, läkin, häm kewek terkäwestärze hüz er sit hüz tip äytewe lä kıyın, ular başkırt teleneñ üzenekenä äylängän, unıñ sintaksik mümkinlektären kiñäytergä yarzam itkän.

⁵⁸¹ Ähmär Gümär Ütäbay, “Estafeta”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1079, Mart 2013, Üfü, s.52.

⁵⁸² Zifa Kadırova, “Hağınırhıñ Mın Bulmam”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1079, Mart 2013, Üfü, s.100.

⁵⁸³ Bayımov, *a.g.e.*, s.247.

⁵⁸⁴ Beyeş, *a.g.e.*, s.10.

Mesela Arapça ve Farsçadan alınan fakat, çünkü, lakin, hem gibi edatlara artık yabancı kelimeler demek zor. Bu edatlar Başkurt Türkçesinin kelimeleri olmuştur. Başkurt Türkçesinin cümle yapısının genişlemesini sağlamışlardır.

8.1.4.2. Denkleştirme-Karşılaştırma-Seçme Edatları:

Başkurt Türkçesinde “Бүлеү теркәүестәре-Bülew terkäwestäre” olarak adlandırılmaktadır.

Bu gruba giren bağlaçlar cümlenin iki ögesini karşılaştırma, denkleştirme, oranlama, seçme ve yeğleme gibi işlevlerle birbirine bağlayan bağlaçlardır.⁵⁸⁵

Bu bağlaç grubuna “йә, йәки, йәһә, берсә-берсә, ни, бер, әле, әллә, йә булмаһа” (yә, yәki, yәihә, bersä-bersä, ni, ber, әle, әllә, yә bulmaha) girmektedir.⁵⁸⁶

Bu edatları şu şekilde anlamlandırabiliriz:

йә, йәки, йәһә: veya, ya, ya da

берсә-берсә: bir bir

ни: ne

бер: bir

әле: henüz

әллә: ya da

йә булмаһа: veya olmazsa

Örnek:

Шуның өсөн кайғырабыз, нәфрәтләнәбез йәки шатланабыз.⁵⁸⁷

Şunun için kaygırabız, nәfrәtlәнәbez yәki şatlanabız.

Şunun için üzülüyoruz, nefret ediyoruz veya mutlu oluyoruz.

Ғибрәт өсөн гәзит-журналдан бер мәкәлә йәки хикәйә алып, телен төпсөп тикшереп карағыз: һәр һөйләмәндә тиерлек әллә нисә хата табылып.⁵⁸⁸

Ğibrät üşün gәzit-jurnaldan ber мәkälә yәki һikәyә алып, telen tüpsöp tikşerep қарағыз: һәр һүйләмәндә тиерлек әллә нисә хата табыр.

İbret için gazete dergilerden bir makale ya da hikâyeyi alıp dilini inceleyerek bakınız. Her cümlesinde göze çarpan kaç tane hata bulunur.

⁵⁸⁵ Korkmaz, a.g.e., s.1112.

⁵⁸⁶ M.G. Usmanova, a.g.e., s.60.

⁵⁸⁷ Ğäyetbay, a.g.e., s.114.

⁵⁸⁸ Beyeş, a.g.e., s.5.

8.1.5. Cümle Bağlayıcısı Niteliğindeki Bağlama Edatları:

Cümle bağlayıcısı niteliğindeki bağlaçlar “Эйәртеүсе теркәүестәр-Éyärtewse terkäwestär” olarak adlandırılmaktadır. Bu bağlaçlara sebep, şart, benzetme vb. anlamlar taşıyan bağlaçlar girmektedir. Cümle bağlayıcısı niteliğindeki bağlaçlar “сөнки, тул сәбәпле, шул аркала, хатта, шуға, шуға ла, шуға күрә, шуның өсөн, шунлыктан, шуның һөҙөмтәһендә, шул аркала, шуның аркаһында, гүйә, гүйәки, тимәк, әгәр, әгәр зә, әгәр зә мәгәр” (sünki, tul säbäple, şul arkala, һатта, şuға, şuға la, şuға күрә, şuniñ üsün, şunlıктан, şuniñ һүзүмтәһендә, şul arkala, şuniñ arkahında, güyә, güyәki, timäk, ägär, ägär zä, ägär zä mägär) vb. bağlaçlardır.⁵⁸⁹

Örnek:

Был тәбиғи, сөнки ер һәм ил, кеше һәм халык язмышы - айырып алғыһыз берлек ул.⁵⁹⁰

Bıl täbiği, sünki yer häm il, keşe häm halıq yazmışı-ayırıp alğihız berlek ul.

Bu tabii, çünkü toprak ve yurt, insan ve halk kader ayrılmaz bir bütündür.

Мәскәү барыбер тынғы бирмәйәсәк, тимәк, тағы ауыр көндәр киләсәк.⁵⁹¹

Mäskäw barıber tıngı birmäyäsäk, timäk, tağı awır kündär kiläsäk.

Moskova, hiçbir şekilde rahat vermeyecek, demek daha ağır günler gelecek.

Әгәр зә китә торған булһам, мәғрип (көнбайыш) тарафына китербез.⁵⁹²

Ägär zä kitä türğan bulham, mäğrip (künbayış) tarafına kiterbez.

Eğer gidecek olursak, batı tarafına gideriz.

8.1.6. Benzetme Bildiren Bağlama Edatları:

Benzetme bildiren bağlama edatları “Окшатыу теркәүестәре-Üқшатıw terkäwestäre” olarak adlandırılmaktadır. Bu bağlama edatlarına “гүйә, гүйәки” (güyә, güyәki) girmektedir.⁵⁹³

Örnek:

Фани донъя, гүйә, – йүгәнһез ат,

Әллә кайза саба туктамай.⁵⁹⁴

⁵⁸⁹ Usmanova, Abdullina, **a.g.e.**, s.151.

⁵⁹⁰ Bayımov, **a.g.e.**, s.374.

⁵⁹¹ Beyeş, **a.g.e.**, s.92.

⁵⁹² Nāzärğūlov, **a.g.e.**, s.41.

⁵⁹³ İşbayev, **a.g.e.**, s.418.

Fani dñnya, güya,-yügänhez at,

Ällä qayza saba tuqtamay.

Fani dñnya güya, dizginsiz at,

Ya da nerde koşturuyor, durmuyor.

Гүйә, ул был моңло караңғылықтың хөкөм һерәуенә риза булмаған
шикелле булып төһөзләнһән, йөзөн һытқан ине.

Güya, ul bıl müñlü karañğılıqtıñ hñküñ heräwenä riza bulmağan şikelle bulıp
tüşhñzlängän, yñzññn hıtқан ине.

Güya o bu kederli karanlığın hñküñ sürmesine razı olmamış gibi göründü,
yüzünü ekşitti.

8.1.7. Üsteleme Bildiren Bağlama Edatları:

Başkurt Türkçesinde “Һөзөмтә теркәүестәре- Hñzñmtä terkäwestäre” olarak adlandırılmaktadır. Bu bağlama edatlarına “хатта, шуға, шуға ла, шуға күрә, шуның өсөн, шунлыктан, шуның һөзөмтәһендә, шул аркала, шулай булғас- һатта, шуға, шуға ла, шуға күрә, řunıñ üřññ, řunlıктан, řunıñ hñzñmtäһендә, şul аркала, şulay булғас” (hatta, şına, şuna da, şuna göre, şunun için, şu yüzden, şunun neticesinde, şunun vasıtasıyla, şöyle olunca) girmektedir.⁵⁹⁵

Örnek:

Был қазаныш хатта бөтөн донья милләттәре өсөн дөйөм бер байрамға әүерелде.⁵⁹⁶

Bıl qazanış hatta bñtñññ dñnya millättäre üřññ dñyñm ber bayramğa äwerelde.

Bu kazanım hatta bñtññññ dñnya milletleri için genel bir bayrama dönüştü.

Әйе, был кәһәрле һуғыштан әзәм балалары түһел, хатта януар-кейек тынғы юғалтты.⁵⁹⁷

Éye, bıl qähärlä huğıştan äzäm balaları tügel, hatta yanuwar-keyek tıngı yuğalıtı.

Evet, bu ağır savaştan insanoğlu bir yana, hatta hayvanlar geyikler de huzurlarını kaybettı.

Без был көнһә шуның өсөн төштөк.⁵⁹⁸

⁵⁹⁴ Rafael Müññmätyänov, “Ni Kala?”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1064, Aralık 2011, s.91.

⁵⁹⁵ **A.y.** s.418.

⁵⁹⁶ Ähmätzäki Välıdı Tuğan, “Türkñstandıñ Kiläsäge”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1064, Aralık 2011, s.103.

⁵⁹⁷ Bayımov, **a.g.e.**, s.526.

Bez bıl küngä şunıñ üsün tüştü.

Biz bu güne bu yüzden düştük.

8.1.7.1. Belirsizlik Edatları:

Belirsizlik edatı “әллә-әллә” (gerçekten) olmak üzere bir adettir.⁵⁹⁹

Örnek:

Бәрәкәллә, әллә һин дә беззең ауылға қайтаһыңмы?⁶⁰⁰

Bäräkalla ällä hin дә bezzeñ awılğa қайтаһыңмы?

Barekallah, sen de gerçekten bizim köye mi dönüyorsun?

Burada görüldüğü gibi fiilden önce gelen edat cümleye soru anlamı katmaktadır.

Бала тураһында әсәйеңә әйттеңме әллә?⁶⁰¹

Bala turahında äsäyeñä äytteñme ällä?

Çocuk hakkında annene söyledin mi?

Burada cümlenin sonunda yüklemden sonra gelmekte ve cümleye soru anlamı katmaktadır.

8.1.7.2. Güçlendirme Edatları:

Başkurt Türkçesinde “Көсәйтеү кичәкәләре-Күсәйтеү кишәксәләре” olarak adlandırılmaktadır.

Güçlendirme edatlarına “үтә, бик, иң, тома, шыр, дәм, салт һәм башка бик күп” (ütä, bik, iñ, tūma, şır, dūm, salt һәм başka bik küp), (çok, pek, en, pek çok, pek fazla) girmektedir.⁶⁰²

Örnek:

Хәлең үтә насар ине.⁶⁰³

Ҳәлең үтә насар ине.

Hâlin çok naçar idi.

Улар бик яқшы кешеләр, һин уларға рәһнемә.⁶⁰⁴

Ular bik yaqşı keşelär, hin ularğa ränyemä.

---

⁵⁹⁸ Nüzärgülov, **a.g.e.**, s.142.

⁵⁹⁹ Biner, **a.g.e.**, s.157.

⁶⁰⁰ Zifa Kadirova, “Hağınırhıñ Min Bulmam”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1078, Mart 2013, Üfü, s.13.

⁶⁰¹ Kadirova, **a.g.e.**, s.20.

⁶⁰² İşbayev, **a.g.e.**, s.419.

⁶⁰³ Ğiläcev, **a.g.e.**, s.55.

⁶⁰⁴ Kadirova, **a.g.e.**, s.60.

Onlar çok iyi insanlar, sen onlara güvenme.

Ул йыл биш пьеса, өс повесть, бик күп хикәйәләр, мәкәләләр яззым.⁶⁰⁵

Ul yıl biş pesa, ũs pũvest, bik kũp hikāyālār, mākālālār yazzım.

O sene beş piyes, üç uzun hikâye, pek çok hikâye, makale yazdım.

Bu örnekte kullanılan güçlendirme edatından sonra gelen kelimeler çoğul eki almaktadır. Türkiye Türkçesinde pekiştirme edatlarından önce gelen kelime de çoğul anlamı varsa sonra gelen kelime çoğul eki almaz. Başkurt Türkçesinde bu durum Türkiye Türkçesine göre farklıdır.

8.1.7.3. Sınırlandırma Edatları:

Başkurt Türkçesinde “Сикләү кичәксәләре-Siklāw kişäksäläre” olarak adlandırılmaktadır.

Sınırlandırma edatlarına “кына, кенә, ғына, генә, ук, үк, фәкәт, тик, бары” (kına, kenä, ğına, genä, uk, ũk, fākāt, tik, barı), (sadece, fakat, tek, yalnız) girmektedir.⁶⁰⁶

Örnek:

Уларға аз ғына булһа ла ярзам итә.⁶⁰⁷

Ularğa az ğına bulha la yarzam itä.

Onlara azıcık da olsa yardım eder.

Хәзер үк күземдән юғал!⁶⁰⁸

Häzer ũk küzemdän yuğal!

Hemen şimdi gözümün önünden kaybol.

Был фәкәт офицерзар өсөн ине.⁶⁰⁹

Bıl fākāt ofitserzar ũşũn ine.

Bu sadece subaylar içindir.

Тик бәхәттәр генә балкыһын.⁶¹⁰

Tik bāhettār genä balqıhın.

Tek, sadece saadetler parlсын.

⁶⁰⁵ Nail Ğäyetbay, “Ūzũk Yũlkũk Hätirälär”, *Aĝizel Jurnalı*, S. 1087, Ekim 2013, Ūfü, s.73.

⁶⁰⁶ İşbayev, *a.g.e.*, s.419.

⁶⁰⁷ Beyeş, *a.g.e.*, s.74.

⁶⁰⁸ İzris Nũĝũmanov, “Hakmarbaş”, *Aĝizel Jurnalı*, S. 1055, Mart 2011, Ūfü, s.27.

⁶⁰⁹ Povarisov, *a.g.e.*, s.62.

⁶¹⁰ Timer Yũsũpũv, “Şiĝriät”, *Aĝizel Jurnalı*, S. 1044, Nisan 2010, Ūfü, s.84.

Yukarıdaki cümlede sınırlandırma edatlarından iki tane kullanılarak anlam güçlendirilmiştir.

8.1.7.4. Tasdik Edatları:

Tasdik edatları “Раҗлау киҗәкәләрә-Раҗлау киҗәксәләре” olarak adlandırılmaktadır.

Tasdik edatlarına “да баһа, за баһа, ла баһа, та баһа, даһа, заһа, таһа; -сы, -се, -со, -сә; бит, инде, тағы, теҗе, ул, шул, да, дә, за, зә, ла, лә, та, тә” (da baha, za baha, la baha, ta baha, daha, zaha, taha; -sı, -se, -sü, -sü; bit, inde, tağı, tege, ul, şul, da, дә, za, zä, la, lä, ta, tä), (daha, daha da, şimdi, henüz, diğeri, şu, o, de, da) girmektedir.⁶¹¹

Örnek:

Эшен бөтөргәс, өйгә инде.⁶¹²

Éşen bütürgäs, üygä inde.

İşini bitirince, eve artık.

Барсын даһа!⁶¹³

Barsın daha!

Gitsin ya!

Бына бит, бай, һинең килеп сығыуың бәрәкәткә булды!⁶¹⁴

Bına bit, bay, hineñ kilep sıǵıwıñ bäräkätkä buldı!

İşte böyle ya, zengin senin gelmen bereketli oldu.

8.1.7.5. Sorma Edatları:

Başkurt Türkçesinde “Һорай киҗәкәләрә-Һүрау киҗәксәләре” olarak adlandırılmaktadır.

Soru edatları “-мы, -ме, -мо, -мө, -мы ни, -ме ни, -мо ни, -мө, ни, -мы икән, -ме икән, -мы әллә, -ме әллә, -мы һуң, -ме һуң, -мы икән ни, -ме икән ни” (-mı, -me, -mü, -mü, -mı ni, -me ni, -mü ni, -mü, ni, -mı ikän, -me ikän, -mı ällä, -me ällä, -mı huñ, -me huñ, -mı ikän ni, -me ikän ni) şeklindedir.⁶¹⁵

Örnek:

⁶¹¹ İşbayev, a.g.e., s.420.

⁶¹² İsmäğil Akyulov, “Miñhezbiķä”, *Aǵizel Jurnalı*, S. 1055, Mart 2011, Üfñ, s.117.

⁶¹³ Nüǵūmanov, a.g.e., s.41.

⁶¹⁴ A.y., s.50.

⁶¹⁵ İşbayev, a.g.e., s.419-420.

Йоклап ултыраһыңмы әллә?⁶¹⁶

Yüqlap ultırahıñmı ällä?

Hâlâ uyuyor musun?

Башка урындарзы қараныңмы һуң?⁶¹⁷

Başka urındarzı qaranıñmı huñ?

Başka yerlere baktın mı sonra?

Барыбер түгелме ни?⁶¹⁸

Barıber tügelme ni?

Hepsi bir değil mi ne?

Якын дуҫ-иштәре қалмағанмы икән ни был донъяла?⁶¹⁹

Yaqın duş-iştäre qalmağanmı ikän ni bıl dūnyala?

Yakın eş dostu kalmamış mı ne bu dünyada?

8.1.8. Son Çekim Edatları:

Son çekim edatları isimlere ekli veya eksiz olarak bağlanarak, ismi zarf yaparlar. İşlevleri bakımından durum eklerine benzerler. Bazı edatlar yönelme durumuyla bazı edatlar ise çıkma durumuyla birlikte kullanılırlar.⁶²⁰

Son çekim edatlarından “өсөн, кевек, һымак, шикелле, төслө, менән, үтә, һайын, аша, буйы, буйынса, буйына, арқаһында, тураһында” (üşün, kewek, hımaq, şikelle, tüşlü, menän, ütä, hayın, aşa, buyı, buyınsa, buyına, arkahında, turahında) (*için, gibi, ile, her, sayesinde, aracılığıyla, hakkında, diye*) vb. edatlar yalın ve ilgi halinde kullanılırlar.⁶²¹

Son çekim edatları Başkurt Türkçesinde “Ярзамлык исемдәр-Ярзамлык исемдәр” olarak adlandırılmaktadır. Yardımcı isimler semantik açıdan yer, genişlik ve zamanla ilgilidir. Yardımcı isimlerin gramer özellikleri diğer kelime türlerini

⁶¹⁶ İzris Nügümanov, “Hakmarbaş”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1053, Ocak 2011, Üfü, s.60.

⁶¹⁷ Nügümanov, **a.g.e.**, s.49.

⁶¹⁸ **A.y.**, s.69.

⁶¹⁹ Mükärämä Sadikova, “Hağış Säskähä”, **Ağizel Jurnalı**, S. 10, Mayıs 2011, Üfü, s.72.

⁶²⁰ Ergin, **a.g.e.**, s.366.

⁶²¹ Usmanova, Abdullina, **a.g.e.**, s.152.

değiştirerek hem bu kelime türleri hem de yardımcı isimler arasında iyelik münasebeti meydana getirmesidir.⁶²²

Örnek:

Күл өстө, яр асты, өй эргәһе, өй эсе, ишек алды, өй арты, һыу буйы vb.

Kül üstü, yar aştı, ūy ergushe, ūy esе, işek aldı, ūy artı, hıw buyı vb.

Göl üstü, yar altı, ev yanı, ev içi, kapı önü, ev ardı, su boyu vb.

Бала атаһын, әсәһен тыңламаһа, өй әсендә ғауға куба.⁶²³

Bala atahın, äsähen tıñlamaha, ūy esendä ğawğa quba.

Çocuk anne babasını dinlemezse evde kavga çıkar.

Урамға сығып йөрәмәһе, бақсаһында, һыу буйында булды.⁶²⁴

Uramğa sığıp yŭrümähе, baqsahında, hıw buyında buldı.

Sokağa çıkıp yürümedi, bahçesinde su boyunda bulundu.

Ишек алдына сыктым.⁶²⁵

İşek aldına sıktım.

Kapı önüne çıktım.

Yardımcı isimlere “+кы”, “+ке”, “+ко”, “+кө”, “+ғы”, “+ге” (+қı”, “+ke”, “+қү”, “+кү”, “+ğı”, “+ge) ekleri eklenerek sıfat yapılır.

Örnek:

Аҫкы кат, өскө кат, арткы тәгәрмәс, алғы як, әске бүлмә vb.

Aşkı kat, ūşkŭ kat, artkı tägärmäs, alğı yak, eske bülmä vb.

Alt kat, üst kat, arka tekerlek, ön taraf, iç oda vb.

Кызыл машинаһын ресторандың арткы ишеге алдындағы майзансыкта

⁶²² Zäynullin, a.g.e., s.16.

⁶²³ Sufiyan Povarsov, “Äzäbi Tänkit”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1077, Ocak 2013, Ūfü, s.106.

⁶²⁴ Leo Yakovlev, “Türmüşü Turahında Gümär Hâyäm Üze Hüylägän Bâyan”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1071, Temmuz 2012, Ūfü, s.113.

⁶²⁵ Täskirä Dayanova, “Färeştäm Mineñ”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1077, Ocak 2013, Ūfü, s.39.

туқтатқан Нажия, күтәрмәгә еткәс, артына боролоп қараны.⁶²⁶

Қызыл машинаһын ресторандың арты ішеге алдындағы майзанықта туқтатқан
Нажия, күтәрмәгә yetkäs, артына бүрүлүп қараны.

*Kırmızı arabasını restoranın arka kapısının önündeki meydancıkta durduran
Naciya, merdivene ulaşınca ardına dönüp baktı.*

8.1.8.3. Kullanılışlarına Göre Son Çekim Edatları:

8.1.8.3.1. Yalın ve İlgî Hâllerinde Kullanılan Edatlar:

Başkurt Türkçesinde “Төп килештәге исемдәр һәм эйәлек килештәге алмаштар менән кулланыла торған бәйләүестәр-Түп килештәге isemdär һәм эйәлек килештәге алмаштар менән қуullanıla түргән бәйләwestär” olarak adlandırılmaktadır.

Yalın hâlde kullanılan edatlar herhangi bir yarım eki almazlar.

Örnek:

Өсөн, кеүек, һымак, шикелле, төслө, менән, үтә, һайын, аша, буйы, буйынса, буйына, аркаһында, тураһында vb.

Üsün, kewek, һымак, шикелле, түслү, менән, үтә, һайын, аша, buyı, buyınsa, buyına, arkahında, turahında vb.

İçin, diye, gibi, ile, her, sayesinde, aracılığıyla, hakkında vb.

İlgî halinde kullanılan edatlardan önce gelen zamirler, ilgî halinde çekim talep ederler.

Örnek:

Минең өсөн, алма кеүек, минең һымак, минең кеүек, йыл буйы, юл буйынса, юлдың буйынса, якшылык аркаһында vb.⁶²⁷

Mineñ üsün, alma kewek, mineñ һымак, hineñ kewek, yıl buyı, yul buyınsa, yuldıñ buyınsa, yaqşılık arkahında vb.

Benim için, elma gibi, benim gibi, senin gibi, yıl boyu, yol boyunca, yolun boyunca, iyilik arkasında vb.

Был тамашаны карап тороу минең өсөн бер яклап кызыклы, икенсе яклап ауыр.⁶²⁸

⁶²⁶ Rayat Väliyev, “Külägäle Utraw”, *Ağizel Jurnalı*, S. 1067, Mart 2012, Üfü, s.72.

⁶²⁷ Usmanova, Abdullina, *a.g.e.*, s.152.

Bıl tamaşanı karap türü mineñ üsün ber yaqlap kıızıqlı, ikense yaqlap awır.

Bu oyunu izlemek benim için bir taraftan ilginç, ikinci taraftan ağırdı.

Нинең хүзең – минең өсөн закон, Сәсән олатай.⁶²⁹

Hineñ hüzeñ – mineñ üsün zakon, Säsän ulatay.

Senin sözün benim için kanun, Sesen dede.

Әйтһәң дә егетлек булмаҫ һымак күренә.⁶³⁰

Äythän dä yegetlek bulmaҫ hımaқ kürenä.

Söylesen de yiğitlik olmaz gibi görünüyor.

8.1.8.3.2. Yönelme Hâlinde Kullanılan Edatlar:

Başkurt Türkçesinde “Төбәү килештәге исемдәр менән кулланыла торған бәйләүестәр-Tübäy kileştäge isemdär menän qullanıla turgan bäyläwestär”, olarka adlandırılmaktadır.

Yönelme hâlinde kullanılan edatlar “тиклем, саклы, хәтле, хәтлем-tiklem, saqlı, hätle, hätlem” -e doğru, -e kadar, -e boyunca, -e yönünde anlamları taşımaktadırlar. Kendinden önce gelen kelime yönelme hâli eki alır.⁶³¹

Örnek:

Мәсәләң, Британия ғалимдары озақ кына вакыт 6 йәштән алып 9 йәшкә тиклемге балаларзы күзәткәндәр.⁶³²

Mäsälän, Britaniya ғalimdarı üзақ qına vaқıt 6 yäştän alıp 9 yäşkә tiklemge balalarzı küzätkändär.

Mesela, İngiltereli ilim adamları uzun zaman altı yaşından dokuz yaşına kadar çocukları göz önünde bulundurmuşlardır.

1965 йылдан 1983 йылға саклы Башкорт дәүләт университетының әзәбиәт һәм фольклор кафедрасы мөдире булып эшләне.⁶³³

1965 yıldan 1983 yılğa saqlı Başqurt дәwlät universitetınıñ äzäbiät һәм folklor müdire bulıp eşläne.

⁶²⁸ Märgän, a.g.e., s.240.

⁶²⁹ Hısamov, a.g.e., s.53.

⁶³⁰ Märgän, a.g.e., s.95.

⁶³¹ Biner, a.g.e., s.152.

⁶³² Älfia Zinnurova, **Küñelle Bala Saқ**, Üfü, 2013, Kitap Näşriäte, s.3.

⁶³³ Bayımov, a.g.e., s.413.

1965 yılından 1983 yılına kadar Başkurt Devlet Üniversitesi Edebiyat ve Folklor Müdürü olarak çalıştı.

8.1.8.3.3. Ayrılma Hâlinde Kullanılan Edatlar:

Başkurt Türkçesinde “Сығанак килештәге исемдәр менән кулланыла торған бәйләүестәр-Sığanaq kileştäge isemdär menän qullanıla tırğan bäyläwestär” olarak adlandırılmaktadır.

Ayrılma hâlinde kullanılan edatlardan önceki kelime ayrılma hâli eki alır. Bu edatlar “бирле, башка, бүтән, башлап, алып, тыш” (birle, başka, bütän, başlap, alıp, tış), (birlikte, başka, sonra, ilk, başta, evvel, başlayarak, itibaren) vb. ibarettir.⁶³⁴

Örnek:

Төштән бирле, аштан һуң, һинән башка, иртәнән алып vb.

Түштән бирле, аштан һуң, һинән башка, иртәнән алıp vb.

Öğleden beri, yemekten sonra, senden başka, sabahtan itibaren vb.

Шуларзың көсө менән кысқа ғына вакыт эсендә бик күп эш башкарыла, һәм 1924-1925 йылдарҙан башлап башкорт теле ысын язма тел булып ғәмәлгә инә.⁶³⁵

Şularzıñ küsü menän kısqā ğına vaqıt esendä bik küp eş başqarıla, häm 1924-1925 yıldarzan başlap başqurt tele ısnın yazma tel bulıp ğämälgä inä.

Bunların gücüyle kısa vakit içerisinde pek çok iş gerçekleştirildi ve 1924-1925 yıllarından itibaren Başkurt Türkçesi gerçek yazı dili olmaya başladı.

8.1.8.4. Fonksiyonlarına Göre Son Çekim Edatları:

8.1.8.4.1. Sebep Edatları:

Sebep bildiren bağlama edatları (Сәбәп теркәүесе-Säbär terkäwese) olarak adlandırılmaktadır. Sebep bildiren bağlama edatları “сөнки-сүнкі” (çünkü) olmak üzere bir tanedir.⁶³⁶

Örnek:

Сабит Әмирович! Бәтәһенә лә мин ғәйепле, сөнки егеттәрзе вагон бушатырға мин алып барзым.⁶³⁷

⁶³⁴ Zäynullin, a.g.e., s.363.

⁶³⁵ Nāzärġülov, a.g.e., s.72.

⁶³⁶ İşbayev, a.g.e., s.418.

⁶³⁷ Radik Aĥmätov, “Ey Aġıla Bülüt”, *Aġizel Jurnalı*, S. 1063, Kasım 2011, Üfü, s.38.

Sabit Ämiroviç! Bütähenä lä min ğäyep̄le, sǖnki yegettärze vagon buşatırğa min alıp barzım.

Sabit Emiroviç! Hepsine de ben suçluyum, çünkü gençleri vagon boşaltmaya ben götürdüm.

Әгәр юлыкһағыз шул көн илән хәбәр ебәрегеҙ, сөнки хәбәр килмәенсә йәнә акса ебәрелмәҫ.

Ägär yulıqһağız şul kün ilän һәбәр yebäregeҙ, sǖnki һәбәр kilmeyänsä yänä aқsa yebärelmäş.

Eğer onunşa görüşürseniz o gün haber gönderiniz, çünkü haber gelmezse yine para gönderilmeyez.

8.1.8.4.2. Benzerlik Edatları:

Benzerlik edatı “Окшатыу рәүешә-Ўқшатиw räweşe” karşılaştırma eylemi, hareketi bir şeylere benzetir. İş veya eylemin yönetilmesini, hareketi başka bir durumla karşılaştırır.⁶³⁸

Örnek:

Миненсә, уларса, йәштәрсә, беззенсә.

Mineñsä, ularsa, yäştärsä, bezzeñsä.

Bana göre, onlara göre, gençlerce, bize göre.

Хатаның башы, миненсә, урыҫ телендәге Как звать? Как дела? тигән һүзәрзе башкорт теленә Исемә(ң) нисек? Хәлдәр нисек? тип туранан-тура күсергәндән килә.⁶³⁹

Ҳатаниñ başı, mineñsä, urış telendäge Kak zvat? Kak dela? tigän hüzzärze başķürt telenä İseme(ñ) nisek? Һәлдәр nisek? tip turanan-tura küsergändän kile.

Hatanın başı bence Rusçadaki “Kak zvat?, Kak dela?” söz grubunun Başkurt Türkçesine “İseme(ñ) nisek?, Һәлдәр nisek?” şeklinde doğrudan doğruya geçirilmesinden kaynaklanmaktadır.

Миненсә, һәр кем үзенсә матур булһын.⁶⁴⁰

Mineñsä һәр кем üzensä matur bulһın.

Bana göre herkes kendince güzel olsun.

⁶³⁸ İşbayev, a.g.e., s.399.

⁶³⁹ Beyeş, a.g.e., s.56.

⁶⁴⁰ Bayımov, a.g.e., s.433.

8.1.8.4.3. Zaman Edatları:

Başkurt Türkçesinde zaman edatları ayrı bir gramer başlığı altında incelenmemektedir. Zaman edatlarına “һуң, элек, борон, әүәл, һуң, élek, бүрүн, äwäl” (sonra, ilk, önce, evvel) girmektedir.

Örnek:

Ғәскәр китермәс борон бының үзен үлтерәйек!⁶⁴¹

Ğäskär kitermäş бүрүн биниң үзең үлтерәйек!

Asker getirmeden önce bunu öldürelim.

Бына һез уйламай эшләйһегез зә, унан һуң баш катырып ултырырға тура килә.⁶⁴²

Bına hez uylamay eşläyhegez zе, unan һuң baş қatırıp ultırırға tura kilä.

İşte siz düşünmeden çalışıyorsunuz, ondan sonra başı ağrıtıp oturuyoruz.

8.1.8.4.4. Yer Yön Edatları:

Başkurt Türkçesinde yer yön edatları “кәзәр, кәзәре, каршы, табан, карап, карай, карамастан, карағанда, карата, безгә тиклем, кискә саклы, елгә табан, һезгә тиклем, урамға кәзәр, урманға карай-käzär, kәzäre, karşı, taban, karap, karay, karamaстан, карағанда, karata, bezgä tiklem, kiskä saқlı, yelgä taban, hezgä tiklem, uramға kәzär, urmanға karay” (karşı, doğru, rağmen, bize doğru, akşama doğru, halka doğru, size doğru, sokağa kadar, ormana doğru) şeklindedir.

Örnek:

Быға кәзәр тик торған япрактар шыбырзашып куйзылар.⁶⁴³

Bıǵa қәzär tik тұrǵan yapaқtar şıbyrzaşıp қuyzıлар.

Bu zamana kadar dik duran yapraklar hışırdadı.

⁶⁴¹ Nüzärgülov, a.g.e., s. 39.

⁶⁴² Beşeş, a.g.e., s.105..

⁶⁴³ Nüzärgülov, A.y., s. 106.

8.1.8.4.5. Mikdar Edatları:

Azlık çokluk edatları “Күләм-дәрәжә рәүешә-Күләм-дәрәжә рәүешә” olarak adlandırılmaktadır.⁶⁴⁴

Azlık çokluk edatları “күпме? ни тиклем?-kürme? ni tiklem?” (Çok mu? Ne kadar?) sorularına cevap verir.

Örnek:

Бер аз, күп, аз vb.

Ber az, küp, az vb.

Biraz, çok, az vb.

Эш башларға ла күп калмағайны.⁶⁴⁵

Éş başqarğa la küp qalmağaynı.

İşin başlamasına çok kalmadı.

Шағир тормошто ни тиклем якындан, ни тиклем дәрәжә һүрәтләй, уның әсәрзәре лә шул тиклем халыксанырак.

Şağir türmüştü ni tiklem yaqından, ni tiklem dürüş hürätläy, unıñ äşärzäre lä şul tiklem halıksanıraq.

Şair hayatı ne kadar yakından ne kadar doğru tasvir ediyor, onun eserleri de ne kadar halka yakın.⁶⁴⁶

---

⁶⁴⁴ M.G. Usmanova, **a.g.e.**, s.56.

⁶⁴⁵ Väliyev, **a.g.e.**, s.56.

⁶⁴⁶ Bayimov, **a.g.e.**, s.438.

DOKUZUNCU BÖLÜM

9. YANSIMA SÖZCÜKLER

9.1. Yansıma Sözcükler:

Kerim İşbayev “Başkurt Tele” adlı eserinin 409-412. sayfaları arasında yansıma sözcüklere yer vermiştir. İşbayev yansıma sözcükleri “Окшатыу һүззәре-Ўқшатыу һүззәре” terimiyle ele almıştır. “Дөйөм төшөнсә-Düyüm tüşünsä”, “Окшатыу һүззәренең мәғәнәһи төркөмдәре-Ўқшатыу һүззәренең мәғәнәһи түркүмдәре”, “Окшатыу һүззәренең морфематик төзөлөшө-Ўқшатыу һүззәренең морфематик түзүлүшү”, “Окшатыу һүззәренең синтаксик вазифалары-Ўқшатыу һүззәренең синтаксик вазифалары” şeklinde tasnif etmiştir.

Marat Zaynullin yansıma sözcükleri “Окшатыу һүззәре-Ўқшатыу һүззәре” olarak adlandırmaktadır. Yansıma sözcüklere eserinin 370-374. sayfaları arasında yer vermiştir. Zaynullin yansıma sözcükleri “Өнөкшаш һүззәр-Үнүкшаш һүззәр-Eşses Tekrarı ile Yapılan Yansıma Sözcükler” ve farklı ikileme “Һынокшаш һүззәр-Һинүкшаш һүззәр-Farklı İkileme ile Yapılan Yansıma Sözcükler” şeklinde tasvir etmektedir.

M.Ğ. Usmanova ve F. F. Abdullina’nın “Başkurt Tele Teoriya”, Prof. Dr. İsmet Biner’in “Başkurt Dili Grameri” adlı eserlerinde yansıma sözcükler yer almamaktadır.

Tahsin Banguoğlu “Türkçenin Grameri” adlı eserinde yansıma terimini kullanmıştır. Eserinin 402-408. sayfalarında yansıma sözcüklere yer vermiştir. Banguoğlu, yansıma sözcükleri “Yansımalar ve Benzerleri”, “Yansımaların Yapısı”, “Yansımalarda Kullanış”, “Yansılanış”, “Yansılama Üretim” şeklinde sınıflandırmıştır.

Prof. Dr. Zeynep Korkmaz “Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi” adlı eserinin 1187-1191. sayfaları arasında yansıma sözcükleri incelemiştir. Zeynep Korkmaz, ünlemin içerisinde ele aldığı yansıma sözcükler için “Ses Yansımaları Ünlemler” terimini kullanmış ve bu başlık altında yansıma sözcükleri incelemiştir.

Prof. Dr. Muharrem Ergin’in “Türk Dil Bilgisi” adlı eserinde yansıma sözcükler geçmemektedir. Biz tezimizde yansıma sözcükler terimini kullandık.

Yansıma sözcükleri “Taklit Sesleri”, “Tasvir Sesleri”, “Yansımalarından Üretim” başlıkları altında inceledik.

Yansıma sözcükler “Окшатыу һүззәре-Ўқшатыу һүззәре” olarak adlandırılmaktadır. Yansıma sözcükler eşses tekrarı “Өһокшаш һүззәп-Ўнүқшаш һүззәр” ve farklı ikileme “Һыһокшаш һүззәп-Һинүқшаш һүззәр” olmak üzere iki gruba ayrılır.⁶⁴⁷

Yansımalar tabiat seslerini tasvir veya genel olarak taklit ederek oluşan ses topluluklarıdır. Dilin hece yapısı ve ünlü uyumuna uyarlar. Tabiat seslerini tasvir ve taklit yoluyla sözlüğümüze yeni kelimeler kazandırır. Abartma anlamı da taşırlar. Teknoloji ile ilgili yeni seslerden yeni sözcükler türetirler. Yapı bakımından ünleme en yakın kelime türüdür; ancak yansımalarda ünlemler gibi duygu ve isteklerin canlı bir ifadesi olmak esas değildir. Türkiye Türkçesinde “Tasvir Sesleri” ve “Taklit Sesleri” olmak üzere ikiye ayrılmaktadırlar.⁶⁴⁸

Yansıma kelimelerin Başkurt Türkçesinde çok sık kullanıldığını söyleyebiliriz. Yansıma kelimeler insan sesinden, hayvanların çıkardığı seslerden, çeşitli nesnelere ve tabiatın çıkan seslerden türetilmektedir.⁶⁴⁹

Başkurt Türkleri eşyaya verdikleri manaya göre kendi fonetik ses sistemlerinin kanunlarına göre yansıma sözcükler türetmişlerdir. Başkurt Türkçesindeki yansıma sözcükler Ruslarla aynı coğrafyada yaşamalarına rağmen Rusça yansıma sözcüklerle farklıdır. Türkiye Türkçesiyle bazı yansıma sözcükler aynı olsa da genel olarak fonetik açıdan farklılık göstermektedir.

9.1.1. Taklit Sesleri:

Başkurt Türkçesinde “Өһокшаш һүззәп-Ўнүқшаш һүззәр” terimiyle ifade edilmektedir. Eşses tekrarı ile yapılan yansıma sözcükler genelde tabiat ve hayvanlardan gelen seslerle oluşurlar. Genelde hayvanlarda ve canlılardan yansıyan sözcüklerden oluşur. Yansıma kelimeler tek başlarına da ikileme olarak da kullanılırlar.⁶⁵⁰

⁶⁴⁷ Yulmühämätov, Rakayeva, Şarapov, a.g.e., s.205.

⁶⁴⁸ Banguoğlu, a.g.e., s.402-403.

⁶⁴⁹ Zäynullin, a.g.e., s.386.

⁶⁵⁰ Zäynullin, a.g.e., s.371.

Doğadaki sesleri taklit ve tekrar ederek yeni kelimeler türetirler. Hece yapıları tasvir seslerindeki gibi düzenli değildir. Taklit sesleri o dili bilmeyen çocuklar, yabancılar için bir anlatım aracıdır. Çocuklarda zaman geçtikçe daha da çeşitlilik göstermektedir. Türkiye Türkçesinde “mee, moo, miyav, gaggak, vrak vrak” gibi kelimeleri buna örnek olarak verebiliriz.⁶⁵¹

Örnek:

Елбер-елбер, сылтыр-сылтыр, гөж-гөж vb.

Yelber-yelber, siltır-siltır, güj-güj vb.

Pıtır pıtır, tıkır tıkır, cık cık vb.

Нин китәһең. Тышта ямғыр, көзгө ямғыр, шабыр-шобор...

Hin kitäheñ. Tıŧta yamğır, küzğü yamğır, şabır-şübür...

Sen gidiyorsun. Dışarıda yağmur, güz yağmuru şapur şapur...

9.1.2. Tasvir Sesleri:

Başkurt Türkçesinde “Һынокшаш һүззәр-Һинүқшаş һүззәр” terimiyle ifade edilmektedir. Farklı ikileme ile yapılan yansıma sözcükler daha çok makinelerin hareketi ve diğer eşyalardan yansıyan sözcüklerdir.⁶⁵²

Tasvir sesleri genelde meydana gelen fiilin çıkardığı sestir. Fiilin veya nesnenin görünüş ve hareketini andıran tasvir sesleri de vardır. Genellikle kapalı ve tek heceli kelimelerden oluşan tasvir sesleri çoğu zaman ikileme şeklinde kullanılırlar. Tek ve çift heceli tasvir seslerinden bazen ilki veya ikincisi bazen de her ikisi işlek olarak kullanılmaktadır. Ancak daha fazla kullanılanlar genelde ikileme olan yansıma sözcüklerdir.⁶⁵³

Örnek:

Шатыр-шотор, шакыр-шокор, шак-шок, выж, шалт-шолт, шығыр-шығыр, келтер-келтер, зыңғыр-зыңғыр, келт-келт, тыр-тыр vb.

Şatır-şütür, şakır-şükür, şak-şük, vıj, şalt-şült, şığır-şığır, kelter-kelter, zıñğır-zıñğır, kelt-kelt, tır-tır vb.

Takır tuğur, şakır şukur, şak şuk, vız, haşır huşur, kitir kitir, zangır zungur, tık tık, tır tır vb.

⁶⁵¹ Banguoğlu, a.g.e., s. 405.

⁶⁵² Zäynullin, a.g.e., s.371.

⁶⁵³ Banguoğlu, a.g.e., s. 404.

Бормалы баҫкыстан так-ток баҫып менгән аяк тауыштарын ишеткәс, Юляның йөрәге өзөлөп төшкәндәй була.⁶⁵⁴

Bürmalı başkıstan taқ-tuқ başıp mengän ayaқ tawıstarın išetkäs, Yulyanıñ yŭräge űzŭlŭp tŭşkändäy bula.

Dönen merdivenden tak tuk yürüyerek yukarı çıkan ayak seslerini duyunca, Yulay'ın ödü patlayacak gibi oldu.

9.1.3. Yansılardan Üretim:

Başkurt Türkçesinde yansılardan türetilen fiiller kullanılmaktadır. Yansıma kelimelere “-ла, -лә, -ылда, -елдә, -да, -дә” (-la, -lä, -ılda, -eldä, -da, -dä) fiil yapım ekleri eklenerek yeni fiiller türetilir.⁶⁵⁵

Örnek:

дерелдәү, шакылдау, гөрләү, зыулау, ырылдау vb.

dereldäw, şaқıldaw, gŭrläw, zıwlaw, ırıldaw vb.

dırıldamak, şakıldamak, gürlemek, zırıldamak, hırıldamak vb.

Шабырлап ағыу. Шабырлап койолоу.⁶⁵⁶

Şabırlap ağıw. Şabırlap қуyŭlŭw.

Şapırdayarak akmak. Şapırdayarak yaғmak.

Türkiye Türkçesinde de yansıma kelimelerden sadece fiil değil aynı zamanda zarf sıfat ve isim türetilir. İsme “fırıldak, kıkırdak, homurtu”, sıfata “zırlak, cırlak, çatlak”, zarfa “hoppadak, zıngadak, şırpadak”, fiile ise “tıkırdamak, şakırdamak, kımıldamak” kelimelerini örnek olarak verebiliriz. Basit ve uzatılmış kelime köklerinden üretilen bu sözcükler kelime hazinemizi genişletmektedirler.⁶⁵⁷

⁶⁵⁴ İbrahim Abdullin, **Äşärzer**, Üfü, Başkürtüstan Kitap Näsriäte, 1986, s. 525.

⁶⁵⁵ Zäynullin, **a.g.e.**, s. 388.

⁶⁵⁶ Ed. Uraksin, **a.g.e.**, s. 301.

⁶⁵⁷ Banguoğlu, **a.g.e.**, s. 407.

SONUÇ

Başkurt Türkçesiyle ilgili Rus, Başkurt, Türk ilim adamlarının yaptığı çalışmalar ve bu çalışmaların içerisinde özellikle isim ile ilgili kısım incelendi. Morfolojinin isim bölümünde Türkçede cins isim ve özel isim olarak ikiye ayrılan kısmın Başkurt Türkçesinde çok daha ayrıntılı bir tasnife tabi tutulduğu görüldü. Özel ve cins isimlere ek olarak “İsimlerin Leksik Semantik Çeşitleri” başlığı altında “Somut Belli İsimler”, “Soyut, Hisleri Anlatan İsimler”, “Maddî İsimler”, “Çokluk İsimler”, “Hayvan İsimleri”, “Akrabalık İsimleri”, “Yardımcı İsimler”, “Subjektif Değer Veren İsimler” olarak adlandırılan bölümler yer almaktadır.

Dil bilimciler yapım eklerini morfolojinin içerisinde farklı tasnife tabi tutmuşlardır. Fiilden isim yapım eklerini, isimden isim yapım eklerini “İsim” bölümünün içinde incelemektedir. Başkurt Türkçesinin morfolojisinde kendisine has bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Başkurt Türkçesinde “-лар, -ләр, -тар, -тәр, -дар, -дәр, -зар, -зәр” (-lar, -lär, -tar, -tär, -dar, -där, -zar, -zär) olmak üzere sekiz adet çoğul eki vardır. Türkiye Türkçesinde “+lar, +ler” olmak üzere iki adet çoğul eki vardır. Başkurt Türkçesindeki bu ekler kelime sonundaki seslerin yumuşak ve sertlik derecelerine göre isme eklenirler. Bu çeşitlilik Başkurt Türkçesi fonolojisinin zenginliğiyle alakalı bir durumdur.

Başkurt Türkçesinde kullanılan “+ar,+är,+şar, +şär, +ışar,+eşär” sayılarda isimden isim yapma eklerinin Türkiye Türkçesinde de ortak olduğunu tespit ettik.

Başkurt Türkçesindeki “+ğ1, +ğe, +ğü, +ğü, +k1, +ke, +kü, +kü” yapım ekleri, Çağatay Türkçesinde “+ğ1, +k1, +ki” eki ve Türkiye Türkçesindeki “+ki” isimden isim yapım ekiyle aynıdır.

Türkiye Türkçesinde “+dem, +dam” şeklindedir. Eski Türkçe ve Çağatay Türkçesinde sık kullanılan bir ektir. Türkiye Türkçesinde “erdem, saydam” gibi çok nadir kelimelerde görülmektedir. Türkiye Türkçesinde artık işlevini kaybetmiştir.

Başkurt Türkçesindeki “+daş, +däş, + taş, +täş, +zaş, +zäş, +laş, +läş” yapım ekleri ve Türkiye Türkçesindeki “+daş, +taş” ve Çağatay Türkçesindeki “+daş, +deş, +taş” ekleriyle aynıdır.

Başkurt Türkçesinde “+qay, +käy” olarak geçen ek Çağatay Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde farklı morfolojik görünüşlerle karşımıza çıkmaktadır. Başkurt Türkçesinde “+qay, +käy” küçültme eklerinin etimolojik temeli Eski Türkçedeki “+gıña, +gıña, +kıña, +kiñe” eklerine dayanmaktadır. Damak sesi olan “ñ”nin “ny” dönüşerek “y”leşmesinden oluşmuştur.

Başkurt Türkçesinde “+lağan, +lägän, +arlağan, +ärlägän” şeklinde görülen bu ekin bu morfolojik görünüş şekline Türkiye Türkçesinde ve Çağatay Türkçesinde rastlayamadık.

Başkurt Türkçesinde “+lı, +le, +lũ, +lũ” isimden isim yapım eki, Türkiye Türkçesinde “+lı, +li, +lu, +lü”, Çağatay Türkçesinde “+lıg, +lig, +lug, +lüg” eki şeklinde yer almaktadır. Bu ek Çağatay Türkçesi ve Türkiye Türkçesiyle ortak bir ektir.

Başkurt Türkçesinde “+лык, +лек, +лок, +лөк” (+lık, +lek, +lũk, +lũk) yapım ekleri, Türkiye Türkçesi ve Çağatay Türkçesinde de sık kullanılan bir ektir. Türkiye Türkçesinde isimlerin kök ve gövdelerine gelen “+lık, +lek, +lũk, +lũk” yapım ekleri geçici ya da kalıcı isim yaparlar. Çağatay Türkçesinde “+lık, +lik, +luq, +lük” şeklinde geçmektedir.

Başkurt Türkçesinde “+ca, +cä” (+sa, +sä) yapım ekleri, Türkiye Türkçesinde “+ca, +ce, +ça, +çe” şeklindedir. Köken olarak çekim ekidir, zamanlar yapım ekine dönüşmüştür. Millet isimlerinden dil yaparlar. Çağatay Türkçesinde ekin “+ça, +çe” şekli vardır. Ancak bu Farsçadan alınmış küçültme ekidir.

Başkurt Türkçesinde “+caк, +cäk, +сык, +сек, +сок, +cök” (+saқ, +säk, +sıq, +sek, +sũk, +sũk) yapım ekleri, Çağatay Türkçesinde “+cuқ, +çük” şeklinde görülmektedir. Türkiye Türkçesinde “+cık, +cik, +cuk, +cük” şeklindedir. Muharrem Ergin bu ekin Eski Türkçede olmadığını, “+cak, + cek” ekinden türeme bir ek olduğunu dile getirmiştir.

Başkurt Türkçesinde “+сан, +сән” (+san, +sän) yapım ekleri, Türkiye Türkçesinde çok az kullanılan “+kan, +ken” eki bu ekin görevini yapmaktadır. Çağatay Türkçesinde ekin bu morfolojik görünüşüne rastlayamadık. Çağatay Türkçesinde “+lıғ, +lig, +луғ, +lüg” eki ve Türkiye Türkçesindeki bu ekin görevini “+lı, +li, +lu, +lü” eki Başkurt Türkçesindeki “+san, +sän” yapım ekinin yerine göre görevini üstlenmektedir.

Başkurt Türkçesindeki “+sı, +se,+sü, +sü” isimden isim yapım ekleri, Türkiye Türkçesinde “+cı, +ci, +cu, +cü, +çı, +çi, +çu, +çü”, Çağatay Türkçesinde “+çı, +çi” şeklinde ortak bir ektir. Çok sık kullanılan bir ektir.

Çağatay Türkçesinde bu eke rastlayamadık. Başkurt Türkçesindeki “+sıl,+sel,+sül,+sül” yapım eki Türkiye Türkçesindeki “+cıl, +cil, +cul, +cül, +çıl, +çil, +çul, +çül” ekiyle ortaktır. Başkurt Türkçesinde işlek olarak kullanılan bir ektir.

Başkurt Türkçesindeki “+ынсы,+енсе,+өһсө,+өһсө+һсы,+һси,+һсө,+һсо” (+ınsı,+ense,+ünsü,+ünsü+nsı,+nsi,+nsü,+nsü) yapım ekleri, Türkiye Türkçesinde “+ncı, +nci, +ncu, +ncü” şeklindedir. Bu ek ortaktır. Türkiye Türkçesinde çok yaygın kullanılan bir ektir. Sayı isimleri yaparlar.

Başkurt Türkçesindeki “+һыз,+һез,+һоҙ,+һөҙ” (+hız,+hez,+hüz,+hüz) yapım ekleri, Türkiye Türkçesinde “+sız, +siz, +suz, +süz” şeklindedir. Türkiye Türkçesindeki isimden isim yapım eki olan “+lı, +li, +lu, +lü” ekinin olumsuzudur. İsimde bir şeyin bulunmadığını belirtir. Çağatay Türkçesinde “+sız, +siz” şeklindedir. Eklendiği isme olumsuzluk anlamı katarlar.

Başkurt Türkçesindeki “+а, +ә” (+a, +ä) yapım ekleri, Türkiye Türkçesinde “+a, +e” şeklindedir. Genellikle tek heceli isimlerde kullanılan bir ektir. Çağatay Türkçesinde “+a, +e, +ı, +i, +u, +ü” şeklindedir. İsimlere eklenerek geçişli ya da geçişsiz fiil yapmaktadırlar.

Başkurt Türkçesindeki “+ай, +әй” (+ay, +äy) yapım ekleri, Türkiye Türkçesinde “+al, +el” eki olarak geçmektedir. Genellikle sıfatlardan fiil türetirler. Başkurt Türkçesindeki “+ay, +äy” eki, Çağatay Türkçesindeki “+ay, +ey” ekiyle aynıdır. Bu ekin Türkiye Türkçesinde morfolojik görünüşü aynı değildir.

Başkurt Türkçesinde kullanılan “+la, +lä” isimden fiil yapım eki Türkiye Türkçesinde “+la, +le”, Çağatay Türkçesinde “+la, +le” şeklindedir. Bu ek üç yazı dilinde de ortaktır.

Başkurt Türkçesinde kullanılan “+lan, +län” isimden fiil yapım eki Türkiye Türkçesinde “+lan, +len” eki ortak bir ektir. Çağatay Türkçesinde bu eke rastlayamadık.

Başkurt Türkçesinde “+laş, +läş” eki Türkiye Türkçesinde “+laş, +leş” ekiyle aynıdır. Çağatay Türkçesinde ise bu eke rastlayamadık.

Başkurt Türkçesindeki “+l, +el, +ül, +ül” eki, Türkiye Türkçesinde “+l” Çağatay Türkçesinde “+l, +al, +el, +ul, +ül” şeklindedir. Bu ek üç yazı dilinde de ortaktır.

Başkurt Türkçesindeki “+r, +ar, +är” eki, Çağatay Türkçesinde “+r, +ar, +er”, Türkiye Türkçesinde “+r, +ar, +er” şeklindedir. Bu ek her üç yazı dilinde de ortaktır.

Başkurt Türkçesinde “+ıq, +ek +üq, +ük” eki, Çağatay Türkçesinde “+k, +k, +ıq, +ik, +uq, +ük”, Türkiye Türkçesinde “+ık, +ik, +uk, +ük” şeklindedir. Bu ek her üç yazı dilinde de ortaktır.

Başkurt Türkçesindeki “+һын, +һен” (+hın, +hen) yapım ekleri, Türkiye Türkçesinde “+sı, +si, +su, +sü” şeklindedir. Bu ek Türkiye Türkçesindeki “+sa, +se” ekiyle aynıdır.

Başkurt Türkçesindeki “-гыс, -кес, -ғыс, -гес, -ғәс, ғос” (-gıs, -kes, -ğıs, -ges, -ğüs, güs) yapım ekleri, Türkiye Türkçesinde “-gıç, -giç, -guç, -güç” şeklindedir. Çok sık kullanılmayan bir ektir. Çağatay Türkçesinde “-ğıç” şeklindedir. Başkurt Türkçesindeki “-gıs, -kes, -ğıs, -ges, -ğüs, güs” fiilden isim yapım ekinin Çağatay Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde ortak olduğunu görüyoruz.

Başkurt Türkçesinde kullanılan “-ğak, -gäk, -kaq, -käk” fiilden isim yapma ekleri Çağatay Türkçesi ve Türkiye Türkçesiyle ortaktır.

Başkurt Türkçesindeki “-ğır, -ger, -kır, -ker, -ğür, -gür, -kür, -kür” ekleri Çağatay Türkçesindeki “-gur, -kur, -gür, -kür” fiilden isim yapma ekleriyle aynıdır. Türkiye Türkçesinde bu eke rastlayamadık.

Başkurt Türkçesindeki “-дык, -дек” (-dık, -dek) yapım ekleri, Türkiye Türkçesinde “-dık, -dik” şeklindedir. Zarf fiiller ve sıfat fiillerde görülen bir ektir. Çağatay Türkçesinde bu eke rastlayamadık.

Başkurt Türkçesindeki “-kı, -ke, -кӱ, -кӱ, -ғı, -ge, -ғӱ, -гӱ” ekleri, Türkiye Türkçesindeki “-gı, -gi, -gu, -gü, -kı, -ki, -ku, -kü” ve Çağatay Türkçesinde “-ğu, -ğu, -gü, -kü” ekleriyle aynıdır.

Başkurt Türkçesindeki “-қın, -ken, -қӱн, -кӱн, -ғın, -gen, -ғӱн, -гӱн” fiilden isim yapım ekleri, Türkiye Türkçesindeki “-gın, -gin, -gun, -gün, -kın, -kin, -kun, -kün” ve Çağatay Türkçesindeki “-ğun, -қun, -gün, -kün” ekleriyle aynıdır.

Başkurt Türkçesindeki “-мақ, -мӱк” fiilden isim yapım eki, Türkiye Türkçesinde “-mak, -mek” ekiyle aynıdır. Başkurt Türkçesinde mastar olarak kullanılmamaktadır.

Başkurt Türkçesindeki “-ma, -mä” fiilden isim yapım eki, Türkiye Türkçesindeki “-ma, -me” eki ve Çağatay Türkçesindeki “-ma, -me” ekiyle aynıdır.

Başkurt Türkçesinde “-mıш, -meш, -мӱш, -мӱш” fiilden isim yapım eki, Türkiye Türkçesindeki “-mıш, -miш, -muш, -müш” ekiyle aynıdır. Bu eke Çağatay Türkçesinde rastlayamadık.

Başkurt Türkçesinde “-m, -ım, -em, -ӱм, -ӱм” fiilden isim yapım ekleri, Türkiye Türkçesindeki “-m, -ım, -im, -um, -üm” Çağatay Türkçesindeki “-m, -ım, -im, -um, -üm” ekleriyle aynıdır.

Başkurt Türkçesindeki “-sıқ, -sek” fiilden isim yapım eki, Çağatay Türkçesinde “-çaқ, -çek” ekiyle aynıdır. Türkiye Türkçesinde bu eke rastlayamadık.

Başkurt Türkçesindeki “-ш, -ıш, -eш, -ӱш, -ӱш” fiilden isim yapım ekleri, Türkiye Türkçesindeki “-ıш, -iш, -uш, -üш” ve Çağatay Türkçesindeki “-ш, -ıш, -iш, -uш, -üш” ekleriyle aynıdır.

Başkurt Türkçesinde kullanılan “-ık, -ek, -ӱк, -ӱк, -ak, -ӱк, -k, -k” fiilden isim yapım eklerinin, Çağatay Türkçesindeki “-қ, -k, -ақ, -ek, -uқ, -ӱк” ekiyle aynı olduğunu gördük. Türkiye Türkçesi tarihî gelişimi içerisinde geçmiş devirlerde sık

kullanılan “-ik” kullanılan ekle de bu ek aynıdır. Bu ek bugün Türkiye Türkçesinde kullanılmasa da ondan türetilmiş isimlerin çok sık kullandığını gözlemledik.

Başkurt Türkçesindeki “-ımta, -emtä, -ümta, -ümtä” fiilden isim yapım ekleri, Çağatay Türkçesindeki “-m, -ım, -im, -um, -üm” ekleri ve Türkiye Türkçesindeki “-m” ekiyle aynıdır. Başkurt Türkçesinde bu ek “-ta” ile genişletilmiştir.

Başkurt Türkçesinde “-ıs, -es, -üş, -üş” ekleri, Çağatay Türkçesindeki “-nç, -anç, -inç, -inç, -unç, -ünç” ve Türkiye Türkçesindeki “-ç” fiilden isim yapım ekiyle aynıdır.

Başkurt Türkçesinde mastar eki olarak kullanılan “-ıw, -ew, üw, -üw, -w, -w” ekleri, Çağatay Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde yoktur. Bu iki yazı dilinde de mastar eki “-mek, -mak” olarak geçmektedir.

Başkurt Türkçesindeki “-ğır, -ger, -qır, -ker, -ğür, -gür, -kür, -kür” eki, Çağatay Türkçesindeki “-ğar, -ger, -qar, -gur, -gür, -qur” eki ve Türkiye Türkçesindeki “-ır, -ir, -ur, -ür” ekiyle aynıdır.

Başkurt Türkçesindeki “-dır, -der, -dür, -dür, -tır, -ter, -tür, -tür, -zır, -zer, -zür, -zür” fiilden fiil yapım ekleri, Çağatay Türkçesindeki “-dur, -dür, -tur, -tür” ve Türkiye Türkçesindeki “-dır, -dir, -dur, -dür, -tır, -tir -tur, -tür” ekleriyle aynıdır. Başkurt Türkçesindeki peltek “z” harfinden dolayı bu ek on iki farklı şekildedir.

Başkurt Türkçesindeki “-kaz, -küz” fiilden fiil yapım ekleri, Çağatay Türkçesinde “-guz, -güz” ekleriyle aynıdır. Türkiye Türkçesinde bu eke rastlayamadık.

Başkurt Türkçesinde kullanılan “-mhıra, -mherä” fiilden fiil yapım eklerinin görevini, Türkiye Türkçesinde “-ımsa, -imse” ekleri, Çağatay Türkçesinde ise “-rğa, -rge, -ırğa, -irge, -urğa, -ürge” ekleri görmektedir.

Başkurt Türkçesinde ki “-t, -at, -ät” ekleri, Çağatay Türkçesinde “-t” ve Türkiye Türkçesinde yine “-t” şeklinde kullanılmaktadır. Bu ek ortak bir ektir.

Başkurt Türkçesindeki “-r, -ır, -er, -ür, -ür, -ar, -är” fiilden fiil yapım ekleri, Türkiye Türkçesindeki “-ır, -ir, -ur, -ür” ve Çağatay Türkçesinde “-ar, -er, -ur, -ür” fiilden fiil yapım ekleriyle aynıdır.

Fiilden fiil yarıp eklerini, isimden fiil yarıp eklerini “Fiil” bölümünün içinde incelemektedir. Başkurt Türkçesinin morfolojisinde farklı bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Başkurt Türkçesinde “киçәкәләр-kişäksälär” ve “бәйләүестәр-bäyläüestär” iki farklı grup halinde incelenmektedir. Türkiye Türkçesinde bu iki grup edatla karşılanmaktadır. Biz tezde incelerken ilk grubu edat, “киçәкәләр-kişäksälär” olan ikinci grubu takı olarak inceledik. Edatların Türkiye Türkçesinden farklı olarak Başkurt Türkçesi Morfolojisinde iki ayrı başlık altında incelendiğini tespit ettik.

Fiil çekimi “Кылым һөйкәләштәре-Кылым һүкәләштәре” olarak adlandırılmaktadır. Haber kipi “Хәбәр һөйкәләше-Җәбәр һүкәләше”, Emir Kipi “Бойорок һөйкәләше-Буйүрүк һүкәләше”, Dilek Kipi “Теләк һөйкәләше-Teläk һүкәләше”, Şart Kipi “Шарт һөйкәләше-Şart һүкәләше”, Niyet Maksat Kipi “Ниәт-максат һөйкәләше-Niät-maksat һүкәләше”, İhtimal Kipi “Фараз итеү (ихтималлык) һөйкәләше-Faraz iteü (ihtimallık) һүкәләше”, olmak üzere altıya ayrılmaktadır. Birleşik kipli fiiller Başkurt Türkçesinde gelecek zamanın hikâyesi “Киләсәк-үткән заман-Kiläsäk-ütkän zaman”, geniş zamanın hikâyesi “Билдәле (шаһитлы) борон үткән заман-Bildäle (şahitlı) bürün ütkän zaman”, duyulan geçmiş zamanın hikâyesi “Билдәһез (шаһитһыз) элек үткән заман-Bildähez (şahithız) élek ütkän zaman”, görülen geçmiş zamanın hikâyesi “Билдәле (шаһитлы) элек үткән заман-Bildäle (şahitlı) élek ütkän zaman”, şimdiki zamanın hikâyesi “Тамамланмаған үткән заман-Tamamlanmağan ütkän zaman” olarak adlandırılmaktadır. Bu tasnif Türkiye Türkçesinden ayrılmaktadır.

Olumsuz çekimi ise fiilin köküne “-ma, -mä” (-ma, -mä) eklerinin gelmesiyle yapılır. Аугса “түгел, юк” (tügel, yuk) kelimeleriyle de fiilin olumsuz çekimi yapılmaktadır. Türkiye Türkçesinde bu durum sadece “-ma, -me” olumsuzluk ekleriyle yapılırken Başkurt Türkçesinde bu durum çeşitlilik arz etmektedir.

Cevap ünlemleri Başkurt Türkçesinde “Мөнәсәбәт һүззәр-Münäsäbät Hüzzer” olarak adlandırılmaktadır. Cevap ünlemleri Türkiye Türkçesinde ünlemler kategorisinde incelenirken Başkurt Türkçesi morfolojisinde ayrı başlık altında incelenmektedir.

Başkurt Türkleri eşyaya verdikleri manaya göre kendi fonetik ses sistemlerinin kanunlarına göre yansıma sözcükler türetmişlerdir. Başkurt Türkçesindeki yansıma sözcükler Ruslarla aynı coğrafyada yaşamalarına rağmen Rusça yansıma sözcüklerle de farklıdır.

Başkurt Türkçesinde bağlaçlar “Теркәүестәр-Тerkäwestär” olarak adlandırılan bağlaçlarda farklı bağlaçlar karşımıza çıkmaktadır. Edatların bir kısmı Türkiye Türkçesiyle aynı ya da benzerlik gösterirken birçoğu da farklılık göstermektedir. Sıralama edatlarında “Йыйыу теркәүестәре-Үйүиw terkäwestäre” “һәм, йәнә, тағы, тағы ла, да-дә, за-зә, ла-лә, та-тә, вә” (häm, yänä, tağı, tağı la, da-dä, za-zä, la-lä, ta-tä, vä) bu bağlaçlar Türkiye Türkçesi sıralama edatlarıyla aynıdır. Başkurt Türkçesine has “шулай ук, шуның менән бергә, шул ук вакытта (şulay uk, şuniñ menän bergä, şul uk vakıtta) bağlaçları farklı özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Zıtlık bildiren cümle bağlaçlarda (Каршы куйыу теркәүестәре-Карşı куйиw terkäwestäre) “ә, ләкин, әммә, иллә, бәлки, фәкәт, юкһа, юғиһә,” (ä, läkin, ämmä, illä, barı, bälki, fäkät, yukha, yuğihä) Türkiye Türkçesindeki bağlaçlarla benzerlik göstermektedir. Başkurt Türkçesine has farklı bağlaçlar olarak “ә, тик, иллә мәгәр, бары шулай за, шулай булһа ла, шуға карамастан, уның карауы” (ä, tik, illä mägär, şulay za, şulay bulha la, şuğa karamaştan, uniñ karaw) sayabiliriz.

GRAMER TERİMLERİ SÖZLÜĞÜ⁶⁵⁸

Абстракт мәғәнәле исемдәр (Abstrakt mäğänäle isemdär): Soyut İsimler

Азһытыу дәрәжәһе (Azһıtıw dәрәjäһe): Küçültme Sıfatları

Алмаш (Almaş): Zamir

Аныклаусы рәүештәр (Анықlawсы räweštär): Belirtme Zarfları

Артыклық дәрәжәһе: Üstünlük Derecesi

Барлық категорияһы (Barlıq kategoriyahı): Fiilin Olumlu Çekimi

Бәйләү (Bäyläw): Tamlama

Бәйләүестәр (Bäyläwestär): Edatlar

Берлек исем (Berlek isem): Tekil İsimler

Билдәле (шаһитлы) борон үткән заман (Bildäle (şahitlı) bürün ütkän zaman):
Geniş zamanın hikâyesi

Билдәһез (шаһитһыз) элек үткән заман (Bildähez (şahithız) élek ütkän zaman):
Duyulan geçmiş zamanın hikâyesi

Билдәле (шаһитлы) элек үткән заман (Bildäle (şahitlı) élek ütkän zaman): Görülen
geçmiş zamanın hikâyesi

Билдәһез (шаһитһыз) үткән заман (Bildähez (şahithız) ütkän zaman): Belirsiz
Geçmiş Zaman

Билдәһез (шаһитһыз) элек үткән заман (Bildähez (şahithız) élek ütkän zaman):
Geçmiş Zamanın Rivayeti

Билдәһез киләсәк заман (Bildähez kiläsäk zaman): Geniş Zaman

---

⁶⁵⁸Gramer Terimleri Sözlüğü tezin içindeki terimleri kapsamaktadır. Başkurt Türkçesindeki gramer terimlerinin tamamını burada vermedik. Sadece tezin içinde geçen terimlerin Türkiye Türkçesindeki terim karşılıkları yazılarak oluşturuldu. Ayrıca parantez içerisinde Latin alfabesinde transkripsiyonunu verdik.

Билдәләү алмаштары (Bildäläw almaştarı): Belirlilik Zamirler

Билдәһезлек алмаштары (Bildähezlek almaştarı): Belirsizlik Zamirler

Бойорок һөйкәләше (Büyürük һүйкәләше): Emir Kipi

Бойорок-өндәү киçәкçәләре (Büyürük-ündäw kiçäksäläre): Emir Edatları

Бүлем хандары (Bülem handarı): Üleşirme Sayı Sıfatları

Бүләү теркәүестәре (Bülew terkäwestäre): Denkleştirme-Karşılaştırma-Seçme Edatları

Зат алмаштары (Zat almaştarı): Zamirler Şahıs Zamirleri

Икеләнеү киçәкçәләре (İkelänew kiçäksäläre): Tahmin Edatları

Исем кылым (İsem қılım): İsim Fiil

Исем (İsem): İsim

Исемдәрзең Лексик-Семантик Төркөмçәләре (İsemdärzeñ Leksik-Semantik Türkümsäläre): İsimlerin Leksik Semantik Çeşitleri

Исемдән исем яһау аффиксы (İsemdän isem yahaw affiksı): İsimden İsim Yarım Ekleri

Исемдән кылым яһау аффиксы (İsemdän қılım yahaw affiksı): İsimden Fiil Yarım Ekleri

Исемдәрзең енес (род) категорияһы (İsemdärzeñ yenes (rod) kategoriyahı): İsimlerde Erkeklik Dişilik Kategorisi

Исемдәрзең әйәлек заты (İsemdärzeñ әyәлек zatı): İsimlerde İyelik Ekleri

Исемдәрзең яһалышы (İsemdärzeñ yahalışı): Yarı Bakımından İsimler

Йөкмәтеү йүнәләше (Yükmätew yünäleşe): Ettirgen Fiil

Йыйнау исемдәре (Yıynaw isemdäre): Çokluk İsimler

Йыйыу хандары (Yıııw handarı): Topluluk Sayı Sıfatları

Йыйыу теркәүестәре (Yıııw terkäwestäre): Sıralama Edatları

Кәсер хандары (Käser handarı): Kesirli Sayı Sıfatları

Киләсәк-үткән заман (Kiläsäk-ütkän zaman): Gelecek zamanın hikâyesi

Конкрет мәғәнәле исемдәр (Konkret mäğänäle isemdär): Somut İsimler

Күләм-дәрәжә рәүешә (Küläm-däräjä räweşe): Azlık Çokluk Zarfları

Күплек исем (Küplek isem): Çoğul İsim

Күрһәтеү алмаштары (Kürhätew almaşтары): İşaret Zamirleri

Каршы куйыу теркәүестәре (Çarşı қууıw terkäwestäre): Zıtlık bildiren cümle bağlaçlar

Кайтым йүнәлешә (Қауıтım үнәлешә): Dönüşlü Fiil

Кушма исем (Қушма isem): Birleşik İsim

Кушма рәүеш (Қушма räweş): Birleşik Zarf

Кушма (Қушма): Birleşik

Кушыу (Қушıw): Birleşme

Кылым һөйкәләштәре (Қılıм һүкәләштәре): Fiil Çekimi

Кылым (Қılıм): Fiil

Кылымдан исем яһау аффиксы (Қılıмдан isem yahaw affiksı): Fiilden İsim Yapım Ekleri

Кылымдың Күләм (Төр) Категорияһы (Қılıмдın Küläm (Tür) Kategoriyahı): Fiillerin Oluş Dereceleri

Кысқартыу (Қıсқартıw): Kısaltma

Мал-тыуар һәм хайуан исемдәре (Mal-tıwar һәм һайуан isemdäre): Hayvan İsimleri

Матди исемдәр (Matdi isemdär): Maddî İsimler

Мөнәсәбәт һүззәр (Münäsäbät hüzzär): Cevap ünlemleri

Һан (han): Sayı

Һорая алмаштары (Hüray almaştarı): Soru Zamirleri

Һөзөмтә теркәүестәре (Hüzümtä terkäwestäre): Üsteleme Bildiren Bağlaçlar

Окшатыу һүззәре (Üqşatıw hüzzäre): Yansıma Sözcükler

Окшатыу теркәүестәре (Üqşatıw terkäwestäre): Benzetme Bildiren Bağlaçlar

Окшашлык рәүешә (Üqşaşlıq räweşe): Benzerlik zarfı

Парлау (Parlaw): İkileme

Рәт һандары (Rät handarı): Sıra Sayı Sıfatları

Рақлау киçәксәләре (Raqlaw kişäksäläre): Tasdik Edatları

Рәүеш (Räweş): Zarf

Рәүештең дәрәжәләре (Räweşteñ dәрәjäläre): Azlık Çokluk Zarfları

Сәбәп теркәүесе (Säbäp terkäwese): Sebep Bildiren Bağlaçlar

Сағыштырыу дәрәжәһе (Sağıştırw dәрәjähe): Karşılaştırma Derecesi

Сама һандары (Sama handarı): Tahmini Sayı Sıfatları

Сифат дәрәжәләре (Sifat dәрәjäläre): Sıfatlarda Karşılaştırma

Сифат кылым (Sifat kıılım): Sifat-fiil

Сифат (Sifat): Sıfat

Сығанак килеш (Sığanak kileş): Çıkma durumu

Тамамланмаған үткән заман (Tamamlanmağān ütkān zaman): Şimdiki zamanın hikâyesi

Тамыр исем (Tamır isem): Basit İsim

Тамыр рәүеш (Tamır räweş): Basit Zarf

Тамыр (Tamır): Basit

Тезеүсе теркәүестәр (Tezewse terkäwestär): Ulama Edatları

Теләк һөйкәләше (Teläk hüyqäleşe): Dilek Kipi

Теркәүестәр (Terkäwestär): Bağlaçlar

Төбәү килеш (Tübäw kileş): Yönelme durumu

Төп дәрәжә (Tüp dārājä): Temel derece

Төп йүнәләш (Tüp yünäleş): Etken Fiiller

Төп килеш (Tüp kileş): Yalın durum

Төп һандар (Tüp handar): Asıl Sayı Sıfatları

Төп рәүеш (Tüp räweş): Nitelik bildirme zarfları

Төп сифаттар (Tüp sifattar): Niteleme sıfatları

Төшөм йүнәләше (Tüşüm yünäleşe): Edilgen Fiil

Төшөм килеш (Tüşüm kileş): Belirtme durumu

Туғанлык һәм кәрзәшлек исемдәре (Tuğanlıq häm қärzäşlek isemdäre): Akrabalık İsimleri

Үз аллы һәм ярзамсы кылымдар (Üz allı häm yarzamsı қılımdar): Asıl ve Yardımcı Fiiller

Уртақ кылым (Urtaқ қılım): Master Fiil

Уртақлык йүнәләш (Urtaқlıқ yünäleş): İşteş Fiil

Уртаклык исемдәр (Urtaqlıq isemdär): Cins İsimler

Урын рәүеше (Uryn räweşe): Yer ve yön zarfları

Урын-вакыт килеш (Uryn-vaqıt kileş): Bulunma durumu

Хәзерге заман (Häzerge zaman): Şimdiki Zaman

Хәл рәештәре (Häl räweştäre): Durum zarfları

Хәбәр һөйкәләше (Häbär hüykäleşe): Haber kipi

Хәл кылым (Häl kılım): Zarf-fiil

Шарт һөйкәләше (Şart hüykäleşe): Şart Kipi

Шартлы сифаттар (Şarlı sıfattar): Belirtme sıfatları

Ымлыклар (İmliktar): Ünlemler

Эйәртеүсә теркәүестәр (Éyärtewse terkäwestär): Cümle Bağlayıcısı Niteliğindeki Bağlaçlar

Эйәлек алмаштары (Éyäleک almaştarı): İyelik Zamirleri

Эйәлек килеш (Éyäleк kileş): İyelik durumu

Эмоциональ (субъектив) баһа биреүзе белдергән исемдәр (Émotsional (subyektiv) baha birewze beldergän isemdär): Subjektif Değer Veren İsimler

Юклык алмаштар (Yuqlıq almaştar): Olumsuz Zamirler

Юклык категорияһы (Yuqlıq kategoriyahı): Fiilin Olumsuz Çekimi

Яһалма исемдәр (Yahalma isemdär): Türemiş isimler

Яһалма рәүеш (Yahalma räweş): Türemiş Zarf

Яһалма (Yahalma): Türemiş

Яңғызлык исемдәр (Yañğızlıq isemdär): Özel İsimler

Ярзамлык исемдәр (Yarzaamlıq isemdär): Yardımcı İsimler

ÖZEL İSİMLER SÖZLÜĞÜ⁶⁵⁹

Ағизел (Aǵizel): Agidel Nehri.

Айыухан (Ауыуһан): Erkek ismi.

Алтай (Altay): Altay.

А.Мөбәрәков Исемәндәге Сибай Драма Театры (A.Mübäräkov İsemendäge Sibay Drama Teatrı): A. Mübarakov Sibay Dram Tiyatrosu.

Башкорт (Başkırt): Başkurt

Башкортостан (Başkırtüstän): Başkurdistan.

Башкортостан Республикаһы (Başkırtüstän Respublikahı): Başkurdistan Cumhuriyeti.

Башкорт Дәүләт Университеты (Başkırt Däwlät Universiteti): Başkurt Devlet Üniversitesi.

Башкорт Академия Драма Театры (Başkırt Akademiya Drama Teatrı): Başkurt Akademi Dram Tiyatrosu

Белорет Металлургия Комбинаты (Beloret Metallurgiya Kombinatı): Beloret Metalluriji Kombinesi.

Беренсе Эткол (Berense Étkül): Yerleşim birimi.

Бибиямал-Бибикәс (Bibiyamal-Bibikäs): Kız ismi. Bibikes Bibiyamal adının kısaltılmış hâlidir.

Бөрйән районы (Büryän rayonı): Böryen bölgesi.

Ватан һуғышы (Vatan huǵışı): İkinci Dünya Savaşı.

Гөлбаны (Gülbanıw): Gülbanu bayan ismi.

Ғали (Ǵali): Ali, erkek ismi.

Ғәзиз (Ǵäziz): Ğaziz, erkek ismi.

Ғәлимәкәй (Ǵälimäkäy): Alimecik, bayan isminin küçültme eki eklenmiş hâli.

---

⁶⁵⁹Özel isimler sözlüğü, tezin içinde geçen özel isimlerden oluşturulmuştur. Özel isimler sözlüğünde Kiril alfabesinde isimlerin orijinal yazılışlarının yanında parantez içerisinde Latin alfabesine transkripsiyonunu da verdik.

Ғәйнислам (Ğäynislam): Ğaynislam, erkek ismi.

Йомазил (Yümazil): Yomadil, erkek ismi.

Йомран иле (Yümran ile): Eser ismi.

Ж.Кейекбаев (J.Keyekbayev): Celil Keyekbayev, Başkurt Türkolog.

Зәйнәб Биішева (Zäynäb Biіsheva): Zeynep Bişiyeva Başkurt dram yazarıdır.

Иҫән ғазы (İşän ğazı): Başkurdistan'da bir köy.

Иҫке Ауыл (İške Awıl): Başkurdistan'da bir köy.

Иҫке Сибай (İшке Sibay): Başkurdistan'da bir köy.

Калевала эпосы (Kalevela eposı): Fin destanı.

Карелофин (Karelofin): Finliler

Кашкар (Қаҫқар): Başkurt soyunun ismi.

Колмәт (Қүlmät): Erkek ismi.

Ленрот (Lenrot): Kalevela destanını yazan Finli yazar.

М.Ақмулла (M.Aқmulla): Başkurt pedagog, yazar.

Миңлебикә-Миңкәс (Miñlebiкә-Miñkäs): Bayan ismi. Minkes, Minlibike'nin küçültme hâli almış şeklidir.

Мәжит Ғафури (Mäjit Ğafuri): Mecit Gafuri Başkurt şair.

Мәрйәм (Märyäm): Meryem, kız ismi.

Мәсәғүт Уҡытыусылар Институты (Mäsäğüt Uқıtıwsıлар İnstitutu): Meseğüt Öğretmenler Enstitüsü

Мостай Кәрим (Müstay Kәrim): Mustay Kerim Başkurt şair.

Муса Ғәли (Musa Ğäli): Musa Ğali, Başkurt yazar.

Назар Нәжми (Nazar Nәjmi): Nazar Najmi, Başkurt yazar.

Нажия (Najiya): Naciya, bayan ismi.

Немец (Nemets): Alman.

Непал (Nepal): Nepal, güney Asya'da bir ülke.

Нескәбил (Neskäbil): Neskabil, erkek ismi.

Нуриман (Nuriman): Nuriman, erkek ismi.

Һиндостан (Hindüstan): Hindistan

Өмөкамал-Әмәкәс (Ümŭkamal-Ämäkäs): Bayan ismi. Amekes, Ömökamal'ın küçültme eki almış hâlidir.

Өфө (Üfü): Ufa, Başkurdistan'ın başkenti.

Петроград (Petrograd): Petersburg, Rusya'nın önemli kültür şehri.

Р.Фәхретдин (R.Fähretdin): Rızaeddin Fahreddin, Başkurt din âlimi.

Рауил Бикбаев (Rawil Bikbayev): Ravil Bikbayev, Başkurt yazar.

Рафаэль Сафин (Rafaél Safin): Rafael Safin, Başkurt yazar.

Раян (Rayan): Bayan ismi.

Рәми Ғарипов (Rämi Ğaripov): Rami Ğaripov, Başkurt yazar.

Рәшит Назаров (Räšit Nazarov): Reşit Nazarov: Başkurt yazar.

Рәшит Ниғмәти (Räšit Niğmäti): Reşit Niğmeti, Başkurt yazar.

Ринат (Rinat): Başkurt Türklerinde bir erkek ismi.

Рус (Rus): Rus, Rus milletinden olan.

Сабир (Sabir): Sabir, erkek ismi.

Сабит Аллаяров (Sabit Allayarov): Sabit Allayarov, Başkurt yazar.

Сабит Әмирович (Sabit Ämiroviç): Sabit Amiroviç, Başkurt yazar.

Сабур (Sabur): Erkek ismi.

Салауат Юлаев (Salawat Yulayev): Başkurt Türklerinin tarihinde önemli rol oynayan büyük liderleri.

Сара (Sara): Bayan ismi.

Сәлим (Sälim): Selim, erkek ismi.

Сәлимә – Сәлимәкәй (Sälimä-Sälimäkäy): Selime bayan ismi. Selimekey, Selime'nin küçültme eki almış hâlidir.

Сәриә (Säriä): Sariye, bayan ismi.

Сәсән (Säsän): Sesen, ozan.

Сәйфи Кудаш (Säyfi Qudaş): Sayfi Kudaş, Başkurt yazar.

Сибай драма театры (Sibay drama teatri): Sibay Dram Tiyatrosu.

Таңсулпан (Tañsulpan): Tansulpan, bayan ismi.

Татарса (Tatarsa): Tatar Türkçesi.

Тимер ауылы (Timer awılı): Timer köyü.

Төрки (Türki): Türkî, Türk.

Урал (Ural): Ural dağları

Уралкай (Uralqay): Ural'ın küçültme eki almış hâli, Uralcık.

Учалы калаһы (Uçalı qalahı): Uçalı şehri

Үрге Изрис (Ürge İzris): Ürge İdris köyü.

Фәризе (Färizä): Feride, bayan ismi.

Фәрит (Färit): Ferit, erkek ismi.

Әбйәлил (Äbyälil): Ebyelil, erkek ismi.

Әминәкәй (Äminäkäy): Eminecik, bayan ismi Emine'nin küçültme eki almış hâli.

Әмир Әминев (Ämir Äminev): Amir Aminev, yazar.

Әңгәм Атнабаев (Ängäm Atnabayev): Başkurt yazar.

Әхиәр Хәкимов (Äñiär Häkimov): Başkurt yazar.

Япон (Үарон): Japon.

SÖZLÜK⁶⁶⁰

A

ағай (aǵay): aǵabey

ағарыу (aǵarıw): aǵarmak

ағарттырыу (aǵarttırıw): aǵarttırmak

ағас (aǵas): aǵaç

ағыу (aǵıw): akmak

ағыулау (aǵıwlaw): aniden

администратор (administrator):
müdüriyet

аждаһа (ajdahā): ejderha

аз (az): az

азайыу (azayıw): azalmak

азак (azaq): son

азашыу (azaşıw): karıştırmak

азыу (azıw): kaybolmak

ай (ay): ay

айғыр (ayǵır): aygır

айырылыу (ayırlıw): ayırılmak

айыу (ayıw): ayı

айыузай (ayıwzay): ayı gibi

азат (azat): azat, erkin

ак (aq): ak, beyaz

академия (akademiya): akademi

акрын (aqırın): yavaş

акса (aksa): para

актуалләшеу (aktuelläşew):

aktüelleşmek

акыллы (aqıllı): akıllı

ала (ala): ala

аласак (alasaq): alacak

алға (alǵa): ileri

алғарак (alǵaraq): daha ileri

алғы (alǵı): ön

алданыу (aldanıw): aldanmak

алыу (alıw): almak

алдыма (aldıma): önüme

алдына (aldına): önüne

алдындағы (aldındaǵı): önündeki

алдырыу (aldırıw): aldırmaq

алйот (alyüt): aptal

аллы (allı): başına

алма (alma): elma

алтау (altaw): altısı

алтмыш (altmış): altmış

алтмышынсы (altmışınsı): altmışıncı

алты (altı): altın

⁶⁶⁰ Sözlük bölümünde tezin içinde edebî örneklerde geçen kelimelerin anlamlarını verdik. Kelimenin cümle içerisinde geçtiği anlamı yazıldı. Sözlükte Kiril alfabesinde sözcüklerin orijinal yazılışlarının yanında parantez içerisinde transkripsiyonunu verdik.

алтын (altın): altın	арналыу (arlanıw): ithaf edilmek
алтынсы (altınsı): altıncı	артабанғы (artabanǵı): sonraki
алтышар (altıshar): altıshar	артист (artist): artist
алыныу (alınıw): alınmak	артистка (artistka): bayan artist
алыс (alıs): uzak	арткы (artqı): arka
алыу (alıw): almak	арты (arti): arkası
алыусан (alıwsan): alıcı	артык (artıq): azla
алышыу (alışıw): deǵıstirmek	артына (artına): arkasına
ана (ana): işte	арытыу (arıtıw): yormak
анау (anaw): işte o	аскы (aşkı): altki
аңғарттыу (aǵǵarttıw): anlamasını saǵlamak	аскыс (aşkıs): anahtar
аңлатыу (aǵlatıw): anlatmak	асыу (asıw): açmak
аңлау (aǵlaw): anlamak	асык (asıq): açık
аңлашыу (aǵlaşıw): anlaşmak	ат (at): at
аңлы (aǵlı): akıllı	атай (atay): baba
аңра (aǵra): deli	атакай (ataqay): babacık
апа (apa): nine	атау (ataw): saymak
апай (apay): abla	атлау (atlaw): yürümek
апак (apak): bembeyaz	атлы (atlı): atlı
ара (ara): ara	атмосфера (atmosfera): atmosfer
аралашыу (aralaşıw): karışmak	ауаз (awaz): ses
аркала (arqala): vasıtasıyla	ауыз (awız): aǵız
арка (arqa): arka	ауыл (awıl): köy
арлан (arlan): köpek ismi	ауылдаш (awıldısh): köylü
	ауыр (awır): aǵır

ауырыу (awırıw): hasta olmak

ах (aһ): ah

ахылдау (aһıldaw): iç çekmek

ашау (aşaw): yemek yemek

ашалыу (aşalıw): yemek yenilmek

ашатыу (aşatıw): yemek yedirmek

аш (aş): yemek

ашыу (aşıw): aşmak

аяк (ayaқ): ayak

Б

баһа (baha): değer

бабай (babay): ihtiyar adam

баба (baba): ecdat

бағыу (bağıw): bakmak

базар (bazar): pazar

бай (bay): zengin

байкау (baykaw): fark etmek

байлык (baylıқ): zenginlik

байрам (bayram): bayram

байтак (baytaқ): önemli

байтал (baytal): kısırak

байығыу (bayıǵıw): zenginleşmek

бака (baқа): kurbağa

бакса (baқsa): bahçe

бакыр (baқыр): bakır

бала (bala): çocuk

балакай (balaқay): çocuk

балдыз (baldız): baldız

балкыу (balқıw): parlamak

балсык (balsıқ): çamur

балык (balıқ): balık

бар (bar): var

барыу (barıw): varmak

барлык: (barlıқ) hepsi

барса (barsa): tamamı

барсаһы (barsaһı): tamamı

барыбер (barıber): fark etmez

барымта (barımta): baskın

барыһы (barıһı): tamamı

бақыс (baқıс): merdiven

бақыу (başıw): adım atmak, yürümek

бақтырыу (baştırıw): bastırmak,
уауınlatmak

бақылыу (başılıw): basılmak,
уауınlanmak

баткак (batқақ): bataklık

батша (batşa): padişah

бахыр (baһыр): fakir

баш (baş): baş

башка (başқа): başka

башкирец (başkirets): Başkirets adlı adam	бигерәк (bigeräk): daha pek
башлау (başlaw): başlamak	бизәлү (bizälüw): bezenmek
башланғыс (başlangııs): başlangıç	бик (bik): çok
башланыу (başlanıw): başlanmak	билдәле (bildelä): belirli
башында (başında): başında	билет (bilet): bilet
бая (baуa): demin	бирү (birüw): vermek
баяғы (baуaғы): deminki	бирәу (biräw): bir tanesi
без (bez): biz	бирле (birle): birlikte
беззәнсә (bezzeñsä): bize göre	бирьяк (biryak): bu taraf
бейә (beyä): kırsan	бисәле (bicäle): hanımlı
бейек (beyek): yüksek	бит (bit): sayfa
бәйләнү (bäylänüw): bağlanmak	бихисап (biḥisap): hesapsız
белү (belüw): bilmek	биш (biş): beş
беләм (beläm): bilim	бишәр (bişär): beşer
белеүсе (belewse): bilici	бишәү (bişäw): beş tanesi
бер (ber): bir	бозоу (bözüw): bozmak, kırmak
береһе (berehe): birisi	бойом (böyüm): gerekli eşya
беренсе (berense): birinci	бойорок (böyürük): emir
беренсел (berensel): birincil	болдор (böldür): seki
берәү (beräw): vermek	болонлок (bölünlük): arazi
бәс (bäs): peki	борғо (bürgü): boru
бәс (bäs): değer, derece	бормалы (bürmalı): dönen
бесән (besän): biçilmiş ot	боролоу (bürülüw): dönmek
бешерү (beşerüw): pişirmek	борон (bürün): önce
	боронғо (bürgü): önceki

борсоу (bürsüw): ilgisini çekmek	бурыс (burıs): borç
бөгөн (büğün): bugün	бүтән (bütän): başka
бөгөнгө (büğüngü): bugünkü	бушатыу (buşatıw): boşaltmak, azletmek
бөркөт (bürküt): kartal	буш (buş): boş
бөртөк (bürtük): kısım	бызау (bızaw): buzağı
бөтә (bütä): tamamı	бийыл (biyıl): bu sene
бөтөү (bütüw): bitmek	был (bıl): bu
бөтөн (bütün): bütün	былай (bılay): böyle
бөтөнләй (bütünläy): bütün olarak	былар (bılar): bunlar
бөтөргәс (bütürgäs): bitirince	бына (bına): işte
брак (brak): nikah	бынау (bınaw): işte bu
буйлау (buylaw): boylamak	бында (bında): burada
буйлы (buylı): boylu	бындай (bınday): işte böyle
буй (bu): boy	бысак (bısaq): bıçak
буйына (buyna): boyuna	быскы (bısqı): bıçkı
булыу (bulıw): olmak	бысрак (bısrak): bozuk
бүлә (bülä): kuzen	бысраклык (bısraklık): bozukluk
булыу (bulıw): olmak, bulunmak	быуат (bıwat): yüzyıl
буласак (bulasaq): olacak	быуын (bıwın): nesil
булашыу (bulaşıw): çalışmak, gayret etmek	бәйләу (bäyläw): bağlamak
бүләк (büläk): farklı	бәлә (bälä): bela
бүлмә (bülmä): oda	бәләкәй (bäläkäy): küçük
бупбуш (bupbuş): bomboş	бәләкәйерәк (bäläkäyeräk): daha küçük
бүре (büre): kurt	

бәлки (bälki): belki
бәрәкәт (bäräkät): bereket
бәрәкалла (bäräkalla): barekallah
бәреләү (bärelew): vurulmak
бәрәмес (bärämes): peynirli pasta
бәхет (bähet): baht

В

вә (vä): ve
вагон (vahon): vagon
вазифа (vazifa): vazife, görev
вак мал (vaq mal): küçük mal
ваксыл (vaqsıl): cimri
вакыт (vaqıt): zaman
ватан (vatan): zaman
видеокамера (videokamera): kamera
врач (vraç): doktor
выждан (vijdan): vicdan

Г

гараж (garaj): garaj
гел (gel): tamamen
генә (genä): yine
географ (geograf): coğrafyası
гонаһ (günah): günah
гөбөрнатыр (gübümrätır): vali
гөжөлдәү (güjüldäw): uğuldamak

гөрләү (gürläw): gürlemek
гөрләтеү (gürlätew): gürlətmek
гөрөлдә (gürüldä): güründemek
грамматика (grammatika): gramer
гүзәл (güzäl): güzel
гүйә (güyä): güya
гүйәки (güyäki): güyaki
гәзит (gäzit): gazete

Ғ

ғазап (ğazar): azap
ғайлә (ğailä): aile
ғалимдәй (ğalimdäy): alim gibi
ғәскәр (ğäskär): asker
гармунсы (garmunsı): akordeon
ғауға (ğawğa): kavha
ғибәрәт: ibaret
ғүмер (ğümer): ömür
ғына (ğına): sadece
ғәфү (ğäfūw): af
ғәжәп (ğäjäp): acayip
ғәзәт (ğäzät): âdet
ғәйепле (ğäyepel): ayıplı, suçlu
ғәм (ğäm): gam

Д

да (da): da bağlacı

даға (daġa): daha	дуç (duş): dost, arkadaş
даими (daimi): daimi	дуçлашыу (duşlaşıw): arkadaş olmak
дала (dala): bozkır, düzlük	дыуамаллык (dıwamallıq): çılgınlık
даһа (daha): daha	дә (dä): de bağlacı
даңк (dañq): dank	дәһә (dähä): daha
данлыклы (danlıqlı): meşhur	дәһри (dähri): ateist
дауам (dawam): devam	дәфтәр (däftär): defter
дегә (degä): kazları çağırma nidası	дәрәжәлә (däräjälä): dereceli
депо (depo): depo	дәрес (däres): ders
дерелдәу (dereldäw): dırıldamak	дәүләт (däwlät): devlet
диалог (dialog): diyalog	З
директор (direktor): müdür	зә (zä): de bağlacı
документ (dokument): belge	за (za): da bağlacı
доңк (düñq): tuk	зур (zur): büyük
донья (dünya): dünya	Е
дөйөм (düyüm): genel	ебәрәу (yebärew): göndermek
дөмбәсләнеләү (dümbäsläneläw): dövüşmek	егерме (yegerme): yirmi
дөрөçлөк (düşlük): doğruluk, dürüstlük	егермеләгән (yegermelägän): yirmi kadar
дөрөçт (düşt): dürüst	егет (yeget): delikanlı
драма (drama): dram	егетлек (yegetlek): delikanlılık
дүнән (dünän): at	езнә (yeznä): enişte
дүрт (dürt): dört	ел (yel): halk
дүртәү (dürtäw): dört tanesi	елбер (yelber): pıtır
	емеш (yemeş): yemiş

еңгә (yeñgä): yenge
еңел (yeñel): hafif
еңелеү (yeñelew): yenilmek
еңеү (yeñew): yenmek
ентекле (yentekle): aygınlı
ер (yer): yer

етди (yetdi): ciddi
ете (yete): yedi
етенсе (yetense): yedinci
етеү (yetew): yedi tanesi
етәү (yetäw): ulaşmak
етешәр (yeteşär): yedişer
еткәс (yetkäs): ulaşınca
еткереү (yetkerew): ulaştırmaq

Ж

жан (jan): can
жанап (janap): cenap
журнал (jurnal): dergi

З

завод (zavod): fabrika
закон (zakon): kanun
замандаш (zamandaş): çağdaş
зарланыу (zarlanıw): yakınmak
зат (zat): zat
зәңгәр (zäñgär): mavi

зәңгәрһыу (zäñgärhıw): mavimsi
зебра (zebra): zebra
зыулау (zıwlaw): zırıldamak
зыңғыр (zıñğır): zıngır
зыярат (zıyarat): ziyaret

И

иген (igen): ekin
иғтибар (iğtibar): itibar
ижад (ijad): icat
ижади (ijadi): icadî
изге (izge): kutsal
изгелек (izgelek): kutsallık
ике (ike): iki
икенсе (ikense): ikinci
икәү (ikäw): iki tanesi
икәүләшеү (ikäwläşew): ikisi bir
araya gelerek
икмәк (ikmäk): ekmek
ил (il): ülke
иламһырау (ilamhıraw): ağlamak
иллә (illä): ille
илле (ille): elli
илленсе (illense): elliinci
илһам (ilham): ilham
имеш (imeş): imiş

ин (iñ): en
инә каз (inä qaz): dişi kaz
инаныу (inanıw): inanmak
инглиссә (inglissä): İngilizce
инде (inde): şimdi
ине (ine): imek yardımcı fiili
инсафлы (insaflı): insaflı
ипподром (iprodrom): hipodrom
иптәш (iptäş): eş, hayat arkadaşı
ир (ir): erkek
иркәләнү (irkälänüw): şımartılmak
ирле (irle): evli, kocası olan
иртә (irtä): erken
иртән (irtän): yarın
иртәрәк (irtäräk): daha erken
иртүк (irtük): erken
исем (isem): isim
иçән (içän): esen
иçәпләнү (içäplänüw): hesaplanmak
иçке (içke): eski
ит (it): et
ителү (itelüw): edilmek
итеү (itew): etmek, yapmak
ифрат (ifrat): aşırılık, daha
ихласлык (ihlaslıq): samimiyet

иш (iş): iş
ишек (işek): kapı
ишеләү (işeläw): eşilmek
ишетеү (işetew): işitmek
Й
йока (yüqa): ince
йоклау (yüqlaw): uyumak
йоко (yüqü): uyku
йокоһоз (yüqühüz): uykusuz
йомарт (yümart): cömert
йомғак (yümğak): yumak
йомоу (yümüw): yummak, karamak
йомшак (yümşak): yumuşak
йорт (yürt): ev, barınak
йөз (yüz): yüz
йөзләгән (yüzlägän): yüzlerce
йөзләп (yüzläp): yüze yakın
йөзөк (yüzük): yüzük
йөрәк (yüräk): kalp, yürek
йөрәкле (yüräkle): yürekli, cesur
йөрөү (yürüw): gezmek, dolaşmak
йүгәнһез (yügänhez): dizginsiz
йүгерешеү (yügereşew): koşuşmak
йүгерев (yügerew): koşmak
йүнәләү (yünäläw): yönelmek

йүнәләш (yünäläş): yöneliş	йәйеү (yäyew): yaumak
йығыу (yıǵıw): toplamak, yıǵmak	йәки (yäki): veya, ya da
йыйылыу (yıyılıw): toplanmak	йәмәғәтсе (yämägätse): cemiyetçi, toplumcu
йыл (yıl): yıl	йән (yän): can
йылан (yılan): yılan	йәне (yäne): yine
йылдам (yıldam): hızlı	йәһәт (yähät): cihet, taraf
йылдамырақ (yıldamıraқ): daha hızlı	йәш (yäş): genç
йылкы (yılkı): yılki, at sürüsü	йәшәү (yäşäw): yaşamak
йыллык (yıllık): yıllık	йәшерәк (yäşeräk): daha genç
йылмайыу (yılmayıw): gülümsemek	йәшел (yäşel): yeşil
йылы (yılı): sıcak	йәшелсә (yäşelsä): yeşillik, sebze
йырлашыу (yırлаşıw): şarkı söylemek	йәш (yäş): yaş
йыуыныу (yıuınıw): toplanmak	йәшен (yäşen): yıldırım
йыш (yış): sık	йәшлек (yäşlek): gençlik
йәбешкәк (yäbeşkäk): yarışkan	йәштәрсә (yäştärsä): gençlere göre
йәиһә (yäyhä): veya	
йәйәү (yäyäw): yaaya	К
йәки (yäki): veya	квартира (kvartira): apartman dairesi
йәмәғәт (yämägät): cemiyet, toplum	кейем (keyem): giyim
йәмғеһе (yämğehe): tamamı	кейенү (keyenüw): giyinmek
йәнә (yänä): yine	кейәү (keyäw): giymek
йәғни (yägñi): yani	келәт (kelät): depo, ambar
йәй (yäy): yaz	кем (kem): kim
йәйге (yäyge): yazki	кенә (kenä): sınırlandırma edatı
йәйелеү (yäyelew): yayılmak	кесе (kese): küçük

көүек (kewek): gibi	көлдөрөү (kǔlzǔrǔw): güldürmek
кеше (keşe): kişi, insan	көлөмһөрөү (kǔlǔmhǔrǔw): gülümsemek
килеү (kilew): gelmek	көлөшөү (kǔlǔşǔw): gülüşmek
килэсэк (kiläsäk): gelecek	көмөш (kǔmǔş): gümüş
кимәл (kimäl): derece, seviye	көн (kǔn): gün
киң (kiñ): geniş	көндәлек (kǔndäleک): gündelik
киңәйтеү (kiñäytew): genişletmek	көнкүреш (kǔnküreş): dirlik, maişet
киңерәк (kiñeräk): daha geniş	көнләшеү (kǔnläşew): kıskanmak
киптерөү (kiptew): yaşları kurutmak	көнһьяк (kǔnyak): güney
кирге (kirge): piyale tas	көрәк (kǔräk): kürek
кисә (kisä): dün	көс (kǔs): güç
киçәк (kiçäk): parça	көслө (kǔslǔ): güçlü
киçәтеү (kiçätew): kestirmek	көслөрәк (kǔslǔräk): daha güçlü
киске (kiske): dünkü	көчөзөрәк (kǔshǔzǔräk): daha güçsüz
кисле (kisle): geceli	көтөү (kǔtǔw): beklemek
китеү (kitew): gitmek	көтөшөү (kǔtǔşǔw): bekleşmek
китаб (kitab): kitap	көттөрөү (kǔttǔrǔw): bekletmek
класташ (klastaş): sınıftaş	күберәк (küberäk): daha çok
клуб (klub): kulüp	күк (kük): gök
көз (kǔz): güz, sonbahar	күгәреү (kügärew): göğermek
көзгө (kǔzgǔ): güzünki	күз (küz): göz
көзөн (kǔzǔn): güzün, sonbaharda	күзәтеүсә (küzätewsä): gözetici
көй (kǔy): ezgi	күл (kül): göl
көйзөрөү (kǔyzǔrǔw): yakmak	
көлөү (kǔlǔw): gülmek	

күмөү (kümew): gömmek
күндәм (küñdäm): itaatkâr
күнекеү (künekew): alışmak
күңөл (küñel): gönül
күңелле (küñelle): gönüllü
күңелhez (küñelhez): gönülsüz
күп (küp): çok
күпер (küper): köprü
күпһенеү (küphenew): çoksunmak
күрә (kürä): göre
күрһәтеү (kürhätew): göstermek
күреү (kürew): görmek
күренеү (kürenew): görünmek
күренеш (küreneş): görünüş
күреш (küreş): güreş, mücadele
күрешеү (küreşew): güreşmek,
mücadele etmek
күркәм (kürkäm): görkemli
күрмәмеш (kürmämeş): görmemiş
күрше (kürşe): komşu
күсеү (küsew): göçmek
күсенеү (küsenew): göçülmek
күсереү (küserew): geçirmek, kopya
etmek

күтәреү (kütärew): kaldırmak,
yükseltmek
кәңәш (käñäş): tavsiye
кәмә (kämä): gemi
кәнтәй эт (käntäy ét): dişi köpek
кәрәк (käräk): gerek
кәрәкһенеү (käräkhew):
gereksinmek
кәштә (käştä): raf
кәрим (kärim): kerim

К

кабалаң (қабалаң): aceleyle
кабатланыу (қабатланıw): katlanmak
кабул (қабул): kabul
кабыу (қабıw): sıçramak
кағыз (қағız): kâğıt
кағылышыу (қағışılıw): vurulmak,
ezilmek
каз (қаз): kaz
казаныу (қазanıw): kazanmak
казармала (қазармала): toprak ev
казна (қазна): hazine
казыу (қазıw) : kazmak
казышыу (қазışıw): kazışmak
кайғы (қауғы): kaygı

кайғырыу (қайғырғу): kaygılanmak	карашыу (қараşıу): bakışmak
кайза (қайза): nerede	карга (қарға): karga
кайзан (қайзан): nereden	карт (қарт): yaşlı
каймак (қаймақ): kaymak	картлық (қартлық): yaşlılık
кайһы (қайһы): hangisi	картуф (kartuf): patates
кайтыу (қайту): dönmek	каршы (қарşı): karşı
кайтарыу (қайтарғу): geri vermek	касан (қасан): ne zaman
кайыу (қайу): çerçevelemek	кат (қат): kat
кала (қала): şehir	категория (kategoriya): kategori
калыу (қалу): kalmak	катнашыу (қатнашыу): iştirak etmek, katılmak
калдык (қалдық): kalıntı	катын (қатın): kadın, hanım
калдырыу (қалдырғу): bırakmak	катырак (қатıraq): daha sert
калкытыу (қалқыту): kaldırmak	каш (қаш): kaş
калтырау (қалтырау): korkutmak	каштай (қаштай): kaş gibi
калын (қалın): kalın	кашығаяк (қашығаяқ): kapkacak
камашыу (қамашыу): kamaşmak	кашык (қашық): kaşık
канат (қанат): kanat	коза (құза): hısım
кандидат (kandidat): aday	коймак (құймақ): börek
канун (қанun): kanun	койолоу (құюлу): koyulmak
капкара (қарқара): kapkara	койрок (құйрұқ): kuyruk
каплан (қарlan): kaplan	кола (құла): at cinsi
кар (қар): kar	коллега (kollega): meslektaş
кара (қара): kara	колон (құлın): tay
карау (қарaw): bakmak	
караш (қараş): bakış	

колхоз (qolhoz): Sovyetlerde üretim çiftliği, kolhoz	куйылыу (qüyılıw): koyulmak
колхозсы (qolhozsı): kolhozda çalışan kişi	кул (qul): kol
ком (qım): kum	кулланыу (qullanıw): kullanmak
комартқы (qımartqı): miras	кунак (qunaq): misafir
корзаш (qırzaş): akran	куркытыу (qurqıtıw): korkutmak
королма (qürülma): yarı	кушыу (quşıw): eklemek
королок (qürülük): kuruluk	кыз (qız): kız
королоу (qürülüw): kurulmak	кызғылт (qızğilt): kırmızımsı
корорак (qürıraq): daha kuru	кызык (qızık): ilginç
короу (qürüw): kurmak	кызыл (qızıl): kızıl, kırmızı
корт (qürt): kurt	кызылса (qızılsa): kızamık
кортка (qürtqa): palto	кыйғыр (qıyğır): yırtıcı
кортсо (qürtsü): arıcı	кыйралыу (qıyralıw): yıpranmak
косак (qüsaq): kucak	кылыу (qılıw): yarmak
косаклашыу (qüsaqlaşıw): kucaklaşmak	кына (qına): sadece, sınırlama edatı
котказыу (qütqazıw): kurtarmak	кыпкызыл (qırqızıl): kırkızıl
котло (qütlü): kutlu	кырғыс (qırğıs): yırtıcı
кофе (kofe): kahve	кырк (qırq): kırk
кош (qüş): kuş	кырка (qırqa): aniden
кошсо (qüşsü): kuşçu	кырыс (qırıs): heybetli
кояш (qüyaş): güneş	кыска (qısqa): kısa
куйыу (qüyıw): koymak	кыскырыу (qısқыrıw): bağırmak
	кыскырыбырак (qısқырыбраq): daha yüksek sesle, bağırarak
	кыуаныс (qıwanıs): gurur, kıvanç

кыузырыу (қıwzırıw): söndürmek

кыш (қıш): kış

кышын (қıшın): kışın

кыяр (қıуар): salatalık

кәзәр (қәzär): kadar

кәзерле (қәzەرle): kadirli, kıymetli

кәзимге (қәzımge): eski devirki

кәйнә (қәynä): kaynana

кәйнеш (қәyнеш): kayın

кәләм (қәläm): kalem

кәләмдәш (қәlämdäш): kalemdaş

Л

ләкин (läkin): lakin

лагер (lager): kamp

лазым (lazım): lazım

логик (logik): mantık

М

магазин (magazin): dükkân

магнитофон (magnitofon): radyo

май (may): mayıs

майзан (mayzan): meydan

майзансык (mayzansık): meydancık

максат (maqsat): maksat, amaç

мактансык (maqtansık): övünen

мал (mal): mal

малай (malay): oğlan çocuk

матбуғат (matbuğat): matbuat

материал (material): materyal

матур (matur): güzel

матурлык (maturlıқ): güzellik

машина (maşına): araba

мәгәр (mägär): meğer

мәжбүр (mäjbür): mecbur

мәғариф (mäğarif): maarif, eğitim

мәғлүмәт (mäğlümät): malumat, bilgi

мәйет (mäyet): meyyit, ceset

мәкәл (mäqäl): atasözü

мәктәп (mäqtäp): mektep, okul

мәл (mäl): zaman

мейес (meyes): soba, ocak

менеү (menew): yukarı çıkmak

менән (menän): ile

мең (meñ): bin

мәңгелек (mäñgelek): ebedî

меңәр (meñär): biner

меңләгән (meñlägän): binlerce

меңләп (meñläp): bine yakın

мәрхүм (märhüm): merhum

мәсьәлә (mäsälä): mesele

металл (metall): metal

микроб (mikrob): mikrop	мунсала (munsala): ihlamur
милләт (millät): millet	мырза (mirza): mirza, bey
милләттәш (millättäş): aynı milletten	мырзабай (mirzabay): mirza bey
милли (milli): millî	Н
миллионлап (millionlap): milyonlarca	намыҗлы (namışlı): namuslu
мин (min): ben	насар (nasar): naçar, kötü
миңә (miñä): bana	ни (ni): ne
минеке (mineке): benimki	нигә (niğä): neye
миненсә (mineñsä): bana göre	нәзәкәтле (näzäkätle): nezaketli
миңәрләгән (miñärlägän): binlerce	нәзек (näzek): nazik
министр (ministr): bakan	нәҗел (näşel): nesil
миҗал (mişal): misal, örnek	нескәрәк (neskäräk): zarif
михнәт (miñnät): mihnet	нәмә (nämä): şey
моң (müñ): sıkıntı, dert	нисә (nisä): ne kadar
моңлорақ (müñlüräq): daha sıkıntılı	нисәнсе (nisänse): kaçınсı
моңһоз (müñhüz): sıkıntısız	нисәү (nisäw): kaç
мотив (motiv): motif	нисәшәр (nisäşär): kaç tane
мөбәрәк (mübäräk): mübarek	нисек (nisek): nasıl
мөғәләмә (müğälämä): muamele, davranış	ниндәй (nindäy): nasıl
мөғәллим (müğällim): muallim, öğretmen	нимә (nimä): ne
мөмкиң (mümkin): mümkün	нимәгә (nimägä): niye
мөнәсәбәт (münäsäbät): münasebet	нигез (nigez): esas
мөхәббәт (mühäbbät): muhabbet	ниғмәт (niğmät): nimet
	низә (nizä): neyde
	низән (nizän): neden

нур (nur): nur, ışık

нык (nık): güçlü

нығыныу (nıǵınıw): güçlenmek

нығытыу (nıǵıtıw): güçlendirmek

нәфрәт (näfrät): nefret

нәшер (näşer): neşir, yayın

О

образ (obraz): tip, karakter

озак (özäq): uzak

озон (özün): uzun

озонлок (özünlük): uzunluk

окшаш (ökşäş): benzer

олатай (ölütay): dede

оло (ölü): büyük

олорак (ölüräq): daha büyük

он (ün): un

онотолмақ (ünütülmaş): unutulmaz

опера (opera): opera

оран (öran): avaz, bağırtı

орғасы (örǵası): diş

осоу (ösüw): uçmak

осрак (ösraq): yön

осратыу (ösratıw): rast getirmek,
karşılaşmak

осрашыу (ösraşıw): karşılaşmak, rast
gelmek

откор (ötqür): anlayışlı

отоу (ütüw): utmak, kazanmak

офицер (ofitser): subay

ошо (üşü): o

ошолдай (üşülay): işte öyle

ошондай (üşünday): işte böyle

оялыу (üyalıw): utanmak

Ө

өзөү (özüw): kesmek

өззөрөү (özüzürüw): kestirmek

өзөк (özük): kesik

өзөлөү (özülüw): kopmak

өй (üy): ev

өйөрөлөү (üyürülüw): biriktirilmek

өйрәнеү (üyränew): öğrenmek

өйрәтеү (üyrätew): öğretmek

өлгө (ölgü): örnek

өлгөрөү (ölgürüw): yetişmek

өләсәй (öläsäy): nine

өлөш (ölüş): pay

өлөштәреү (ölüştärew): paylaştırmak

өмөт (ümüt): ümit

өс (üs): üç

өсәү (üşäw): üç tanesi	республика (respublika): cumhuriyet
өсөн (üşün): için	ресторан (restoran): restaurant
өсөнсө (üşünsü): üçüncü	рәүеш (räweş): şekil, tür
өсөнсөл (üşünsül): üçüncül	рәхмәт (rähmät): teşekkür
өçтө (üştü): üstü	ризык (rizik): rızık
өçтөндәге (üştündäge): üstündeki	роман (roman): roman
өçтөнә (üştünä): üstüne	рухиәт (ruhiät): ruhiyet, ruh
өçтәү (üştäw): eklemek	рухлы (ruhlı): ruhlu

П

парашют (paraşyut): paraşüt
парк (park): park
пицца (pitstsa): pizza
повесть (povest): uzun hikâye
поручик (poruçik): subay
поэзия (poéziya): şiir
проблема (problema): problem
пьеса (pyesa): piyes

Р

радио (radio): radyo
район (rayon): bölge
райондаш (rayondaş): aynı bölgeden olan
рекомендация (rekomendatsiya): tavsiya
рәңһеү (ränyew): üzülmek

рух (ruh): ruh

С

сәбәп (säbäp): sebep
сабыу (sabıw): koşturmak
сабыр (sabır): sabır
сабырлык (sabırlık): sabırlılık
сабыш (sabış): koşturma
саға (sağa): sana
сағылдырыу (sağıldırıw): yansıtmak
сағылыу (sağılıw): yansımak
сағырыу (sağırıw): davet, çağırma
сағыулык (sağıwlık): parlaklık
сағыштырыу (sağıştırıw): mukayese etmek, karşılaştırmak
сак (saқ): çağ, devir
саклы (saқlı): kadar
саклым (saқlım): kadar

сақрым (saqırım): kilometre	соқор (süqür): çukur
сақырышыу (saqırışıw): çağırışmak, davet edişmek	сөнки (sünki): çünkü
сал (sal): çal, kırçal	сөскөлтөм (süskültüm): tatlımsı
салбар (salbar): pantolon	сразу (srazu): hemen
салон (salon): salon	стипендия (stipendiya): burs
саманы (samahı): yaklaşık, tahminen	студент (student): öğrenci
саф (saf): saf	ступа (stupa): havan
сафланыу (saflanıw): temizlenmek	сүп (süp): ot
сер (ser): sır	сыбар (sıbar): çeşitli
серзәш (serzäs): sırdaş	сыбык (sıbık): çubuk
сәй (säy): çay	сығыу (sıgıw): çıkmak
сәйер (säyer): tuhaf	сығанак (sıganaq): kaynak
сәләмләшеу (sälämläşew): selamlaşmak	сығарыу (sıgarıw): çıkarmak
сәңгелдәу (säñgeldäw): sallanmak	сығыш (sıgış): çıkış
сәнске (sänske): çatal	сыра (sıra): fener, çıra
серләшеу (serläşew): sırdaş olmak, sır paylaşmak	сәхифә (sähifä): sayfa
сәскә (säskä): çiçek	
сәхнә (sähnä): sahne	T
сикһез (sikhez): sınırsız	таба (taba): doğru
сират (sirat): sıra	табыу (tabıw): bulmak
сифат (sifat): sıfat	табан (taban): doğru
соқону (süqınuw): yolmak	табылдык (tabıldık): buluntu
	тағатылыу (tağatılıw): dağıtılmak
	тағы (tağı): daha
	тазарыу (tazarıw): temizlenmek
	тай (tay): tay

тайғақ (tayǵaq): kaygan	тарырақ (tarıraq): daha dar
тағыу (taǵıw): takmak	тасуир (taswir): tasvir
так-ток (taq-tuq): tak tuk	тауар (tawar): mal
талант (talant): yetenek	тау (taw): dağ
талапсан (talapsan): talep eden	таузай (tawzay): dağ gibi
талашыу (talaşıw): dalaşmak, mücadele etmek	таулық (tawlıq): dağlık
талғынлық (talǵınlıq): yavaşlık	тауық (tawıq): tavuk
тамамланыу (tamamlanıw): tamamlanmak	тауыш (tawış): ses
тамаша (tamaşa): temaşa	таш (taş): taş
тан (tan): tan vakti, şafak	ташлашыу (taşlaşıw): bırakışmak
таныу (tanıw): tanımak	таяныу (tayanıw): dayanmak
таныш (taniş): tanış	таяныс (tayanıs): dayanak
танышыу (tanişıw): tanışmak	театр (teatr): tiyatro
табыу (tabıw): bulmak	теге (tege): diğeri
тапқыр (tapqır): kez, defa	тегеләй (tegeläy): diğeri gibi
тар (tar): dar	тегендәй (tegendäy): diğeri gibi
тарак (taraq): tarak	тегендә (tegendä): işte orda
тараф (taraf): taraf	тегендәрәк (tegendäräk): daha ileri
тарих (tariḥ): tarih	тезеу (tezew): dizmek
тарихи (tariḥi): tarihi	тезмә (tezme): liste
таркалыу (tarqalıw): dağılmak	тейеу (teyew): deǵmek
тартыу (tartıw): geri çekmek	тейзереу (teyzerew): deǵdirmek
тарыу (tarıw): duçar olmak	тел (tel): dil
	телевизор (televizor): televizyon
	теләк (teläk): dilek

телеү (telew): dilemek	тойолоу (tüyülw): hissedilmek
телмәр (telmār): konuşma	тойоу (tüyw): hissetmek
тереләй (tereläy): diri olarak	ток (tūq): çuval
терелеү (terelew): dirilmek	тома (tūma): daha, güçlendirme edatı
тереләтә (terelätä): diri olarak	тороу (tūrūw): kalkmak, durmak
тәрән (tärän): derin	торғозоу (tūrğūzūw): kaldırmak
тертелдеү (terteldew): irkilmek	тормош (tūrmūş): hayat, maişet
теш (teş): diş	тотоноу (tūtūnw): tutunmak
ти (ti): de	тотош (tūtūş): tutuş
тигәндәй (tigändäy): dediği gibi	тоттороу (tūttūrūw): tutturmak
тиерлек (tiyerlek): gereklilik	төбәк (tūbäk): yer, kısım
тиз (tiz): çabuk	төзөлөү (tūzūlūw): düzülme
тиззән: çabucak	төзөлөш (tūzūlūş): diziliş
тик: sadece	төйнөү (tūynūw): düğümlemek
тиклем: kadar	төйөн (tūyūn): düğüm
тикшереүсе (tikşerewse): kontrol eden, yoklayan	төйөнсөк (tūyūnsök): azık bohçası
тим (tim): artık	төлкө (tūlkū): tilki
тимәк (timäk): demek	төн (tūn): gece
тимер (timer): demir	төнгө (tūngū): geceki
тиң (tiñ): denk	төңөлөү (tūñūlūw): ümidini kaybetmek
тирә (tirä): çevre	төнөн (tūnūn): geceleyin
тирмәнсе (tirmänse): değirmenci	төнъяк (tūnyaq): kuzey
тоз (tūz): tuz	төнъяктағы (tūnyaqtağı): kuzeydeki
тойғо (tūyğū): duygu	төп (tūp): temel

төрлө (tǔrlǔ): türlü	тупланыу (tuplanıw): toplanmak
төрмә (tǔrmä): hapishane	туплау (tuplaw): toplamak
төртөү (tǔrtǔw): dürtmek	турау (turaw): doğramak
төслө (tǔslǔ): gibi, şeklinde	тураһында (turahında): hakkında
төс (tǔş): renk	тфү (tfu): tu
төшөү (tǔşǔw): inmek, etmek	тыйнак (tıynaқ): mütevazı
төшкән (tǔşkän): düşen	тымызыу (tımızıw): sesini kesmek, karatmak
төшөндөрөү (tǔşǔndǔrǔw): anlatmak, anlamasını sağlamak	тынғыһыз (tıngıhız): dinlenmeden, durmadan
төшөрөү (tǔşǔrǔw): indirmek, bırakmak	тыңлау (tıñlaw): dinlemek
төш (tǔş): öğle	тырнак (tırnaқ): tırnak
түбән (tübän): aşağı	тырышыу (tırışıw): çalışmak, gayret etmek
түгел (tügel): değil	тырышлык (tırışlıқ): gayret, çaba
түлек (tülek): erzak	тырышылыу (tırışılıw): çalışılmak, gayret edilmek
туған (tuğan): akraba	тыш (tış): dışarı
туғыз (tuğız): dokuz	тыуыу (tıwıw): doğurmak
туғызынсы (tuğızınsı): dokuzuncu	тыузырыу (tıwzırıw): doğurtturmak
тузыу (tuзіw): yolunu kaybetmek	тышау (tışaw): iki ayağını bağlamak
туй (tuy): düğün	тәбәшәк (täbäşäk): engin
туктау (tuқtaw): durmak	тәгәрмәс (tägärmäs): tekerlek
туктатыу (tuқtatıw): durdurmak	тәжрибә (täjribä): tecrübe
тулыу (tulıw): dolmak	тәзрә (täzrä): pencere
тулкын (tulқın): dalga	тәкдим (täқdim): takdim
тултырылыу (tultırılıw): doldurulmak	

тәрән (tärän): derin
тәртипһезлек (tärtiphezlek):
düzensizlik, tertipsizlik
тәүге (täwge): ilk
тәүзә (täwzä): ilk
тәьсорат (täşürat): teessürat, izlenim
тәү (täw): ilk

У

уға (uğa): ona
ук (uқ): ok
узыу (uzıw): geçmek
уй (uy): düşünce
уйлау (uylaw): düşünmek
уйланыу (uylanıw): düşünmek
уйландырыу (uylandırıtıw):
düşündürmek
уйнау (uynaw): oynamak
уйнатыу (uynatıtıw): oynatmak
уйсан (uysan): düşünceli
уйылыу (uyılıw): oyulmak
уйын (uyn): oyun
уйынсық (uynsıқ): oyuncak
уқыу (uқıw): okumak
уқымышлы (uқımıшlı): tahsilli,
okumuş

уқыныу (uқınıw): okunmak
уқытырыу (uқıtırıtıw): okutmak
уқытыусы (uқıtıwsı): öğretmen
уқыусы (uқıwsı): öğrenci
ул (ul): o
улай (ulay): öyle
улан (ulan): oğul
улар (ular): onlar
уларса (ularsa): onlara göre
ултырыу (ultırıtıw): oturmak
ултыртыу (ultırıtıw): oturtmak
ул (ul): oğul
уңайы (uñayı): kolaylıkla
ун (un): on
унарлаған (unarlağan): onlarca
унау (unaw): on tanesi
унда (unda): orda
ундай (unday): onun gibi
унлаған (unlağan): onlarca
унлап (unlap): ona yakın
уны (unı): onu
уныкы (unıқı): onunki
уның (unıñ): onun
уныңса (unıñsa): ona göre
уңыш (uñıш): başarı

ураксы (uraqsı): orakcı
урам (uram): sokak
урман (urman): orman
уртаклашыу (urtaqlaşıw):
ortaklaşmak
урта (urta): orta
урын (urın): yer
урыс (urıs): savaş
усак (usaq): ocak
усал (uşal): kaba, büyük
ут (ut): ateş
утызлаған (utızlağan): otuza yakın
уф (uf): of
ух (uñ): oh
учреждение (uçrejdeniye): kuruluş

Ү

үгез (ügez): öküz
үгәй (ügäy): üvey
үз (üz): öz, kendi
үзе (üze): kendisi
үзенсә (üzensä): kendince
үк (ük): kuvvetlendirme edatı
үлеу (ülew): ölmek
үлем (ülem): ölüm
үлсәм (ülsäm): ölçü

үлтереу (ülterew): öldürmek
үпкәсел (üpkäsel): alingan
үсеу (üşew): büyümek, yetişmek
үсеш (üşes): büyüyüş
үтә (ütä): öte, pek
үтеу (ütew): geçmek
үткәзеу (ütkäzew): geçirmek
үткән (ütkün): geçmiş
үткәреу (ütkärew): geçirmek
үткәрелеу (ütkärelew): geçirilmek
үткер (ütker): keskin
үткерлеу (ütkerelew): keskinleştirmek
үченсе (üçense): üçüncü
үреу (ürew): örmek
үрмәлеу (ürmälew): sarmak

Ф

фамилия (familiya): familya
фани (fani): fani
фарман (farman): ferman
фекер (feker): fikir, düşünce
фекерзәш (fekerzäş): fikirdeş, aynı
düşüncede olan
фигура (figura): figür
финал (final): final

фольклор (folklor): folklor, halk
bilimi

фонд (fond): vakıf

фото (foto): fotoğraf

фәкәт (fäqät): fakat

фәлсәфә (fälsäfä): felsefe

фәһемле (fähemle): anlayışlı

Х

хайуан (Һайуан): hayvan

хак (Һақ): hak

хакында (Һақында): hakkında

халк (Һалқ): halk

хас (Һас): has

хатта (Һатта): hatta

хикәйә (Һикәйә): hikâye

хис (his): his, duygu

хозур (Һүзур): huzur

хозурлык (Һүзурлік): huzurluluk

хөрмәт (Һөрмәт): hürmet

хөрмәтле (Һөрмәтле): hürmetli

хыял (Һиәл): hayal

хәбәр (Һәбәр): haber

хәзер (Һәзер): şimdi

хәзерге (Һәзерге): şimdiki

хезмәт (Һезмәт): hizmet, görev

хәйер (Һәйер): sadaka

хәйерсе (Һәйерсе): dilenci

хәйлә (Һәйлә): hile

хәкикәт (Һәқиқәт): hakikat, gerçek

хәл (Һәл): hâl, durum

хәрәкәтле (Һәрәкәтле): hareketli

хәреф (Һәреф): harf

хәтирә (Һәтирә): hatıra

хәтле (Һәтле): kadar

хәтлем (Һәтлем): kadar

Һ

Һабан (haban): saban

Һабынлау (habınlaw): sabunlamak

Һағышлырак (Һағишлирақ): kederli

Һағыш (Һағиш): dert, keder

Һай (hay): sığ

Һайланма (haylanma): seçme

Һайлау (haylaw): seçmek

Һайык (Һайық): suyu azalmak

Һайын (Һайын): her

Һаклау (Һақlaw): saklamak, muhafaza
etmek

Һакланыу (Һақланıw): saklanmak

Һаксыл (Һақсыл): iktisatlı

Һалыу (Һалıw): salmak

һалдат (haldat): asker	һиңә (hiñä): sana
һалкын (halqın): serin	һинән (hinän): senin
һалым (halım): eşya	һиндә (hindä): sende
һаман (haman): daha	һиндәй (hindäy): senin gibi
һанау (hanaw): saymak	һинеке (hineke): seninki
һарғайыу (harğayıw): sararmak	һинеңсә (hineñsä): sana göre
һары (harı): sarı	һиптереу (hipterew): saçtırmak
һаҫык (haşık): sasımış, pis kokan	һомғол (hümğöl): zarif
һатыу (hatıw): satmak	һорай (hıraw): soru
һатыусы (hatıwsı): satıcı	һорашыу (hıraşıw): soru sormak
һау (haw): sağ	һоҫко (hüşkü): faraş, ateş küreği
һауа (hawa): hava	һөзгөс (hüzgüs): süzgeç
һаулык (hawlık): sağlık	һөзөмтәһе (hüzümtähe): vasıtası
һез (hez): siz	һөйләу (hüylew): konuşmak
һезгә (hezgä): size	һөйләнәү (hüylänew): söylenmek, konuşmak
һеззә (hezzä): sizde	һөйләтәү (hüylätew): konuşturmak
һеззән (hezzän): sizden	һөйләшәү (hüyläşew): sohbet etmek
һеззәке (hezzäke): sizinki	һөйөү (hüyüw): sevme
һеңле (heñle): kızkardeş	һөнәр (hünär): hüner, meslek
һигез (higez): sekiz	һөрөү (hürüw): sürmek
һигезәр (higezär): sekizer	һөртөү (hürtüw): silmek
һиззереу (hizzerew): hissettirmek	һөтлө (hütlü): sütlü
һизеу (hizew): hissetmek, sezme	һөтсө (hütsü): sütçü
һикереу (hikerew): atlamak	һузылыу (huzılıw): uzanmak
һин (hin): sen	

һуғыу (huǵıw): yumruk vurmak

һулк (hulq): güp

һум (hum): som, para birimi

һуң (huñ): sonra

һүз (hüz): söz

һүзлек (hüzlek): sözlük

һүнеү (hünew): sönmek

һүндереү (hünderew): söndürmek

һүрәт (hürät): resim

һығылыу (huǵılıw): süzölmek

һығымта (hıǵımta): netice

һыззырыу (hızzırıw): çizdirmek

һызык (hızıq): çizgi

һызыу (hızıw): çizmek

һыйындырыу (hıyındırıw):

sıǵındırmak

һыйыр (hıyır): sıǵır

һымак (hımaq): gibi

һынау (hınaw): sınav

һыпһыуык (hıphıwıq): sopsoǵuk

һырт (hırt): sırt

һыу (hıw): su

һыузай (hıwzay): su gibi

һәйбәт (häybät): güzel, muhteşem

һәйкәл (häykäl): heykel

һәм (häm): de, da bağlacı

һәммә (hämmä): hepsi

һәммәһе (hämähe): hepsi

һәр (här): her

III

шабырлау (şarılaw): şarırdamak

шакылдау (şaqıldaw): şakıldamak

шағир (şagır): şair

шарт (şart): şart

шатланыу (şatlanıw): mutlu olmak

шатлык (şatlıq): mutluluk

шиғри (şıǵrı): şiirsel

шиғыр (şıǵır): şiir

шикелле (şikelle): gibi

шөғөл (şüǵül): meşguliyet

шөғөлләнеү (şüǵüllänew): meşgul
olmak, uğraşmak

шөрләү (şürläw): korkmak, ürkmek

шуға (şuǵa): şuna

шуғалыр (şuǵalır): bu yüzden

шул (şul): şu

шулай (şulay): şunun gibi

шулар (şular): şunlar

шунда (şunda): şurada

шундай (şunday): şunun gibi

шунлыктан (şunlıqtan): şundan
dolayı
шуны (şuni): şunu
шуның (şuniñ): şunun
шыр (şır): güçlendirme edatı, pek
шәберәк (şäberäk): çabucak,
hemencesik
шәжәрә (şäjärä): şecere, soy ağacı
шәкәр (şäkär): şeker
шәл (şäl): şal
шәп (şäp): çabuk
шәхес (şähes): şahıs
шәхси (şähsi): şahsi

Ы

ылау (ılaw): atlı araba
ымһындырыу (ımһındırıw):
imrendirmek
ырзын (ırzın): harman
ырылдау (ırıldaw): hırıldamak
ырыу (ırıw): uruğ, boy
ырыузаш (ırıwzaş): boydaş
ысын (ısın): hakikat
ышаныу (ışanıw): inanmak
ышаныс (ışanıс): inanç

Э

эз (éz): iz
эзләү (ézläw): araştırmak, aramak
эй (éy): hey
эйеләү (éyeläw): eğilmek
эйәһе (éyähе): sahibi
эйәһез (éyähез): sahipsiz
элгәре (élgäre): önce
элгес (élgес): askı
элек (élek): başta
эленеү (élenew): asılmak
элеү (élew): asmak
эне (éne): erkek kardeş
эпос (épos): destan
эргә (érgä): yan
эс (és): iç
эселәй (éşeläy): sıcağı sıcağıна
эсендә (éşendä): içinde
эске (éske): iç
эсеү (ésew): içmek
эстән (éstän): içтен
эт (ét): it
этап (étap): etap
эх (éh): eh
эш (éş): iş

эшлөү (éşlāw): çalışmak
эшләнеү (éşlānew): çalışılmak
эшләш (éşlāş): çalışma
эшсе (éşse): işçi
эшсән (éşsän): çalışmayı seven,
çalışkan

Ә

әбей (äbey): nine, kocakarı
әгәр (ägär): eğer
әғлә (äglä): çok, fazla
әзәби (äzäb): edebî
әзәбиәт (äzäbiät): edebiyat
әзәм (äzäm): adam, insan
әзәми (äzämi): güzel
әзәпле (äzäple): edepli
әзерләнеү (äzerlänew): hazırlanmak
әзип (äzip): edip
әйбер (äyber): eşya
әйзә (äyzü): haydi
әйләндереү (äyländerew): dolaştırmak
әйләнеү (äylānew): dolanmak
әйтеү (äyrew): söylemek, konuşmak
әкиәт (äkiät): masal
әлбиттә (älbittä): elbette
әлеге (älege): bugün

әләм(äläm): sancak
әле (äle): daha
әллә (ällä): daha
әммә (ämmä): ama
әрәмгә (ärämğä): boşu boşuna
әсәй (äsäy): anne
әсә (äsä): anne
әçәр (äçär): eser
әтәс (ätäs): horoz
әүәл (äwäl): evvel
әүерелеү (äwärelew): dönmek
әүзем (äwzem): uysal
әүрәтеү (äwrätew): eğlendirmek

Ю

юғалыу (yuğalıw): kaybolmak
юғары (yuğarı): yukarı
юғиһә (yuğihä): yoksa
юк (yuq): yok
юл (yul): yol
юлдаш (yuldaş): yol arkadaşı
юллау (yullaw): rehberlik etmek
юлсы (yulsı): yolcu
юрамал (yuramal): bile bile
юрый (yurıy): kasten
юсығк (yusıq): anlam

Я

ябаға (yabağa): fukara

ябай (yabay): doğal

ябык (yabıq): kapalı

ябыныу (yabınıw): kapanmak

яз (yaz): yaz

языу (yazıw): yazmak

яззырыу (yazzırıw): yazdırmak

язлы (yazlı): yazlı

язмыш (yazmış): kader

язылыу (yazılıw): yazılmak

язын (yazın): yazın

языусы (yazıwsı): yazar

язышыу (yazışıw): yazışmak

яй (yay): yavaş

яйлау (yaylaw): düzene koymak

як (yaq): taraf

яклы (yaqlı): taraflı, yönlü

якты (yaqtı): aydınlık

яктыртыу (yaqtırıw): aydınlattırmak

якшы (yaqşı): iyi, güzel

якшылык (yaqşılık): iyilik

якшырак (yaqşıraq): daha iyi

якын (yaqın): yakın

якынайтыу (yaqınaytıw):

yakınlaştırmak

якынданырак (yaqındanıraq):

yakından

якынырак (yaqınıraq): daha yakın

ялған (yalğan): yalan

ялкын (yalkın): ortam, çevre

яман (yaman): yaman, kötü

ямғыр (yamğır): yağmur

яныу (yanıw): yanmak

яһау (yahaw): yarmak

яһалыу (yahalıw): yapılmak

яһалмалылык (yahalmalık): yarıklık

яңғыз (yañğız): biricik

яңғын (yañğın): yangın

яңғыратыу (yañğıratıw): yankılatmak

яңы (yañı): yeni

яңылык (yañılık): yenilik

яңылышыу (yañılışıw): yanılışmak

япаяңғыз (yapayañğız): yarıyalnız

яр (yar): yar

ярай (yaray): tamam, oldu

ярамаç (yaramaş): yaramaz

яратыу (yaratıw): sevmek, hoşuna

gitmek

ярзам (yarz̄am): yardım

ярзамсы (yarz̄amsı): yardımcı

ярлы (yarlı): fakir

ярым (yarım): yarım

ятак (yatak): yatak

яткан (yatқан): yatan

яуап (yawaр): cevap

яуаплау (yawaрlaw): cevaplamak

яуаплылык (yawaрlılıқ): sorumluluk

яуыу (yawıw): yağmak

BAŞKURT TÜRKÇESİNDE METİNLER, TRANSKRİPSİYONLARI VE TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARMASI

ЮМОР ҺӘМ САТИРА ОҢТАҘЫ⁶⁶¹

Һәр вақыт асык сырайлы, көләкәс йөзлө, баһалкы һәм тыныс тәбиғәтле ине Зөлфәр ағай. Уның берәйһенә асыулы һүз әйткәнән йәки тупаһ мөғәмәләһен күргән дә, ишеткән дә булманы. Үзе сикһез ярзамсыл һәм ихлас ине.

Зөлфәр Фазылетдин улы Хисмәтуллин 1933 йылдың 11 июлендә Башкортостандың хәзерге Белорет районы Сермән ауылында тыуған. Ошонда ете йыллык мәктәпте тамамлағас, Белорет металлургия техникумына уқырға инә. 1941 йылда диплом ала һәм Белорет металлургия заводында техник булып эшләй башлай. Бөйөк Ватан һуғышы токаныу менән, ул Кызыл Армия сафына алына. Тәүзә Өфө пехота училищеһында укый, унан хәрәкәт итеүсе армияға озатыла. Рота командиры буларак, 1-се гвардия танк армияһы составында Мәскәүзән алып Берлинғаса ауыр алыштарға катнаша, биш тапкыр яралана. Хәрби батырлыҡтары өсөн II дәрәжә Ватан һуғышы, ике Кызыл Йондоз ордендары, күп кенә мизалдар менән наградалана.

1946 йылда армиянан кайта һәм партияның Белорет райкомында инструктор, һуңыраҡ Өфө трахматоз балалар йортоңда директор булып эшләй. 1947 йылда «Совет Башкортостаны» гәзите редакцияһына әзәби хезмәткәр итеп алына. «Ленинсы» гәзите сыға башлағас, 1950 йылда, мөхәррир урынбаһары итеп үрләтелә. Башкорт дәүләт педагогия институтын ситтән тороп тамамлай. 1956 йылдан алып Зөлфәр Хисмәтуллин «Һәнәк» журналының яуаплы сәркәтибе була. Һуңынан Башкортостан Языусылар союзы карамағындағы Әзәби фонд директоры вазифаһын башкарҙы.

Әзәбиәткә Зөлфәр Хисмәтуллин журналистика аша килә. Тәүге хикәйәһе 1947 йылда «Совет Башкортостаны» гәзитендә баһыла. Артабан «Пионер», «Ағизел», «Һәнәк», «Крокодил» (Мәскәү), «Чаян» (Казан) журналдарында уның үзенсәлекле хикәйәләре һәм фельетондары йыш донъя күрә башлай.

---

⁶⁶¹ Әһмәт Мәһмүтов, “Yumor Häm Satira Üstahı”, *Ağizel Jurnalı*, Haziran 2013, Üfü, S. 1083, s. 139.

Зөлфәр Хисмәтуллиндың «Тау шишмәһе» тигән тәүге хикәйәләр йыйынтығы 1959 йылда сыға. Был китапка ингән әсәрҙәрҙән уның кыска хикәйәләр оҫтаһы икәнән күрәп була. Шулай за әзиптең таланты юмористик һәм сатирик жанрҙа нығыраҡ асылды. «Әбейҙәр сыуағы» (1967), «Кунакта» (1974), «Шундай-шундай эштәр» (1980), «Мөхәббәт серҙәре» (1983) китаптарына ингән әсәрҙәрҙә языусы ысынбарлыктағы кире күренештәрҙән әсе көлә; ялағайҙар, әрәмтамактар, спекулянттарҙың сатирик образдарын тыуҙыра; ябай кешеләрҙең көлкөлө хәлдәрән, холоктарының әскерһез һызаттарын анык, теүәл деталдәр ярҙамында һүрәтләй.

Башкортостандың атказанған мәҙәниәт хезмәткәре Зөлфәр Хисмәтуллиндың байтак хикәйәләре һәм фельетондары урыс, үзбәк, сыуаш, татар, украин, әзербайжан, тажик телдәрҙә басылды. Ул үзе лә урыс әзиптәрәнәң әсәрҙәрән башкортсаға тәржемәләне.

Әхмәт МӘХМУТОВ

YUMOR HÄM SATİRA ÜŞTAHI

Här vaqıt asıx sıraylı, küläkäs yŷzlŷ, başalkı häm tınıs täbiğätle ine Zŷlfär ağay. Unıñ beräyhenä asıwlı hüŷ äytkänen yäki tupaş müğämälähen kürgän dä, işetkän dä bulmanı. Üze sikhez yarzamsıl häm ihlas ine.

Zŷlfär Faziletđin ulı Ğismätullin 1933 yıldıñ 11 iyulendä Başqŷrtŷstandıñ häzerge Beloret rayonu Sermän awılında tıwğan. Űşŷnda ete yıllıq mäktäpte tamamlağas, Beloret metallurgiya tehnikumına uqırğa inä. 1941 yılda diplom ala häm Beloret metallurgiya zavŷdında tehnik bulıp eşläŷ başlay. Bŷyŷk Vatan huğışı tŷğanıw menän, ul Qızıl Armiya safına alına. Täwzä Űfü pehota uçilişesinde uqıy, unan Ğäräkät itewse armiyağa ŷzatıla. Rota komandırı bularaq, 1-se gvardiya tank armiyahı sostavında Mäskäwzän alıp Berliñgasa awır alıstarza qatnaşa, biş tapqır yaralana. Ğärbi batırılıqtarı ŷşŷn II dăräjä Vatan huğışı, ike Qızıl Yŷndŷz ŷrdendarı, küp kenä mizaldar menän nagradlana.

1946 yılda armiyanan qayta häm partiyanıñ Beloret raykomında instruktur, huñırağ Űfü traĞmatŷ balalar yŷrtŷnda direktor bulıp eşläŷ. 1947 yılda «Sovet Başqŷrtŷstanı» gäzite redaksiyahına äzäbi Ğezmätkär itep alına. «Leninsı» gäzite sığa başlağas, 1950 yılda, müĞärrir urınbaşarı itep ŷrlätelä. Başqŷrt дәwlät pedagogiya institutın sittän tŷrŷp tamamlay. 1956 yıldan alıp Zŷlfär Ğismätullin «Hänäk» jurnalınıñ yawaplı särkätibe bula. Huñınan Başqŷrtŷstan Yazıwsılar soyuzı qaramağındağı Äzäbi fond direktorı vazifahın başqarzı.

Äzäbiätkä Zŷlfär Ğismätullin jurnalistika aşa kilä. Täwge Ğikäyähä 1947 yılda «Sovet Başqŷrtŷstanı» gäzitetendä başıla. Artaban «Pioner», «Ağizel», «Hänäk», «Krokodil» (Mäskäw), «Çayan» (Qazan) jurnaldarında unıñ ŷzensälekle Ğikäyäläre häm feletondarı yış dŷnya kürä başlay.

Zŷlfär Ğismätullindıñ «Taw şışmähe» tigän täwge Ğikäyälär yıyıntığı 1959 yılda sığa. Bıl kitapqa ingän äşärzärzän unıñ qısqıa Ğikäyälär ŷştahı ikänen kürep bula. Şulay za äzipteñ talantı yumoristik häm satirik janrza nığırağ asıldı. «Äbeyzär sıwağı» (1967), «Qunaқта» (1974), «Şunday-şunday eştär» (1980), «MŷĞäbbät serzäre» (1983) kitaptarına ingän äşärzärendä yazıwsı ısınbarlıқтаğı kire küreneştärzän äse külä; yalağayzar, ärämtamaqtar, spekulyanttarzıñ satirik

obrazdarın tıwzıra; yabay keşelärzeñ külkülü häldären, hülükhtarınıñ éskerhez hızattarın anıq, tewäl detaldär yarzamında hürätläy.

Başqürtüstandıñ atqazanğan mäsäniät hezmätkäre Zülfär hismätullindiñ baytaq hikäyäläre häm feletondarı urıs, üzbäk, sıwaş, tatar, ukrain, äzerbayjan, tajıq teldärendä başıldı. Ul üze lä urıs äziptäreneñ äşärzären başqürtsağa tärjemäläne.

Ähmät MÄHMÜTOV

MİZAH VE HİCİV USTASI

Her zaman güler yüzlü, sıcak, sakin tabiatlı idi Zülfer ağa. Onun bir kelime olumsuz bir şeyler söylediğini veya kötü muamelesini gören de duyan da yoktur. Çok yardımsever iyi bir insandır. Zülfer Faziletin oğlu Hismetullin, 11 Temmuz 1933 tarihinde Başkurdistan'ın Beloret kazasına bağlı Sermen köyünde dünyaya geldi. Orada yedi yıllık ilköğrenimini tamamlayınca, Beloret Metal Teknik Lisesi'ne kaydoldu. 1941 yılında diploma aldı. Beloret Metal Fabrikası'nda uzman olarak çalışmaya başladı. İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Kızıl Ordu'ya askere çağrıldı. O yıllarda Ufa Piyade Okulu'nda eğitim görmekteydi. Askere gitti. Birinci tank taburunda teğmen rütbesiyle görev yaptı. Moskova'dan Berlin'e kadar büyük çarpışmalara katıldı. Beş kez yaralandı. Savaşta gösterdiği kahramanlıklarından dolayı iki kez "Vatan Savaşı" ve iki kez de "Kızıl Yıldız" madalyalarına layık görüldü. Daha birçok ödül sahibidir.

1946 yılında askerden döndü. Beloret Kaza Yönetim Komitesi'nde öğretmen olarak çalışmaya başladı. Ufa çocuk okulunda müdür olarak çalıştı. 1947 yılında "Sovyet Başkurdistanı" adlı gazetede, gazeteci olarak işe alındı. Leninsı Gazetesi çıkmaya başlayınca, 1950 yılında genel yayın yönetmeni yardımcısı oldu.

Başkurt Devlet Pedagoji Enstitüsü'nü açık öğretimden tamamladı. 1956 yılından beri Henek Dergisi'nin genel sekreterliğini yürütmektedir. Başkurdistan Yazarlar Birliği'ndeki Edebî Bölümün başkanlığını yürüttü.

Zülfer Hismetullin edebiyata gazetecilikle adım atmıştır. İlk hikâyesi, 1947 yılında Sovyet Başkurdistanı Gazetesi'nde basıldı. Sonra "Pioner", "Agidel", "Henek", "Krokodil" (Meskev), "Çayan" (Kazan) dergilerinde onun hikâyeleri ve hicivleri çok sık yayımlanmaya başladı.

Zülfer Hismetullin'in "Tav Şişmehe" (Dağ Seçmesi) adlı ilk hikâye kitabı 1959 yılında yayımlandı. Bu kitaba giren eserlerden onun kısa hikâye ustası olduğu görülmektedir. Böylece yazarın yeteneği hiciv ve mizah açısından güçlenmiş, gelişmiştir. "Abeyder Sıvağı" (1967), "Kunakta" (Misafirlikte) (1974), "Şulay Şulay İşler" (Böyle Böyle İşler) (1980), "Mühebbet Serzeri" (Muhabbet Sırları) (1983) adlı kitaplara giren eserlerinde yazar hayattaki gerçek kahramanları, kötü karakterleri,

spekülatörleri hicvetti. Hiciv kahramanları yarattı. Sıradan insanların gülünç durumlarını, tabiatlarını emsalsiz, açık şekilde, bütün ayrıntılarıyla tasvir etmiştir. Başkurdistan'da bilinen, tanınan aydın Zülfer Hismetullin'in, birçok hikâyesi ve hicivleri Rusçaya, Tacikçeye, Ukraynacaya, Azerbaycan, Özbek, Çuvaş ve Tatar Türkçelerine çevrildi. Kendisi de Rus yazarların eserlerini Başkurt Türkçesine tercüme etti.

Ahmet MAHMUTOV

ӨФӨЛӘ «УРАЛ БАТЫР» НӘФИС ФИЛЬМЫНДА ТӨП РОЛГӘ КАСТИНГ ИҒЛАН ИТЕЛГӘН⁶⁶²

Өфөлә «Урал батыр» тулы метражлы нәфис фильмында төп һәм башка ролдәргә кастинг иҒлан ителгән. Катнашыусылар 18-25 йәштә булырға тейеш, башкорт телен белеү мотлак. Кастинг 18 мартта көндөзгә сәғәт 2-лә Башкорт дәүләт филармонияһында уза.

«Урал батыр» нәфис фильмы быйыл башкорт халык эпосы мотивтары буйынса төшөрөлә. Сюжеттың нигезен Урал батырдың кешеләрҙең именлеге өсөн героик көрәше тәшкил итә. Эпоста вакиғалар фантастик донъяла бара, унда ябай кешегә хас булмаған һәләткә эйә геройҙар бөйөк йәки насар ғәмәлдәр кыла.

«Фильмда изгелек һәм яуызлыҡ, йәшәү һәм үлем, үлемһезлек темалары төп урынды биләй. Эпостың төп темалары бөгөн дә актуаль. Фильм мөһим йәмәғәтселек, әхлаки һәм фәлсәфәүи темаларҙы күтәрә. Уларҙы асыу өсөн кино индустрияһының яңы саралары файҙаланыла», — тип һөйләнә фильмдың авторы һәм продюсеры Гәүһәр Батталова.

Фильмды төшөрөү өсөн махсус рәүештә үзенсәлекле кейемдәр тегеү, декорациялар — ер асты һәм һыу асты батшалыҡтарын короу каралған. Һуңынан улар республика музей залдары фондын тулыландырасаҡ. Кинотасма күбәһенсә Бөрйән районындағы Йылкысыккан күлендә, Шүлгәнташ мәмерйәһендә төшөрөлә. Фильмда башкорт халык уйындарын, йолаларын күрһәтеү күзаллана. Кинотасма өсөн махсус рәүештә яңы бейеүҙәр куйыла, яңы йырҙар ижад ителә башлаған.

Проект башкорт телендә рус телендәге субтитрҙар менән эшләнә. Премьера 2018 йылға билдәләнгән. Уны бойомға ашырыу өсөн Башкортостан Башлығының 13,5 миллион һумлыҡ гранты бүленгән.

Проекттың төп бурыстары: башкорт халқының уникаль «Урал батыр» эпосын популярлаштырыу, тамашасыларҙы боронғо башкорттардың тормошо һәм көнкүрөшө менән таныштырыу, республика халқының мәҙәни кимәлен

---

⁶⁶² <http://www.bashinform.ru/bash/966439/5> Mart 2017

күтәреү, «Урал батыр» эпосын халык-ара кимәлгә сығарыу, нәфис фильмды
инглиз теленә тәржемә итеү.

ӨФӨ, 2017 йыл, 2 март. /«Башинформ» мәғлүмәт агентлығы, Ләйлә Аралбаева/.

ЎФҮЛӘ «URAL BATIR» NÄFIS FİLMINDA ТҮП ROLGÄ KASTİNG İĞLAN İTELGÄN

Ўфүлә «Ural batır» тулі метrajlı näfis filmında түп һәм başқа roldärgä kasting iğlan itelgän. Қатнаşıwсылар 18-25 yästä bulırğa teyeş, başқürt telen belew мүтлақ. Kasting 18 martta күндүзгү säğät 2-lä Başқürt дәwlät filarmoniyahında uza.

«Ural batır» näfis filmı bıyıl başқürt һалıқ Éposı motivtarı buyınса түşүрүlä. Syujettıñ nigezen Ural batırzıñ keşelärzeñ imenlege üsün geroik күрәşe täşkil itä. Éposta vaқиğalar fantastik дүnyala bara, unda yabay keşegä һас bulмаған һälätkä éyä geroyzar бүүүк yäki nasar гәмäлдär қıla.

«Filmında izgelek һәм yawızlıқ, yäşaw һәм ülem, ülemhezlek temaları түп urındı biläy. Épostıñ түп temaları бүүүн дә aktual. Film мүһim yämägätselek, әһläқи һәм fälsäfäwi temalarzı күтәрä. Ularzı asıw üsün kino industriyahınıñ yañı saraları fayzalanıla», — tip һүyläne filmdıñ avtorı һәм prodyuserı Gäwhär Battalova.

Filmdı түşүрүw üsün маһsus räweštä üzensälekle keyemdär tegew, dekoratsiyalar — er aştı һәм һıw aştı batşalıқtarın қүрүw қаралған. Huñınan ular respublika muzey zaldarı fondın tulılandırasaқ. Kinotaşma күbehensä Бүryән rayonındağı Yılıқısıққан күlendä, Şүlgäntaş мәmeryähendä түşүрүlä. Filmında başқürt һалıқ uyındarın, yүlaların күrhätew күzallana. Kinotaşma üsün маһsus räweštä yañı beyewzär қuyıla, yañı yırzar ijad itelä başлаған.

Proekt başқürt telendä rus telendäge subtitrzar menән еşlänä. Premera 2018 yılğa bildälängән. Unı бүүүmğa aşırıw üsün Başқürtüstan Başığıınıñ 13,5 million humlıқ grantı бүlengән.

Proektıñ түп burıstarı: başқürt һалқınıñ unikal «Ural batır» éposın populyarlaştırıw, tamaşasılardı бүрүngү başқürttarzıñ түrmüşü һәм күнкүreşe menән tanıştıırıw, respublika һалқınıñ мәzäni kimälen күтärew, «Ural batır» Éposın һалıқ-ara kimälgä sıғarıw, näfis filmdı ingliz telenä tärjemä itew.

ЎФҮ, 2017 yıl, 2 mart. /«Başinform» мәғлүмät agentlığı, Läylä Aralbaeva/.

UFA'DA URAL BATIR SANAT FİLMİNDE BAŞROL OYNAMAK İSTEYENLER İÇİN SEÇMELER YAPILACAĞI İLAN EDİLDİ

Ufa'da Ural Batır hakkında çekilecek filmde başrol ve diğer roller için seçmeler yapılacağı ilan edildi. Katılmak isteyenlerin 18-25 yaş aralığında olması, mutlaka Başkurt Türkçesini bilmesi gerekmektedir. Seçmeler 18 Mart'ta gündüz saat 14.00'te Başkurt Devlet Filarmonisi'nde gerçekleştirilecektir. Ural Batır sanat filmi bu sene Başkurt halk destanının epizotları esas alınarak çekilecek.

Filmin ana temasını Ural Batır'ın insanların emniyeti için kahramanlık mücadelesi oluşturacak. Destanda, bu olaylar fantastik dünyaya seyahat ettirmektedir. O dünyada olağanüstü kahramanlar, iyi ya da kötü işler yapmaktadırlar.

Filmin yapımcısı ve senaristi Gevher Battalova "Filmde kutsallık ve düşüklükleri, hayat ve ölüm, ölümsüzlük konuları ana temayı oluşturmaktadır. Destanın ana fikri bugün de aktüeldir. Film önemli sosyal, ahlakî ve felsefî konuları ele almaktadır. Bunları göstermek için film endüstrisinin yeni imkanları kullanılmıştır," demektedir.

Filmi çekmek için özel olarak giysiler, kostümler dikilecek, dekorlar, yer altı, su altı dünyaları padişahlıkları için platformlar kurulması gözden geçirilmiştir. Daha sonra bunlar millî müzede sergilenecektir. Film genellikle Böryen kazasındaki Yılıksıkkın Gölü'nde, Şülgentaş Mağarası'nda çekilecektir. Filmde Başkurt halk oyunlarından, âdetlerinden istifade edilecektir. Film için özel olarak yeni danslar oluşturulmaya, yeni şarkılar yazılmaya başlanmıştır.

Proje Başkurt Türkçesi ve Rusça altyazılarla yapılacak. Galasının 2018 yılında yapılacağı belirlendi. Bu işi gerçekleştirebilmek için Başkurdistan devlet başkanı tarafından 13,5 milyon Başkurt humı bütçe ayrıldı.

Projenin temel amacı, Başkurt halkının emsalsiz olan Ural Batır Destanı'nı popülerleştirmek, izleyicileri eski Başkurtların hayatı ve dirliğiyle tanıştırmak, Başkurt halkının kültür seviyesini yükseltmek, Ural Batır Destanı'nı uluslararası tanıtmak ve filmi İngilizceye tercüme etmektir.

2 Mart 2017

Başinform Haber Ajansı, Ufa

Leyla Aralbayeva

МӨХӘРРИРЗӘН⁶⁶³

Башкорт теленең күп томлы аңлатмалы академик һүзлеген төзөү башкорт телселәре алдында торған бик мөһим мәсьәлә генә түгел, ә халкыбыз, киләсәк быуындар алдындагы мөкәддәс бурыс та. Башкорт тел ғилеме бындай күләмле хезмәтте башкарып сығыуға күптән эзер. Беренсенән, Рәсәй фәндәр академияһы Өфө ғилми үзәге Тарих, тел һәм әзәбиәт институтында башкорт теле буйынса үз эсенә өс миллион тирәһе һүззе индергән ике зур картотека (аңлатмалы һәм диалектологик һүзлектәр картотекалары) булдырылған. Икенсенән, төрлө йылдарза Н. К. Дмитриев, К. З. Әхмәров, Т. Ғ. Байышев, З. Ғ. Ураксин етәкселегендә фундаменталь ике телле русса-башкортса (1942, 1954, 1964, 2005), башкортса-русса (1958, 1996) һүзлектәр нәшер ителде. Өсөнсөнән, Рәсәй фәндәр академияһы Өфө ғилми үзәге Тарих, тел һәм әзәбиәт институты телселәренән, арзаклы лексикограф Ә. Ғ. Бейешевтең ғәйәт зур эшмәкәрлеге һөзөмтәһендә башкорт теленең ике томлы аңлатмалы һүзлеге донъя күрзе. Дүртенсенән, билдәле ғалимә Н. Х. Мәксүтова етәкселегендә бер нисә быуын Рәсәй фәндәр академияһы Өфө ғилми үзәге Тарих, тел һәм әзәбиәт институты диалектологтары тарафынан башкорт телле территорияларзан йыйылған һәм дөйөмләштерелгән материалдарзы үз эсенә алған, Институттың хәзерге быуын телселәре нәшергә эзерләгән башкорт һөйләштәренән материалдары буйынса ике фундаменталь хезмәт: «Башкорт теленең диалекттары һүзлеге» (2002) һәм «Башкорт теленең диалектологик атласы» (2005) һуңғы йылдарза басылып сыкты. Күләмле лексикографик хезмәттәрзән тыш республика телселәре тарафынан күп һанлы тематик, терминологик һәм башка һүзлектәр, башкорт тел ғилеменән төрлө аспекттарын яктыртқан дөйөмләштәреүсә монографиялар эзерләнәп нәшер ителде. Һуңғы йылдарза Тарих, тел һәм әзәбиәт институтында башкорт теленең Машина (компьютер) фондын булдырыу за академик һүзлек төзөүгә телселәрзән эзер икәнлеген күрһәтә. Быларға йәнә шуны ла өстәргә кәрәк: һуңғы 40–50 йыл эсендә бөтә төрки лексикографияһы зур үсеш кисерзе. Айырыуса Ә. В. Севортяндың күп томлы «Төрки телдәренән этимологик һүзлеге» (М., 1974–1989), А. К. Боровков инициативаһы менән авторзар

⁶⁶³ Firdevs Hısamıtdınova, **Başkırt Teleneñ Aqademik Hüzege**, Üfü, Räsäy Federatsiyahınıñ Mägarif Ministrılığı Başkırt Däwlet Universiteti, c. I, 2011, s.7-8.

коллективы әзерләгән «Боронғо төрки телдәр һүзлегә» (Л., 1969) зур әһәмиәткә эйә. Боронғо, урта быуат һәм хәзергә төрки телдәре буйынса лексик материалды үз эсенә алған был һүзлектәр, XX быуаттың фундаменталь лексикографик хезмәттәре буларак, башкорт теленең күп томлы һүзлеген төзөүзә сағыштырма һәм этимологик мәғлүмәттәр өсөн ышаныслы нигез ролен үтәй.

Башкорт теленең күп томлы академик һүзлегенең максаты шунан ғибәрәт:

- 1) башкорт теленең бөгөнгәсә теркәлгән лексикаһын системаға һалыу, аңлатма биреү, рус теленә, ә баш һүззәрзе рус, инглиз, төрөк телдәренә тәржемә итеү. Һүзлектә ябай һүззәрзән тыш бер мәғәнәгә эйә булған тоторокло һүзбәйләнештәрзе йәки һүз теҙмәләрен баш һүз рәүешендә биреү;
- 2) башкорт халкының рухи культураһында мөһим урын тотқан айырым лексик раритеттарзың этномәзәни мәғәнәһен асып биреү һәм һүрәтләү;
- 3) тейешле осрактарза һүззәргә этимологик белешмә килтереү;
- 4) ғөмүмән, башкорт теленең лексик байлығын мөмкин тиклем тулы рәүештә күз алдына баһтырыу.

Тәкдим ителгән һүзлек башкорт теленең үткәне, бөгөнгөһө, киләсәге, башкорт халкының мәзәниәте менән кызыкһынған укыусыларға тәғәйенләнә. Ул төркиәтселәргә, алтаистарға, сағыштырма-тарихи тел ғилеме белгестәренә, мәктәп һәм вуз укытыусыларына, тәржемәселәргә, студенттарға, матбуғат, радио, телевидение һәм

башка киң мәғлүмәт саралары хезмәткәрзәренә файзалы буласак.

MÜHÄRRİRZÄN

Başkırt teleneñ küp tomlı añlatmalı akademik hüzlegen tüzüw başkırt telärelä aldında türğan bik mühim määlä genä tügel, ä halkıbiz, kiläsäk bıwıdar aldındağı mükäddäs burıs ta. Başkırt tel ğileme bıday külämlä hezmätte başkarıp sıǵıwǵa küptän äzer. Berensenän, Räsäy fändär akademiyaı Üfü ğilmi üzäge Tariğ, tel häm äzäbiät institutında başkırt tele buyınsa üz esenä üs million tirähe hüzze indergän ike zur kartoteka (añlatmalı häm dialektologik hüzlektär kartotekaları) buldırılğan. İkensenän, türlü yıldarza N. K. Dmitriev, K. Z. Ähmärov, T. Ğ. Bayısev, Z. Ğ. Uraqsin etäkselegendä fundamental ike telle russa-başkırtsa (1942, 1954, 1964, 2005), başkırtsa-russa (1958, 1996) hüzlektär näşer itelde. Üsünsünän, Räsäy fändär akademiyaı Üfü ğilmi üzäge Tariğ, tel häm äzäbiät institutu teläreläreneñ, arzaqlı leksikograf Ä. Ğ. Beyşevteñ ğäyät zur eşmäkarlege hüzümtähendä başkırt teleneñ ike tomlı añlatmalı hüzlege dünya kürze. Dürtensenän, bildäle ğalimä N. H. Mäksütova etäkselegendä ber nisä bıwın Räsäy fändär akademiyaı Üfü ğilmi üzäge Tariğ, tel häm äzäbiät institutu dialektologları tarafınan başkırt telle territoriyalarzan yıyılğan häm düyümläşterelgän materialdarzı üz esenä alğan, Institutıñ hüzerge bıwın telärelä näşergä äzerlägän başkırt hüyläştäreneñ materialdarı buyınsa ike fundamental hezmät: «Başkırt teleneñ dialektları hüzlege» (2002) häm «Başkırt teleneñ dialektologik atlası» (2005) huñğı yıldarza başılıp sıqtı. Külämlä leksikografik hezmättärzän tış respublika telärelä tarafınan küp hanlı tematik, terminologik häm başqa hüzlektär, başkırt tel ğilemeneñ türlü aspektların yaqtırtқан düyümläşterewse monografiyalar äzerlänep näşer itelde. Huñğı yıldarza Tariğ, tel häm äzäbiät institutında başkırt teleneñ Maşına (kompyuter) fondın buldırıw za akademik hüzlek tüzüwgä telärelärzeñ äzer ikänlegen kürhätä. Bılaǵa yänä şını la üstärgä kärke: huñğı 40–50 yıl esendä bütä türki leksikografiyaı zur üşş kiserze. Ayırıwsa É. V. Sevortyandıñ küp tomlı «Türki teldäreneñ étimologik hüzlege» (M., 1974–1989), A. K. Borovkov initsiativahı menän avtorzar kollektivı äzerlägän «Bürüngü türki teldär hüzlege» (L., 1969) zur ähämiätkä éyä. Bürüngü, urta bıwat häm hüzerge türki teldäre buyınsa leksik materialdı üz esenä alğan bı hüzlektär, XX bıwatıñ fundamental leksikografik hezmättäre bularaq, başkırt teleneñ küp tomlı

hüzlegen tüzüwzä sağıştırma häm étimologik mäglümättär üsün ısanıslı nigez rolen ütäy.

Başkırt teleneñ küp tomlı akademik hüzlegeneñ maqsatı şunan ğibärät:

- 1) başkırt teleneñ bügüngäsä terkälgän leksikahın sistemağa halıw, añlatma birew, rus telenä, ä baş hüzzärze rus, ingliz, türük teldärenä tärjemä itew. Hüzlektä yabay hüzzärzän tış ber mäğänägä éyä bulğan tütürüklü hüzäyläneştärze yäki hüz tezmälären baş hüz räweşendä birew;
- 2) başkırt halkınıñ ruhi kulturahında mühim urın tütқан ayırım leksik raritettarzıñ étnomäzäni mäğänähen asıp birew häm hürätläw;
- 3) teyeşe üsraqtarza hüzzärgä étimologik beleşmä kilterew;
- 4) ğümümän, başkırt teleneñ leksik baylığın mümkün tiklem tulı räweştä küz aldına bastırıw.

Täkdım itelgän hüzlek başkırt teleneñ ütkäne, bügüngühü, kiläsäge, başkırt halkınıñ mäzäniäte menän kızıkınığan uqıwıslarğa täğäyenlänä. Ul türkiätseleärgä, altaistarğa, sağıştırma-tarihi tel ğileme belgestärenä, mäktäp häm vuz uqıtıwıslarına, tärjemäseleärgä, studenttarğa, matbuğat, radio, televidenie häm başqa kiñ mäglümät saraları hezmätkärzärenä fayzalı bulasaq.

MUHARRİRDEN

Başkurt Türkçesinin ciltlerce ebattaki açıklamalı akademik sözlüğünü oluşturmak için Başkurt dilcilerinin karşısındaki en önemli meselenin yanı sıra aynı zamanda gelecek nesiller için de mukaddes bir borçtu. Başkurt dil ilimi böyle bir hizmeti yapmaya, çıkarmaya çoktan hazırды. İlk önce Rusya İlimler Akademisi Ufa Şubesi Tarih Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nde Başkurt Türkçesiyle alakalı, üç milyona yakın kelimenin yer aldığı iki büyük fiş sandığı (Açıklamalı ve diyalektoloji sözlüğü veri tabanı) mevcuttu. İkinci olarak çeşitli yıllarda N.K. Dimitriyev, K.Z. Ahmerov, T.Ğ. Bayışev, Z.Ğ. Uraksin yönetiminde temel iki ciltlik Rusça-Başkurt Türkçesi (1942, 1954, 1964, 2005), Başkurt Türkçesi-Rusça (1958, 1996) sözlükleri yayımlandı. Üçüncü olarak da Rusya İlimler Akademisi Ufa Şubesi Tarih Dil ve Edebiyat Enstitüsü dilcilerinin, kıymetli sözlük bilimci A.Ğ. Beyeşev'in büyük emekleri sayesinde, Başkurt Türkçesinin iki ciltlik açıklamalı sözlüğü yayımlandı.

Dördüncü olarak meşhur ilim adamı N.H. Maksutova yönetiminde birkaç nesille birlikte yürütülen, Rusya İlimler Akademisi Ufa Şubesi Tarih Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nde çalışan diyalektologlar tarafından Başkurt Türkçesinin konuşulduğu coğrafyada toplanan ve derlenen kaynaklar da kullanılmıştır. Enstitünün çağdaş dilcilerinin yayıma hazırladıkları Başkurt Türkçesi ağızlarının kaynaklarını da kapsayan iki önemli eser çıktı. "Başkurt Türkçesi Ağızları Sözlüğü" (2002) ve "Başkurt Türkçesi Ağızları Atlası" (2005) adlı eserler son yıllarda basıldı.

Hacimli leksikoloji çalışmalarının dışında Başkurt dilciler tarafından ciltlerce, tematik, terminolojik ve diğer konularda sözlükler; Başkurt Türkçesi dil biliminin çeşitli yönlerini, meselelerini anlatan monografiler yayımlandı.

Son yıllarda Tarih Dil ve Edebiyat Enstitüsü'nde Başkurt Türkçesi için Başkurt klavyesinin oluşturulması, akademik sözlük hazırlanması da dilcilerin hazır olduğunu göstermektedir. Bunlara şunları da ekleyebiliriz. Son 40-50 yıl içinde Türk lehçeleri sözlükçülüğü önemli bir gelişme gösterdi. Ayrıca E.V. Sevortyan'ın ciltlerce tutan "Türk Lehçelerinin Etimolojik Sözlüğü" (Moskova, 1974-1989), A. K. Borovkov'un yönetiminde bir heyet tarafından hazırlanan "Tarihî Türk Lehçeleri Sözlüğü" (Leningrad 1969) büyük önem arz etmektedir. Eski, orta ve şimdiki dönem Türk

lehçeleri hakkında söz varlıklarını içine alan bu sözlükler, 20. yüzyılın temel sözlük eserleri olarak, Başkurt Türkçesinin ciltlerce sözlüğünü oluşturma, karşılaştırma yapma, etimolojik malumatlar açısından itibar edilen kaynak olmuş, etkin bir rol oynamıştır.

Başkurt Türkçesinin birçok ciltten oluşan akademik sözlüğünün amacı şöyledir:

- 1) Başkurt Türkçesinin günümüze kadar oluşan söz varlığını zapt etmek, açıklama yazmak, madde başı kelimeleri Rusça, Türkçe, İngilizceye tercüme etmek. Sözlükte sıradan kelimelerin başka anlamları, kelime gruplarını vermektir.
- 2) Başkurt halkının kültüründe önemli yer alan kelimeleri etno kültürel açıdan izah ve tasvir etmektir.
- 3) Gerekli görülen yerlerde kelimelere etimolojik açıklama yapmak, izah yazmak.
- 4) Esasen, Başkurt Türkçesinin kelime zenginliğini mümkün olduğu kadar dolu bir şekilde ortaya koymak.

Takdim edilen sözlük Başkurt Türkçesinin geçmişine, bugününe ve geleceğine, Başkurt kültürüne ilgi duyan akademisyenler için hazırlandı. Eser, Türkologlara, Altaistlere, mukayeseli tarihî dil bilimi çalışanlarına lise ve üniversite hocalarına, mütercimlere, üniversite öğrencilerine, basılı yayın, gazete, televizyon, radyo ve diğer medya sahalarında çalışanlar için faydalı olacaktır.

ТАРИХКА ЯҢЫСА КАРАШ⁶⁶⁴

РӘШИТ ШӘКҮРОВ

Йәдкәр Бәшировтың был китабы урта Волга, Урал һәм көнбайыш Себер халыктарының урта быуаттағы этник тарихын өйрәнеүсе монография булып тора. Был теманы автор 2013 йылда донъя күрөп, йәмәғәтселектә зур кызыкһыныу тығуырған “Урал һәм Волга буйы халыктары тарихына яңы караш” тигән хезмәтендә өйрәнә башлағайны. 2014 йылдың февралендә Әхмәтзәки Вәлиди исемендәге Башкортостан Республикаһының милли китапханаһында танылған башкорт ғалимдары, язуысылары, шағирзары һәм журналистары катнашлығында шул китаптың исем туйы үтеп, унда был хезмәт үзенең юғары баһаһын алғайны.

Бына хәзер безҙең алда яңы, зур күләмле хезмәт, унда тәүге тарихи китаптың төп положениелары артабан, тағы ла тәрәнерәк үсеш алған. Автор үзенең был яңы хезмәтендә иғтибарын айырыуса “уғыр”(югра) төшөнсәһенә йүнәлтә, башкорт халқының этник тамырын Уралдың һәм көнбайыш Себерҙең ханты-мансилар һ.б. халыктары тарихы юсығында өйрәнә. Шул уҡ вақытта ул башкорттарҙың боронғо ата-бабаларының килеп сығышының уғыр концепцияһын ышанырлыҡ итеп нигезләй һәм бының менән башкорт халқының иң боронғо тарихын өйрәнеүҙең яңы этабында безҙе тағы ла бер тапкыр был проблемаға әйләнеп карарға мәжбүр итә. Шуныһы кыуаныслы: көнбайыш Европа тарихсылары менән бер рәттән күренекле башкорт ғалимы, мәғрифәтсәһе Мөхәммәтсәлим Өмөтбаев та шундай уҡ карашта булған, ул боронғо башкорттарҙы “башуғырзар”, йәғни “төп уғырзар” тип атаған.

“Башкорттарҙың боронғо ата-бабалары, – тип яза автор, – уғыр тамырлы, уларҙың биләгән территорияһының үзәге Уралда булған. Шуға күрә башкорттарҙың боронғо ата-бабаларының күп һанлы кәбиләләрен уғыр төркөмөнә индереү үзенән-үзе аңлашылған мәсьәлә. Уларҙың теле Урал ғаиләһенең Обь-уғыр тармағына караған төрки нигезле тел. Тимәк, башкорт этносының нигезен тәшкил итеүсе боронғо кәбиләләр уғырзар булған һәм

⁶⁶⁴ <http://agidel-rb.ru/nomera/2016/62/rshit-shkrov.html/5> Mart 2017

уларзың тарихи ватаны Волга-Кама араһында һәм шуға якын яткан территорияларза урынлашкан, улар таш быуаттан алып шул ерзәрзә көн иткән. Артабан улар ошо ерзән Евразия кинлектәренә таралған. Шунан һуң күп һанлы башкорт ханлыктары барлыкка килеп, улар Бөйөк Башкорт иленең айырым өлөштәрен тәшкил иткән...”

Ырыу-кәбилә составының берзәмлеге һәм күп төрлө булыуы башкорт тарихының уникаль күренешен тәшкил итә. Башкорттар үз тамырында уғырзар буларак, үзенең составына күп һандағы боронго төрки телле һәм иран телле ырыузарзы һәм кәбиләләрзе кабул иткән.

Үзендең ырыу тамырларыңды белеү борон-борондан йәш быуынды тәрбиәләүзәге мотлакан талап булған. Был фекерзе үзенең хезмәттәрендә М. Өмөтбаев та яза. Үткән быуаттың 90-сы йылдарында Башкортостанда тарихи хәтерзе тергезеү, милли үзәңды уятыу максатында башкорт ырыузары хәрәкәте башланыуы һис тә ораклы күренеш булманы. Шул ук вакытта күп кенә ырыу-кәбиләләрзең тарихы иң боронго дәүерзәргә барып ялғана, хатта ундағы кайһы бер мәғлүмәттәр “башкорт” этнонимына карағанда ла “боронғорак”. Былар барыһы ла башкорттарзың боронго тарихын өйрәнеүзә аскыс булып тора. Быны Йәдкәр Бәширов бик оҫта файзаланған. Ул “Бөйөк Башкорт иленең халыктары” тигән махсус бүлеген Бөйөк Башкорт илен барлыкка килтереүсе өс тиҫтәнән күберәк иң эре башкорт ырыузарын һәм кәбиләләрен өйрәнеүгә бағышлаған.

Башкорттарзың ата-бабалары булған уғырзар йәшәгән ерзәрзең географияһы зур кызыкһыныу тыузыра, бында автор күп һандағы фактик материалдар, карталар, иллюстрациялар, схемалар, шәхестәрзең фотоһүрәттәрен килтерә.

Й. Ө. Бәширов башкорттар тарихының иң боронго дәүерзәренә үтеп инеп, был боронго халыктың барлыкка килеүенең һәм үсешенең тулы картинаһын тыузырып, үзенең тикшереүен яңы дәүергә тиклем алып килеп еткерә алған. Хезмәт алынған тема буйынса гәйәт күп һандағы, фәңгә күптән таныш булған һәм Урал-Волга буйының боронго ғалимдарының бөгөнгәсә безгә аз таныш булған (мәсәлән, Бахши Иман әл-Болғарызың йылыязмалар йыйынтығы, 1680

йылда язылған “Йәғәфәр тарихы”, “Нариман тарихы” китаптары һ.б.) тәүсығанактарға таянып башкарылған. Үзенең һығымталарын нигезләр өсөн автор археология, этнография, топонимика мәғлүмәттәренә мөрәжәғәт итә, генетика буйынса өр-яңы мәғлүмәттәрзе, мифтарзы һәм эпостарзы (“Урал батыр”, “Акбузат” һ.б.) файзалана. Географик атамаларзы Йәдкәр Бәширов башкорт-уғырзарзың көнбайыш һәм Көнъяк Уралда, шулай ук Евразияның көнбайыш һәм төньяк территорияһында, йәғни Бөйөк Башкорт илендә йәшәүзәрен билдәләгәндә һаҡлы рәүештә өстәлмә сығанак итеп күрә. Был тезис үз нәүбәтендә топонимистар тикшеренеүзәре өсөн дә файзалы булыуы бар.

Йәдкәр Әхәт улы Бәшировтың был хезмәтен башкорт халкының тарихын өйрәнәүгә индергән зур өлөшө тип һанайым. Унда башкорттарзың боронғо ата-бабаларының уғырзарзан килеп сығыуы проблемаһы, урта быуаттарза башкорт дәүләт королаштарының, Бөйөк Башкорт иленең булыуы оло әһәмиәткә эйә.

TARİHKA YAÑISA ƘARAS

RÄŞİT ŞÄKÜROV

Yädkär Bäşirovtıñ bıl kitabı urta Volga, Ural häm künbayış Seber halıqtarınıñ urta bıwattağı étnik tarihin üyränewse monografiya bulıp tura. Bıl temanı avtor 2013 yılda dünya kürep, yämägätselektä zur qızıqınıw tıwzırğan “Ural häm Volga buyı halıqtarı tarihına yañı Ƙaras” tigän hezmätendä üyränä başlağaynı. 2014 yılda fevralendä Ähmätzäki Välidi isemendäge Başkırtıstan Respublikasınıñ milli kitaphanahında tanılğan başkırt ğalimdarı, yazıwsıları, şağırzarı häm jurnalistarı Ƙatnaşlığında şul kitaptıñ isem tuyı ütep, unda bıl hezmät üzeneñ yuğarı bahahın alğaynı.

Bına häzer bezzeñ alda yañı, zur külämle hezmät, unda täwge tarihi kitaptıñ tıp polojenieları artaban, tağı la täräneräk üşeş alğan. Avtor üzeneñ bıl yañı hezmätendä iğtibarın ayırıwsa “uğır”(yugra) tüşünsähenä yünältä, başkırt halqınıñ étnik tamırın Uraldın häm künbayış Seberzeñ hantı-mansılar h.b. halıqtarı tarihi yuşığında üyränä. Şul uq waqıtta ul başkırttarzıñ bürüñgü ata-babalarınıñ kilep sığışınıñ uğır kontsepsiyahın ısanırılıq itep nigezläy häm bınıñ menän başkırt halqınıñ in bürüñgü tarihin üyränewzeñ yañı étabında bezze tağı la ber tapqır bıl problemağa äylänep Ƙararğa mäjbür itä. Şunıñ Ƙıwanıslı: künbayış Evropa tarihsıları menän ber rättän kürenikle başkırt ğalimı, mäğrifätsehe Mühämmätsälim Ümütbaev ta şunday uq Ƙararğa bulğan, ul bürüñgü başkırttarzı “başuğırzar”, yäğni “tıp uğırzar” tip atağan.

“Başkırttarzıñ bürüñgü ata-babaları, – tip yaza avtor, – uğır tamırlı, ularzıñ biläğän territoriyahınıñ üzäge Uralda bulğan. Şuğa kürä başkırttarzıñ bürüñgü ata-babalarınıñ küp hanlı Ƙäbilälären uğır türkümünä inderew üzenän-üze añlaşılğan mäsälä. Ularzıñ tele Ural ğailäheneñ Üb-uğır tarmağına Ƙarağan türki nigezle tel. Timäk, başkırt étnosınıñ nigezen tәşkil itewse bürüñgü Ƙäbilälär uğırzar bulğan häm ularzıñ tarihi vatandı Volga-Kama arahında häm şuğa yaqın yatqan territoriyalarza urınlaşqan, ular taş bıwattan alıp şul erzärzä küñ itkän. Artaban ular üşü erzän Evraziya kinlektärenä taralğan. Şunan huñ küp hanlı başkırt hanlıqtarı barlıqqa kilep, ular Büyüк Başkırt ileneñ ayırım ülüştären tәşkil itkän...”

ırw-ķäbilä sostavınıñ berzämlege häm küp türlü bulıwı başķürt tarihınıñ unikal küreneşen täşkil itä. Başķürttar üz tamırında uğırzar bularaq, üzeneñ sostavına küp handağı bürüñgü türki telle häm iran telle ırwzarzı häm ķäbilälärze qabul itkän.

Üzeneñdeñ ırw tamırzardıñdı belew bürün-büründan yaş bıwındı tärbiäläwzäge mütläqan talap bulğan. Bıl fekerze üzeneñ hezmättärendä M. Ümütbaev ta yaza. Ütkän bıwattıñ 90-sı yıldaında Başķürtüstanda tarihi häterze tergezew, milli üzañdı uyatıw maqsatında başķürt ırwzarı häräkäte başlanıwı his tä üsraqlı küreneş bulmanı. Şul uq waqıtta küp kenä ırw-ķäbilälärzeñ tarihi iñ bürüñgü däwerzärgä barıp yalğana, hatta undağı qayhı ber mäğlümättär “başķürt” étnonimına qarağanda la “bürüñgüräq”. Bılar barıhı la başķürttarzıñ bürüñgü tarihın üyränewzä aşıs bulıp tura. Bını Yädkär Bäşirov bik üsta fayzalanğan. Ul “Büyük Başķürt ileneñ halıqtarı” tigän maħsus bülegen Büyük Başķürt ilen barlıqqa kilterewse üs tiştänän küberäk iñ ére başķürt ırwzarın häm ķäbilälären üyränewgä bağışlağan.

Başķürttarzıñ ata-babaları bulğan uğırzar yaşağan erzärzeñ geografıyahı zur kızıqħınıw tıwzıra, bında avtor küp handağı faktik materialdar, kartalar, illyustratsiyalar, şhemalar, şähestärzeñ fotehürättären kilterä.

Y. Ä. Bäşirov başķürttar tarihınıñ iñ bürüñgü däwerzärenä ütep inep, bıl bürüñgü halıqtıñ barlıqqa kileweneñ häm üşeşeneñ tulı kartinahın tıwzırıp, üzeneñ tikşerewen yañı däwergä tiklem alıp kilep etkerä alğan. hezmät alınğan tema buyınsa gäyät küp handağı, fängä küptän tanış bulğan häm Ural-Volga buyınıñ bürüñgü ğalimdarınıñ bğüñgäsä bezgä az tanış bulğan (mäşälän, Baħşi İman äl-Bülğarizıñ yılyazmalar yıyıntığı, 1680 yılda yazılğan “Yägäfar tarihi”, “Nariman tarihi” kitaptarı h.b.) täwsıģanaqtarğa tayanıp başqarılgan. Üzeneñ hıģımtaların nigezlär üşün avtor arħeologiya, étnografiya, toponimika mäğlümättärenä müräjäğät itä, genetika buyınsa ür-yañı mäğlümättärze, miftarzı häm épostarzı (“Ural batır”, “Aķbuzat” h.b.) fayzalana. Geografik atamalarzı Yädkär Bäşirov başķürt-uğırzarzıñ künbayış häm Künyaķ Uralda, şulay uq Evraziyanıñ künbayış häm tünyaķ territoriyahında, yäğni Büyük Başķürt ilendä yaşawzären bildälägändä haqlı räweştä üstälmä sıģanaq itep kürä. Bıl tezis üz näwbätendä toponimistar tikşerewzäre üşün dä fayzalı bulıwı bar.

Yädkäř Ähäť ulı Bäşırovtıñ bıl hezmäten başqürt halqınıñ tarihin üyränewgä indergän zur üleşü tip hanayım. Unda başqürttarzıñ bürüñgü ata-babalarınıñ uğırzarzan kilep sıǵıwı problemalı, urta bıwattarza başqürt дәwlät quruluştarınıñ, Bıyık Başqürt ileneñ bulıwı ülü ähämiätkä éyä.

TARİHE YENİ BAKIŞ

REŞİT ŞEKÜROV

Yadkar Beşirov'un bu kitabı orta Volga, Ural ve batı Sibiryâ halklarının orta asırdaki etnik tarihini anlatan monografi eseridir. Bu konuyu yazar 2013 yılında yayımlanan "Ural ve Volga Boyu Halkları Tarihine Yeni Bakış" adlı eserden öğrenmeye başladı. 2014 yılının Şubat ayında Ahmet Zeki Velidi Başkurdistan Cumhuriyeti Millî Kütüphanesi'nde bu kitabın tanıtımına meşhur Başkurt ilim adamları, yazarları, şairleri ve gazetecileri katılmış, orada bu iş çok yüksek değer görmüştür. İşte önümüzde duran eser, büyük bir çalışma. Eserde kadim devirler ve tarih ayrıntılı olarak incelenmiş. Yazar eserinde ayrıca Başkurt Türklerinin etnik kökeninin Ugorlarla ve Sibiryâ Hantı Mantıları'yla ve diğer halklarla alakası olduğunu söylemektedir.

Eski devirlerdeki Başkurt Türklerinin atalarının Ugorlar olduğunu bir temele dayandırarak izah etmektedir. Bunun Başkurt Türklerinin eski devir tarihlerini öğrenmekte yeni bir sayfa açmakta, bizi bu probleme dönüp tekrar bakmaya mecbur bırakmaktadır. Batı Avrupa tarihçileriyle birlikte Muhammetselim Ümütbayev de aynı görüşte olmuşlardır. Bu gurur duyulacak bir taraftır. O eski Başkurtları "başuğırlar" yani "eski, baş uğırlar" olarak adlandırmıştır.

Başkurt Türklerinin kökeninin, atalarının Ugorlar, olduğunu söylemektedir. Onların yaşadıkları yer Ural çevresi olmuştur. Buna dayanırsak Başkurt Türklerinin kökeninin birçok boydan oluşması ve Ugorlarla karıştığı anlaşılmaktadır. Onların dili Ural dil ailesinde Ob Uğır koluna dahil olan Türk dilidir. Demek Başkurt Türklerinin kökenini teşkil eden eski kabileler Ugorlar olmuştur. Ugorların tarihî vatanı Volga Kama arasında ve oraya yakın bölgelerdedir. Onlar eski devirlerden beri bu coğrafyada yaşamışlardır. Daha sonra onlar Deşti Kıpçak'a dağılmışlardır. Bundan sonra birçok Başkurt hanlığı kurulmuş, bu hanlıklar büyük Başkurt elinin değişik parçalarını teşkil etmişlerdir. Boy ve kabile sisteminin çok çeşitli olması Başkurt tarihinin emsalsiz olduğunu göstermektedir. Başkurt Türklerinin kökeninde Ugorlar ve içerisinde birçok Türk boyu, daha sonra Türkleşmiş İrani kabilelerin bir kısmı vardır.

Kendi boy kökenini, geçmişini bilmek eskiden beri yeni nesilleri eğitmekte önemli bir kademe oluşturmuştur. Bu düşünce hakkında eserlerinde M.Ümütbayev yazmıştır. 1990'lı yıllarda Başkurdistan'da tarihi yeniden canlandırma, millî düşünceyi uyandırma amacıyla Başkurt boyları hareketinin başlatılmasının tesadüfi olmadığı anlaşılmıştır.

Günümüzdeki birçok boy ve kabilenin tarihi en eski devirlere kadar uzanmakta, hatta bazı boyların adı Başkurt etnik isminden de eskidir.

Bunların tamamı Başkurt Türklerinin kadim tarihini açmakta öğrenmekte anahtar görevi görmektedir. Bunu Yadkar Beşirov çok usta bir şekilde ele almıştır. O, "Büyük Başkurt Elinin Halkları" başlıklı bölümünde büyük Başkurt elini oluşturan Başkurt boylarını ve kabilelerini anlatmıştır. Başkurtların ataları olan Ugorlar'ın yaşadığı yerlerin coğrafyası ilgi çekmektedir. Yazar eserinde haritalar, örnekler, krokiler ve şahısların fotoğraflarıyla delillerle bunu açıklamaktadır.

Y.E. Beşirov Başkurt Türklerinin tarihinin en eski devirlerine inerek, bu eski kadim halkın tarih sahnesine çıkışını ve gelişmesini haritalaştırarak, günümüze kadar olan tarihi açıklamaktadır.

Bu konu hakkında ciltlerce eser mevcuttur. Bu eserlerden Ural Volga boyunun eski âlimlerinden günümüzde çok az tanıdığımız Bahşi İman el-Bulgari'nin yıllığı, 1680 yılında yazılan Yegefer Tarihi, Nariman Tarihi eserleri ve eski kaynaklara atıflar yapmıştır.

Kendi düşüncelerini, vardığı sonuçları bir temele dayandırmak için yazar arkeoloji, etnografya, yer isimlerine başvurmuştur. Genetik için yeni bilgilerden, miflerden ve Ural Batır ve Akbuzat destanlarından faydalanmıştır.

Yer isimlerini Yadkar Beşirov, Başkurt-Ugorların batı ve kuzey Ural'da ve bunun yanı sıra Avrasya'nın yani büyük Başkurt ilinde yaşadıklarını bildiği için ek kaynak göstermektedir. Bu görüşün kendine göre yer adlarını araştıranlar için de faydalıdır. Yadkar Ahat oğlu Beşirov'un bu çalışması Başkurt Türklerinin tarihini öğrenenler için önemli bir eserdir. Eserde Başkurt Türklerinin ecdatlarının Ugorlar olması sorusuna cevap aranmış, orta devirlerde Başkurt devletinin kuruluşu, büyük Başkurt ilinin oluşmasının anlatılması önemlidir.

KAYNAKÇA

- Abdrafikov, Hürmätulla: “Ruhibız Tamırzarı”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1085, Eylül 2013, Üfü, s.170-177.
- Abdullin, İbrahim: Äsarzer, Üfü, Başkürtüstan Kitap Näsriäte, 1986.
- Ahtemov, M.H.: **Başkürt Halık Mätälderi Häm Äytämderi Hüzlege**, Üfü, Zeynep Bişiyeva Atındağı Kitap Näsriyäte, 2008.
- Aqbaş, Kâbir: **Yuldarımdan Yuğalma Piesalar, Yırzar, Bağışlawzar Häm Şayan Şıgırzar**, Üfü, Kitap Näsriyäte, 2007.
- Aqbulatova, Färzänä: “Näfis Äzäbiät: Hıyal, Isınbarlık, Türmüş Talabı...”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1076, Aralık 2012, Üfü, s.149-162.
- Aqbutina, Zemfira: “Yazzawarza”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1044, Nisan 2010, Üfü, s.142-143.
- Akyulov, İsmägil: “Miñhezbikä”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1055, Mart 2011, Üfü, s.109-124.
- Aldırhanüva, Älnisä: “Küyün”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1088, Aralık 2013, Üfü, s.27-70.
- Alkaya, Ercan: Eski Türkçe -qıña Ekinin Türk Lehçelerinde ve Türkiye Türkçesi Ağızlarındaki Kullanımı Üzerine, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 3/4 Summer 2008, s. 43-72.
- Alsınbayev, Niyaz: “Habaktaştar Kabattan Tanışa”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1044, Nisan 2010, Üfü, s.129-130.
- Alsınbayev, Niyaz: “İl Sigendä Yäşäğan Karttıñ Atı Yuğaldı”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1077, Ocak 2013, Üfü, s.80-99.
- Aşkarova, Miñzälä: “Zaman Menän Yänäşä Başıp”, **Şüñkar**

- Aznabayev, Ä. M., Psänçin, V. Ş.: **Jurnalı**, S. 130, Mayıs 2011, Üfü, s.2-7.
- Aznabayeva, Zile: **Başkürt Teleneñ Tarihi Morfologiyahı**, Üfü, Kitap Nəşriyäte, 1976.
- Aznagulov, R. G.: “Yırlap Yeşevdere Ber Gümer”, **Qama Tulkındarı Gazetesi**, S. 116, 22 Şubat 2011, Üfü, s. 2.
- Abidof, H., Tahirof, N., Hangeldin, V., Vildanof, A.: **Häzärge Däres**, Başkürt Däwlät Universiteti, Üfü, 2011.
- Ahmerov, K.Z.: **Başkurt Telenen Sarfi**, Ufa, Başkurt Narkom Neşri, 1925.
- Amantay, Ğ.: **Başkürt Yazuwı Tarehenen**, Ufa, Başkirkoe Knijnoe İzdatelsvo, 1972.
- Ata, Aysun: **Awıl Malayzarı**, Ufa, Başkenege Neşri, 1928.
- Äftäh, Ähmäzin: **Harezmi Altın Ordu Türkçesi**, İstanbul, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 36, 2002.
- Ähmätov, Radik: “Keşeneñ Yuq Éşe Keşelä”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1044, Nisan 2010, Üfü, s.95-99.
- Ähmätov, Rämil: “Ey Ağıla Bülüt”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1063, Kasım 2011, s.5-45.
- Ähmätova, G.Ğ.: “Yırlı Yüräk”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1043, Şubat 2010, Üfü, s. 153.
- Ähmätova, G.Ğ.: “Asılıkül Büyın Gürlätep...”, **Başkürtüstan Uqıtıwsıhı**, S. 7, 2010, Üfü, s. 111.
- Ähmätyänova, Mävlizä: “Ayaxız Qartqa Aq Éşläpä”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1088, Aralık 2013, Üfü, s. 71-106.
- Älibayev, Zäki: “Äzäbi Tänkät”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1045, Nisan 2010, Üfü, s.155-163.
- Äminev, Ämir: “Ber Kämälä...”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1044, Mart 2010, Üfü, s.32-69.

- Äminev, Ämir: “Yündüz Säskä”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1069, Mayıs 2012, Üfü, s. 46-77.
- Banguoğlu, Tahsin: **Türkçenin Grameri**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1986.
- Bahumanova, Miñnisa: “Başkırt... Matur Yäşärgä Teyeş”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1050, Ekim 2010, Üfü, s.142-146.
- Bartold, Wilhelm: **Mogol İstilasına Kadar Türkistan**, İstanbul, Kervan Yayınları, 1981.
- Benjing, J.: “Altay Filolojisi ve Türkoloji Etütlerine Kılavuz II”, Çev. Sabit S. Paylı, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten** 1958, Ankara 1988, s.215-278.
- Beyeş, Ekrem: **Tel Hikmättäre**, Üfü, Kitap, 1999.
- Bikbayev, Rawil: “Başkırtüstan Yazıwsılarınıñ XV Sıezı Materialdarı” **Ağizel Jurnalı**, S. 1057, Mayıs 2011, Üfü, s.6-20.
- Bikbayev, Rawil: “Halıqtıñ Häter Küsü”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1053, Ocak 2011, Üfü, s.157-161.
- Bikbayev, Rawil: “Mineñ Bıwın”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1088, Aralık 2013, Üfü, s.5-9.
- Bikbayev, Rawil: “Kündälektär”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1077, Ocak 2013, Üfü, s.139-168.
- Bikbayev, Rawil: “Başkırtüstan Yazıwsılar Soyuzına 75 Yıl”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1042, Ocak 2010, Üfü, s.7-10.
- Bikbayev, Rawil; İbrahimov, Gaynislam: **Başkırt Halkının Milli Kahramanı ve Şairi Salavat Yulayev**, Ankara-Ufa, Türksoy Yayınları, 2004.
- Bikmühämätova, Säviä: “Säfärtuy Yalanı”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1077, Ocak 2013, Üfü, s.54-67.
- Biner, İsmet: “**Başkırt Dili Grameri**”, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü Yayınları, 2014.

- Biner, İsmet: “**Başkurdistan, Başkurtlar ve Başkurtça**”, Yeni Türkiye Dergisi, Türk Dünyası Özel Sayısı, S. 54, Eylül-Ekim 2013, s.2046-2052.
- Burakayeva, M.S.: “Türmüş Habaktarı”, **Başkürtüstan Ukıtıwsıhı**, S. 7, 2010, Üfü, s. 102.
- Caferoğlu, Ahmet: Türk Dili Tarihi I, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1970.
- Caferoğlu, Ahmet: Türk Dili Tarihi II, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1974.
- Çanışeva, Fäniä: “Ağizelgä Hattar Kilä”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1041, Aralık 2009, Üfü, s.177-178.
- Demirci, Ümit Özgür: “Türk Dünyasında Latin Alfabesine Geçiş Süreci”, **Türk Yurdu Dergisi**, S. 287, Cilt: 31, 2011, s. 225-229.
- Dimitriyev, Nikolay: **Grammatika Başkirkogo Yazıka**, Moskova, Nauka, 2008.
- Dimitriyev, Nikolay: **Başkürt Teleneñ Grammatıkahı**, Üfü, Gılni Başma, 200.
- Eckman, Janos (Çev. Günay Karağaç): **Çağatayca El Kitabı**, İstanbul, Kesit Yayınları, 2013.
- Ergin, Muharrem: **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1980.
- Ersoy, Habibe Yazıcı: **Türk Lehçeleri Grameri**, “Başkurt Türkçesi”, Akçağ Yayınları, 2007, Ankara, s.749-810.
- Ersoy, Habibe Yazıcı: **Başkurt Türkçesinde Kip**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.
- Ersoy, Habibe Yazıcı: “Başkurt Türkleri ve Dilleri”, **Tehlikeli Diller Dergisi/JofEL**, Summer/Winter Volume 3, ISSUE 4-5, 2014, Ankara, s.147-189.
- Ersoy, Habibe Yazıcı: “Başkurt Türkçesinde Arapça ve Farsçadan Alıntı Kelimelerdeki Ünlü ve Ünsüz Değişmeleri”, **Türkbilig**, S. 12, 2006, s. 143-162.
- Fahredden, Rızaeddin: **Ahmet Midhat Efendi**, Ufa, Vakt

- Matbaası, 1913.
- Fazlıy, Kamil: “Yel Üsürğan Awıl”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1084, Ağustos 2013, Üfü, s. 23-60.
- Fätqullina, Rita: “Yaqtı Hätergä Tügrülük”, **Darman Gazetesi**, S. 2-3, Ekim 2009, Üfü, s. 3.
- Gäräyeva, Fäniä: “Bezzeñ Qalendar”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1078, Şubat 2013, Üfü, s.152-160.
- Galyautdinov, İ.: “İz İstorii Yazıkovıh i Kulturıh Protsessov v Başkortostane v 19-Naçale 20-Vekov”
<http://www.vatandash.ru/index.php?article=100/2.1.2016>.
- Garipova, Fayruze: “Dil Siyaseti Başkurdistan Tecrübesi”, **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, c. 6, S. 2, Haziran 2009, s. 7-24.
- Gerard Clauson, Sir: Türkçede Sekizinci Yüzyıldan Önce Kullanılan Ekler, (Çev. Uluhan Özalan), **Dil Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 1 Sayı: 1 Güz 2007, s.185-196.
- Gülşaniya: “Bäpkä Kütkändä Bayanda Uynarğa Üyrängän Beyewse Yeget”, **Şuñkar Jurnalı**, S. 130, Mayıs 2011, Üfü, s.34-37.
- Gürsoy Naskali, Emine: **Türk Dünyası Gramer Terimler Kılavuzu**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1997.
- Ğarifullina, Ayhılıw: “İke Hıñ Ar Par Kilhä...”, **Şuñkar Jurnalı**, S. 130, Mayıs 2011, Üfü, s.16-18.
- Ğataullina, Săliä: “Hin Kitäheñ, Min Qalam...”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1083, Temmuz 2013, Üfü, s.87-114.
- Gafuri, Mecit: **Bu Dünyayı Var Edip Yaşatandır Muhabbet**, Ankara, Çev. Albert Kadırov, İbrahim Türkhan, Türksoy Yayınları, 2011.

- Ğäyetbay, Nail: “Üzük Yülkük Hätirälär”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1087, Ekim 2013, s.36-107.
- Ğäyetbay, Nail: “Bähet Sere”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1053, Ocak 2011, Üfü, s.103-123.
- Ğäyetbay, Nail: “Üzük Yülkük Hätirälär”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1088, Aralık 2013, Üfü, s.107-133.
- Ğäynullina, Tañhılıw: Sängät, **Ağizel Jurnalı**, S. 1070, Haziran 2012, Üfü, s.179-185.
- Ğiläcev, Mansaf: “Känzäfar Taştarı”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1081, Mayıs 2013, Üfü, s.32-91.
- Ğiniätullin, Talha: “Kolçak altını”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1085, Eylül 2013, Üfü, s.5-23.
- Ğirfanov, Tüläk: “Pulemetsı Sähi”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1044, Mart 2010, Üfü, s.24-31.
- Ğizzetullina, Reşide: “Başkırt Halık İcadında Yüga Teğlimete Sağılışı” **Ağizel Jurnalı**, S. 1044, Mart 2010, Üfü, s.96-110.
- Ğümärov, Sälimyän: “Türmüş Majaraları”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1043, Şubat 2010, Üfü, s.159-169.
- Ğümärov, Sälimyän: “Büyük Yeñewgä 65 yıl”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1045, Mayıs 2010, Üfü, s.37-43.
- Ğälilov, A.M.: “Mäcit Ğafurizıñ Pedagogik Qaraştarı”, **Başkırtıstan Uqıtıwsıhı**, S. 7, 2010, Üfü, s.13-16.
- Ğaciähmätov, Şamil: “Äle Vä 30 Meñ Yıl Äwäl”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1042, Ocak 2010, Üfü, s.86-109.
- Ğaciyeva, Bibinäğimä: “Ğülbanıw”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1068, Nisan 2012, Üfü, s.127-149.
- Ğafızov, Säğizulla: “Üyzäş Katın”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1072, Ağustos 2012, Üfü, s.5-36.
- Ğibät, Mähmüt: “Ğäläm Tüñäräge”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1057, Mayıs 2011, Üfü, s.52-59.

- Hisamitdinova, F.: **Russko-Başkirskiy Razgovornik, Govorun, Moskova, 2011.**
- Hisamitdinova, F. Ğ.: **Başkırt Teleneñ Akademik Hüzlege, Üfü, Räsäy Federatsiyahınıñ Mägarif Ministrılığı Başkırt Däwlet Universiteti, c. I-II, 2011.**
- Hisamitdinova, F. Ğ.: **Başkırt Teleneñ Akademik Hüzlege, Üfü, Räsäy Federatsiyahınıñ Mägarif Ministrılığı Başkırt Däwlet Universiteti, c. III- IV, 2012.**
- Hisamitdinova, F. Ğ.: **Başkırt Teleneñ Akademik Hüzlege, Üfü, Räsäy Federatsiyahınıñ Mägarif Ministrılığı Başkırt Däwlet Universiteti, c. V, 2013.**
- Hisamitdinova, F. Ğ.: **Başkırt Teleneñ Akademik Hüzlege, Üfü, Räsäy Federatsiyahınıñ Mägarif Ministrılığı Başkırt Däwlet Universiteti, c. VI, 2014.**
- Hisametdinova, Firdevs; Biner, İsmet: **“Başkırtlar ve Başkırtça”, Tehlikeli Diller Dergisi/JofEL, Summer/Winter Volume 3, ISSUE 4-5, 2014, Ankara, s.93-109.**
- Hucin, Mähmüt: **“Yañ Ğız Sağı”, Ağızel Jurnalı, S. 1047, Temmuz 2010, Üfü, s.62-133.**
- Hucin, Mähmüt: **“2013-Tirä Mühitte Yaqlaw Yılı”, Ağızel Jurnalı, S. 1080, Nisan 2013, Üfü, s.164-174.**
- Hüsäyenov, Ğaysa: **Mühämmätsälim Ümütbayev, Üfü, Başkırtüstän Kitap Näşriäte, 1991.**
- Hüsäyenov, Ğaysa: **“Häsän Nazar Şigriäte”, Ağızel Jurnalı, S. 1042, Ocak 2010, Üfü, s.124-135.**
- Hüsäyenova, Gülnür: **“Halıq İcadı-İğtibar Üzägendä”, Ağızel Jurnalı, S. 1042, Ocak 2009, Üfü, s.136-139.**
- Hüsäyenov, Ğaysa: **“Häzäрге Äzäbiät Şigriätebezgä Ber Baykaw”, Ağızel Jurnalı, S. 1042, Ocak 2010, Üfü, s.124-135.**

- I. Ersen-Rasch, Margarete: **Bashkirisch Lehrburg für Anfänger und Fortgeschrittene**, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2009.
- İbrahimova, Hüyüklü: “Ağizelge 90 yıl”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1077, Ocak 2013, Üfü, s.118.
- İlyasov, Spartak: “Sağımdağı Ülüw”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1065, Ocak 2012, Üfü, s.76-119.
- İlişev, İldus: “Başkurdistan Cumhuriyeti”, **Türkler Ansikopedisi**, c. 20, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, Ankara, s. 112-125.
- İlyasov, Spartak: “Sükäk”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1079, Mart 2013, Üfü, s.75-98.
- İrgälin, Hämüt: “Alıs Künsıgış Kıssahı”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1065, Ocak 2012, Üfü, s.6-52.
- İşängülova, G.A.: “İmlıktar Üzensälekle Hüz Türkümü”, **Başkürtüstan Ukıtıwsıhı**, S. 7, Üfü, 2010, s.7-9.
- İskändäriä, Tamara: “Şıgriät”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1077, Ocak 2013, Üfü, s.6-12.
- İzelbayev, Miras: **Äzäbiät Ukıtıw Metodıkahı**, Üfü, Başkürt Däwlät Universitetı, 2011.
- İşbayev, Kärım: **Başkürt Tele**, Üfü, Kitap, 2012.
- Ğadirova, Zifa: “Hağınırhıñ-Min Bulmam”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1078, Şubat 2013, Üfü, s.5-62.
- Ğadirova, Zifa: “Hağınırhıñ Min Bulmam”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1079, Mart 2013, Üfü, s.99-128.
- Ğahir, Ramay: “Kün Yel Yılıhı”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1042, Ocak 2010, Üfü, s.102-104.
- Kamalov, İlyas; Özyetgin, A. Melek; DüNDAR, A. Merthan: **Tarihten Bugüne Başkurtlar**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2002.
- Ğaramışeva, Tañhılıw: “Üzün Yul”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1068, Nisan 2012, Üfü, s.5-12.
- Kaydarov, Abdualı; Orazov, Meyirbek (Çev. Vahit Türk): **Türklük Bilgisine Giriş**, İstanbul, Kesit Yayınları, 2010, s.187.

- Kärimov, Marat: “Zıyaratıta”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1042, Ocak 2010, Üfü, s.11-21.
- Kärimova, Dinara: “Ülpatlıq Üsürü”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1043, Şubat 2010, Üfü, s.175-179.
- Kärimova, Räysä: “Yetem”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1082, Haziran 2013, Üfü, s.133-142.
- Qaşqınova, Gülnur: “Tügelep İlap Qaldım”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1081, Mayıs 2013, Üfü, s.185-188.
- Kerim, Mustay: “Kündälektär”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1051, Kasım 2010, Üfü, s.101-124.
- Kilmühämätova, Nuriya: “Mineñ Käzärlärem”, **Ağizel Jurnalı**, Üfü, S. 1087, Ekim 2013, Üfü, s.139-189.
- Qunafın, Giniät: “Cälildeñ İcad Tacı”, **Vatandaş Jurnalı**, S. 10, 2011, Üfü, s.82-93.
- Qusimova, Tañhılıw: **İsemdär Dünyahında**, Üfü, Başkırtüstan Kitap Näşriyäte, 1991.
- Küsemhanova, Räylä: “Afarındarzı Saqırıwsı Bağzelärzeñ Fekerzäre”, **Şuñkar Jurnalı**, Üfü, S. 130, 2011, s. 13.
- Küzbäkov, Fänil: “Äzäbi Tänkit”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1045, Mayıs 2010, Üfü, s.148-154.
- Küzbäkov, Fänil: “Yıhan Ülsämdäre”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1053, Ocak 2011, Üfü, s. 89.
- Küzbäkov, Fänil: “Tün Sıqqansı”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1053, Ocak 2011, Üfü, s. 90.
- Qülmühämätov, Hâyırulla: “Tere Tarih”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1044, Mart 2010, Üfü, s.158-178.
- Korkmaz, Zeynep: **Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007.

- Mahmut, Kaşgarlı: **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I**, Ankara, Çev.: Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1992.
- Mähmütov, Ähmät: “Kışka Janr Üstahı”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1079, Mart 2013, Üfü, s. 181.
- Märgän, Kiräy: **Qarizel**, Üfü, Kitap Näsriyäte, 1950, s. 149.
- Mostafina, R.D.: **Başkürt Äzäbiät Gileme Häm Tänkite Tarihi**, Üfü, Başkürt Däwlat Universiteti, 2007.
- Müstafina, R.D.: **Yegermense Bıwattıñ Utızınısı Yıldarında, Başkürt Äzäbiäte**, Üfü, Başkürt Däwlat Universiteti Näsriyäte, 2010.
- Müstafin, Ängäm: “Millätte Yäštär İşäytä”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1043, Şubat 2010, Üfü, s.188-189.
- Miftahov, Rif: “İlham Seğete”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1056, Nisan 2011, Üfü, s.15-19.
- Miñleyärova, D.R.: “Rif Tüyğündüñ İcadi Portreti”, Üfü, VII. Uluslararası Akmolla Okumaları Sempozyumu Bildiri Kitabı, 7 Aralık 2012, s.79-81.
- Müñmätyänov, Rafael: “Ni Qala?”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1064, Aralık 2011, s.84-91.
- Nadrşina, Fänüzä; Zübeyirova, Ella: **Başkürtsa-İngilizse-Russa Meğeneleş Mäkälder Hem Eytämder Hüzlege**, Üfü, Kitap Näsriyäte, 2002.
- Nadrşina, Fänüzä (yönetiminde): **Başkürt Halk İcadi Mäkälder Hem Äytämder**, Üfü, Başkürtstan Kitap Näsriyäte, 1980.
- Näzärgülov, Meñleğale (yönetiminde): XX. Bıwat Başı Başkürt Prozası Ürnäktere, Üfü, Gilem Näsriyäte, 2006.
- Näzirov, Maris: “Sakırğas ta Qayttım, Tıwğan Yağım”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1047, Temmuz 2010, Üfü, s.134-138.
- Nerimanoğlu, Kâmil Veli: 1926 Bakü Türkoloji Kurultayı, Ankara,

- Türk Dil Kurumu Yayınları, 2008.
- Nügümanov, İzris: “Haqmarbaş”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1053, Ocak 2011, Üfü, s.5-83.
- Nügümanov, İzris: “Haqmarbaş”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1055, Mart 2011, Üfü, s.25-108.
- Nuretdinov, Äsgät: “Qara Qayın”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1088, Aralık 2013, Üfü, s.171-177.
- Nurğäliyev, İşğäli: “Qarabaş Turğay”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1083, Temmuz 2013, Üfü, s.27-86.
- Öner, Mustafa: **Bugünkü Kıpçak Türkçesi**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.
- Özbay, Fatih: “Başkurdistan”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Türk Dünyası Özel Sayısı, S. 54, Eylül-Ekim 2013, s.2031-2046.
- Öztekten, Özkan, Yasinkaya, Mehmet, Özşahin, Murat: “Rızaettin Fahrettin”, **Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları**, Ankara, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2004.
- Öztürk, Göksel: “Başkurdistan Cumhuriyeti”, **Türkler Ansikopedisi**, c. 20, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, Ankara, s. 175-189.
- Poppe, Nicholas: **Bashkir Manual**, İndiana University Puplications Uralic and Altaic Series, Bloomington, 1964.
- Povarisov, Sufiyan: “Bez Fronttan Qaytqanda”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1044, Nisan 2010, Üfü, s.5-80.
- Povarisov, Sufiyan: “Bez Fronttan Qaytqanda”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1045, Mayıs 2010, Üfü, s.44-100.
- Povarisov, Sufiyan: “Äzäbi Tänkıt”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1077, Ocak 2013, Üfü, s.104-106.
- Rifovna, Abdullina Gulfira: “Kaşgarlı Mahmut ve Başkurt Dili”, **Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması**, 26-28 Mayıs 2014, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB), Eskişehir,

- 2014, Cilt: II, s.479-482.
- Sabitova, Rāylā: “Artıkbikä”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1081, Mayıs 2013, Üfü, s.92-120.
- Sabitova, Rāylā: “Artıkbikä”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1080, Nisan 2013, Üfü, s.5-45.
- Sadikova, Mükärämä: “Hağış Säskähä”, **Ağizel Jurnalı**, S. 10, Mayıs 2011, Üfü, s.71-79.
- Saray, Mehmet: “Başkurt Maddesi”, **İslam Ansiklopedisi**, c.5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 130.
- Sibegetov, M.Ş.: “Mecit Gafuri”, **Yegermense Bıwat Başkürt Äzäbiyäte**, Üfü, Räsäy Federatsiyahınıñ Mägarif Ministrığı Başkürt Däwlet Universiteti, 2003.
- Säğizullina, Liliä: “Yüzük Halıw Uyını”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1041, Ocak 2009, Üfü, s. 8.
- Sähäwetdinov, Vener: “Zaman Vä Zamandaştar”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1077, Ocak 2013, Üfü, s.169-183.
- Säyetbattalov, Ğ.Ğ.: Başkürt Tele Stilistika, Üfü, c. 8, **Kitap**, 2008.
- Sülтанbayeva, Hädisa: **Häzärge Başkürt Telende Yarzamsı Hüz Türkümdäre**, Üfü, Başkürt Däwlat Universiteti, 2010.
- Süläymänov, Ähmät: “Yawza-Yawzaş Häm Dandaştar”, **Vatandaş Jurnalı**, S. 12, 2011, Üfü, s.16-79.
- Süläymänov, Ähmäd: **Başkürt Halık İcadı Mäkälder Hem Äytemder**, Üfü, c.1, Kitap Näşriyäte, 2006.
- Şarifullinoviç, Flyur Sibagatov: “Vliyaniye Arabo-Musulmanskih Literaturnih Traditsiy Na Başkirkuyu Literaturu Naçala 20-Veka”, **Znanie, Ponimanie, Umenie, Problemy Filologiya, Kulturologii İ İkskusstvaznaniya**, No: 1, 2011, Ufa, s.153-159.

- Şarapov, İsmühemet: **Yegermense Bıwat Başı**, Üfü, Mektep Yayınları, 2007.
- Şäkür, Răşit: **Arzaklı Başkürttar**, Üfü, Kitap Basmahı, 2005.
- Şäkür, Răşit: “Hăzărge Başkürt Matbuğatı Häm Tel Măzäniäte”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1053, Ocak 2011, Üfü, s.181-186.
- Şäkür, Răşit: “Uyzarımda Kün Sıwağı”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1065, Ocak 2012, Üfü, s.53-62.
- Şăräfetdinova, Säğirä: “Küzgü Kükräw”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1042, Ocak 2010, Üfü, s.110-119.
- Şäripova, Z.Y.: **Başkürt Äzäbiätendä Hürätläw Saraları**, Üfü, Başkürt Däwlät Universiteti, 2003.
- Şäripova, Läysän: “Éskelek-Psihiatrik Awırw”, **Şüñkar Jurnalı**, S. 130, 2011, Üfü, s.55-57.
- Şişkin, Yevgeniy: “Ğäyäpleme Ni Min?”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1081, Mayıs 2013, Üfü, s.121-157.
- Taysina, Miñlegül: “Başkürt Şiğriätendä Äyteş”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1088, Aralık 2013, Üfü, s.138-140.
- Teres, Ersin: **Çağataycada Söz Yapımı**, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2009.
- Täskirä Dayanova, “Färeštäm Mineñ ”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1077, Ocak 2013, Üfü, s.32-53.
- Toparlı, Recep (yönetiminde): **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 10. Baskı, 2005.
- Tülumbayeva, E. Y.: “Başkürt Tele Häm Äzäbiäte”, **Başkürtüstan Uqıtıwsıhı**, S. 7, 2010, Üfü, s.17-20.
- Tüğan, Ähmätzäki Vălidi: “Türküstandıñ Kiläsäge”, **Ağizel Jurnalı**, S.1064, Aralık 2011, s.102-105.

- Türümbayeva, Rämilä: “Divan”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1044, Nisan 2010, Üfü, s.103-119.
- Türkoğlu, İsmail: **Rusya Türkleri Arasında Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin (1858-1936)**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2000.
- Türkoğlu, İsmail: “Başkurt Edebiyatı”, **İslam Ansiklopedisi TDV**, c.5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 130.C. 41, s. 505.
- Uraksin, Zinnur: Telem Mineñ Yazmışım, Üfü, Ğilem Nəşriyäte, 2002.
- Uraksin, Zinnur (yönetiminde): Həzərgə Başkurt Äzäbi Telenen Añlatmalı Hüzlege, Üfü, Räsäy Fändär Akademiyahı Üfü Fänni Üzägenen, Tel Hem Äzäbiät İnstitutu, 2004.
- Uraksin, Zinnur; Uraksin, Y. Z.: **Russko-Başkirsko Slovar**, Ufa, Kitap Neşriyat, 2007.
- Uraksin, Zinnur: “Rässam”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1051, Kasım 2010, Üfü, s.79-100.
- Usmanova, M.G.: **Gramatika Başkirkogo Yazıka Dılya İzüçayuşih Yazık Kak Gosudarstvennyy**, Ufa, Kitap, 2006.
- Usmanova, M.G.: “O Priçastie V Başkirkom Yazıke”, **Başkirskiy Gosudarstvennyy Pedagogičeskiy Universitet İmeni M. Akmullı Vestnik**, s. 1, 2014, Ufa, s.93-94.
- Usmanova, M.G.; Sayahova, L.G.; Kinyagulova, Z. İ.: **Başkirsko-Russkiy i Russko Başkirskiy Slovar**, Ufa, İzdatelstvo Edvis, 2014.
- Usmanova, M.Ğ.; Abdullina F.F.: **Başkurt Tele Teoriya 5-9. Klas**, Üfü, Kitap, 2013.
- Ütäbay, Aħmār: “Ürelep Alğan Alma”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1042, Ocak 2010, Üfü, s.67-85.
- Ümütbayev, Ramazan: “İrändekteñ Kükhel Tümanı”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1073, Eylül 2012, Üfü, s.30-123.

- Ümütbayev, Ramazan: “İrändekteñ Kükhel Tümanı”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1072, Ağustos 2012, Üfü, s.55-141.
- Ümütbayev, Ramazan: “Äzäbi Miras”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1045, Mayıs 2010, Üfü s.155-166.
- Ütäbay, Ähmär: “Éstafeta”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1079, Mart 2013, Üfü, s.44-54.
- Vahitova, R. K., İskujina, G. D., Rahimova, E. F., Fazlıtdinov, R.T.: **Samouçitel Başkirkogo Yazıka**, Ufa, Gilem, 2009.
- Väliyev, Rayat: “Külägäle Utraw”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1067, Mart 2012, Üfü, s.28-125.
- Välit, Züfär: “Vaqt Aldanı”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1043, Şubat 2010, Üfü, s.9-12.
- Yakovlev, Leo: “Türmüşü Turahında Ğümär Hâyäm Üze Hüylägän Bâyän”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1071, Temmuz 2012, Üfü, s.88-113.
- Yağşıbayeva, Lira: “Hinawzarzan Tuğılğan Yazmış”, **Vatandaş Jurnalı**, S. 10, Ekim 2011, Üfü, s.94-154.
- Yağşıbayeva, Lira: “Bütäbezgä Ber Yer Şarı”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1047, Temmuz 2010, Üfü, s.18-61.
- Yağubova, Gülnur: “Kätındar”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1050, Ekim 2010, Üfü, s.5-66.
- Yağubova, Gülnur: “Kese Yıhan-Ulu Yıhan” **Ağizel Jurnalı**, S. 1076, Aralık 2012, Üfü, s.28-101.
- Yağubov, Salman: “Şıgriät”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1088, Aralık 2013, Üfü, s.20-26.
- Yanışev, Fänis: “Aqmulla Amanatı”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1043, Şubat 2010, Üfü, s.18-61.
- Yanışev, Fänis: “Şağir Ruhı Mängä Häterzä”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1088, Aralık 2013, Üfü, s.180-

181.

- Yazıcı Ersoy, Habibe: “Başkurt Türkçesi”, **Türk Lehçeleri Grameri**, Ankara, Editör Ahmet Bican Ercilasun, Akçağ Yayınları, 2007, s.751-809.
- Yıhanşin, Sabir: “Mansur İbrahimov İseme Män Gelästerelde”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1041, Aralık 2009, Üfü, s.173-175.
- Yulmühämätov, V.B.; Raqayeva, Ä. S.; Şarapov, İ. Ä.: **Başkürt Tele Häm Telmăr Mäzäniyäte**, Üfü, Kitap, 2008.
- Yuldaşev, A.A.: “Başkirskiy Yazık”, **Tyurkskiye Yazıki**, Editör V.N Yartseva, İzdatelskiy Dom Kırgızstan, 1997, s.206-215.
- Yulmühämätov, M. B., Raqayeva, Ä. S., Şarapov, İ. Ä.: **Başkürt Tele Häm Telmăr Mäzäniyäte**, Kitap Nəşriyäte, 2008, Üfü.
- Yüsüpov, Timer: “Şigriät”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1044, Nisan 2010, Üfü, s.81-88.
- Zaripova, R.: Äzip Menän Üsraşıw, **Darman Gazetesi**, S. 16, 2013, Üfü, s. 1.
- Zäynullin, Marat: **Häzärge Başkürt Äzäbi Tele Morfologiya**, Üfü, Başkürt Däwlät Universiteti, 2002.
- Ziganşin, Kamil: “Küläs Nepal Tüprağında”, **Ağizel Jurnalı**, S. 1040, Kasım 2009, Üfü, s.64-80.
- Zinnurova, Älfä: **Künelle Bala Saq**, Üfü, Kitap Nəşriäte, 2013.
- YÖK: www.yok.gov.tr/tezler/21.11.2015
- İ. Galyautdinov: “İz İstorii Yazıkovih İ Kulturnih Protsessov V Başkortostane V 19- Naçale 20-Vekov” <http://www.vatandash.ru/index.php?article=100/2.1.2016>.
- Harita: <http://fb.ru/article/267843/gerb-bashkortostana-opisanie-i-znachenie-simvolov/03.01.2017>

Devlet Arması:

www.timeturk.comtr20120513bir-turk-islam-ulkesi-baskurtistan.html /03.01.2017

ÖZGEÇMİŞ:

Kahramanmaraş'ta 1979 yılında dünyaya geldi. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Türkoloji Bölümü'nü tamamladı. Ankara Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri Bölümü'nde yüksek lisans çalışmasını tamamladı. İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde "Başkurt Türkçesi Morfolojisinin İncelemesi" konulu doktora tezini çalıştı. Çağdaş Türk Lehçeleri üzerine çalışmaktadır.